

BOOK OF FULL TEXTS

EDİRNE
10 - 11 NİSAN 2021

BALKAN 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

BALKAN SUMMIT

4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

Issued: 30. 04. 2021

ISBN : 978-625-7341-26-4

*BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 - 11, 2021
EDİRNE - TURKEY*

Edited By

DR. GÜLTEKİN GÜTÇAY

AMANEH MANAFIDIZAJI

All rights of this book belong to UBAK Publishing house.

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

UBAK Publications – 2021 ©

Issued: 30.04.2021

ISBN: 978-625-7341-26-4

CONGRESS ID

BALKAN SUMMIT
4st INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

DATE – PLACE

APRIL 10 - 11, 2021
EDIRNE - TURKEY

ORGANIZATION

UBAK International Sciences Academy

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member: Aynurə Əliyeva
Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu
Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu
Organizing Committee Member: Dr, Zehra Fırat
Organizing Committee Member: Editor of the USE Journal
Organizing Committee Member: Editor of the EuroAsia Journal
Organizing Committee Member: Editor of UBAK Publishing house.
General Coordinator: Amaneh Manafidizaji

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey –India- Nigeria – Iran- Egypt- Kyrgyzstan

PRESENTATION

Oral presentation

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV
Ufa State Petroleum Technological University

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya BALKAYA
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO
Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER
Ürdün Devlet Üniversitesi

Dr. Zehra FIRAT

Doç. Dr. Abbas GHAFARI
Tebriz Üniversitesi

Prof.Dr. Ariz Avaz GOZALOV
Moskova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA
Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Gültekin GÜRÇAY

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA
Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev
Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel
Ghardaia Üniversitesi

Dr. Nadire KANTARCIOĞLU

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent KURTIŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Dr. Leman KUZU
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özkan TİMURKAN
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

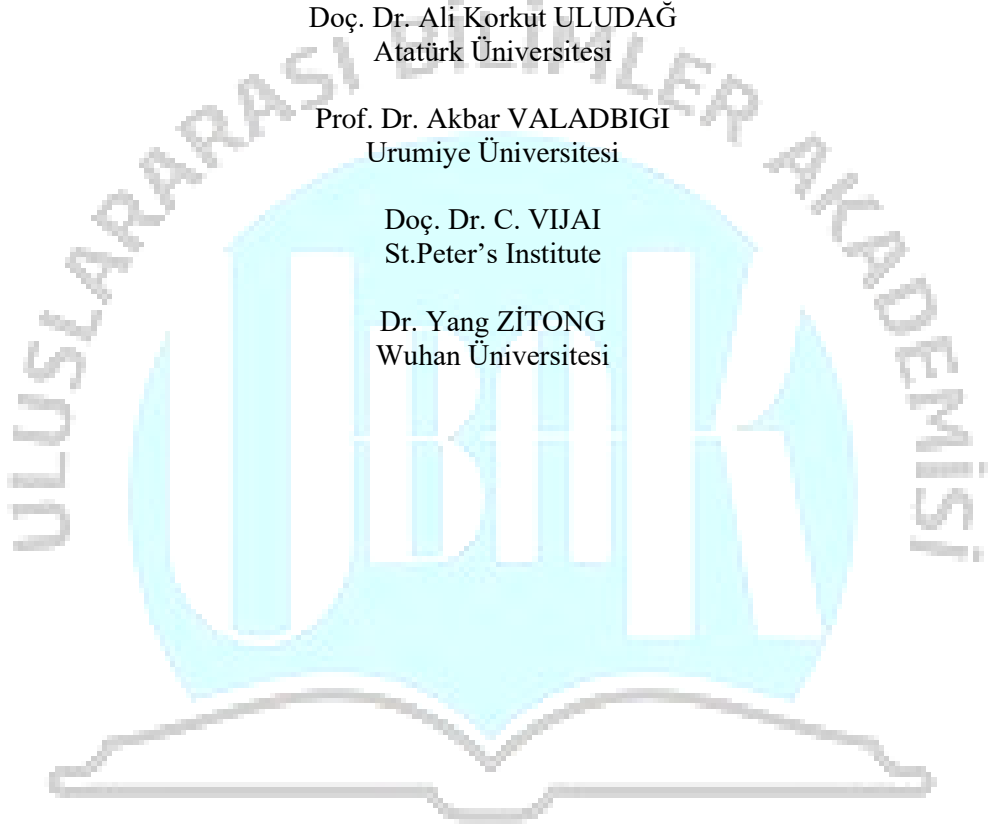
Dr. Dinarakhan TURSUNALIEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ
Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI
St.Peter's Institute

Dr. Yang ZITONG
Wuhan Üniversitesi

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 - 11, 2021
EDİRNE

CONGRESS PROGRAM
Online (with Video Conference) Presentation

Meeting ID: 843 8384 1760
Passcode: 112021

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-2, S- 1 NAME SURNAME

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

Cogress Opening Speach		DR. ZEHRA FIRAT
11. 04. 2021		10: 00 – 10:10
11. 04. 2021	HALL: 1	SESSION: 1
Meeting ID: 843 8384 1760		Passcode: 112021
	10:15 – 12:00 (Turkey Time) 8:15 -10:00 (Nigeria Time)	MODERATOR: DR. ALAATTİN FIRAT
Authors	Topic title	
DR. ZEYNEP ARIÖZ DR. MUHAMMED KÜRŞAD ÖZEKİN	Olağanüstü Hal Çerçevesinde Hukuk Ve Siyaset İlişkisi: Abd'nin Teröre Karşı Savaşı Ve İstisna Hali Olarak Guantanamo Ve Ebu Gureyb	
DR. NAZİF KUTAY ERDEN MUSTAFA GÜNDOĞDU	Terracota Askerlerinin Başarısının Ve Varoluşunun İletişimsel Süreçler Bağlamında Değerlendirilmesi	
DR. NAZİF KUTAY ERDEN MUSTAFA GÜNDOĞDU	İletişimsel Süreçte Medyanın Gücünün Ahlaki Panik Çerçevesinde Değerlendirilmesi	
MELEK ÖZLEM AYAS AYKUT KARAKUŞ	Avrupa Birliği Konseyi Dönem Başkanlıklarında Donör Farklılıklarının İncelenmesi: Almanya'nın 2007 Ve 2020 Dönem Başkanlıklarının Karşılaştırması	
AYKUT KARAKUŞ MELEK ÖZLEM AYAS	Milliyetçilik Ve Göç İlişkisi: Bulgaristan Örneği	
POSTGRADUATE STUDENT ABDULGAFFAR MUHAMMAD ABUBAKAR MUSA		

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

UMAR HAMISU DR. ABBAS HAMISU ABDULLAHI TANKO UMARU NWAHA ABDULLAHI ONIMISI MUNIRAT TIJJANI MUSA ZAINAB SANI SAMBO MUSA ADEBAYO NURU BUSHRA IBRAHİM SHEHU ABDULKARİM YAKASAI BILKISU ABDULMUMİN	An Examination Of The Relationship Between Globalization And Poverty Inequality
ELİF BALİ KURTARIR	Uluslararası İlişkilerde Değişim Tartışmaları Çerçevesinde Hindistan Dış Politikasında Değişim
DR. MEHMET ERKAN KILLIOĞLU	Bir Ulusal Güvenlik Tehdidi Olarak Salgın Hastalıklar

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

11.04.2021		HALL: 2	SESSION: 1
Meeting ID: 843 8384 1760		Passcode: 112021	
	10:15 – 12:00 (Turkey Time) 12:45 – 14:30 (India Time)	MODERATOR: PROF. DR. ERGÜN KOCA	
Authors	Topic title		
MAYA YYLMAZ	Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Birleşik Sözcüklerdeki Yalancı Eş Değerlik		
ASSIST. PROF. K.R.PADMA	Focus On Writing Research Article To Publish in High Impact Factor Journals		
EYÜP ZENGİN GÜLFİDAN AYTAŞ	Çeviri Edinci Bağlamında Dil Edinci Ve Bu Edince Temel Oluşturan Gramer Yetisi		
YAKUP BURAK HALİME KÜBRA TÜRKÖZ CİHAN SERT FATMA KÜBRA TAŞDERE	Başarılı Kaynaştırma Uygulamalarına Yönelik Farklı Eğitim Kademelerindeki Öğretmenlerin Görüşlerinin Belirlenmesi		
HALİME KÜBRA TÜRKÖZ YAKUP BURAK CİHAN SERT	Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Öğrenme Güçlüğü Belirtisine Yönelik Türkiye’de Yapılan Bilimsel Çalışmaların Betimsel Açıdan İncelenmesi		
YASEMİN OĞUZ GÜNER EYYÜB ENSARI CİCERALI	Organ Bağışına Yeni Bakış Kazandırma “Empati Kur”		
YASEMİN OĞUZ GÜNER EYYÜB ENSARI CİCERALI	Sağlıkta Kültürel Başkalık Ve Şamanik Sembollerin Kullanım Örneği		
PROF. DR. ERGÜN KOCA YL ÖĞRENCİSİ TOLGA SOLAK	“Yedi İklim” Türkçe Öğretim Seti “A1 ” Düzeyi Ders Kitabında, Görüntüsel Göstergeler Yoluyla, Türkçe Öğretiminde, Kültür Aktarımı		

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

11.04.2021	HALL: 3	SESSION: 1
Meeting ID: 843 8384 1760		Passcode: 112021
	10:15 – 12:00 (Turkey Time) 8:15-10:00 (Nigeria Time) 11: 45 – 13:30 (Iran Time)	MODERATOR: DR. ZEHRA FIRAT
Authors	Topic title	
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET HAKAN ÜNLÜ	Alteration Of Autophagy In <i>Theileria Annulata</i> Infected Cell Line	
AZİZE DEMİRPOLAT ÖMER KILIÇ ŞİNASİ YILDIRIMLI	Essential oil Composition of <i>Phlomis pungens</i> Willd. var. <i>pungens</i>	
AZİZE DEMİRPOLAT ÖMER KILIÇ EYÜP BAĞCI ŞİNASİ YILDIRIMLI	Essential oil Composition of <i>Salvia pocolata</i> Nab.	
GİZEM ÇUBUKÇU SAMİ GÖKPINAR	Keçilerde Neosporosis Ve Önemi	
EFE OGIDIAKA JOHN ATADIOSE BETTY O. BEKEDEREMO	Seasonal Variation In Physical And Chemical Characteristics Of A Tropical River	
DR. OĞUZHAN KOÇER DR. MUSA TÜRKMEN	Defne (<i>Laurus nobilis</i> L.) Bitkisi Uçucu Yağ Bileşenleri	

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

DR. OĞUZHAN KOÇER	Dörtüyl İlçesinde Doğal Olarak Yetiştirilmiş Defne Bitkisi Yaprak Ve Meyve Özellikleri
ÖMER KILIÇ AZİZE DEMİRPOLAT ŞİNASI YILDIRIMLI	Essential Oil Composition Of <i>Ajuga Salicifolia</i> (L.) Schreb. From Bingöl (Turkey)
ÖMER KILIÇ AZİZE DEMİRPOLAT ŞİNASI YILDIRIMLI	Essential Oil Composition Of <i>Scutellaria Orientalis</i> L. Subsp. <i>Pinnatifida</i> From Bingöl (Turkey).
نسرین منافی	مقاوم سازی درختان گردو در برابر آفت کرم خراط

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

11.04.2021	HALL: 1	SESSION: 2
Meeting ID: 843 8384 1760		Passcode: 112021
	14:00 – 16:00 (Turkey Time) 17:00 – 19:00 (Kyrgyzstan Time)	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ BARIŞ BORLAT
Authors	Topic title	
DOKTORA ÖĞRENCİSİ MUSTAFA KOÇ DOKTORA ÖĞRENCİSİ HATİCE ÖZKAN DR. ÖĞR. ÜYESİ BARIŞ BORLAT	Manastır Vilayetinde Muhbirlik (Mart-Nisan 1905)	
SADIK ERTAŞ	Askeri Tarih Yazımında Çanakkale Muharebeleri (1916-1938)	
SAİDE YAPICI	Meşruyet Ekseninde Darbe Dönemlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir İnceleme	
DR. MEHMET SOLAK	Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İşgal Ve İlhak Dönemlerine Dair Bir Değerlendirme	
AMANBEK MURZAKMATOV SALTANAT BOYTTOEVA	Osmanlı-Habsburg Hududunun Tarihsel Bir Kaynağı: Sava Nehri (1699-1718)	
	ЭТИКЕТ ЖЕ БАЛАСАГЫНДЫН ПРАГМАТИКАЛЫК ЭТИКАСЫ	

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

11.04.2021	HALL: 2	SESSION: 2
Meeting ID: 843 8384 1760		Passcode: 112021
	14:00 – 16:00 (Turkey Time)	MODERATOR: DR. LEMAN KUZU
Authors	Topic title	
DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ KEMAL NURDOĞAN	Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminde Dönüşüm Ve Sonuçlarının İncelenmesi	
DR. OĞR. ÜYESİ DİLEK ÖZSOY	İşsizliğin İşgücüne Dahil Olamama Verileri Açısından Değerlendirilmesi (1988-2019)	
ZÜHAL YURTSIZOĞLU	Salgın Döneminde Kulüp Değerlerindeki Ekonomik Kayıplar	
DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT KARAHAHAN DOKTORA ÖĞRENCİSİ FATİH GENÇ	İmalat Sanayinde Faaliyet Gösteren Şirketlerin Elde Ettiği Ticari Kar Ve Hasılatın Tfirs Ve Vuk Açısından Değerlendirilmesi	
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDEF ŞENDOĞDU ŞEYMA AVCI	Sürdürülebilir Ulaşım Türlerine Yönelik Algıların Ölçülmesinde Metafor Analizinin Önemi	
YL. ÖĞR. MEHMET DEMİREL DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇETİN KAPLAN	Kamu Yönetiminin Değişim ve Dönüşümünde Cimer’in Etkisi	
ALIM KORAY CENGİZ	Turkish Football Team Associations and Fans In Prizren Kosovo	
DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞABAN ERTEKİN	Türkiye’de Futbol Kulüplerinin Vergisel Açıdan Analizi	

BALKAN SUMMIT
4th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
4th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
APRIL 10 – 11, 2021
EDİRNE

11.04.2021		HALL: 3	SESSION: 2
Meeting ID: 843 8384 1760		Passcode: 112021	
	14:00 – 16:00 (Turkey Time) 12:00 -14:00 (Nigeria Time) 13:00 -15:00 (Egypt Time)	MODERATOR: PROF. DR. ÜSTÜN ÖZEN	
Authors	Topic title		
DR. SİNAN KUL	Paralel Hata Ayıklama İçin Serileştirme Tekniği Kullanan Bir Uygulamanın Geliştirilmesi		
DR. SİNAN KUL PROF. DR. ÜSTÜN ÖZEN	HiveQL ile Twitter Verilerinin Duygu Analizi		
ABDULLAHİ, İ. KURAYE OSİ S. AKPOGHOMEH	An Empirical Analysis Of Road Quality On Apapa Port Access Gridlock, Nigeria		
MÜCELLA DEMİRER EBRU İNCELİ	Marshall Akrikor Elastomerik Ürünüde Kullanılan Farklı Bağlayıcıların Çatlak Köprüleme Özelliğine Etkisinin İncelenmesi		
HAMDI. A. AWAD MOHAMED A. ALZORKANY	Mobile Robot Navigation Using Local Model Networks		
DOÇ. DR. VAROL KOÇ	Hafif Çeliğin Dezavantajları Ve Giderilebilmeleri İçin Yapılabilecekler		
DOÇ. DR. VAROL KOÇ	Hafif Çeliğin Gelişimi Ve Avantajları Bağlamında Uygulanabilirliği		
HATICE YILMAZ GÜL AKAR ŞEN SEZAI ŞEN UMUT ÖZBAYER DENİZ SÖZEN	Beneficiation Of Feldspar Ore From Aydın-Cine Region In Turkey		

CONTENT

CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
FULL TEXTS OF ORAL PRESENTED PAPERS	
Nazif Kutay ERDEN & Mustafa GÜNDOĞDU	
TERRACOTA ASKERLERİNİN BAŞARISININ VE VAROLUŞUNUN İLETİŞİMSEL SÜREÇLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	1
Nazif Kutay ERDEN & Mustafa GÜNDOĞDU	
İLETİŞİMSEL SÜREÇTE MEDYANIN GÜCÜNÜN AHLAKİ PANİK ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	11
Abdulgaffar Muhammad & Abubakar Musa & Umar Hamisu & Abbas Hamisu & Abdullahi Tanko Umaru & Nwaha Abdullahi onimisi & Munirat Tijjani Musa & Zainab Şani Sambo & Musa Adebayo Nuru & Bushra Ibrahim & Shehu Abdulkarim Yakasai & Bilkisu Abdulmumin	19
AN EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GLOBALIZATION AND POVERTY INEQUALITY	
Mehmet Erkan KILLIOĞLU	32
BİR ULUSAL GÜVENLİK TEHDİDİ OLARAK SALGIN HASTALIKLAR	
Maya YYLMAZ	42
TÜRKMEN TÜRKÇESİ ve TÜRKİYE TÜRKÇESİ ARASINDA BİRLEŞİK SÖZCÜKLERDEKİ YALANCI EŞ DEĞERLİK	
Eyüp ZENGİN & Gülfidan AYTAŞ	52
ÇEVİRİ EDİNCİ BAĞLAMINDA DİL EDİNCİ VE BU EDİNCE TEMEL OLUŞTURAN GRAMER YETİSİ	
Yasemin Oğuz Güner & Eyyüb Ensari Cicerali	64
SAĞLIKTA KÜLTÜREL BAŞKALIK VE ŞAMANİK SEMBOLLERİN KULLANIM ÖRNEĞİ	
Yasemin Oğuz Güner & Eyyüb Ensari Cicerali	76
ORGAN BAĞIŞINA YENİ BAKIŞ KAZANDIRMA “EMPATİ KUR”	
Mustafa Koç & Hatice Özkan	86
MANASTIR VİLAYETİNDE MUHBİRLİK (MART-NİSAN 1905)	
Barış BORLAT	95
ASKERİ TARİH YAZIMINDA ÇANAKKALE MUHAREBELERİ (1916-1938)	
Saide Yapıcı	138
AVUSTURYA-MACARİSTAN’IN BOSNA-HERSEK’İ İŞGAL VE İLHAK DÖNEMLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME	
Mehmet SOLAK	152
OSMANLI-HABSBURG HUDUDUNUN TARİHSEL BİR KAYNAĞI: SAVA NEHRİ (1699-1718)	
Amanbek MURZAKMATOV & Saltanat BOYTOEVA	166
ЭТИКЕТ ЖЕ БАЛАСАГЫНДЫН ПРАГМАТИКАЛЫК ЭТИКАСЫ	

Ali Kemal NURDOĞAN	171
TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNDE DÖNÜŞÜM VE SONUÇLARININ İNCELENMESİ	
Murat KARAHAN & Fatih GENÇ	182
İMALAT SANAYİNDE FAALİYET GÖSTEREN ŞİRKETLERİN ELDE ETTİĞİ TİCARİ KAR VE HASILATIN TFRS VE VUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Sedef Şendoğdu & Şeyma Avcı	198
SÜRDÜRÜLEBİLİR ULAŞIM TÜRLERİNE YÖNELİK ALGILARIN ÖLÇÜLMESİNDE METAFOR ANALİZİNİN ÖNEMİ	
Mehmet Demirel & Çetin Kaplan	207
KAMU YÖNETİMİNİN DEĞİŞİM ve DÖNÜŞÜMÜNDE CİMER'İN ETKİSİ	
Alim Koray CENGİZ	218
KOSOVA PRİZREN'DE TÜRK FUTBOL TAKIMI DERNEKLERİ VE TARAFTARLIĞI	
ELIF BALI KURTARIR	229
ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DEĞİŞİM TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE HİNDİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM	

TERRACOTA ASKERLERİNİN BAŞARISININ VE VAROLUŞUNUN İLETİŞİMSEL SÜREÇLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğretim Görevlisi Dr. Nazif Kutay ERDEN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi
0000-0002-2677-6953

Mustafa GÜNDOĞDU

Başkent Üniversitesi
0000-0001-6311-7159

Özet

Dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olduğu düşünülen Çin'in günümüzde yaklaşık 1,400 milyar nüfusunun ve bu nüfusa bağlı olarak kalabalık bir ordusunun olduğu düşünülmektedir. Kalabalık nüfusu ile orantılı olan etkin bir orduda yönetimi sağlamak için iletişim süreçlerinin nasıl kullanıldığını incelemek, bu süreçte geçmiş askeri sistemlere göz atmanın önemli olduğu varsayılmaktadır. Çin dünyanın en büyük nüfusunu ülke bağlamında yönetiyor ve ayakta kalmayı başarıyor ise uyguladığı iletişim teknikleri özellikle askeri yönetim tarzları merak uyandırmaktadır.

Çin' de imparator Qin Shih Huang-Di'nin milattan önce II. Yüzyılda kurmuş olduğu Terracota askerlerinden oluşan ordunun iletişim anlamında da bize verdiği mesajların günümüzde geçerliğini koruyan önemli mesajlar olduğu varsayılmaktadır. Güçlü ülkelerin güçlü ordularının olması gerektiği gerçeği tarihin çeşitli sayfalarında karşımıza çıkabilmektedir. Terracota Ordusu dünyada örneği olmayan, görülmesi zor olsa da en azından incelenmesi ve üzerine düşünmesi gereken dünya miraslarından olmasında araştırmanın önemini artırmaktadır. Bu eserlerin yapıldığı zamanın, coğrafyanın, şartların, yapılış tarzlarının, kimler tarafından yapıldığı/yaptırıldığı koşullarının incelenmesi ve günümüzde gelen bu mesajların varlığını nasıl devam ettirdiği, bu ordunun ve verdiği mesajların tarihten neden silinmediği ve başarısının ardındaki iletişimsel süreçlerin incelenmesinin önem arz ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, sözsüz iletişim, imaj, Terracota

Giriş

Yapılan geniş literatür araştırması sonucuna kısaca değinmek gerekirse, toprak askerler ilk kez 1920 yılında, Çin'in Shaanxi eyaletine bağlı Xian' yakın, bir köylünün tarlasını kazması ile

bulunmuştur. Fakat bu köylü Terracota askerlerinden korkarak tekrar gömmüştür. 1974 yılında kuyu açılması için kazı yapan köylüler tarafından tekrar bulunmuştur.

M.Ö. II. yüzyılda heykeltıraşlığın sınırlarını zorlayan bir ordu ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar toplam üç açma kazılmış ve binlerce parça çıkartılmıştır. Gün yüzüne çıkartılan birçok eser, 1987 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirasları listesine alınmış, 2011 yılında üç ek müzenin açıldığı ve günümüzde eserlerin çıkarılmaya devam ettiği 2200 yıllık bir mirastır. Nurhayat' a göre, kırmızı, yeşil, beyaz, yeşil, sarı gibi zengin bir renk paletiyle boyanan figürler, tüm ihtişamlarıyla göz kamaştırmaktadırlar (Nurhayat, 2017).

Gelişme

Terracota askerlerin özelliklerine bakmak gerekirse, o dönemin heykeltıraşları yaptıkları eserlerde hiçbir askerin yüz hatlarının diğerine benzemediği ve antropologlar tarafından ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde toprak askerlerin nereli olduklarını anlayabilmektedirler (Görez, 2011).

Qin Hanedanlığının efsane İmparatoru Qin Shi Huangdinin yaptırdığı Çin Seddi ve Terracota Savaşçıları çok etkileyicileri miraslardır. İmparatorun ölümsüzlüğe dair yaptırdığı bu yapılar tarih, arkeoloji, sanat tarihi, iletişim, antropoloji, psikoloji, heykel, askeri, idari gibi birçok alanı kapsamaktadır.

Dünyada örneği olmayan bu savaşçıların olduğu müzenin ve içindeki savaşçıların bize verdiği mesajın açık olduğu düşünülmektedir. O toprakların kendilerine ait olduklarını ve bunun için savaşmaktan kaçmayacaklarını heykellerin yüzüne baktığımızda ya da duruşlarındaki kararlılıkta çok açıkça anlaşıldığı alan araştırmalarının belirtilmektedir. Heykellerin yapım aşamasında, askerlerin yüzlerindeki ifadelerle verilen yoğun emeğin, kullanılan materyallerdeki kalitenin insana verilen değeri simgelediği söylenebilir. Ayrıca sayısal çokluğun gücü ve kudreti simgelediği eski zamanlarda, bu heykellerin çok sayıda olması ile çevresine ve düşmanlarına kralın ve ordunun güçlü olduğu mesajının da verildiği varsayılmaktadır.

Askeri donanımların, kullanılan materyallerin kaliteli olmasının karşı tarafa baskı yapacağı ve etkin bir imaj belirtisi olduğu ve düşünsel bir üstünlük sağlamak için pahalı ve gösterişli silahların kullanılmış olması psikolojik değerlerin o zaman bile hesaplandığının bir kanıtı olarak savunulabilmektedir.

Terracota Askerlerinin verdikleri mesajları alt boyutlarda incelemek gerekirse;

Askerlerin yüz ifadesindeki kararlılığın karşı tarafa verdiği iletişimsel mesaj:

Blansdorf ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmalara göre; Terracota askerlerinin yüz biçimleri farklı özelliklere göre şekillenmiştir. Bahse konu bu yüz şekilleri ise Çin alfabesinde yer alan harflere de benzedikleri düşünülmektedir (Blansdorf, vd, 2001: 73-79).

(Mu) Şeklinde Yüz: Karakteristik özelliği suratının uzatılmış olması (Bu türden 143 örnek bulunmaktadır).

(Guo) Şeklinde Yüz: Karakteristik özelliği suratının uzatılmış ve köşeli olması. (Bu türden 127 örnek bulunmaktadır).

(Yong) Şeklinde Yüz: Karakteristik özellikleri kare şeklinde alın, yanak ve geniş çene olması (Bu türden 155 örnek bulunmaktadır).

(Jia) Şeklinde Yüz: Karakteristik özellikleri geniş alın ve elmacık kemiklerinin olması. Çene daha uzun ve sivri uçlu; yüzün üst tarafı geniş, alt tarafı ise dardır (Bu türden 120 örnek bulunmaktadır).

(Tian) Şeklinde Yüz: Karakteristik özelliği kafatasının kare şeklinde olması (Bu türden 89 örnek bulunmaktadır).

(Shen) Şeklinde Yüz: Karakteristik özellikleri geniş elmacık kemikleri, dar alın ve çenenin sivri uçlu olması (60 örnek bulunmaktadır).

(Feng) Şeklinde Yüz: Karakteristik özellikleri geniş alın ile çenenin etli ve zayıf olması (Bu türden 45 örnek bulunmaktadır).

(You) Şeklinde Yüz: Karakteristik özellikleri alının dar, yanaklar ve çenenin geniş olması (Bu türden 15 örnek bulunmaktadır).

Bu kadar farklı şekilde hazırlanan yüz şekillerinin bir mesaj verme çabası içinde olduğu düşünülmektedir. İletişim ile ilgili çalışmalar yapan Selçuk, kişilerarası iletişimi, sözlü ve sözsüz olmak üzere iki kategoride sınıflandırılmaktadır. Bu iletişim türlerinden sözsüz iletişimin gözlem sürecinde ayrı bir önemi vardır. Çünkü iletişimde sözel olmayan unsurlar önemli bir yer tutmaktadır. İletişimde sözel kapsamın % 7-15, ses tonu ve niteliğinin % 30, duygusal yüz ifadelerinin ise % 55 oranında paya sahip olduğu genel bir bulgudur. Konuşma ya da yazı olmaksızın birtakım mesajların iletildiği sözsüz iletişimde insanların ne söyledikleri değil ne yaptıkları ön plana çıkmaktadır (Selçuk, 2000).

Baltaşlar ise yaptığı çalışmada; beden dilimizin en belirgin ve en kesin anlamlarının yüzümüzde olduğunu belirtirler. Bakar, güler, anlatırız, bazen de bakmaz, gülmez ama yine anlatırız. Bir yüzde yüzlerce anlam gizlidir şeklinde tanım yapmışlardır (Baltaş ve Baltaş, 2006).

Sözsüz iletişim bağlamında yüz ifadesi birçok mesajı bünyesinde barındırdığı söylenebilir. Bir ülkenin birliğini sağlamak için askerlerin kararlılığının ifadesi, ordunun veya milletin özgüvenini yansıtabilmektedir. Toprak askerlerin kararsız ve korkuya kapılmış ifadelerle sahip olarak yapıldıklarını düşünelim. Bu heykelleri yapanlar için de, heykelleri görenler için demoralize kaynağı oluşturduğu düşünülmektedir.

Nesilden nesile aktarılan ve her milletin geleneklerini, tarihini yansıtan mirasların/yapıların özellikle bünyesinde insan unsuru varsa yapımında oldukça hassas olmak zaruri bir durumdur. Çünkü ülke içerisindeki yaşayan yurttaşlardan, gelecek nesile, dost ve düşman ülkelere, tarihe geçen kayıtlara kadar bu yapılan yüz ifadeleri konuşulacak ve önemli bir mesaj anlamına gelecektir.

Ayrıca birçok farklı yüz tipinin olması inandırıcılığı, yapılan heykellere/miraslara verilen titizliği de ortaya koymaktadır.

Askerlerin üzerlerine giydikleri elbise/üniformaların renklerinin karşı tarafa verdiği iletişimsel mesaj:

Renk, cisimler tarafından yansıtılan, geçirilen veya yayımlanan ışığın spektral bileşimi tarafından algılayıcının zihninde oluşturulan görsel bir etki olarak tanımlanabilir. Yani, “ışık kaynağı”, “cisim” ve “gözlemci” rengin algılanmasını etkileyen üç temel öğedir. Rengin sayısal olarak ifade edilebilmesi için, bu üç öğenin her birinin sayısal olarak ifade edilmesi gerekmektedir (Öner, 2006).

Terracota askerlerinin üzerindeki polikromi, koyu kahverengi laker zemin üzerine bir veya iki tabaka derinliğinde pigmentli tabakaların yerleşmesinden oluşmaktadır. Detaylı olarak, tabakaların sayıları, kalınlıkları ve renk tonları ile ilgili farklılıklar anlaşılmaktadır (Blänsdorf, Emmerling ve Petzet, 2001).

Özdemir'e göre cisimleri saklamak, şekli, ebatları gibi amaçların da renk seçiminde belirleyici olduğu görülebilmektedir. Gizlenilmesi istenen mekan ve cisimlerin tanımlanmaması amacıyla, etraflarıyla olan ilişkilerinde karşıt renkleri yok eden kamuflaj renkleri kullanmaktadır (Özdemir, 2005).

Kuyumcu'ya göre günümüz renk biliminde kahverengi insanın hızını artıran, çevik hareket etmesine neden olan renk olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda yeme-içme sektöründe restoranlarında kahverengi kullanarak müşterilerinin hızlı hareket etmelerini sağlama çabasına girerler. Hazır gıda işletmeleri pazarlama yaparken renklerin gücünden yararlanmayı hedeflemektedir. Kahverengiye sürat açısından ele alındığında adeta savaş coğrafyasında

yaşadığını söyleyebileceğimiz Türklerin “doru” ata olan bağlılıklarının ve övgülerinin bu atların hızlarıyla ilgili olduğunu da görebiliriz. Kahverengi psikoloji alanında sağlamlığı, güvenilirliği simgelemektedir. Yine Türk inanışlarında da buna anlayışa yakın bir bakış açısı söz konusudur. Türk tarihinin en önemli savaş öğelerinden ve günlük hayatın içerisinde olan binek hayvanların kahverengi olanının hızlı olmasının yanında güvenilir olmasıyla da önemli bir yere sahip olmuştur. Savaş atları sağlam ve güvenilir olup savaş ortamında hayatta kalmayı başarmalıdır (Kuyumcu, 2020)

Terracota askerlerinin pişmiş topraktan yapılması heykellerin doğal olarak kahverengi renkli olmalarına neden olmuştur. Kahverengi rengi, toprak rengi olması nedeniyle insanın özünü ve doğasını da hatırlatmaktadır. İnsanoğlu varoluşundan bu yana toprakla içiçedir ve kahverengi doğayı çağrıştıran önemli bir renktir.

Askerlerin kahverengi kullanmasının altında kamufle olma ve doğaya uyum sağlama mantığı bulunmaktadır. Renk bilimine göre insanın hızlı hareket etmesini tetikleyen kahverengi rengeyle yapılan yaklaşık 8000’e yakın asker de bu çevikliği görenlere hissettirmektedir.

İletişimsel boyutta mesajların oldukça önemli yerleri bulunması nedeniyle sağlamlığı ve güvenilirliği simgeleyen kahverengi, rengini verdiği heykeller de; gücü, korkusuzluğu, savaşçılığı ve korkusuzluğu vurgulamaktadırlar.

Askerlerin üzerlerine giydikleri elbise/üniformalarda kullanılan zırh vb. karşı tarafa verdiği iletişimsel mesaj:

Ceran’a göre Terracota askerlerinin rütbeleri giysilerinden anlaşılabilirdi. Generaller uzun ve dikkat çeken renkli ve vücudu örten uzun zırhlı üniforma giyerken, düşük rütbeli askerler uzun ceket, gövdeyi kaplayan zırhlı elbise, uzun şapka, sığ bir ayakkabı kullanmaktaydı. Düşük rütbeli diğer askerler de zırhsız ve basit silahlar kullanmaktaydılar. Örneğin; orduda bir elinde ok ve yay taşıyan, diğer elinde ise atın dizginlerini kontrol eden bir sınıf olan süvari sınıfı, bel uzunluğunda zırhlı elbiseler giyerken, savaş arabalarının sürücüleri, vücudun tamamını koruyan zırhlı elbise giymekteydiler. Özellikle Qin hanedanlığı döneminde askerlerin kıyafetlerine bakıldığı zaman tipik bir yaya askerinin deriden yapılan ve iskambil kağıtları şeklindeki bronz levhalardan yapılan zırhla donatılmış bir yelek, yine deriden yapılan ve sertleştirilmiş bir miğfer olarak göze çarpmaktadır (Ceran, 2016).

Weir’e göre Çin’in geçmişinde birçok hanedanlığın birbirleriyle yaşadıkları savaşlara sahne olmuştur. Bu sebeple her hanedanlığın kendine has gerksinimlere göre ordular da değişik üniforma ve zırh kullanmışlardır. Eski Çin hanedanlıklarında zırh kullanımı başlangıçta üst rütbeli askerlere ve soylulara has bir aksesuar iken, bronz ve deriden yapılan zırhlar tüm ordu

tarafından kullanılmıştır. Üst rütbeli askerler genellikle savaş arabası ve at üzerinde savaş yaptıkları için genellikle demir plakalardan oluşan ağır ve korunaklı zırhlar tercih ediyorlardı (Weir, 2005).

Genel olarak orduya önem veren ülkelerin savaş malzemelerine önem verdiklerini görebilmekteyiz. Ordunun hassas bir şekilde ele alındığı bu devletlerin politikasında önceliğin büyük kısmı askeri malzemelere gitmektedir. Tarihin her sayfasında bu durum karşımıza çıkmaktadır. Toprak askerlerin kullandıkları zırhlarda bunu destekler niteliktedir.

Her ordunun içerisinde belirli bir hiyerarşi bulunmalıdır. Bu hiyerarşi ordunun temel taşlarından biridir. M.Ö. 200 yıllarda yapılan terracota askerlerinin üzerindeki zırhlardan rütbeleri anlaşılabiliriyordu. Kullanılan zırhın uzunluğu, zırhın vücutta kapladığı alan ve tamamen zırhın olmaması gibi faktörler askerler arasındaki kademelerin sonuçlarındandı.

Farklı üniformaların gösterdiği rütbelere ordunun düzenli olduğunu ortaya koymuştur. Düzenli ordu geleneği tıpkı aşılama gibi bazı milletlere enfekte edilmiş yani kodlanmıştır. Tıpkı Türkler 'de olduğu gibi düzenli ordu geleneğinin binlerce yıl devam etmesi geçmişten gelen savaşçı ruhu göstermektedir.

Askerlerin kullandıkları kalkanların karşı tarafa verdiği iletişimsel mesaj:

Büyük ve ok, mızrak vb. diğer silahlara karşı kullanan kişinin kendisini korumak için kullandığı bu teçhizat elde tutulmakta ve aynı zamanda hançer veya kılıçla birlikte kullanılırdı. Genellikle delici ve kesici ok, kılıç ve mızrak gibi silahlara karşı kullanılan savunma silahıdır. Tahta, ahşap veya deriden yapılan, kola geçirme veya bir elle tutularak karşı tarafından saldırısından korunmak amacıyla kullanılan bu silah genellikle diğer elde kılıç veya balta ile kullanılmaktaydı. Qin imparatoru Qin Shi Huang Di'nin savaş literatürüne kazandırdığı bir silahtır.

Ceran' ın yaptığı araştırmalara göre, kalkanı Çin tarih boyunca yalnızca savaşlarda değil aynı zamanda selamlama veya onur bekçileri tarafından da kullanılmıştır. Özellikle ateşli silahların icadı ile savunmadan çok törenlerde kullanılan bir araç haline almıştır. Bu silah daha sonraki yıllarda üzerine kesici kısımlar ve çivi eklenerek taarruz aracı olarak da kullanılmıştır (Ceran,2016: 80-81).

Askeri zaferler olmadan bir ülke ayakta kalmayı başaramaz. Askeri zaferlerin içerisinde ise savunma oldukça önemli bir konudur. İyi bir savunma yapamayan bir ülke tarihten silinmeye mahkûmdur.

Doğada kendi koruyan ve hızlı olanlar genelde hayatta kalmaktadırlar. İyi bir savunma sistemi ordunun kalitesini gösteren unsurlardandır. Terracota askerlerine ait kalkanlar bu bağlamda

savunmaya verdikleri önemi göstermektedirler. Qin Shi Huang Di'nin savaş literatürüne kattığı kalkan Çin'de yapılan askeri törenler içinde oldukça önemlidir.

Bugüne kadar toplam üç açma kazılmış ve binlerce parça çıkartılmıştır. Bu açmalardan kısaca bahsedecek olursak birinci açma; 14.260 m2 alanı kaplar, 5 mil derinliği ile en geniş çukurdur. Altı binden fazla savaşçı ve at sıraya dizilmiş haldedir, toplam üç sıra kilden savaşçı vardır ve ellerinde ok ve silahlarla sanki bir orduya göz kulak oluyormuşçasına beklemektedirler. Bu savaşçıların arkasında ellerinde kargı ve baltalı mızrak tutan altı bin Terra Cotta savaşçısı ve 35 at arabası vardır. güneye uzanan orduyu koruyan 11 koridor ve 38 sütun bulunmaktadır. Kazılırsa binden fazla savaşçı, 8 savaş arabası, 32 at bulunmuştur (O'Connor, 2002: 36).

Holsti'ye göre güç, bir ülkenin sahip olduğu olanak ve hareket kabiliyetini mükâfat, ceza, ikna ve zorlama gibi metotlar kullanılarak karşı tarafın davranışlarını kendi menfaatleri doğrultusunda değiştirebilmesi olarak tanımlanmıştır (Holsti, 1964).

Yatağan'a göre güç, zorla veya ikna metotları ile üstün gelme kabiliyetidir ve insanoğlunun/iktidarın mücadelesinin en temel prensibidir. Güçlü olabilmek için gücü fark etmek ve nasıl kullanılabileceğini bilmek önem taşımaktadır (Yatağan, 2018).

Orduların envanterine baktığımızda karşımıza çıkanlar o ülkelerin ordusunun gücünü ortaya koyan gerçek verilerdendir. Savaşçıların inançları ve ne için savaşmışları önemli faktörlerdir. Ancak güçlü bir askeri teşzihat mesajı diğer ordulara gözdağı veren önemli bir durumdur.

Kazılarda bulunan her at arabası, oklar, kılıçlar, baltalar ve saldırıya ait aletler savaş kültürünü benimsemiş bir millete ait bulgulardır. Bu unsurlar aynı zamanda taarruz eden bir ordunun kullandığı malzemelerdir.

Askerlerin bulduklarındaki bulunuş şekillerinin karşı tarafa verdiği iletişimsel mesaj:

Terracota askerleri ile ilgili olarak; "İyi biçimlendirme, kıyafet, duruş ve ifadelerdeki detaylar, kil figürlerin gerçekliğini mükemmelleştirmiştir" (Blansdorf, Emmerling ve Petzet, 2001: 111). Lindesay'a göre kazıda bulunan toprak askerler ve atlar, savaş düzeni uygun olarak sıra olmuşlardır. Kazının doğusuna kadar uzanan uzun koridorda, doğuya bakan üç sıra halinde ve savaş tuniklerini giymiş Terracota askerleri, her sırada 70 kişi olmak üzere, toplam 210 kişidirler. Ok ve yay ile silahlanmışlar ve öncü grup oluşturmuşlardır. Koridorun batı, kuzey ve güneyinde dışarıya dönük olarak bir sıra asker bulunmaktadır. Bunlar büyük olasılıkla öncü ve yan askerlerdir. Yayları ve okları ile diğer uzun menzilli ateş eden silahları mevcut olup, savaş nizamında savunma vazifesini almışlardır (Lindesay, 1998).

Toprak askerler silahları ile birlikte vazife ve rütbelerine uygun olarak doğuya doğru beklemişlerdir.

Heykellerin doğusunda imparator Qin Shih Huang-Di'nin Anıt Mezarı bulunmaktadır.

Liderler milletlerin, ulusların en önemli temsilcileridir. Birçok lider başarılarıyla veya başarısızlıklarıyla devletlerine etkileri olmuştur. Liderler; paralarda, resimlerde, müzelerde, özel günlerde, isimlerinin önemli kuruluşlara verilmesi gibi birçok farklı şekilde yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Toprak askerlerin hepsinin doğuya doğru dönmüş bir şekilde beklemeleri oldukça manidardır. Hepsinin silahları ile birlikte imparatorlarının mezarlarına doğru bekleyişleri liderlerine yani milletlerine olan bağlılığı göstermektedir.

Yaklaşık 8000 kişilik bir ordunun imparatorunu koruması için ona doğru teçhizatlarıyla beklemeleri, gelecek nesilleri harekete geçirmesi için oldukça güçlü bir mesajdır.

Askerlerin boylarının karşı tarafa verdiği iletişimsel mesaj:

Gördes'e göre kusursuz vücut ayrıntılarına sahip toprak askerler, gerçek insan ölçülerinde olup ellerinde silahları, sırtlarında zırhlarıyla, her an savaşa hazır gibi gözükyorlardı. Heykeller o dönemki gerçek askerlerin birer kopyası olarak yapılmışlardı. Toprak askerlerin analizler sonucunda gerçek askerlere benzetilerek yapıldıkları ortaya çıkarılmıştır. Askerlerin çeşitli yüz ve vücut görünümleri ile üniformalarından rütbeleri, tabiatları ve huyları hakkında düşünce sahibi olunabilmektedir (Gördes, 2019).

Heykellerin insan boyutunda olmaları görsel açıdan ikna edici ve gerçekçiliği artıran bir faktördür. Farklı boylarda olan askerler, ellerinde farklı aletlerle hiyerarşik bir yapıları olduğunu, savaş aletleri bakımından farklı seçeneklere sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Diğer nesillere bırakılan yapıtlardaki gerçekçilik vermek istedikleri mesajlara verdikleri önemi de belli etmektedir. Hayatımızın gerçeği iletişimle var olmaktadır ve bunu mesajsız yapmak oldukça güçtür.

Güçlü mesajların karşılığı da güçlü alıcılardır. Günümüzde bu mesajların iletişimsel boyutta başarıya ulaştığını düşünülmektedir.

Sonuç

Öncelikle heykellerin özünde toprak ve su gibi insanın kimyasına benzer elementlerin olması da çok manidar ve etkileyicidir. Dünya mirası için bu kadar önemli olan bu toprak askerlerin bize ilettiği mesajlar oldukça önemlidir. Savaştan bir milletin hala bu özelliğini koruduğunu, tek ülke çatısı altında yaşama politikalarının başarıyı getirdiğini ve toplumdaki ruhun yıllardır

korunduğunu bu heykellerin duruşundan, yapılış amaçlarından alabiliyoruz. Bir toplumun tarihsel mirası o ülkenin var olması için önemli unsurlardandır.

Qin Hanedanlığı o dönemdeki Çin'i tek çatı altına toplamayı başarmış ve İmparator Qin Shi Huangdi bu döneme damgasını vurmuştur. Çin gibi büyük bir ülkenin tek çatı altında olmasından başka bir seçenekleri olmadığı ve idari yönden güçlü olduklarında ancak başarılı oldukları milattan öncede milattan sonra da değişmemiştir. Onlar askeri anlamda her zaman güçlü olmaya çalışmışlar ve savaşçı ruhlarını koruyarak bunu başarmışlardır. Bu durumun tüm ülkeler için de geçerli bir durum olduğu varsayılmaktadır.

Qin Hanedanlığının efsane İmparatoru olarak anılan Qin Shi Huangdinin yaptırdığı Çin Seddi ve Terracota Savaşçıları günümüze kadar ulaşmış çok etkileyicileri kültürel miraslardır. İmparatorun ölümsüzlüğe dair yaptırdığı bu yapılar tarih, arkeoloji, sanat tarihi, iletişim, antropoloji, psikoloji, heykel, askeri, idari gibi birçok alanı kapsamaktadır.

İletişimsel boyutta ve iletişim tarihi bağlamında böyle kalabalık bir ordunun iletildiği sözsüz mesajların birçok anlamı olduğu görülmektedir. Gerçekçi yüz hatlarına sahip birbirinden farklı birçok askerin yapılması eserlere verilen önemi göstermektedir. Askerlerin üzerindeki ayrıntılar, kullanılan renkler, askerlerin rütbeleri, at arabaları, kılıçlar, kalkanlar ordunun gücünü ve düzenini gösteren unsurlardır. 8000'e yakın askerin yapılması ve birçok savaş aletine sahip olmaları kendi milletlerine moral veren diğer ülkelere, düşmanlarına gözdağı veren bir iletişimsel mesaj olarak değerlendirilmektedir.

Bu eserlerin bizlere iletildiği mesaj çok açıktır. O toprakların kendilerine ait olduklarını ve bunun için savaşmaktan kaçmayacaklarını heykellerin yüzüne baktığımızda ya da duruşlarındaki kararlıkta çok açıkça anlayabiliyoruz. Liderlerini korumak için imparatorlarının anıt mezarlarına doğru bekleyen bu askerler bağlılığı simgelemektedirler. Bunu başarabildiklerine göre tarihe dönüp baktıklarını ve tek çatı altında birlik olmayı sağlayan Qin Hanedanlığının bıraktığı heykellerle olan iletişimlerinin doğru olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Baltaş, Zuhale - Acar Baltaş (2006). *Bedenin Dili*, İstanbul, Remzi Kitabevi

Blansdorf, C. - Emmerling, E. - Petzet, M. (2001). *The Terracotta Army of The First Chinese Emperor Qin Shihuang*, München: Monuments and Sites II, ICOMOS.

- Ceran, Y. Qin Hanedanlığı Ordusunun Tarihi Gelişimi, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2016
- Gördes, S. E. Çin İmparatoru Qin'in Toprak Askerlerinin İncelenerek Günümüzün Yöntemleri İle Uygulama Yapılması, (Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) İzmir, 2019
- Görez, F. Beyliklerden İmparatorluğa Giden Süreç ve İlk İmparator QinShi HuangDi, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2011
- Holsti, K. J. (1964). The Concept of Power in the Study of International Relations, 7/4: 179
- Kuyumcu, E. Renk Kavramının Türkçedeki İfade Özellikleri, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C:7, S:1, 2020, s: 536
- Lindesay, W. (1998). The Terracotta Army Of The First Emperor Of China, Hong Kong: Odyssey Pub, s: 16
- Nurhayat, Y. Terracotta Heykel ve Bir Sergi, (Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi) İzmir, 2007
- O'Connor, J. (2002). "The Emperor's Silent Army", Viking Yayınevi, İngiltere, 2002, s: 36
- Öner, E., (2006). Tekstil Endüstrisinde Renk Ölçümü ve Renk Ölçümü Bilimindeki Son Gelişmeler, Güncel Gelişmeler Çerçevesinde İplik ve Terbiye Teknolojileri Semineri, TMMOB Tekstil Mühendisleri Odası Adana Şubesi ve TÜBİTAK Adana ÜSAM
- Özdemir, T. Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:14, S:2, 2005, s: 399
- Selçuk, Z. (2000). Okul Deneyimi ve Uygulama, Ankara, Nobel Yayınları
- Şen, M. ve Günenç, S. Terracotta Ordusu: Yeraltı Savaşçıları, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, S:90, 2019, s: 168
- Weir, W. (2005). 50 Weapons That Changed Warfare, *New Page Books*
- Yatağan, G.A. Sert Güç Unsurlarının Yumuşak Güç Aracı Olarak Etkileri, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, C:28, S:2, 2018, s: 71

İLETİŞİMSEL SÜREÇTE MEDYANIN GÜCÜNÜN AHLAKİ PANİK ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğretim Görevlisi Dr. Nazif Kutay ERDEN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi
0000-0002-2677-6953

Mustafa GÜNDOĞDU

Başkent Üniversitesi
0000-0001-6311-7159

ÖZET

İlk kez Stanley Cohen'in 1972'de yayımladığı, Halk Şeytanları ve Moral Panik adlı kitabında bu kavram kullanılmıştır. Ahlaki Panik (Moral Panic), toplumdaki olayların medya aracılığıyla gösterilen biçimine verilen ortak yanıtı tanımlayan bir terimdir (Burton, 1995: 217).

Ahlaki panik kavramının, günümüz koşulları da düşünüldüğünde önemli bir konu olduğu varsayılmaktadır. Medyanın istediği alanda yarattığı korkunun incelenerek, medyanın yönlendirme gücünün yarattığı travmaların iletişim boyutunda incelenmesinin alana katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Araştırmada 18 ve 65 yaş aralığındaki rastgele seçilen 20 birey ile görüşülmüş ve görüşmede uzman görüşleri alınarak hazırlanan görüşme formları uygulanmıştır. Sonuç olarak medyanın genel anlamda insanlar üzerinde baskın etkisinin olduğu, hiç düşünmedikleri ve hiç akıllarına gelmeye kavramların medya kanalları ile öğrenildiği, bazen bu yeni bilgilerin insanlar üzerinde olumsuz tutumlar ve korkular yaşattığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Medya, Ahlaki Panik.

GİRİŞ

Ahlaki panik kavramının ortaya çıkması için güçlü bir medya desteğinin olması gerektiği düşünülmektedir. Arslan'a göre, çoğu ampirik nitelikli olan, yani gözlem ve deneye dayanan, bu araştırmaların bulgularına göre medya, durum belirlemede ve gerçekliği şekillendirmede etkin bir role ve güce sahiptir. Bu etkiler ise daha çok, medyanın mülkiyetini ya da kontrolünü elinde bulunduran kişi ya da kesimlerin ihtiyaçları, ilgileri, istek ve beklentileri doğrultusunda gerçekleşmektedir (Arslan, 2006). Benzer bir yaklaşım ise 1972 yılında, Maxwell McCombs ve Donald L. Shaw tarafından ortaya konulan gündem belirleme yaklaşımına göre, medya

belirli konulara dikkat çeker ve sürekli olarak bireylerin ne hakkında düşünceleri ve ne hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğini söyleyen konuları sunar, böylece medya gündemi belirler (McCombs ve Shaw, 1972: 177).

İletişim ve sosyoloji özelinde incelenen ahlaki panik kavramının, günümüz koşulları da düşünüldüğünde önemli bir konu olduğu varsayılmaktadır. Çünkü medya artık dijitalleşen dönemde cep telefonları, tabletler, televizyonlar vb. yazılı, görsel ve işitsel tüm cihazlarla her an insanların yanındadır. Artık bilgiye ulaşmak için çaba sarf edilmediği ve yoğun bir bilgi kirliliğinin içerisinde bilginin bizlere ulaştığı bir dönemi yaşadığımız düşünülmektedir.

Medyanın istediği alanda yarattığı korkunun incelenerek, medyanın yönlendirme gücünün yarattığı travmaların iletişim boyutunda incelenmesinin alana katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

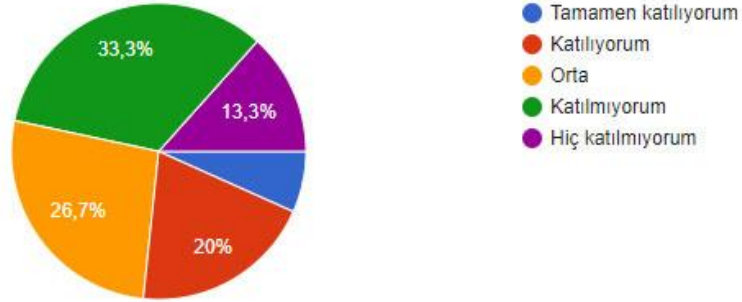
Konu ile ilgili 18 ve 65 yaş aralığındaki rastgele seçilen 20 birey ile görüşülmüş ve görüşmede uzman görüşleri alınarak hazırlanan görüşme formları uygulanmıştır. Bu görüşmeler formlarda belirlenen 10 adet soru ekseninde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Covit-19 Salgını sebebi ile maske ve mesafe kurallarına kesin riayet sağlanmıştır. Görüşmede alınan cevaplar 5'li likert olarak değerlendirilmiştir.

GELİŞME

Araştırmada, Medyadan duyduğum haberlerin hepsi doğrudur, medyadan duyduğum haberlerin beni bir yere yönlendirdiğini/manipüle ettiğini düşünürüm, medyadan duyduğum haberlerin seçilerek yayımlandığını düşünürüm, medyanın benim zararına olacak bir haberi yayınlamayacağını düşünürüm, medyanın kar amacı ile çalıştığını düşünüyorum, bazı medya kanallarının, siyasi ideolojiler ile ilgili mesajlar vermeye çalıştığını düşünüyorum, medyadan duyduğum bazı haberler beni çok rahatsız eder, medyadan duyduğum bazı haberler karşısında korkarım, medyadan duyduğum bazı haberler çevreme karşı beni duyarsızlaştırır, medyadan duyduğum bazı haberler nedeni ile kötü durumlar için tetikte olmaya çalışırım şeklinde sorular bulunmaktadır.

Araştırmada sorulan sorular ve cevaplar;

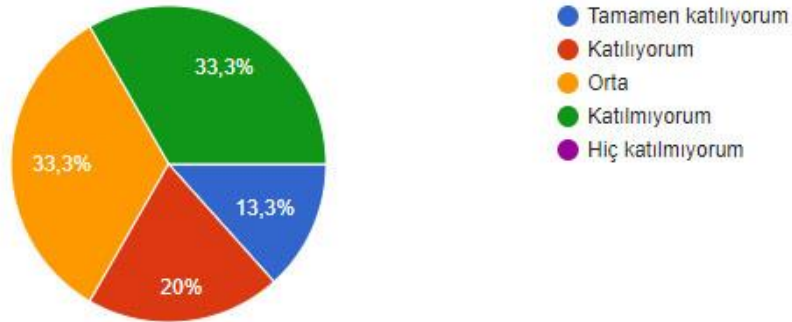
Medyadan duyduğum haberlerin hepsi doğrudur.

Tablo 1: Araştırmanın 1. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyadan duyulan haberlerin hepsinin doğru olduğuna inanma ile ilgili soruya, tamamen katılıyorum ve katılıyorum diyen katılımcı oranı %26.7 olarak tespit edilmiş ve Tablo 1’de sunulmuştur. Bu orana karşılık ise %46.6 lık bir oran ile medya üzerinden alınan haberlerin tamamının doğru olmadığını düşünen bir katılımcı çoğunluğu bulunmaktadır.

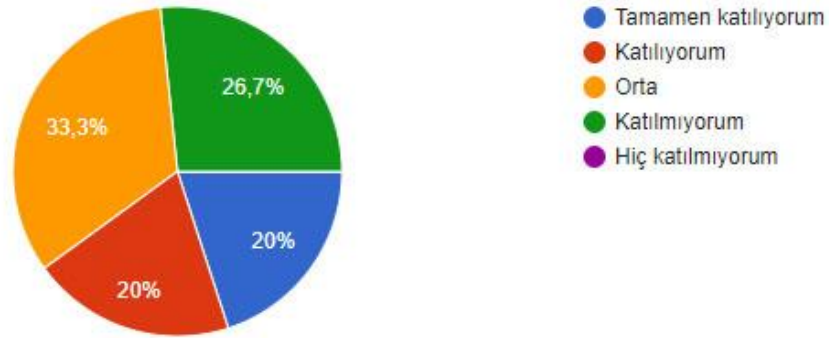
Medyadan duyduğum haberlerin beni bir yere yöndenlendirdiğini/manipüle ettiğini düşünürüm.

Tablo 2: Araştırmanın 2. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyadan duyduğum haberlerin beni bir yere yöndenlendirdiğini/manipüle ettiğini düşünürüm, sorusuna verilen cevapların yüzdeleri ise birbirine yakın olarak hesaplanmıştır. Tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranı %33,3 iken soruya karşı nötr fikri olan katılımcı oranı %33,3 ve Katılmayan katılımcıların oranı %33,3 olarak belirlenmiştir. İlginç şekilde “hiç katılmıyorum” seçeneğini tercih eden katılımcı olmamıştır.

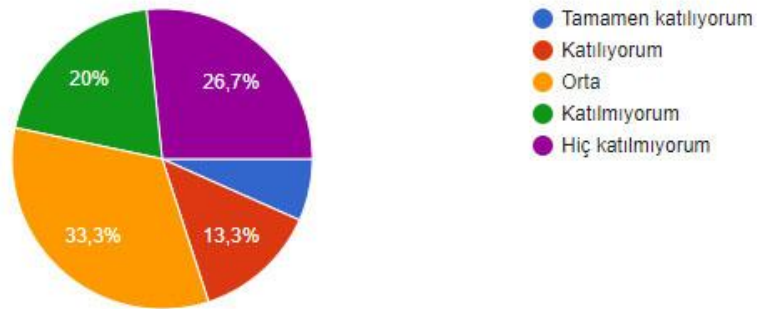
Medyadan duyduğum haberlerin seçilerek yayınlandığını düşünürüm.

Tablo 3: Araştırmanın 3. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyadan duyduğum haberlerin seçilerek yayınlandığını düşünürüm, sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranı % 40 olarak belirlenmiştir. Katılmayanların oranı ise % 26.7 olarak belirlenmiştir. “Hiç katılmıyorum” seçeneğini tercih eden ise olmamıştır.

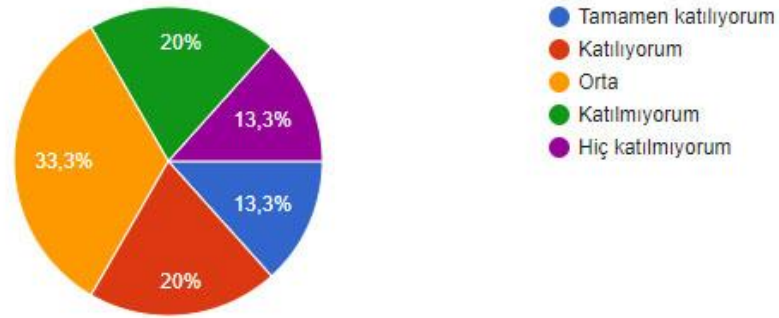
Medyanın benim zararına olacak bir haberi yayınlamayacağını düşünürüm.

Tablo 4: Araştırmanın 4. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyanın benim zararına olacak bir haberi yayınlamayacağını düşünürüm, sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, soruya tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının %20 olduğu, hiç katılmayan ve katılmayan katılımcıların oranlarının ise 46.7 olarak belirlendiği anlaşılmaktadır.

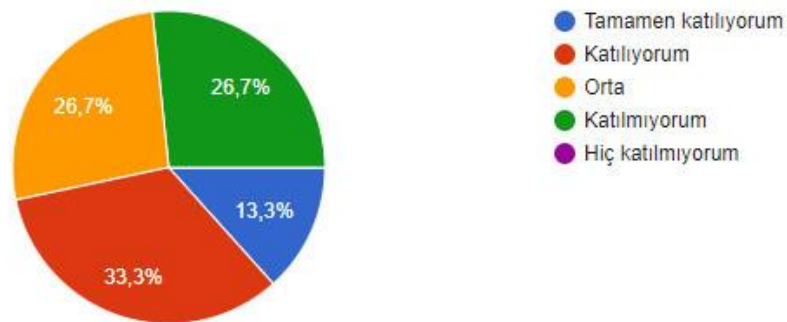
Medyanın kar amacı ile çalıştığını düşünüyorum.

Tablo 5: Araştırmanın 5. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyanın kâr amacı ile çalıştığını düşünüyorum sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, soruya tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının % 33,3 olduğu, hiç katılmayan ve katılmayan katılımcıların oranlarının ise % 33.3 olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili görüşü nötr olan katılımcıların oranlarının ise yine % 33.3 olarak tespit edildiği gözlenmektedir.

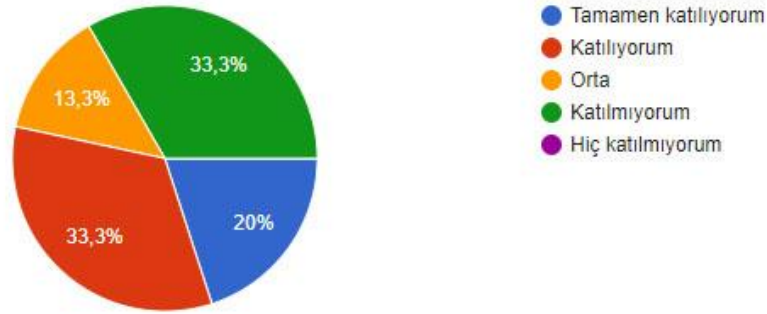
Bazı medya kanallarının, siyasi ideolojiler ile ilgili mesajlar vermeye çalıştığını düşünüyorum.

Tablo 6: Araştırmanın 6. Soruna verilen cevapların oranları.

Bazı medya kanallarının, siyasi ideolojiler ile ilgili mesajlar vermeye çalıştığını düşünüyorum sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, soruya tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının % 46,6 olduğu, katılmayan katılımcıların oranlarının % 26,7 olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili görüşü nötr olan katılımcıların oranlarının ise yine % 26,7 iken hiç katılmıyorum seçeneğini düşünen bir katılımcılığın olmadığı da tespit edilmiştir.

Medyadan duyduğum bazı haberler beni çok rahatsız eder.

Tablo 7: Araştırmanın 7. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyadan duyduğum bazı haberler beni çok rahatsız eder sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, soruya tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının % 53,3 olduğu, katılmayan katılımcıların oranlarının % 33,3 olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili görüşü nötr olan katılımcıların oranlarının ise yine % 13,3 iken hiç katılmıyorum seçeneğini düşünen bir katılımcılığın olmadığı da tespit edilmiştir.

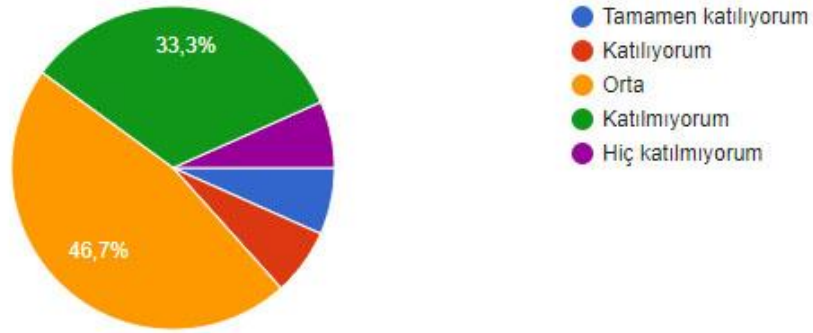
Medyadan duyduğum bazı haberler karşısında korkarım.

Tablo 8: Araştırmanın 8. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyadan duyduğum bazı haberler karşısında korkarım sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, soruya tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının % 86,7 olduğu, katılmayan katılımcıların oranlarının % 6,7 olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili görüşü nötr olan katılımcıların oranlarının ise yine % 6,7 iken hiç katılmıyorum seçeneğini düşünen bir katılımcılığın olmadığı da tespit edilmiştir.

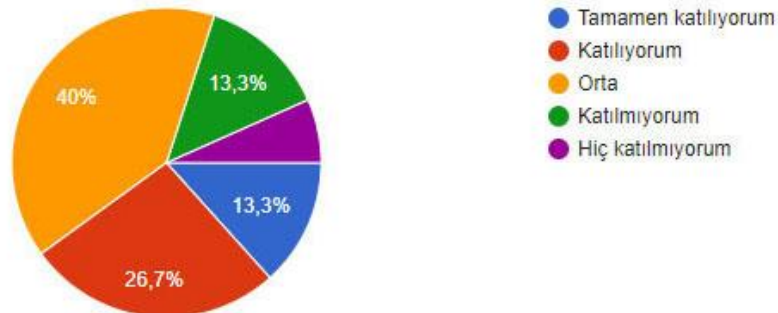
Medyadan duyduğum bazı haberler çevreme karşı beni duyarsızlaştırır.

Tablo 9: Araştırmanın 9. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyadan duyduğum bazı haberler çevreme karşı beni duyarsızlaştırır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, soruya tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının % 13,4 olduğu, hiç katılmayan ve katılmayan katılımcıların oranlarının % 40 olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili görüşü nötr olan katılımcıların oranlarının ise yine % 46,7 olarak tespit edilmiştir.

Medyadan duyduğum bazı haberler nedeni ile kötü durumlar için tetikte olmaya çalışırım.

Tablo 10: Araştırmanın 10. Soruna verilen cevapların oranları.

Medyadan duyduğum bazı haberler nedeni ile kötü durumlar için tetikte olmaya çalışırım sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, soruya tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının % 40 olduğu, hiç katılmayan ve katılmayan katılımcıların oranlarının % 20 olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili görüşü nötr olan katılımcıların oranlarının ise yine % 40 olarak tespit edilmiştir.

SONUÇ:

Sonuç olarak günümüzde medyanın gücü yadsınamaz bir hal almıştır. Gerek geleneksel medya gerekse yeni ve sosyal medya mecraları ile iletişim daha da kolaylaşmış ve artık biz istemesek de bize ulaşır olmuştur. Bu kadar yaygın hale gelen medyanın insanlar üzerinde ne gibi duygular yarattığı, insanlar üzerinde ahlaki panik oluşturup oluşturmadığının sorgulanması üzerine yapılan bu çalışmada, medyadan alınan haberlerin tamamının doğru olmadığına, medyadan duyulan haberlerin seçilerek yayınlandığına, medyanın kişilerin zararına olacak bir haberi yayımlayabileceğine, bazı medya kanallarının siyasi ideolojiler ile ilgili mesajlar verebileceğine inanların oranlarının yüksek oranlarda olduğu tespit edilmiştir.

Bu minvalde, medyadan duyduğu bazı haberler karşısında korkarım sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde ise, soruya tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının % 86,7 gibi bir oranla cevap vermeleri, medyadan duyulan bazı haberler nedeni ile kötü durumlar için tetikte olmaya çalışırım sorusuna verilen cevaplarda bu görüşe tamamen katılan ve katılan katılımcıların oranlarının % 40 gibi bir oranda olmaları neticesinde medyanın genel anlamda insanlar üzerinde baskın etkisinin olduğu, hiç düşünmedikleri ve hiç akıllarına gelmeye kavramların medya kanalları ile öğrenildiği, bazen bu yeni bilgilerin insanlar üzerinde olumsuz tutumlar ve korkular yaşattığı anlaşılmıştır. En genel değerlendirmede ise, ahlaki paniğin tam olarak gerçekleşmediği ancak medyanın istediği an ahlaki paniği artırabileceği kanaatine varılmıştır.

EDİRNE

10 - 11 Nisan 2021

KAYNAKÇA

Arslan, A. (2006). Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri. Journal of Human Sciences, 8(1). Retrieved from <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/162>

Burton, G. 1995, Görünenden Fazlası: Medya Analizlerine Giriş. Alan Yayıncılık, İstanbul, s:217

McCombs, M. ve Shaw, D. L., (1972). “The Agenda Setting Function of Mass Media”, *Public Opinion Quarterly*, 36(2), s: 177

AN EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GLOBALIZATION AND
POVERTY INEQUALITY

¹**Abdulgaffar Muhammad**

Postgraduate Student National Open University of Nigeria, Nigeria

²**Abubakar Musa**

Federal University Dutse Jigawa

³**Umar Hamisu**

Nigerian Institute of Transport Technology (NITT), Zaria.

⁴**Dr. Abbas Hamisu**

Federal College of Education (FCE), Zaria

⁵**Abdullahi Tanko Umaru**

Ahmadu Bello University (ABU), Zaria

⁶**Nwaha Abdullahi Onimisi**

Hussaini Adamu Federal Polytechnic Kazaure, Jigawa State.

⁷**Munirat Tijjani Musa**

Ahmadu Bello University (ABU), Zaria.

⁸**Zainab Sani Sambo**

Nigerian Institute of Transport Technology (NITT), Zaria.

⁹**Musa Adebayo Nuru**

Girne American University, North Cyprus, Turkey

¹⁰**Bushra Ibrahim**

Ahmadu Bello University, Zaria

¹¹**Shehu Abdulkarim Yakasai**

Bayero University, Kano

¹²**Bilkisu Abdulummin**

Ahmadu Bello University, Zaria

Abstract

The world is inundated by multivariant challenges ranging from social insecurities, such as poverty, injustices, politically inclined wars and sickening pandemics. Poverty is one of the most challenging problem as it accounts for wealth inequality across the globe. It has been recorded that a significant number of the 7 billion individuals who inhabitate the world live in poverty. This number accounts for about 80% of this individuals living at about 10 dollars a day and unfortunately only 5% of the total generated global income was generated by 40% of the most people in the world. This inequality can be understood if looked at the other side of the income gap where 75% of the global income was generated by about 20% of the richest people. A number of studies had been undertaken to examine to look at the causes of poverty, this studies posits a number of factors such as globalization and others brought contrary findings, this led to an inconclusive finding. This paper will adopt a two model philosophy pointing to the relationship between globalization and poverty.

Keywords: Globalization, Poverty and Pandemics.

Introduction

Poverty is a great social challenge to the extent that James Wolfensohn posit that poverty amidst other challenges is the greatest issue holding the world to ransom. This challenge is so serious that the United Nation agree that eradicating poverty is not just an ethical issue but a socio-political and economic responsibility of mankind (UN, 1996). This position has been confirmed by researchers, academicians and a good number of multi-national organizations (World Bank, 2001).

The world is inundated by multivariant challenges ranging from social insecurities, such as poverty, injustices, politically inclined wars and sickening pandemics. Poverty is one of the most challenging problem as it accounts for wealth inequality across the globe. It has been recorded that a significant number of the 7 billion individuals who inhabitate the world live in poverty. This number accounts for about 80% of this individuals living at about 10 dollars a day and unfortunately only 5% of the total generated global income was generated by 40% of the most people in the world. This inequality can be understood if looked at the other side of the income gap where 75% of the global income was generated by about 20% of the richest people. A number of studies had been undertaken to examine to look at the causes of poverty, this studies posits a number of factors such as globalization and others brought contrary findings, this led to an inconclusive finding. This paper will adopt a two model philosophy pointing to the relationship between globalization and poverty.

The United Nations Children Fund (UNICEF, 2011) posits that poverty accounts for the death of 22,000 children ages five and younger in 2009 (Hardy et al., 2014). This worrisome statistics shows that 8 million children do not transcend the ages of not more than five years.

Poverty like every other concept in the social science takes multivariant meanings, but broadly speaking as put by Hardy (2014), it takes two conceptual meanings; the first is looking at poverty in relation to the ability to satisfy the minimum basic needs, second is income inequality positioned by the income gap between the rich and the poor, which is often measured by the social scientist in the form of man-made currency called “Purchasing Power Disparity Dollars”. The big question begging for answer now is why are some nations wealthier than others? We live in a global world where boundaries are no longer a barriers. This position is confirmed by the recent pandemic.

Globalization got no meaning by can be similarized with factors such as integration through knowledge transfers, free trade otherwise known as trade liberalization and to a very large extent information transfer.

Is there any relationship between globalization and poverty? Hardy (2014) is of the opinion that globalization and poverty shares a complicated relationship since to a very large extent it is agreed that globalization causes and proffer solution to poverty.

Those who are of the opinion that globalization is the solution to poverty are known as the optimist and they draw their theoretical underpinning from the Kuznets hypothesis which states that even if inequality is on the rise it declines with an increasing country development. The pessimist on the other hands absolutely agree that globalization is the ultimate cause of poverty since the “benefits” so called attributed to globalization are not evenly distributed as other nations will loose even in absolute terms.

Conceptual Framework

Globalization

Globalization is the growing integration of economics and societies around the world (Collier and Dollar, 2001). This definition of globalization is all encompassing as it covers multivariant

issues related to globalization such as; knowledge transfer, trade liberalization, boarder integration and a lot of other factors. It is a factor that has added meaning to the human existence.

Four aspects have been outlined as proxies measuring globalization by the International Monetary Fund, they are; capital and investment movement, trade and restrictions, dissemination of knowledge and the migration and movement of people (IMF, 2020).

Globalization is assumed by some quarters to be the cause of development and knowledge transfer across the globe while some quarter sees it as a beautiful demon hiding its true colors of evil.

Poverty

Poverty simply put is inadequate resources characterized by inability to cater for at least the basic needs of the individual facing the subject issue. It is a condition in which a community or a person lacks the essential needs to enjoy a minimum standard of living in the society (Lister, 2014).

Poverty has been defined by the United Nations as the inability of getting choices and opportunities. This takes a number of dimensions ranging from lack of medical care, schools feeding and ultimately employment. This is considered as a violation of human rights.

The World Bank sees poverty as deprivation of well-being which is multidimensional. These is not limited to the following, low incomes, inability to satisfy the base needs etc.

Researchers in economics measure poverty in either absolute or relative terms. Globalization is often seen as the cause of poverty globally.

Globalization and Poverty

The relationship between globalization and poverty has been an issue of constant debate. Hardy et al., 2014 views globalization as a crucial engine of growth which translated to tremendous benefit for mankind. This position is supported by a significant number of researches conducted by the International Monetary Fund. The living standards and income of many people across the globe was boosted by globalization (Masson, 2001). Other research and multi-national organizations such as the World Bank supports the motion that globalization eradicates poverty and improves on the living conditions of mankind.

The rate at which poverty declines or ascends is a subject issue inconclusive, as researchers within the development sectors disagree on whether poverty is at the increase or decrease (Hardy et al., 2014).

Between 1987 and 1998, the number of people in developing economies who live on less than \$1 a day decreased from 28% to 24% (World Bank, 2001). This position is further supported with the statistical decline of people living with poverty reducing to over 200 million taking the years 1980 – 1998. (World Bank, 2002).

As put by the Millennium Development goal cited in Hardy et al., 2014, the world has reached the poverty reduction target five years in advance of the planned target. In developing nations, the number of people living on less than \$1.25 a day reduced significantly from 47% in 1990 to 22% in 2010. This can be summarily put to say that fewer than 700 million people live in object poverty in 2010 as compared to 1990 (United Nation Statistic Division, 2014).

The question still holds has poverty being eradicated? A significant numbers of researchers are of the belief that the international community could not meet or come to terms with the poverty reduction target of reducing poverty too halve by 2015 as planned by the millennium development goals. This position is held by Wade 2004 who was cited in Hardy et al., 2014

that the world bank estimates contains a significant margin of errors related to the poverty head count which is very sensitive to the base line of the international poverty line and also the reliability of the house hold surveys conducted. This was also supported by Deaton 2002 who posited a similar position.

The rate of poverty did not decline in the developing countries in the 1990 considering the total population and has accounted for 50% of the population (UNCTAD, 2006). This can be translated to mean that at least 334 million people will continue to live in poverty in the least developed countries, which is expected to increase to 471 million in 2010 (Hardy et al., 2014).

A very worrisome report was estimated to put poverty as a vice hunting humanity to the extent that about 2.5 billion out of the 7 billion people on earth are living on less than \$2 a day (UNCTAD, 2006). This can be translated to mean that 40% of the world's population. Also the report stated that 10.7 million children do not live up to their fifth birth days. The WHO puts that a significant number of diseases is associated with poor living condition (WHO, 2006, p.16).

The relationship between globalization and poverty is still a subject matter inconclusive and it depends on the relationship between how a nation integrates with the international community.

PERSPECTIVES RELATED TO GLOBALIZATION AND POVERTY

A. Optimist View

Pro globalization are of the view that there is a decline in poverty as a result of globalization. They are of the view that globalization is the main engine responsible for decline or eradication of poverty.

Globalization is undeniably a controversial process, surprisingly, a great deal of researchers and policy makers believe that it is in the interest of nations to accommodate globalization and conclusively believe that dissent and criticism of the process or philosophy is masked with ignorance and selfish interest (Bardhan, 2003).

Bhagwati cited in Hardy et al., 2014 provides a good example of the way some proponents of globalization have reacted to critics:

“No one can escape the anti-globalists today... This motley comes almost entirely from the rich countries and is overwhelmingly white, largely middle class, occasionally misinformed, often wittingly dishonest and so diverse in its professed concerns that it makes the output from a monkey romp on a keyboard look more coherent. (p. 134)”.

To put succinctly, looking at the effect of globalization on growth, it is overwhelmingly agreed that a significant aspect of growth dynamics can be attributed to some factors of globalization which ultimately leads to integration (Dollar and Kray, 2001). This can be translated to put that the growth associated with globalization had significantly contributed to the decline of poverty (Hardy et al., 2014).

The position of globalization having a positive effect on growth is a view held by the World Bank, this is positioned by globalization playing a catalytic role in eradicating poverty (World bank, 2005).

Fohler (2002), posits that there is an increasing level of integration, knowledge transfers, better division of labor, increased productivity which are all aspects of globalization which ultimately lead to better welfare of mankind as compared to the past 50 years.

Pessimist View

Though there is a very large belief that globalization leads to growth which will ultimately lead to decline or complete eradication of poverty other researchers agree to the

converse. The United Nations (2005) posits that the benefits of globalization are not evenly distributed. There is large income inequality between some nations and some others are entangled in object poverty.

Hardy et al (2014) said the argument for globalization is seen with a skeptic eye in the sense that the empirical evidence for globalization is just a room for power to be concentrated upward and away from the poor.

Bergh and Nilson (2011) adopted a panel data for their study from more than 100 countries from 1988 – 2007 to examine the relationship between globalization and absolute income and they came to a conclusion that globalization is not associated with higher poverty lines. They unanimously agrees that less trade restrictions and larger information flows are robustly associated with lower poverty levels (Hardy et al., 2014).

Poverty Matrix

As put by Segun (2010) poverty is an assemblage of multi-dimensions. It is defined by the Development Assistance Committee (DAC) (2001) as a factor that includes multivariant dimensions of deprivation that has a relationship with human capacities which is not limited to consumption and food, health, security, education, voice, rights, dignity and work. Rocha (1998) is of the opinion that poverty lacks a singular definition and this being the reason amounting to a number of essays accounting for multivariant measures for the factor. Maxwell 1999 follows suit with the undefined definition of poverty account for a non-singular measure of the index.

However, at the center of the discussion is the position as to which poverty relates. Is it materially inclined? Or does it consist of a broader needs of mankind? (Hulme and Mosley, 1996).

A perspective of the former looks at poverty measurement with relationship to consumption usually using the income index as a surrogate. Indexes such as the income-poverty approach, or the poverty line is enhanced most especially that a very good number of national government and development agencies uses the indexes from their analysis and policy projections. The latter is quite new and can be traced to the 1980s where poverty measurement was made through use of non-monetary indexes such as powerlessness and isolation, exposure to dramatic decrease in consumption levels, diseases, humiliation and to mention but a few. These factors are also significant in their own right and are essential to understanding income poverty relationship (Maxwell, 1999, Hulme and Mosley, 1996).

Poverty Profile in Nigeria

Poverty is still endemic in Nigeria, statistics available show that poverty incidence in Nigeria has been on the rise since the 1980s. This is confirmed by the UNDP (2010), between 1980 – 1996, the percentage of those living with absolute poverty rose from 6.2% to 29.3% and declined to 22.0% in 2004. This is put succinctly by Omotola (2008) who claimed that 70% of the populace in Nigeria now lives in object poverty.

Poverty in Nigeria also takes a geographical and area dimension. As put by Aigbokhan (2000), poverty is much more in the rural areas as compared to the urban areas. In 2004 it was observed that there was an asymmetrical gap between the urban and the rural areas with regards to water, where 67% of urban areas got water and 31% of rural areas got water. Also 53% access to sanitation services as compared to the rural areas having 36%.

As put by Garba (2006), the per capita income of the world as of 2003 was \$7140. Taking a comparison to this, Nigeria's per capita at the time was \$290 dollars which made the country one of the poorest in the world. This unfortunate development relegated Nigerian to the rank of Togo (\$270) Rwanda (\$220) and Mali (\$210) (Segun, 2010). Also it is important to look at non-

monetary indexes such as life expectancy of which Nigeria is 155th out of the globe's 177 countries, looking at infant mortality, Nigeria is ranked 148 amongst the 173 countries across the globe; this being consistent with Nigeria low per capita income (CIA, 2009). Given this empirical data, it is convenient with a bewildering paradox of given an enormous resource base.

The human index measurement is much more worrisome as Nigeria is ranked 158th out of 159 countries across the globe (CIA, 2009). Using a number of development indexes the life expectancy at birth for male and females in Nigeria was stationed at 46 and 47 respectively. 27.2% of children in Nigeria were malnourished between the period of 2000 and 2007 respectively. Taking a comparative statistics, this is highly worrisome when compared to Brazil having an indice of 3.7% for the same period which is also an emerging economy. Worse still, the mortality rate for children below 5 years old is rationed at 191/1000 birth delivering in 2006, this is worrisome compared to 69/1000 for South Africa, 108/1000 for Togo 120/1000 for Ghana 149/1000 for Cameroon (World Bank, 2008). As put by Earth Trends (2003) 70.2 percent of Nigerians live on less than \$1 daily with a worrisome number of 90.8% of the population living on less than \$2 daily. It was observed that there is a very big dichotomy between the rich and the poor, where 20% of the richest population earning an income of about 55.7% while the aggregate income earned by the poor was 4.4%. This empirical data shows a huge income inequalities and a worrisome poverty rise. Taking a look of welfare per capita with regards to state, the highest is Bayelsa with a poverty incidence of 26.2% before the periods of 1995 and 2006, which is still by fat below leading areas in Ghana (Greater Accra-2.4%), Cameroon (Douala, capital of Littoral – 10.9%) and South Africa (Baotency – 19.0%) (world Bank, 2008).

Discussion

The development community has had different pronouncements as to progress made against poverty (Ravallion, 2005). The results of different researches had presented conflicting informations, argument, positions and estimations with an insignificant number claiming that by and large poverty is on the decline while others claim to the contrary. Aminat (2002) and Harrison and McMillan (2007) are of the opinion that globalization had increased the purchasing power of individuals and nations and raises the standard of living and that the less privileged are more likely to benefit from the proceeds of globalization. Others are of the contrary opinion that globalization produces more losers than benefactors. Stiglitz (2002), Opines that globalization has succeeded in creating poverty. This position is in line with the position of Klassen (2005) who in his opinion put that globalization does not necessary leads to poverty reduction.

Importantly, the arguments over the effect of globalization on poverty if put on a scale may also assume a balanced approach, neither taking the far right or the far left. This position is supported by Sen, (2001). Who assumed globalization in itself is not a folly; it can be a proxy for good and also an instrument for bad (Stiglitz, 2002).

Unfortunately, Globalization has come to stay it seems to be irreversible, it produces both the benefactors and the losers. Thus what needs to be answered is how we can stir the process of globalization to be more inclusive and fair to all and sundry. To put simply, globalization is not what is to be abandoned, but the challenges of bad governance associated with the process. The international community should create a forum to fight poverty in unism (Aoun, 2008).

Generally, the poor are more likely to gain the benefits of globalization, if there are good policies such as access to technical knowhow, credit facilities, incoming foreign investment and protection of skilled workers (Harrison and One Willian, 2007).

Reference

- Akoum IF (2008). Globalization, Growth, and Poverty: The missing link. *Int. J. Soc Econ.* 35(4), 226 – 238.
- Aminat E (2002). Surmounting the challenges of globalization. *Finance and Development.* 39 (1), No. 1. Available at: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/03/animat.htm>.
- Bardhan P (2003). Globalization and the limits to poverty alleviation. University of California at Berkeley, Department of Economics. Available at: <http://www.dagliano.unimi.it/media/LecturePranabBardhan.pdf>.
- Bergh A, Nilsson T (2011). Globalization and Absolute Poverty – A Panel Data Study. IFN Working Paper No. 862, 2011.
- Bhagwati J (2000). Globalization in your face: A new book humanizes global capitalism. *Foreign Affairs.* 79(4): 134–39.
- Chen S, Ravallion M (2004). How have the world's poorest fared since the early 1980s?. Policy Research Working Paper 3341, World Bank, Washington, DC.
- Collier P, Dollar D (2002). *Globalization, Growth, and Poverty: Building an inclusive World Economy.* Oxford University Press, New York, NY.
- Deaton A (2002). Is world poverty falling?, *Finance and Development*, 39(2).
- Dollar D, Kraay A (2001). Growth is Good for the Poor. Policy Research Working Paper No.2587.
- Harrison A, McMillan M (2007). On the links between globalization and poverty. *J. Econ. Ineq.*, 5(1): 123-134.
- International Monetary Fund (2000). "Globalization: Threats or Opportunity." 12th April 2000: IMF Publications.
- Klassen, S. (2005). *Economic Growth and Poverty Reduction: Measurement and Policy Issues.* OECD Development Centre Working Papers 246, OECD Publishing.
- Kohler H (2002). Investing in better globalization. Available at: <http://www.imf.org/external/np/speeches/2002/091902.htm>.
- Lister R (2004). A politics of recognition and respect: Involving people with experience of poverty in decision-making that affects their lives. In Andersen J, Siim B (Eds.). *The politics of inclusion and empowerment.* New York, NY: Palgrave.
- Masson P (2001). Globalization: Facts and figures. IMF Policy Discussion Paper. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2001/pdp04.pdf>
- Ravallion M (2003). The debate on globalization, poverty, and inequality: why measurement matters. World Bank Policy Research, Working Paper 3038. April.
- Salvatore D, Campano F (2012). Globalization, Growth and Poverty. *Glo. Econ. J.* 12(4): 5
- Sen A (2001). A world of extremes: ten theses on globalization. Los Angeles Times, July 17 2001. Available at: http://econ.tu.ac.th/archan/pokpong/ec452/Readings/Reading%20Ch1_globalization_o_verview/ec452_reading_ch1_Sen1.pdf

- Shah A (2013). Poverty and Stats. Available at: www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats.
- Stiglitz, J. (2002). Globalization and its Discontents. Penguin Books Harmondsworth. UN General.
- Stolper W, Samuelson P (1941). Protection and real wages. Rev. Econ. Studies, 9(1): 58–73.
- UNCTAD (2006). The Least Developed Countries Report 2006. United Nations Publications, New York, NY.
- UNDP (2005). Human Development Report 2005. Hoechstetter Printing Co., New York, NY.
- UNICEF (2011). The State Of The World's Children 2011. Available at: <http://www.ft.dk/samling/20091/almDEL/uru/bilag/257/891763.pdf>.
- United Nation Statistic Division (2014). The Millennium Development Goals Report 2013. Available at: <http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2013/English2013.pdf>
- United Nations (2005). Report on the World Social Situation 2005: the Inequality Predicament. Available at: http://www.eclac.cl/prensa/noticias/comunicados/8/22388/WSS_Main.pdf.
- Wade RH (2004). Is globalization reducing poverty and inequality?. World Development. 32(4): 567-89.
- WHO (2006). Preventing Disease through Healthy Environments. Available at: http://www.who.int/quantifying_ehimpacts/publications/preventingdisease/en/
- World Bank (2000), Poverty in an Age of Globalization. Available at: <http://www1.worldbank.org/economicpolicy/globalization/documents/povertyglobalization.pdf>
- World Bank (2001). World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty. Oxford University Press, New York, NY.
- World Bank (2002), Building Institutions for Markets, Oxford University Press, New York, NY. World Bank (2004) World Development Report 2004: Making Services Work for Poor People. Oxford University Press, New York, NY.

10 - 11 Nisan 2021

BİR ULUSAL GÜVENLİK TEHDİDİ OLARAK SALGIN HASTALIKLAR

Dr. Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3146-2609>.

ÖZET

Uluslararası toplum ortaya çıkan bir dizi salgın hastalıktan etkilenmiştir. Bunlardan ve son zamanlarda adı en çok gündemde olanlardan bazıları ise AİDS, Ciddi Akut Solunum Yolu Sendromu (SARS) gibi hastalıklar iken en son ortaya çıkan ve dünyayı ciddi bir şekilde zora sokan ise Covid-19 olmuştur. Özellikle Covid-19 salgını ile enfeksiyon hastalıkları/salgın hastalıkların özelde ülkeler ve devletlerin genelde ise uluslararası sistemin düzeni ve güvenliği için ne derece ciddi bir tehdit olabileceği görülmüş oldu. Geleneksel güvenlik anlayışının içinde olmayan bu durum geleneksel tehdit algısına yeni bir bileşen daha eklemiştir. Günümüzde tüm dünya üzerindeki ölümlerin neredeyse %25'inin enfeksiyon/salgın hastalıklar kaynaklı hale geldiği düşünüldüğünde bu durumun ekonomi ve ulusal güvenliğe yönelteceği tehdidi artık dikkate almak ve olası bir kriz durumu için senaryolar hazırlayıp, genel hazırlık seviyesini yükseltmek bir mecburiyet haline almaktadır. Çünkü artık bu türden hastalıkların yayıldığı ve etkilediği alan, ulaşım imkânlarının da gelişmesi ve hızlanması nedeniyle, tüm dünya geneli olmaktadır. Oysa 20-30 yıl önce dahi bu türden hastalıklar, Ebola örneğinde olduğu gibi, ilk çıktığı yerle sınırlı kalabiliyordu. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, ulaşım alanındaki gelişmeler sonucunda dünya üzerindeki en uzak noktalara dahi ulaşma süresinin saatler seviyesine düşmesi, küresel göç, yasadışı insan kaçakçılığı ile turizm ve ticaret gibi konular sebebiyle artan nüfus hareketliliği salgın hastalıkların hızlı bir şekilde ve hastalık belirtilerinin henüz ortaya çıkmadığı kuluçka dönemindeyken taşınmasını sebep olmaktadır. Bunun sonucundaysa etkin önlem alma için geç kalınmaktadır. Bunun sonucunda da salgın hastalıklar hızlı bir şekilde sınırları geçip, ülkelere yayılmaktadır. Bu da küresel salgınları ve artan maliyetlerini bir güvenlik sorunu haline getirmektedir. Çünkü kitlesel ölümler, ekonomik ve sosyal kayıplar sonucunda mevcut ekonomik ve idari düzenin aksaması yüzünden salgın hastalıklar ulusları ve bölgeleri istikrarsızlaştırma potansiyeli kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Ulusal Güvenlik, Salgın Hastalıklar, Dünya Sağlık Örgütü (WHO).

1. GİRİŞ

Uluslararası toplum ortaya çıkan bir dizi salgın hastalıktan etkilenmiştir. Bunlardan ve son zamanlarda adı en çok gündemde olanlardan bazıları ise AİDS, Ciddi Akut Solunum Yolu Sendromu (SARS) gibi hastalıklar iken en son ortaya çıkan ve dünyayı ciddi bir şekilde zora sokan ise Covid-19 olmuştur. Özellikle Covid-19 salgını ile enfeksiyon hastalıkları/salgın hastalıkların özelde ülkeler ve devletlerin genelde ise uluslararası sistemin düzeni ve güvenliği için ne derece ciddi bir tehdit olabileceği görülmüş oldu. Salgın hastalıkların ulusal güvenlikle etkileşiminin olabileceği kabul edildiği zaman karşımıza bir dizi sorun çıkmaktadır. Bunlardan ilki Küreselleşme'dir. Küreselleşme olgusu bu duruma olumsuz etki ederek salgın

hastalıklardan kaynaklanan riskleri ve yayılma ihtimalini arttırmaktadır. Ancak bunun yanında kültürel ve ekonomik olarak zarara sebep olmakla birlikte eğer süreç iyi yönetilebilirse fayda da sağlama imkânı bulunmaktadır. Küreselleşmeyi mümkün kılan süreçler ve teknolojiler küresel salgın hastalıklardan kaynaklanan tehditlerin önlenmesinde de kullanılabilir. Bu teknolojiler arasında bilginin toplanması ve iletilmesini sağlayanlar salgınlara karşı önlem alınması açısından önemli olacak, reaksiyon süresini kısaltacaktır. Bu noktada salgın hastalıkların hızlı bir şekilde kontrol altına alınması ve ulusal güvenliğe tehdit oluşturmaması için ne tür bilgiye ihtiyaç duyulacağını belirlenmesi ve toplanması önemlidir.

Covid-19'un ortaya çıkışı, yayılması ve yaydığı dehşet dalgası, devletlerin sağlık, ticaret, ekonomi ve ulusal güvenliklerine tehdit olmuştur. Covid-19'dan önce salgın olarak görülen SARS bu derecede hızlı ölüme ve yüksek hastalık oranına sebebiyet vermediği için hemen herkes ortaya çıkan bu olağanüstü duruma karşı hazırlıksız yakalanmıştı. Bu yüzden salgın bir hastalığın tüm milli güvenlik, sağlık, sosyal hizmet, askeri, ekonomik ve siyasi sistemi zora sokacağı düşünülmemiştir.

ABD'nin 2002 yılı Milli Güvenlik Stratejisi'nde salgın hastalık konusuna değinilmektedir ancak orada da konu yüzeysel olarak ele alınmıştır. Salgın hastalık sonucunda ulusal güvenliğin tehdit altına gireceği akla gelmediği için bu konuya yeteri kadar önem verilmemiştir. Bu noktada diğer ülkelerden gelecek bilgilendirmelere göre önlem alınması öngörülmüştür. Hâlihazırda küresel sağlık bilgi sistemi diğer ülkelerden doğru, açık ve zamanında bilgi geleceği varsayımı üzerine kurulmuştur. Bu sistem çalışmazsa veya Çin örneğinde olduğu gibi, sorunun kaynağı olan ülke bilgileri saklar, değiştirir veya manipüle ederse ne olacağı planlanmamıştır. Gelen bilginin doğrulanması adına kontrol sistemleri oluşturulmadığı görülmektedir. Bu yüzden yönetimlerin önlem almak adına ne türden bilgilere ihtiyacı olabilir; erken uyarı için bilgi toplama sistemleri neler olmalı; toplanacak bilgi acil durum ilanı ve önlem alma için yeterli olup olmayacağı bir sorun karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı küresel salgın hastalıklardan kaynaklanan tehditleri ve bu tehditlerin erken tespiti ve ulusal güvenlik açısından tehdit haline gelmemesi için neler yapılması gerektiğini incelemektir.

Bu çalışmada birkaç farklı metot kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla güvenlik konusunun incelenmesi sırasında açıklayıcı, tasvir edici metottur. Girişteki bilgilendirici kısımdan sonra salgın hastalık ve ulusal güvenlik arasında nasıl bir ilişkinin olduğunun açıklandığı kısım takip etmiştir. Çalışmayı ortaya çıkarmak için literatür taraması yapıldı ve bu konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalar ile röportajlar vb. birincil ve ikincil kaynaklar incelendi. Araştırmada salgın hastalıklardan kaynaklanan tehditlerin ortaya konması ve tanımlanması için bu konuda yapılan çalışmalar, dergi makaleleri, resmi kurum raporları ve STK çalışmaları incelenmiştir. Bunun sonucunda Giriş kısmını takiben güvenlik kavramının açıklandığı ve tarihi arka planının verildiği birinci kısım, Salgın hastalıklarla güvenlik ilişkisinin irdelendiği ikinci kısım ve Sonuç olmak üzere, dört kısımdan oluşmaktadır.

2. GÜVENLİK KAVRAMI

Günümüz koşullarında güvenlik; insan hayatını tehdit eden risklerin azaltılması ya da ortadan kaldırılması şeklinde yeniden tanımlanmalıdır. Genel olarak güvenlik yaşamın içinde yer alan ve bireyden başlayan temel bir olgudur. “Güvenlik” sözlük anlamıyla, “*korku ve tehlikeden uzak olma hali*”dir.¹ Yine Uluslararası İlişkiler disiplininin önemli isimlerinden biri olan Arnold Wolfers'a göre, “*Güvenlik sahip olunan değerlere yönelik herhangi bir tehdidin bulunmaması*

¹ “Güvenlik sözlük anlamı içinde; tehlike bulunmaması hali, emin ve rahat olma şeklinde tanımlanabilir” (Karabulut, 2009, s. 3).

ve böylece bu değerlere bir saldırı olacağı korkusundan emin olma halidir.”² Zira, günümüzde tehditlerin yanı sıra riskler ön plana çıkmaya başlamıştır. Fakat bu yeniden tanımlama bilimsel bir etkinlikten öte politik veya ideolojik bir araç şeklinde ortaya çıkmaktadır. David Baldwin’e göre güvenlik kavramını yeniden tanımlama, son dönemlerde disiplin içi bir endüstri haline gelmiştir. Bununla birlikte, bu gibi çabaların büyük bölümü, güvenlik kavramının kendisiyle ilgili olmaktan çok, ulus devletlerin politika gündemlerinin yeniden tanımlanması ile ilgilidir. Bu genellikle, dış askeri tehditlere karşı geleneksel güvenlik kaygısına ek olarak insan hakları, ekonomi, çevre, uyuşturucu madde trafiği, salgın hastalıklar, suç ya da sosyal adaletsizlik gibi konulara büyük oranda öncelik kazandırmak için sunulan teklifler şeklini almaktadır (Karabulut, 2009, ss. 3-4; Hough, 2004, s. 19). Güvenliğin fiziksel boyutunun yanında bir diğer bileşeni olan psikolojik boyut, her zaman fiziksel bir saldırı gibi somut tehditleri içermeyebilir. Bir devletin ve onun halkının kendini güvende hissetmesi, soyut yönleri olan ve farklı algılamalardan kaynaklanan bir olgudur (Erhan, 2002, s. 58). Bu sebepten dolayıdır ki, güvenlik kavramı, çoğu kez güvensizlik ihtimallerinin ortadan kaldırılması durumunu ifade eder ve güvensizlik durumlarının tehdit olarak görülmesi olarak da tanımlanabilir. Ian Bellamy ise güvenliği savaş yapmama hali, savaştan bağımsız olma hali olarak tanımlar (Bellamy, 1981, ss. 100-105). Bu tanımdan yola çıkarak güvenliğin bir fiziksel, bir de psikolojik boyutu olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Tarih boyunca, daha ziyade güvenliğin fiziksel boyutu üzerinde durulmuş ve devletlerin kendi ülkelerini başka devletlerin saldırıları ve tehditlerinden uzak tutmak, güvenlik anlayışının en önemli unsuru olmuştur (Erhan, 2002, s. 58).

Güvenlik olgusunun varlık sebebinin “*Tehdit*” olduğu söylenebilir. Tehdit kavramı ise; bir devlet, toplum ya da bireyin yaşamına veya sahip olduğu değerlere yönelik olumsuz sonuçlar doğurma potansiyeli olan olaylar yada olgular şeklinde tanımlanabilir (Hough, 2004, s. 19). Tehdit kavramının temel özelliklerinden biri ise, bir yanıyla gerçek olgu ve olaylara dayanması bir yanıyla da algı ve tahminlere göre şekillenmesidir (Wolfers, 1962, s. 150). Tehdidin algı ve tahmin boyutu, gerçek olmayan ya da gerçekleşme ihtimali zayıf olan durumların da tehdit olarak kabul edilmesi olasılığını doğurur.

Uluslararası ilişkiler alanındaki yaklaşımların etkisiyle, Güvenlik Çalışmaları, içinde bulunulan dönemin etkin teorik yaklaşımlarına paralel bir seyir izleyerek şekillenmiştir. İdealist/Liberal akımların etkin olduğu dönemlerle, Realist/Neorealist akımların etkin olduğu dönemlerdeki güvenlik alanındaki çalışmalar birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bill McSweeney’e göre liberal akımların genel kabul gördüğü dönemlerde güvenlik daha ziyade birey güvenliğiyle irtibatlı olarak ortak güvenlik kavramıyla açıklanırken; realist akımların etkin olduğu dönemlerde materyal güvenlikle irtibatlı ve devlet merkezli olarak “*Ulusal Güvenlik*” tabiri ortaya çıkmış ve kabul görmüştür (McSweeney, 1999, s. 28). Ole Waever ve Barry Buzan’a göre; güvenlik çalışmaları ayrı bir alan olarak 1940’lardan itibaren ABD’de ortaya çıkmıştır. Bu dönemde iki temel etken, nükleer silahlar konusu ve Sovyetler Birliği’ne karşı uzun dönemli olarak hazırlık içinde olma ihtiyacı, bu alana sivil uzmanların girmesini sağlamıştır. Zira geleneksel askeri birikim, nükleer silahların yarattığı yeni stratejik durumu açıklamada yetersiz kalıyordu (Waever ve Buzan, 2007, s. 383).

Bu yüzden Uluslararası İlişkiler alanında güvenlik, bu kavramın günlük yaşamdaki kullanımından farklı bir anlam taşımaktadır. Toplum içerisinde güvenlik, sosyal güvenlik ve bireylerin fiziksel güvenliği anlamı taşırken, uluslararası alandaki güvenlik büyük ölçüde güç politikalarına dayalıdır (Lamborn ve Lepgold, 2003, s. 225). Bu anlayışta güvenlik devletin bekasıyla ilgilidir ve buna yönelik yaşamsal bir tehdit söz konusudur. Bu güvenlik anlayışı,

² “Arnold Wolfers bu tanımlamayı iki farklı bileşene bölerek daha genel bir tanımlamaya ulaşmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Wolfers’e göre Güvenlik: ‘Objektif anlamda eldeki değerlere yönelik bir tehdidin olmaması, subjektif anlamda ise bu değerlere yönelik bir saldırı olacağı korkusu taşımamaktır.’” (Buzan, 1991, s. 17).

tehdidin ortadan kaldırılması için kuvvet kullanımı dâhil, olağanüstü önlemler alınmasını meşru görür (Buzan, Waever, de Wilde, 1998, s. 21). Devletler, tarih boyunca güvenlik sağlamayı öncelikli amaç olarak görmüş ve bunu sağlamak için güç kavramına hep öncelik vermişlerdir. Bu durumu devletin korunmasının gerekçesi “*raison d’etat*” olarak sunmuşlardır. Bu yüzden devletlerin güvenliklerini sağlamaları gerektiği ve bunun aynı zamanda doğal hakları olduğu anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda devletin kendisine yönelen bir tehdide karşı savaşa girme hakkı olarak şekillenen meşru savunma hakkı da genel bir kabul görür hale gelmiştir.

2.1. Güvenlik Anlayışının Tarihi Gelişimi

Uluslararası ilişkilerin kurumsal bir alt alanı olarak gelişmeye başladığı 20. yüzyıl başlarından itibaren güvenlik anlayışını belli bazı kategorik anlayış ve dönemler halinde incelemek mümkündür. Bu kapsamda teriminin Uluslararası İlişkiler disiplini içinde ilk kez ortaya çıkması Birinci Dünya Savaşı sonrasıdır. Liberal akımların etkin olduğu dönemdeki önde gelen yazarlarından bazıları Quincy Wright, John Herz, Bernard Brodie ve Arnold Wolfers’dir. Bu yazarlar, savaş ve barışın politik, psikolojik ve ekonomik yönlerini araştırmışlardır. Özellikle Wright ilave olarak savaşın felsefi ve ahlaki boyutuyla da ilgilenmiştir. Brodie’ye göre, güvenlik devletin öncelikli amaçlarından biridir ama birinci derecede öncelikli olmak zorunda değildir. Yine de uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletleri birbirine karşı korunmak için güç biriktirmeye itmektir. Bu, diğerlerini güvensiz duruma sokmakta ve onlar da buna reaksiyon olarak silahlanmaya ağırlık vermektedirler. Bu rekabet ve silahlanma neticesinde güvenlik arttırılmak istenirken topyekûn olarak güvensiz bir duruma girilmektedir. Zira herkesin hızla güç biriktirdiği bir ortamda hiç kimse kendini güvenli hissedemeyecektir (Brodie, 1949, ss. 476-488).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlangıçtaki iyimser beklenti dönemi hariç, iki kutuplu sistemin yerleşik bir hal almıştır. Bu da nükleer silahların güvenlik alanının temel konularından birini oluşturmasına yol açmış ve genel anlamda uluslararası ilişkiler teorilerinden Realizmin etkin olduğu bir dönem ortaya çıkmıştır. İşte Soğuk Savaş’ın en şiddetli döneminde Güvenlik Çalışmaları, Realizm yörüngesinde bir rota izlemiştir. “*Güvenlik Çalışmaları’nın Altın Çağı*” olarak adlandırılan bu dönemin önemli konuları Oyun Teorisi ve Nükleer Caydırıcılık Stratejisi’dir (Waever ve Buzan, 2007, s. 387). Bu dönemde uygulanan caydırıcılık teorisi alana başarılı bir katkı yapmıştır denebilir. Zira bu dönemde konuya ilişkin olarak geliştirilen bilimsel problem çözme yöntemleri diğer problemlere de uygulanabilir modeller olmuştur. Bu dönemin devamında, 1970’lerin ortalarında başlayan zamann dilimi ise Stephen Walt tarafından “*Güvenlik Çalışmalarının Rönesans*”ı diye adlandırılmıştır (Walt, 1991, s. 211-239). Walt bu çalışmada geleneksel, askeri konsept ağırlıklı bir güvenlik çalışması modeli benimsemiştir. Yazara göre, bu dönemde güvenlik çalışmaları alanında çok fazla bilgi birikimi oluşmuştur. Bu, hem içinde bulunulan dönem hem de gelecek için alana yönelik pratikte uygulanabilir dersler oluşturacak çözümler içermektedir. Güvenlik Çalışmaları disiplinlerarası bir alandır ve nükleer silahlar konusuna ek olarak, yüksek strateji, konvansiyonel savaş ve uluslararası çatışmaların iç kaynaklarının bu alana dâhil edilmesiyle alanın kapsamı genişlemiştir. Bu bağlamda Güvenlik Çalışmaları ve yaklaşımlarına Soğuk Savaş dönemi boyunca hâkim olan Geleneksel Yaklaşım, devletin güvenliği ve bekasını ön planda tutan ve askeri gücü özel bir önem veren bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır (McSweeney, 1999, s. 32). Bu dönemde Realist ve Neorealistler güvenliğin merkezini tek boyutlu olarak askeri güç olarak karakterize ederler (Walt, 1991, s. 212).

Realist yaklaşım güvenlik alanında uluslararası sistemin yapısını, materyalist, anarşik ve kendi kendine yeterli olma hali olarak tanımlarken, liberal yaklaşım sosyal ve dinamik olarak tanımlamıştır. Realistler güç biriktirmeyi öngörürken, liberal teori entegrasyondan yana tavır almıştır. Realizm, temel olarak uluslararası sistemde devletlerin anarşik bir ortamda faaliyet gösterdiği, bu sebeple, tek hedeflerinin beka olduğu ve bunu da ancak güç biriktirmeye ve güç

politikaları uygulamakla başarabilecekleri anlayışı üzerine inşa edilmiş bir yaklaşımdır. Bu anlayışta devlet, güvenlik çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. Patrick Morgan'a göre, Realist anlayışta devletler, üniter bir aktör olarak güvensizdirler ve güvenlik sağlamak için rekabet içine girerler, ancak bu rekabet onları sonuçta güvensizliğe doğru götürür (Morgan, 2007, s. 18).

Devlete yönelik askeri ya da askeri olmayan tehditlerin askeri tedbirlerle karşılanmasına yönelik geleneksel vurgu, akademik çevreler ve askeri stratejistler arasında hala ciddi derecede popülerdir. Ancak, devletin güvenlik çalışmalarındaki merkezi konumu ve ulusal güvenlik kavramının dominant pozisyonunun devam ettirilmesi giderek güçleşmektedir. Zira bazı meydan okumalar mevcuttur. McSweeney'e göre bu meydan okumalar; küresel karşılıklı bağımlılık, devletin etnik parçalarının rekabeti ve diğer kurumsal organizasyonlardır (McSweeney, 1999, s. 4). Bu sayılan konu başlıklarına son dönemde yaşanan gelişmelerden sonra artık sağlık konusu da eklenmiştir.

Alternatif güvenlik yaklaşımları, Realizm'in uluslararası ilişkilerde hâkimiyetinin sorgulanmaya başladığı bir çerçevede 1980'lerden itibaren güvenlik çalışmaları alanında ciddi bir biçimde ortaya çıkmaya başlamış ve alana yeni perspektifler sunarak güvenlik sorununun çözümüne yönelik geniş bakış açısı iddiasıyla kabul görme gayreti içine girmiştir. Bu yaklaşımların geleneksel güvenlik anlayışına getirdiği temel eleştirilerden biri, militarist retorik'in güvenilirliğini kaybettiği şeklindedir. Zira bir dizi savaşın meydana geldiği yüzyılın sonuna gelindiğinde, bunların katılımcılarına hizmet etmediği görülmüştür. Ayrıca, bu anlayış insan tabiatı ve uluslararası anarşi varsayımına dayanan bir prensip olarak Soğuk Savaşın bitişini de öngörememiştir (McSweeney, 1999, s. 5).

1980'lerden itibaren geleneksel yaklaşımlara yönelik alternatif arayışlarla birlikte, güvenlik çalışmaları alanı birbirine rakip, çoğulcu (plüralist) yaklaşımlara da açılmıştır. Bu dönemden itibaren karşılıklı bağımlılık teorileri, ortak güvenlik anlayışı içinde yoğrulmaya başlamış ve yine bu dönemde ekonomik ve politik entegrasyon teorileri de çoğalmaya başlamıştır (McSweeney, 1999, ss. 32-51). Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben ortaya çıkan Küreselleşme olgusunun da etkisiyle güvenlik konusuna yönelik eleştirel yaklaşımlar hız kazanmış ve liberal yaklaşımlar ile karşılıklı bağımlılık teorilerinden de etkilenerek gelişimini sürdürmüştür.

Küreselleşme sürecinin güvenlik alanına etkisi; güvenliği çok taraflı (devlet dışı birimleri de barındıran), çok boyutlu (askeri boyutun yanı sıra ekonomik, sosyal, çevresel v.b boyutları da barındıran) ve karmaşık (tehditlerin kaynağının belirlenebilmesi, bertaraf edilme yöntemleri v.b konularda yaşanan karmaşıklıklar) bir alan haline getirmesi olarak özetlenebilir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Küreselleşme sürecinin hemen her alanda yaratmış olduğu dönüşüm süreci sonucu tehdit algılamaları çeşitlenmiş, bu bağlamda güvenlik kavramının genişleme ve derinleşme süreci hızlanmıştır. Güvenlik kavramının "*genişlemesi*" askeri güvenliğin yanı sıra ekonomik, çevresel, toplumsal v.b. askeri olmayan güvenlik alanlarının da güvenlik alanı içine dahil edilmesi sürecidir. Güvenlik kavramının "*derinleşmesi*" ise devletlerin yanı sıra bireylerin, grupların ve diğer devlet dışı birimlerin de güvenlik çalışmalarında analiz birimi olarak ele alınması sürecidir. Güvenlik algılamalarında meydana gelen değişimin en önemli sebeplerinden birisi, tehdidin tek boyutlu, devletten devlete yönelen klasik konumundan çıkarak, asimetrik ve çok boyutlu bir konuma ulaşmasıdır. Risk ve tehditlerin kaynağının, zamanının ve şeklinin önceden tahmin edilmesinin, Soğuk Savaş döneminin aksine, imkansız bir hale geldiği yeni güvenlik ortamında, mücadele alanı bütün dünya bütün dünya olmuştur (Karabulut, 2009, ss. 6-7). Bu yüzden de klasik güvenlik anlayışına muhalif, anti-pozitivist teoriler olan Eleştirel Teori, Feminist Teori, Post-modernizm, Yapısalcılık ve Eleştirel Güvenlik Araştırmaları ortaya çıkmıştır. Bu dönem özellikle

objektivizm ve pozitivism, normatif ve felsefi ataklara maruz kaldığı bölüm olarak kendini göstermiştir (McSweeney, 1999, s. 30).

Bütünleşik ve homojen olmayan eleştirel güvenlik yaklaşımlarından biri de Realizm'e karşı çıkan ve aralarında ortaklık bulunmayan değişik yaklaşımların bir araya geldiği akımdır. Bu akımın Keith Krause ve Michael Willams'ın 1997'de yayınlanan "*Critical Security Studies*" adlı çalışmasında başıldığı kabul edilir (Booth, 2005, s. 260). Diğer bir akım da Ken Booth ve diğer bir kısım yazarın temsil ettiği Welsh/Aberystwyth ekolüdür. Ken Booth'a göre egemen güvenlik anlayışı olan Realizm'in problem çözücü niteliği dolayısıyla güven(siz)lik sorunun parçası haline gelmesidir, Yani Realizm yapısı itibariyle kendisi bir güvenlik sorunu haline gelmiştir (Booth, 2005, s. 5).

Alanda etkili olan yazarlardan biri de Barry Buzan'dır. Buzan'a göre güvenlik çalışmaları alanının yeni bir konsept çalışmasıyla ele alınması akademik ajandayı geleneksel olarak devlet ve politik askeri rekabet üzerine odaklanmış olmanın ötesine taşımaktadır (Buzan, Waever, de Wilde, 1998). Buzan, yapısal bir yaklaşımla uluslararası güvenliği kültürel, ekonomik ve çevresel boyutlara da taşımaktadır. Bu anlayışa göre güvenlik, geleneksel olan askeri ve politik boyutlarının yanında çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlardan oluşur. Güvenliğe yönelik tehditler bu boyutların her biri içinde gelişebilir/ortaya çıkabilir. Bu kapsamda güvenlik sorunları bu boyutların yanı sıra, konumsal karakteristikler (*yerel, bölgesel, küresel*), sektörel (*askeri, politik, ekonomik, çevresel, kültürel*), aktör kimliği (*devlet, toplumsal aktör, uluslararası organizasyonlar*), atıf yapılan değerli obje (*devlet, millet, prensip ve ilkeler, tabiat*) alanlarında ortaya çıkabilir. Ek olarak, Booth'a göre dünya olaylarında temel değişiklikler meydana gelmesine ve yeni düşünceler ortaya çıkmasına rağmen, geçmişin birçok güçlü özelliği halen varlıklarını sürdürmektedirler. Bunlar Vestfalyan devlet sistemi, Machiavellist etik ve Clausewitzten savaş felsefesidir (Booth, 1991, ss. 313-326). Geleneksel yaklaşımlar genellikle etnik merkezlidir ve bu nedenle de gelişip yerleştikleri kültürel ve siyasi yapı dışında meydana gelen olayları açıklamada yetersiz kalmaktadırlar. Bu anlamda bu tip yaklaşımlar genellikle Batı merkezli olmaları nedeniyle dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmeleri yeterince açıklayamamaktadırlar.

3. SALGIN HASTALIKLAR VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ

Küreselleşme süreci ve Soğuk Savaş'ın da sona ermesinin yol açtığı serbestinin de etkisiyle ülkeler arasında nüfus hareketliliği artmış ve sınırlar daha açık hale gelmiştir. Bu yeni gerçekliğin ortaya çıkmasında artan ticaret hacminin ve serbest piyasa ekonomisinin de etkisi vardır. Küreselleşme'nin hayatın hemen tüm alanlarında olduğu gibi sağlık alanında da yansımaları olmuş, sağlık ve sağlık hizmetleri de küreselleşmiştir (Bettcher ve Lee, 2002, ss. 8-17; Flanagan, Frost ve Kugler, 2001; Navarro, 1998, ss. 742-743; Roemer, 1998, s. 744; Yach ve Bettcher, 1998a, ss. 735-737, 1998b, ss. 738-740). Küreselleşme sonucunda ülkeler arasında artan ticaret hacmi ve ekonomik faaliyetler devletlerin birbirine bağımlı ve entegre hale gelmesine sebep olmuştur. Devletler bu durumun faydalarını hemen görmüş, uluslararası ilişkilerde daha yakın ilişkiler kurmuşlardır. Ancak bu durumun olumlu yanları olduğu gibi olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Küreselleşme, ekonomik açıdan oldukça faydalı olmasına karşın sağlık ve ulusal güvenlik alanlarında yeni tehditler ve riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu tehditlerden sağlık alanı ile ilgili olanları artan küresel insan hareketliliği sebebiyle salgın hastalıkların daha hızlı bir şekilde ve daha geniş alana, daha kısa sürede yayılabilmesidir. En son yaşanan Covid-19 salgınında da görüldüğü üzere salgın hastalık küresel/yerel siyaset, ekonomi ve sağlık sistemlerini paralize edebilmektedir. Artık salgın hastalıklar ortaya çıktıkları yerle sınırlı kalmadıklarından onları zamanında kontrol edebilme ve izole etme ihtimali de

zorlaşmaktadır. Bu yüzden bu alanda küresel anlamda bir koordinasyon ve işbirliği ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Store, Welch ve Chen, 2003, ss. 66-84). Bu koordinasyonu sağlamak amacıyla kurulan Dünya Sağlık Örgütü'nün bu konuda çok etkili olmadığı görülmektedir. Modern ulaşım imkânları ve göç olgusu (gerek yasal gerekse de yasadışı) hastalıkların taşınmasını hızlandırmaktadır. Modern ulaşım metotları dünya üzerindeki noktaları birbirine oldukça yaklaştırdığı için olası bir salgın durumunda pek çok insan hastalığın hiçbir belirti göstermediği kuluçka döneminde iken bunu taşımakta ve yaymaktadır (Wilder-Smith vd., 2002, ss. 365-366).

Dünya üzerindeki en ücra noktalara bile erişimi saatler seviyesine indiren modern ulaşım imkân ve vasıtalarının ortaya çıkmasından önce coğrafi şartlar salgın hastalıklar için çoğunlukla birer sınırlayıcı ve doğal bariyer görevi görüyor çıktığı yerde kalmasını sağlıyordu. Bu durum elbette ki Ortaçağ'da yaşanan Büyük Veba Salgını gibi istisnaları mevcuttur. Ancak genellikle yayılımı sınırlı kaldığı için hastalıkların dünya genelinde etkili olması önleniyor, yayılsa bile bu yayılım kademeli ve görece yavaş bir şekilde oluyordu (Berlinguer, 1992, ss. 1407-1413; Wilson, 1995, ss. 39-46, 2003b, ss. 1-11). Bununla birlikte eski ulaşım ve iletişim şekilleri yayılmayı yavaşlattığı için durumdan haberdar olmayı da yavaşlatıyordu. (Osterholm, 2005).

Ulaşım imkânlarının gelişmesi salgın hastalıkların tekrarlanma sürelerini de kısaltmıştır. Hastalığın sönümlenmesi için geçmesi gereken süre dolmadan yaşanan etkileşimler hastalığın tamamen yok olmasını engellemekte, bunun sonucundaysa hastalık tekrar tekrar ortaya çıkabilmektedir. Bunun sonucunda ise ortalama olarak her yıl yeni bir hastalık veya salgın ortaya çıkmaktadır.³ Kalabalık, hareketli ve birbiri ile bağlantılı yeni küreselleşmiş dünya salgın hastalıkların yayılması için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Bu sayede hastalıklar daha çabuk yayılmakta, mutasyon geçirmekte ve ilaçlara karşı daha geniş kapsamlı ve hızlı bir direnç geliştirmektedir (Heymann, 2003, ss. 105-123; Rodier, Ryan ve Heymann, 2000). Bu duruma düzensiz şehirleşme, gettolaşma da olumsuz etkide bulunmakta, yeni salgın hastalıkların yayılması ve varlığını sürdüreceği uygun konaklar bulması için fırsatlar sağlamaktadır (Moore, Gould, and Keary, 2003). Bu türden hastalıklara karşı tedbir alması beklenen en önemli örgüt ise Dünya Sağlık Örgütü'dür (World Health Organization/WHO).

Küresel salgın hastalık ve ulusal güvenlik arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan geleneksel yaklaşımlar çoğunlukla sağlığın askeri başarı ile olan ilişkisine odaklanmaktadır (Szreter, 2003, ss. 31-52). Temelde sağlık alanındaki pek çok keşif savaşan orduları korumak ve zayıfatı azaltmak için yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.⁴ Çünkü bizzat sağlığın kendisi tüm diğer önemli kapasitelerin geliştirilmesi için gereken bir kaynak, vazgeçilmez temel bir güçtür (Berlinguer, 2003, s. 57). Bu yüzden hastalıkla savaş arasındaki ilişki savaşın kendisi kadar eskidir. Çünkü savaşta iki taraf karşı karşıya gelirken bu karşılaşma sırasında yaşanan temas hastalıkların da yayılması için gereken fırsatı sağlamıştır (Gabriel ve Metz, 1992; Smallman-Raynor ve Cliff, 2004, ss. 341-368). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde kurulan uluslararası kurum ve kuruluşlar yüzünden ulusal güvenlikle ilgili ilgili algı büyük oranda ülke sınırlarının ve ulusal çıkarların silahlı güçler yoluyla korunması noktasına indirgenmiştir (Rothschild, 1995, ss. 53-98). Bu yaklaşım mevcut haliyle de savaş öncesi dönemin anlayışından çok da farklı değildir. Hastalıkların savaşlarla olan ilişkisi konusu geleneksel milli güvenlik anlayışı ile de uyumludur. Keza hastalıklarla ulusal güvenlik arasındaki ilişkiyi açıklayan geleneksel görüş hastalıkların sınırların ötesine yayılması konusunu önemsemekte ve bir tehdit olarak kabul etmektedir. Bu savlar sonuç olarak salgın hastalıkların insani güvenliği ve milli güvenliği tehdit edeceği konusundaki delillere

³ Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre son 30 yılda 30 kadar yeni veya yeni keşfedilen hastalık ortaya çıkmıştır (World Health Organization, 1996).

⁴ Örneğin 20. Yüzyılın başında Sarı Humma ve Sıtma'nın izlediği tarihi seyrin takibi genellikle silahlı kuvvetleri bu hastalıklardan korumak için yapmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. (Berlinguer, 2003).

dayanmaktadır. Salgın hastalıklarla ulusal güvenlik arasında açık ve kesin bir bağlantı vardır. Hastalık, kişileri etkiler ve toplum nezdinde devlet ile kamunun karşılık verme gücüne olan güveni azaltır (Brower ve Chalk 2003). Bu açıdan da ters bir etki yapar, devletin ve toplumun sosyal düzenini bozar, bölgesel istikrarı tehdit eder. Salgın hastalıkların ulusal güvenliği nasıl etkileyebileceğine dair bazı tartışmalar bulunmaktadır (Brower ve Chalk 2003).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yeni Corona virüs Çin'in Hubei eyaletinin başkenti olan Wuhan şehrinde Kasım 2019'da ortaya çıkmıştır. Bundan sonra da hızla dünyanın farklı bölgelerine yayılmıştır. Dünya genelinde karantina ve olağanüstü hal tedbirleri uygulansa da hasta ve ölü sayısı hızla artmaya devam etti ve gündelik hayatı sekteye uğratmıştır. Bu duruma hazırlıksız yakalanan devletlerin neredeyse hemen hepsi oldukça kötü etkilenmiştir. Corona virüs kaynaklı ölümler, silahlardan veya bir savaş durumunun sonucu olmasa da, salgın hastalıkların da önemli bir ölüm sebebi olduğunu ve bir savaş durumuna göre insanları çok daha kolay öldürebileceğini ispat etti. Bu yüzden ulusal güvenlik ve salgın hastalık arasındaki ilişki varsayımın ötesine geçmiştir ve mevcutta olduğu gibi ülke yönetimlerinin salgın hastalıklarla güvenlik ilişkisini ciddiyle ele almaları gereklilik haline gelmiştir.

Sonuç olarak küresel sağlık ve güvenlik diplomasisi kapsamında tüm taraflar, yani devletler, bireyler, uluslararası kuruluşlar, STK'lar vb. salgın hastalıkla mücadele konusunda birlikte çalışmaya istekli olmalıdırlar. Bu kapsamda mevcutta bir tabela örgütü hüviyetine sahip olan WHO'nun güçlendirilmesi kısa-orta vadede uygun bir çözüm olabilir. Bu konuda birlikte hareket etmenin getireceği faydanın götüreceklerinden daha fazla olacağı da ilgili taraflara mutlaka anlatılmalıdır. Corona virüs benzeri bir salgının yenilenmesi durumunda küresel bir eylem planı ve ortak hareket mekanizması gereklidir çünkü küreselleşme sonucunda iç içe geçen günümüz dünyasında hiçbir ülkenin bu sorunla tek başına çıkması mümkün olamayabilir. Bu salgın hiç hesapta olmayan salgın hastalık gibi konuların da ortaya çıkacak küresel boyuttaki etkileri ile tüm hayatı ve bunun içinde de ulusal güvenlik ve istikrarı da tehdit edebileceğini göstermiştir. Bu yüzden milli güç ve ulusal güvenlik bileşenlerinin içine sağlık konusu da girmiştir.

KAYNAKÇA

Bellamy, I., Towards a Theory of International Security, Political Studies, Cilt: 29, Sayı: 1, 1981, 100-105.

Berlinguer, G., The Interchange of Disease and Health Between the Old and New Worlds, American Journal of Public Health, Cilt: 82, Sayı: 10, Ekim, 1992, 1407-1413.

Berlinguer, G., Bioethics, Human Security, and Global Health. L. Chen, J. Leaning ve V. Narasimhan, (Ed.), *Global Health Challenges for Human Security* içinde (53-65), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2003.

Bettcher, D. W. ve Lee, K., Globalisation and Public Health, Journal of Epidemiology and Community Health, Cilt: 56, Sayı: 1, Ocak 2002, 8-17.

Booth, K., Security and Emancipation, Review of International Studies, Cilt: 17, Sayı: 4, 1991, 313-326.

- Booth, K., *Critical Security Studies and World Politics*, Lynne Rienner, Londra, 2005.
- Brodie, B., Strategy as a Science, *World Politics*, 1 Temmuz 1949, 476-488.
- Brower, J. ve Chalk, P., *The Global Threat of New and Reemerging Infectious Diseases: Reconciling U.S. National Security and Public Health Policy*, RAND Corporation, Santa Monica, California, 2003.
- Buzan, B., *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, New York, 1991.
- Buzan, B., Waeber, O. ve de Wilde, J., *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1998.
- Erhan, Ç., Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Güvenlik Algılamaları, R. Yinanç, H. Taşdemir, (Ed.), *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye içinde* (55-82), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Flanagan, S. J., Frost, E. L. ve Kugler, R. L., *Challenges of the Global Century: Report of the Project on Globalization and National Security*, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, Washington, 2001.
- Gabriel, R. A. ve Metz, K. S., *A History of Military Medicine*, Greenwood Publishing Group, New York, 1992.
- Heymann, D. L., Evolving Infectious Disease Threats to National and Global Security, L. Chen, J. Leaning ve V. Narasimhan, (Ed.), *Global Health Challenges for Human Security içinde* (105-123), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2003.
- Hough, P., *Understanding Global Security*, Routledge, Londra, 2004.
- Karabulut, B., Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Alanında Değişimler: Karadeniz'in Güvenliğini Yeniden Düşünmek, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 23, 2009, 1-11.
- Lamborn A. C. ve Leggold, J., *World Politics Into The Twenty-First Century: Unique Contexts, Enduring Patterns*, Prentice-Hall International, Upper Saddle River, NJ., 2003.
- McSweeney, B., *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Morgan, P., Security in International Politics, Traditional Approaches, A. Collins, (Ed.), *Contemporary Security Studies içinde* (13-34), Oxford: Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Navarro, V., Comment: Whose Globalization? *American Journal of Public Health*, Cilt: 88, Sayı: 5, Mayıs 1998, 742-743.
- Osterholm, M. T. (Temmuz/Ağustos, 2005). Preparing for the Next Pandemic. *Foreign Affairs*, 84(4). <https://www.foreignaffairs.com/articles/2005-07-01/preparing-next-pandemic> (Erişim tarihi: 11.01.2021).
- Rodier, G. R., Ryan, M. J. ve D. L. Heymann, D. L., Global Epidemiology of Infectious Diseases, G. T. Strickland, (Ed.), *Hunter's Tropical Medicine and Emerging Infectious Diseases*, W. B. Saunders Company, Philadelphia, 2000.
- Roemer, M. I., Comment: The Globalization of Public Health, *American Journal of Public Health*, Cilt: 88, Sayı: 5, Mayıs 1998, 744.
- Rothschild, E., The Quest for World Order, *Daedalus Journal of the American Academy Arts and Sciences*, Cilt: 124, Sayı: 3, 1995, 53-90.

Smallman-Raynor, M. R. ve Cliff, A. D., Impact of Infectious Diseases on War, *Infectious Disease Clinics of North America*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2004, 341-368.

Store, J. G., Welch, J. ve Chen, L., Health and Security for a Global Century. L. Chen, J. Leaning ve V. Narasimhan, (Ed.), *Global Health Challenges for Human Security* içinde (66-84), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2003.

Szreter, S., Health and Security in Historical Perspective. L. Chen, J. Leaning ve V. Narasimhan, (Ed.), *Global Health Challenges for Human Security* içinde (31-52), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2003.

Waever, O. ve Buzan, B., After the Return to Theory: The Past, Present and Future of Security Studies. A. Collins, (Ed.), *Contemporary Security Studies* içinde (383-402), Oxford: Oxford University Press, Oxford, 2007.

Walt, S., The Renaissance of Security Studies, *International Studies Quarterly*, Cilt: 35, Sayı: 2, 1991, 211-239.

Wilder-Smith, A., Barkham, T. M. S., Earnest, A. ve Paton, N. I., Acquisition of W135 Meningococcal Carriage in Hajj Pilgrims and Transmission to House Contacts: Prospective Study, *British Medical Journal*, Cilt: 325, Sayı:7360, 17 Ağustos 2002, 365-366.

Wilson, M. E. (1995, Nisan-Haziran). Travel and the Emergence of Infectious Diseases. *Emerging Infectious Diseases*, 1(2), 39-46. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2626831/pdf/8903157.pdf> (Erişim tarihi: 18.01.2021).

Wolfers, A., *Discord and Collaboration*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1962.

World Health Organization. (1996). The World Health Report 1996: Fighting Disease, Fostering Development, Geneva. https://www.who.int/whr/1996/en/whr96_en.pdf?ua=1 (Erişim tarihi: 08.01.2021).

Yach, D. ve Bettcher, D., The Globalization of Public Health, I: Threats and Opportunities, *American Journal of Public Health*, Cilt: 88, Sayı: 5, Mayıs 1998a, 735-737.

Yach, D. ve Bettcher, D., The Globalization of Public Health, II: The Convergence of Self-Interest and Altruism, *American Journal of Public Health*, Cilt: 88, Sayı: 5, Mayıs 1998b, 738-740.

EDİRNE

10 - 11 Nisan 2021

TÜRKMEN TÜRKÇESİ ve TÜRKİYE TÜRKÇESİ ARASINDA BİRLEŞİK SÖZCÜKLERDEKİ YALANCI EŞ DEĞERLİK¹

Maya YYLMAZ

Kırıkkale Üniversitesi

0000-0003-1491-8747

ÖZET

Yalancı eşdeğerlik; diller ve lehçeler arasında görülen, dilbilimcilerin ve aktarıcılarının karşısına sıklıkla çıkan bir sorundur. Bu kavram kaynak metinden hedef metine, iki dil birliği arasında ses ve şekil bakımından aynı olan veya aynı kökten üretildiği düşünülen sözcüklerin, farklı anlam alanlarına karşılık gelmeleri olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda diğer tüm lehçeler arasında olduğu gibi Oğuz grubunda bulunan Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında da yalancı eş değer sözcüklere rastlanmaktadır. Yalancı eş değer kelimeler anlam alanlarının örtüşme durumuna göre genellikle tam ve kısmî yalancı eş değer olarak iki başlıkta ele alınmaktadır. Tam yalancı eş değerlikte sözcüğün anlam alanının lehçeler arasında hiç örtüşmemesi gerekirken kısmî yalancı eş değerlikte bu, iki durumda incelenir. Birinci durumda sözcük temel anlamının yanında farklılık taşıyan başka bir anlam kazanabilir; ikinci durumda ise anlam daralması ya da anlam genişlemesine uğrayabilir. Sonuçta anlam alanının örtüşmesi kısmî olarak gerçekleşebilir. Ayrıca kısmî yalancı eş değerlikte, lehçelerden hangisinin kaynak hangisinin hedef olarak seçilmesi de konuyu incelerken önemlidir.

Çalışmalarda sadece tek sözcük düzeyinde ele alınan bu kavramın birleşik sözcüklerde de görüldüğü tespit edilmiştir. Birden fazla sözcüğün birleşmesiyle oluşan yapılar olarak birleşik sözcükler, dilde yeni sözcük türetme yöntemlerinden biridir ve biçimbilim ile söz diziminin her ikisinin de çalışma alanındadır. Bu bildiride hedef lehçe olarak Türkiye Türkçesi, kaynak lehçe olarak da Türkmen Türkçesi olduğunda birleşik sözcüklerde görülen yalancı eş değerlik durumu iki başlıkta incelenmiştir. Birleşimi oluşturan unsurların ve birleşik sözcüğün, kaynak ve hedef lehçelerde bulunması ilk durumu oluştururken, birleşik sözcüğün kaynak lehçede bulunduğu halde hedef lehçede bulunmaması ancak bir anlam çağrışımı yapması ikinci durum olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Yalancı Eş Değerlik, Birleşik Sözcükler

¹ Bu bildiri, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN danışmanlığında yürütülen “Türkiye Türkçesi Türkmen Türkçesi Arasında Karşılaştırmalı Bir Eşdizimlik Çalışması” isimli tezden üretilmiştir.

FALSE EQUIVALENT IN UNITED WORDS BETWEEN TURKMEN TURKISH AND TURKEY TURKISH

ABSTRACT

False equivalence; It is a common problem faced by linguists and transmitters between languages and dialects. This concept is expressed from the source text to the target text, as the words that are the same in terms of sound and shape between the two language unions or are thought to be produced from the same root, correspond to different meaning areas. In this context, as well as all other dialects, in Oguz group Turkmen Turkish between Turkey Turkish are found false equivalent words. False equivalents are generally considered under two headings as complete and partial false equivalents, depending on the overlap of their meaning fields. While in complete false equivalence the word should not overlap at all between the dialects of its meanings, in partial pseudo-equivalence this is examined in two cases. In the first case, the word can gain a different meaning besides its basic meaning; In the second case, it may undergo meaning narrowing or meaning widening. Consequently, the overlap of the semantic domain may occur partially. In addition, it is important to choose which of the dialects as the source and which is the target in partial false equivalence.

It has been determined that this concept, which was dealt with only at the level of one word in the studies, is also seen in compound words. Compound words, as structures formed by the combination of more than one word, are one of the new word derivation methods in language and are in the field of both morphology and syntax. Turkey Turkish dialect as the target in this paper, false equivalence status is also seen in the compound word as a source Turkmen Turkish dialect was studied in two categories. The presence of the elements and compound words in the source and target dialects constitutes the first case, while the compound word does not exist in the target dialect although it is present in the source dialect but makes a meaning connotation is considered as the second case.

Keywords: Turkmen Turkish, Turkey Turkish, False Friend, United Words

GİRİŞ

Bir dilin bilimsel görüşler ışığında incelenmesi için yaşadığı ve yaşamakta olduğu zaman ve mekânın da göz önünde bulundurulması gerekir. Böylece o dilin lehçelerinin birbirleriyle olan ilişkileri, yapı farklılıkları ve benzerlikleri de aydınlığa kavuşabilir. Türk dili, kaynak bakımından Uygurça, Bulgarça, Kıpçakça, Oğuzça gibi temel lehçelere ayrılmaktadır. Bu lehçeler kendilerine özgü sözvarlıklarına sahiptir. Oğuzca unsurları bünyesinde taşıyan Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi birbirine yakın akraba olan ve sözvarlıkları açısından örtüşen lehçelerdendir (Akar, 2017: 50; Uğurlu, 2007: 1878; Uğurlu 2004: 30).

Bugün dünyada yirminin üzerinde Türk yazı dili mevcuttur. Bunlar birbirlerine fonetik ve morfolojik açısından farklı yakınlıkladırlar ve her birinin kendine özgü kelime hazinesi vardır. Kökleri ortak bir tarihe uzanan bu lehçeler arasında gerçekleştirilen uyarlama işine çeviri yerine aktarma denilmektedir. Türk yazı dilleri içinde de aktarma çalışmaları hem art zamanlı hem de eş zamanlı olarak yapılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2016: 138).

Lehçelerin arasında örtüşme ve akrabalığa rağmen ek, ses, sözcük, söz dizimi gibi noktalarda farklılıklar görülmekte ve bu farklılıklar aktarma çalışmalarına yansımaktadır. Aynı temel lehçeye dayansalar da Türkmen Türkçesi Çağatayca'nın etkisinde kalmıştır ve uzun süre yazı diline sahip olamamıştır. Ayrıca Türkmenler, Türkiye ile farklı coğrafyada yaşamış ve yakın ilişkiye girememiş; kendilerine daha yakın coğrafyada bulunan Özbek ve Kazaklar ile etkileşimde bulunmuşlardır (Karadoğan, 2004: 23).

Dilden dile yapılan çevirilere kıyasla Türk lehçeleri arasında yapılan aktarmalar birbirine çok uzak lehçeler hariç kolaydır. Bunun sebebi bir yönden birbirine eşdeğer kelimelerin varlığı olarak gösterilebilir. Ancak bu kolaylığa rağmen zaman zaman aktarma hataları ortaya çıkmaktadır. Zira hedef ve kaynak lehçede görünürde aynı, anlamda farklı olan bazı öğeler, aktarıcıyı aldatmaktadır (Kara, 2009: 1058). Bu aldatıcı kelime veya kelime grupları “yalancı eş değer” olarak tanımlanmaktadır.

Yalancı eş değerlik konusunu anlamak için önce eş değer kelimeleri anlamak gerekir. “Kelime eş değerliği”, kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanıyla hedef lehçedeki bir kelimenin kavram alanının eş değer veya denk olma durumu, örtüşmesidir. Tam eş değerlik ve kabul edilebilir eş değerlik olarak iki alt başlıkta incelenmektedir (Uğurlu, 2004: 31).

Bu bildiriye Türkmen Türkçesi (Tkm.T) kaynak ve Türkiye Türkçesi (Trk.T) hedef lehçe olduğunda yapılacak aktarmalar için aktarıcıları yanılmaya sebebiyet veren yalancı eş değerliğin birleşik sözcükler özelinde tespiti amaçlanmıştır. Türkmen Türkçesi için Açıklamalı Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü (2016), Türkiye Türkçesi için ise TDK Türkçe Sözlük (2019) esas alınmıştır.

1. Yalancı Eş Değerlik

Yalancı eş değerlik meselesi alanyazında lehçeler arası aktarma sorunu olarak kabul edilmekte ve aşağıdaki tanımlamalarla karşılık görmektedir:

Yalancı eş değerlik Kara'ya göre (2009: 1062) iki Türk lehçesinde köken ve yazılış bakımından aynı oldukları halde, anlamları farklı olan kelimelerin aralarında fark yok zannedilerek eşleştirilmesi; Resulov'a göre ise (1995: 916) kaynak dildeki bir sözcüğün hedef dildeki bir sözcük ile köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, anlamlarının farklı olmasıdır. Uğurlu (2007: 1879) yalancı eş değeriğe, kaynak ve hedef anlaşma birimlerinde bulunan ve eş değer gözükken kelime, yapı ve dizim birimlerinin eş değer olmaması demiştir.

Konuyu detaylandıran Karadoğan ise çalışmasında yalancı eş değerlik konusunu hem ek hem sözcük düzeylerinde incelemiştir. Sözcük düzeyinde ele alındığında tam yalancı eş değerlik ve kısmî yalancı eş değerlik olarak iki başlığa ayırmıştır. Kısmî yalancı eş değerlik, kaynak lehçedeki bir kelimenin ses ve yapı bakımından aynı olan veya lehçeler arası düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen şeklinin hedef lehçede bulunması; ancak bu iki kelimenin anlam alanlarının kısmî oranda örtüşmesidir. Tam yalancı eşdeğerlik ise aynı kaynaktan geldiği halde anlam alanı hiç örtüşmeyen kelimelerdir (Karadoğan, 2004: 104- 112)

Ayrıca yalancı eş değerlik tespitinde esas olan kaynak ve hedef lehçedeki sözcüğün benzerlik göstermesidir. Bu sözcük doğrudan eş sesli olabileceği gibi belirli ses denklikleri de taşıyabilir (Cengiz, 2016: 210).

1.1 Türkmen Türkçesinde Yalancı Eş Değer Sözcük Örnekleri

Türkmen Türkçesi hedef, Türkiye Türkçesi kaynak seçildiğinde bu iki lehçe arasında yalancı eş değerlik tek sözcük düzeyinde birkaç örnekle şöyle somutlaştırılabilir:

Horlanmak (Türkmen Türkçesinde aşırı zayıflamak) - (Türkiye Türkçesinde hor veya değersiz görülmek)

Uçurum (Türkmen T. Mezun olmak) - (Türkiye T. Su kıyılarında veya kadara dik yer)

Basım (Türkmen T. Hızlı, çabuk) - (Türkiye T. Basım işi tipografisi)

Çal (Türkmen T. Deve sütünden yapılan ayran) - (Türkiye T. Taşlık yer, çıplak tepe)

Halat (Türkmen T. Doktorların, öğretmenlerin giydiği önlük) - (Türkiye T. çelik tellerin sarılmasıyla oluşan kolların bir arada bükülmesiyle elde edilen kalın ip)

2. Birleşik Sözcüklerde Görülen Yalancı Eş değerlik

Türkçede söz dizimi açısından önemli olan birleşik sözcükler; TDK Sözlükte (2019: 358) yeni bir kavramı karşılamak üzere belirtisiz isim tamlamalarından, sıfat tamlamalarından, isnat gruplarından, birleşik fiillerden, ikilemelerden, kısaltma gruplarından veya kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan sözcükler olarak tanım görmektedir. Korkmaz (2017: 190-204) “Türkçede yeni söz oluşturma yolarının bir de birleştirmedir. Birleşik sözcük, iki ya da daha çok sözcüğün, dil bilgisi, çekil bilgisi kurallarına uygun olan yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde birlikte bulunmasıdır. Birleşik sözcüklerde bulunan söz kalıpları çeşitli kelime gruplarıdır” demektedir. Örnek: *Asırlarboyu* (Asırlar boyunca), *Ayakbaağı* (Yük, engel, ayak bağı), *Sözbaşı* (Önsöz),

İki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan bu birleşik sözcüklerin, yalancı eş değer görünüm kazanması ise aşağıdaki gibi düşünülebilir.

2.1 Her İki Unsurun da Hedef ve Kaynak Lehçede Bulunduğu Halde Yalancı Eş Değer Birleşik Sözcüğün Hedef Lehçede Olması

1. durum	İlk Sözcük	İkinci Sözcük	Yalancı Eş değer Birleşik Sözcük
Kaynak Lehçe (Türkmen Türkçesi)	Var	Var	Var
Hedef Lehçe (Türkiye Türkçesi)	Var	Var	<u>VAR</u>

Verilen örneklerde görüldüğü üzere, birleşimi oluşturan her iki sözcük Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde bulunmaktadır. Üstelik bu birleşik sözcüklerden bazıları Türkiye Türkçesinde ayrı dahi yazılmaktadır. Sonuçta oluşan birleşik sözcük de her iki lehçede de bulunmaktadır ancak her iki lehçedeki anlam alanları farklıdır. Yalancı eş değer özelliği göstermektedir.

Gözüğara: Tkm.T “Yardıma muhtaç” Trk.T **Gözü kara** “Korkusuz”

Atağzı: Tkm.T “Pense veya kıskaç” Trk.T **At ağzı** “Atın ağzı”

Oocakbaşı: Tkm.T “Ocak yanına dokunan küçük halı ya da döşek” Trk.T **Ocakbaşı** “Ateş yanan yerin çevresi”

Bääşpara: Tkm.T “ Yaprak şeklinde benzeterek yapılan nakış türü” Trk.T **Beş para** “Çok az para”

Kırkgünlük: Tkm.T “En erken yetişen kokulu kavun türü” Trk.T **Kırk günlük** “Yeni doğum yapan anne ve bebeğin lohusalık dönemi”

Aadyaman: Tkm.T “Ekinlerin arasında bulunan taneli ot” Trk.T **Adyman** “Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan illerinden biri”

İçigara: Tkm.T “Birini çekememezlik, kötü niyetli” Trk.T **İçi kara** “Herhangi bir eşyanın içinin kararması veya sıkılmak bunalmak anlamında ki içi kararmaya da çağırışım yapmaktadır”

Saçuzun: Tkm.T “Omuriliğin iki tarafındaki uzun sinirler” Trk.T **Saçı uzun** “Kadınları simgeleyen bir söz”

Akgoyun: Tkm.T “İnsanın Hz. Peygamberin vefat ettiği 63 yaşına geldiğinde koyun kesip dağıtması, dua okutması” Trk.T **Ak koyun** “Beyaz renkli koyun”

Demirgazık: Tkm.T “Kuzey yönünü veya kuzeye yapılan yerleşimleri belirten ifade” Trk.T **Demirkazık** “Kutup Yıldızı”

Guşburun: Tkm.T “Ağzı kuşun gagasına benzeyen uzun saplı kıskaç” Trk.T **Guşburnu** “Bir ormanlık veya çalılıkta bulunan ağaç türü ve onun meyvesine verilen isim”

Baştutan: Tkm.T “Devlet başkanı veya ailenin yaşlı, bilge kişisi” Trk.T **Baş tutmak** “Baş çeken ya da elebaşı olmak”

Garaguş: Tkm.T “Ara sıra tekrarlayan el ve ayağın titremesi, ağızdan köpüklerin gelmesi sonucunda bayılmak” (Epilepsi hastalığı) Trk.T **Karakuş** Kartal türünden kuşlara verilen ad.

2.2 Her İki Unsurun da Hedef ve Kaynak Lehçede Bulunduğu Halde Yalancı Eş Değer Birleşik Sözcüğün Hedef Lehçede Olmaması

2. durum	İlk Sözcük	İkinci Sözcük	Yalancı Eş değer Birleşik Sözcük
Kaynak Lehçe (Türkmen Türkçesi)	Var	Var	Var
Hedef Lehçe (Türkiye Türkçesi)	Var	Var	<u>YOK</u>

Aşağıdaki örneklerde birleşimi oluşturan her iki sözcük de Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde bulunmaktadır. Ayrıca birleşik sözcük Türkmen Türkçesinde bir anlam ifade edecek şekilde bulunmaktadır. Ancak Türkiye Türkçesinde ise başlı başına bir anlamı bulunmamaktadır belki bir anlam çağrışımı yapmaktadır. Çağrışım yaptığı anlam Türkmen Türkçesindeki anlamı olmadığından yalancı eş değerlik gösterdiği düşünülmektedir.

Dikdüşdi : “İnatçı”

Dokuzdonlu: “Çıbana benzeyen bir tür yara”

Aşgaazan: “Mide”

İkiyaşar: “Üç yaşını dolduran deve ve diğer hayvan yavrularına denir”

Kepçebaş: “Kobra yılanı”

Gulaktoz: “Kulağın arka tarafı”

Doganoglan: “Babaları kardeş olan erkek ve kız kuzenler”

Arkadag: “Her türlü arkamda duran kişi, yakın akraba”

Garaçomak: “Arabozucu”

Atbaşçı: “Düğünde gelin almaya giden atlı grubun atların en önde gideni”

Dargursak: “Sabırsız”

Doñyürek: “Taş kalpli”

Elyaglık: “Eli ve yüzü silmek için kullanılan kumaş mendil”

Körzehin: “Akli kıt”

Yedidamak: “Yemek yemeyi çok seven insan”

Doñuzgöz: “Hayvanları tutmak için araları sıkı kazılan çukur”

Kervengıran: “Jüpiter gezegeni”

Yerbiti: “Ufacık, çok küçük”

Agşamaara: “Akşamleyin, akşamüstü”

Gövnıyetmezlik: “Bir şeyi kolay kolay beğenmemek”

Agızaçar: “İftar vakti”

Dikuçar: “Helikopter”

Gümgiden: “Vefat eden”

Agzıboş; “Boş boğaz”

Gaandüşer: “Kan bağı olan yakın akraba”

Deresogan: “Dağda tepelerde bulunan yabancı soğan bitkisi”

Çillesu: “Yeni doğan çocuğun kırk gün olduktan sonra yıkadıkları suyu”

İçgeçme: “İshal olmak”

Buzgaymak: “Dondurma”

Demirgözenek: “Hapishane, zindan”

Bääşbarmak: “ Etli erişteli çorba”

Diligısska: “Mahcup olmak”

Agzısarı: “Tam olgunlaşmamış, tecrübesiz”

Tüykesme: “Hırsız”

Balıkgöz: “Uzun dalları olan ve dallarından çöp süpürgesi yapılan bitki”

Sarıyağız: “Sarışın”

Gözyetim: “Gözümüzün görebildiği mesafe, bilgili insan”

Çayçorba: “ Türkmenlerde Kavrulan etin üstüne çay dökerek yenilen yemek”

Gözedürtme: “Zifiri karanlık”

Zorzemin: “İlaç yapımında kullanılan bir bitki”

SONUÇ

Türk dili, kaynak bakımından Uygurça, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca gibi temel lehçelere ayrılmaktadır. Oğuzca unsurları bünyesinde taşıyan Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi birbirine yakın olan ve örtüşen lehçelerdendir. Çevirilere kıyasla Türk lehçeleri arasında yapılan aktarmalar kolaydır. Bu kolaylığın sebebi eş değer kelimeler olarak gösterilebilir. Ancak buna rağmen aktarma hataları ortaya çıkmaktadır. Çünkü hedef ve kaynak lehçede görünürde aynı, anlamda farklı olan bazı sözcükler de bulunmaktadır.

Kaynak dildeki bir sözcüğün hedef dildeki bir sözcük ile köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, anlamlarının farklı olması ve bu sözcüklerin aktarıcıyı aldatması durumu “yalancı eş değerlik” olarak kabul görmektedir. Bu konu hakkında Türk lehçeleri arasında birçok çalışma yapılmıştır. Ancak birleşik sözcükler özelinde yalancı eş değerlik konusu tez, makale veya bildiri düzeyinde dikkate alınmamıştır.

Bu bildiride birleşik sözcüklerde görülen yalancı eşdeğerlik konusu iki durumda ele incelenmiştir. Birinci durumda birleşimi oluşturan her iki sözcük ile birleşik sözcük hedef ve kaynak lehçelerde bulunmaktadır. Bu birleşik sözcük yalancı eşdeğer özellik göstermektedir ve kolayca tespit de edilebilmektedir. İkinci durum biraz farklıdır. Burada birleşik sözcüğü oluşturan sözcükler, hedef ve kaynak lehçede bulunmaktadır. Ancak birleşik sözcük kaynak lehçede bulunduğu halde hedef lehçede bulunmamakta belki bir anlam çağrışımı yapmaktadır. Bu yönüyle bu birleşik sözcüğün de yalancı eş değerlik özelliği gösterdiği düşünülmektedir.

Türk lehçelerinin söz varlıkları çeşitli düzeylerde örtüşmektedir. Çalışmada esas alınan Türkçe Sözlük 122.423, Türkmence Sözlük ise 50.000 söz varlığına sahiptir. Bu iki yakın lehçede kaç sözcüğün eş değer, kaç sözcüğün yalancı eş değer, kaç sözcüğün ise farklı olduğu karmaşık bir konu olarak görülmektedir. Bu yönüyle birleşik sözcüklerde görülen yalancı eş değer sözcüklerin tespiti de bu karmaşıklığı çözebilmek adına önemlidir.

KAYNAKÇA

Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat

Cengiz, M. (2016). Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Deyimlerde Görülen Yalancı Eş Değerler. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. 2 (2). 208-248. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhe/issue/31787/348394>

Kara, M. (2009), Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar. *Turkish Studies*, 4/4: 1056-1082.

Karadoğan, A. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Sorunları (Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi Üzerine Bir İnceleme). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Resulov, A. (1995). Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu. *Türk Dili*, 524, 916-924.

Türkçe Sözlük. (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Türkmen Dilinin Düşündürüşü Sözlüğü. (2016). Aşkabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy. C. I-II.

Uğurlu, M. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğerliği. *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 29. (Bahar 2004). s. 29-40.

Uğurlu, M. (2007). Lehçe içi Aktarmada Yalancı Eş Değerlik. 38. ICANAS. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. International Congress of Asian and North African Studies. Bildiriler. Dil Bilimi. Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi IV. 10-15.09.2007. s. 1877-1890. Ankara-Türkiye*

Yazıcı Ersoy, H. (2016). False Equivalent Words in Turkic Written Languages in Terms of Sociolinguistics: The Case of Turkish, Bashkir and Tatar. *International Conference on Humanities and Educational Research February*. 25 – 28, 2016. s. 135-171. Washington D.C. USA

ÇEVİRİ EDİNCİ BAĞLAMINDA DİL EDİNCİ VE BU EDİNCE TEMEL OLUŞTURAN GRAMER YETİSİ

Eyüp ZENGİN¹, Gülfidan AYTAŞ²

¹ Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 0000-0002-9269-6919

² Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 0000-0003-1566-1592

ÖZET

Çeviri edinci; metin edinci, kültür edinci, dil edinci ve kuram bilgisi gibi birçok alt edinçten oluşan bir üst edinçtir. Bu edinçler içerisinde dil edinci, çeviri edincinin en önemli alt edincidir. Çeviri edinci dil edincine, dil edinci ise çeviri edincine katkı sağlayarak birlikte birbirine paralel bir gelişim süreci ortaya koyarlar. Çeviri edincinin en önemli alt yapısını oluşturan dil edinci ise kendi içerisinde gramer, yazma, konuşma, okuma, dinleme gibi birçok yetiyi barındırır. Dil edincinin bu yetileri içerisinde gramer yetisi ayrı bir yere sahiptir. Zira çeviri etkinliğinde en önemli sorunlardan biri olarak ana dilde ve yabancı dilde yer alan gramer yetisi eksikliği görülmektedir.

Bu çalışmada bir üst edinç olarak çeviri edinci ve çeviri edincinin önemli bir alt alanı olan hem ana dil hem de yabancı dil edinci açıklanarak bu konudaki görüşlere yer verilmiştir. Çeviri edinci ve dil edinci süreçlerinde bu iki alanın birbirine sağladığı katkılar üzerinde durulmuştur, dil edincinin çeviri edinci açısından ne denli önemli olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Çeviri eyleminde yaşanan dil edinci ve çeviri edinci problemleri ve bunların nedenleri açıklanmıştır. Dil edincinde önemli bir yere sahip olduğu var sayılan ana dil, yabancı dil ve gramer yetisinin çeviri etkinliği açısından önemi üzerinde durulmuş ve bu bağlamda ortaya çıkan sorunlar açıklanmıştır. Ayrıca gramer yetisinin çeviri edinci bağlamında gerekliliği üzerindeki açıklamalar ile sadece dil öğrenme aşamasında değil çeviri etkinliği sürecinde de bu yetinin geliştirilmesi gereken nitelikte olduğundan bahsedilmiştir. Sonuç olarak ders içi deneyimlerden yola çıkılarak gramer yetisinin hem yabancı dil öğrenmede hem de çeviri eyleminde olmazsa olmaz bir unsur olduğu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri Edinci, Dil Edinci, Gramer, Yeti, Çeviri Etkinliği

1. GİRİŞ

Çeviri edinci, dil edincini de içerisinde barındıran bir üst edinç olarak ayrıca çevirmene çeviri esnasında manevra kabiliyeti sağlayabilecek kuramsal alt yapı, metni anlama, dil içi çeviri, metin oluşturma ve yazabilme becerisi, kültürel aktarımı sağlayabilme gibi yetkinlikleri gerekli kılar. Ancak dil edincinin, çeviri edincine temel oluşturan en önemli yetkinlik olduğunu söyleyebiliriz. Dil edinci de kendi içerisinde gramer, yazma, konuşma, okuma, dinleme gibi birçok yetiyi barındırır. Çeviri eylemi açısından gerekli olan bu yetkinliklerin tümünde, ana dilde ve yabancı dilde iyi bir dilbilgisi alt yapısına ihtiyaç vardır. Bütün bu yetilerin hepsinde az ya da çok gramer alt yapısının mevcut olması gerekir. Haldan (2016: 41) çeviri sürecinde

sadece kelimelerin bir dilden başka bir dile aktarılması söz konusu olmadığı için, dil edinci ve yabancı dil edincinin işlevsel çeviriyi ortaya çıkarabilmek için tek başına yeterli olmadığını ifade eder. Fakat bu durumun dil edincinin önemsiz kabul edileceği anlamına da gelmemesi gerektiğini, zira dil edincinin esas itibarıyla tüm edinçler için bir alt yapı oluşturduğunu da ilave eder.

Dil edincinin temellerini oluşturan gramer, yazma, konuşma, okuma, dinleme gibi yetilerin her biri dil edincine kendine mahsus ayrı ayrı katkılar sağlar. Nitelikli bir çevirinin ortaya çıkabilmesi için çevirmenin bütün bu yetilere sahip olması gerekir. Ancak bunlardan bazılarının yanlış bir algıyla ön plana çıktığını görebiliriz. Örneğin, genelde bir yabancı dili bilmenin en önemli göstergesi olarak görülen konuşma yetisi, çeviri edinci açısından daha önemli görülebilmektedir. Halbuki bir yabancı dili konuşabiliyor olmak, o dile çeviri yapabilmek için yeterli değildir. Nitekim bir yabancı dili çok iyi konuşabilen birinin çeviri yapamadığını görebiliriz. Zira çeviri eylemi yukarıda ifade ettiğimiz gibi birçok yetkinliği bir arada gerektiren bir süreçtir. Çeviri eyleminin başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için, çevirmenin kaynak dilde ve erek dilde gerekli yetkinliklere yeterli ölçüde sahip olması gerekir. Bu yetkinliklerin en temel ögesi gramer bilgisine sahip olmaktır.

Çeviri edincinin en önemli alt yapısını oluşturan dil edincinde gramer müstesna bir yere sahiptir. Zira çeviri eylemi açısından gerekli sayılan yetkinliklerin tümünde, yani ana dilde ve yabancı dilde iyi bir dilbilgisi alt yapısına ihtiyaç vardır. Dilbilgisi açısından sorunlu bir metin, anlaşılması zor, hatta yanlış anlaşılmalara yol açabilecek bir metin olacağından, bu metnin erek dile / yabancı dile aktarımı da hem zor hem de sorunlu olacaktır. Çeviri eyleminin arızasız ve etkin bir şekilde gerçekleşebilmesi için, öncelikle kaynak dil içi çözümleme, dil içi çeviri olarak ifade ettiğimiz bir takım ön operasyonlara ihtiyaç duyulur. Öncelikle ana dildeki metin, gramer açısından sağlam temeller üzerine oturtulur. Ardından sorunsuz bir şekilde erek dile aktarılacak düzgün ifadeler oluşturulur. Hatta kaynak metin sorunlu üretilen bir metin de olabilir. Ancak çevirmen bu metni dilin kurallarına göre düzeltir, düzenler ve aktarıma hazır hale getirir.

Bu çalışmanın amacı, çeviri edinci, dil edinci ve gramer yetisinin hiyerarşik oralar birbirini tamamlayan, birbirine paralel gelişebilen etkinlikler olduğu, bu etkinliklerin tümünün temelinde gramer yetisinin vazgeçilmez bir alan olduğunu ortaya koymaktır. Zira gramer yetisinin eksik olduğu hem dil edinci hem de çeviri edinci sorunlu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. ÇEVİRİ EDİNCİ

Çeviri edinci kısaca çeviri yapabilme yetkinliğini sağlayan bilgi ve becerilerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu beceriler çeviri etkinliği için gerekli olan birçok alanı kapsar. Çeviri edinci birçok alt edinci içerisinde barındıran bir üst edinç olarak çok yönlü değerlendirmeye ve eleştiriye açık bir disiplindir. Zira çeviri edinci; dil edinci, metin edinci, kültür edinci ve kuram bilgisi gibi alanları kapsar bunlar da ayrı ayrı incelenmiş ve irdelenmesi gereken alanlardır.

Çeviri edinci erek metin üretmeye yönelik, kaynak metin üzerinde yapılan çalışmalarla başlayıp erek metin üretip sonlandırmaya kadar birçok aşamayı içerir. Kaynak metni tanıma, okuyup

anlama, araştırma, çözümlenme, erek metne aktarabilme yetilerini kullanarak erek metin üretme gibi birçok süreci barındırmaktadır. Buna kaynak metinden başlayıp hedef metne doğru birçok edinci ve alt bilgiyi kullanarak metin üretme süreci de diyebiliriz. Bu süreç dil edinci, metin edinci, kültür edinci ve kuram bilgisine sahip çevirmenin bu bilgiler ışığında kendi özgüvenini de sürece katarak erek metin üretme sürecidir. Bu süreci iki aşama olarak ele alabiliriz. Birinci aşamada çevirmen kaynak metinle ilgili inceleme yapar ve metni tanır. Bu ön hazırlıklardan sonra metni okuyup anlama, çözümlenme, dil içi çeviri yapma aşamasına geçer. İkinci aşama ise, belirtilen dil edinçleri ışığında farklı alternatifleri de düşünülebiyecek, sağlam temellere dayanan, erek kitleyi / alıcıyı tatmin edecek ve ihtiyaçlara cevap verecek bir erek metin oluşturma aşamasıdır.

Yazar (2014: 89) çeviri edincini, anadil yetisi, erek dil yetisi, kültür yetisi, çeviri kuramları yetisi, metin yetisi, uzmanlık bilgisi yetisi, araştırma yöntemleri yetisi ve teknoloji yetisi başlıkları altında verir ve yazılı çeviri edincinin alt yapısını oluşturan bu yetilerin sözlü çeviri edincine de zemin hazırladığını ifade eder (Yazar, 2014: 89).

Durukan ve Çelikay (2018: 174) çeviri edincini şöyle tanımlamaktadırlar: “Alanyazında çeviri edincine ilişkin birbirinden farklı ve birbirine benzer çok sayıda tanım mevcuttur. Söz konusu tanımlar arasından oldukça geniş bir seçki oluşturulup seçilen yaklaşımların irdelenmesi sonucunda öncelikle çeviri edincinin bir üst edinç olarak kabul edildiği; ayrıca yeti, yetenek, beceri gibi kavramları kapsadığı ve bu kavramların farklı alt edinçlerle ifade edildiği gözlemlenmiştir. Çeviri edincine ilişkin geliştirilmiş yaklaşımlarda genel hatlarla; kaynak metnin detaylı bir analizini yapmayı sağlayacak edinçlerin, erek dil ve kültürde kaynak metni ifade edebilmeyi sağlayacak edinçlerin ve son olarak yeni bir metni oluşturabilmeye olanak sağlayacak edinçlerin tanımlandığı bulgulanmıştır” (Durukan ve Çelikay, 2018: 174).

Çeviri edincini bir üst edinç olarak tanımlayan Eruz (2003) akademik çeviri öğretiminde, dil ve kültür, metin çözümlenme ve oluşturma, araştırma yöntemleri ve bu süreçlerin uygulanmasını sağlayan edinçlerin öğrencilere kazandırılmasının gerekliliğini ifade eder. Akalın (2013: 175) ise dil edinci, metin edinci, kültür edinci, kuram bilgisi ve edimsel edincin çeviri edincinin bileşenleri olduğunu ifade eder. Akalın’a göre (2016: 62) çeviri edincinin oluşması için, dil edinci ile metin edinci ve kültür edinci arasında çeviri edincinin oluşmasına yardımcı olacak bağlantıların kurulması gereklidir.

Baydan (2013: 108) kaynak metin erek metin arasındaki ilişkilendirmeyi yaptıktan sonra bu ilişkilendirmenin bilincinde olan çevirmenin kendisini pek çok sorumluluğun beklediğini ifade eder ve bu sorumluluklardan en önemlilerini şöyle özetler: “Kaynak metni anlamak ve kendi bağlamında çözümlenmek / yorumlamak, çevirinin amacını anlamak veya belirlemek, buna göre çeviri problemlerini saptamak, çözüm seçenekleri üretmek, çözüm seçimini gerekçelendirmek, amaca uygun bir erek metin oluşturmak ve iletişim kurabilen (dili düzgün kullanan, metin türü geleneklerine uygun, hedef kitleye uygun bir dille yazılmış) bir erek metin yazmak” (Baydan, 2013: 108).

Akalın’a (217:843) göre çeviri bir karar verme sürecidir. Bu karar belirli ifade seçenekleri arasından tespitle ortaya konur. Seçme işleminde birbirinden farklı ifade seçeneklerinin mevcut

olması gerektirmektedir. Çeviri eyleminde çevirmenin aldığı kararlar ona göre iki aşamada gerçekleşmektedir. Bunlardan birinin dilin ‘yapı’ düzeyinde alınan kararlar, diğersinin ise dilin ‘söz varlığı’ düzeyinde alınan kararlar olduğunu ifade eder. Akalın bu alanı ‘yapı düzeyi’ olarak tanımlar ve bu alanın dilin sistemini, iç mekanizmasını oluşturan kurallar bütünü olduğunu söyler. Akalın, Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi’ne (Chomsky) göre dilbilgisi alanının, bir dilin sonsuz sayıda cümlelerini üretmeye hizmet eden bir sistem olarak görmektedir (Akalın, 217:843). Burada Chomsky’nin Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı derin yapı, yüzey yapı ayrımı, çeviri etkinliğinde kaynak metnin erek metne aktarımında ortaya çıkabilecek ifade alternatifleri açısından anlamını bulmaktadır. Bir kaynak metni erek metne aktarmadan önce, onunu derin yapısına; soyut düzlemine inilir. Bu düzlemde dönüşüm kurallarının uygulanmasından önce zihinde tasarlanan cümleler dönüşümler yoluyla yüzey yapıya yansır. Bu dönüşümlerde ortaya çıkabilecek alternatif şekiller (silme, ekleme, değiştirme, birleştirme) çevirmene erek dile aktarımda birçok seçenek sunan, çeviride manevra kabiliyeti sağlayan bir süreç olarak açıklanabilir.

3. DİL EDİNCİ; ANA DİL EDİNCİ VE YABANCI DİL EDİNCİ

Yabancı dil öğretiminin amacının çevirmen yetiştirmek olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim Avrupa Dil Pasaportunun bütün seviyelerini incelediğimizde çeviri edincine yönelik hiçbir kriter yoktur. Ancak çeviri edinci söz konusu olduğunda, dil öğretimindeki en üst seviyenin (C2) bile yeterli olmadığını görebiliriz. Dil pasaportundaki her bir kriteri incelediğimizde, en alt seviyeden en üst seviyeye kadar temel kriterin karşılıklı iletişim olduğunu, son aşamada kendini en iyi şekilde ifade edebilme ve en iyi şekilde anlama, kısaca iletişim olduğunu görüyoruz. Biz çeviri edinci için gerekli olan bu dil öğretimini çeviri edincinin temel alanlarından biri olarak önemli buluyoruz, ancak tek başına yeterli görmüyoruz. Bize göre çeviri edincinde, dil edinci açısından çok da ön planda tutulmayan, iyi bir dilbilgisi alt yapısına ihtiyaç vardır. Zira bir metni anlayabilmeniz için gramer yapısını çözümleniz gerekir. Dil edincinin ana unsurunun dilbilgisi olduğunu belirten Gılıç (2020: 920) çeviri sürecinde çevirmenin dil bilgisel edinci hem kaynak dil hem de erek dilde anlamlı tümceler oluşturmasını sağlayan sözdizimsel, sözcükbilimsel, anlambilimsel kurallara ilişkin yetkin bir bilgi birikimi olduğunu ifade etmektedir. Gramer, çeviride çözümleniz için gerekli olan temel becerilerden okuduğunu anlama, çeviri amacıyla yazılı veya sözlü ifadeleri kurgulama, bunları yabancı dile aktarabilme ve yabancı dilde kurgulama için temel oluşturan bir yetidir. Özellikle yazılı çeviride dilbilgisinin eksik olduğu bir kurgulama, bir metin oluşturma, bir anlatım kabul görebilecek ideal bir çeviri etkinliğini ortaya çıkaramaz. Bir metni çevirebilmemiz için öncelikle gramatik yapısını çözümleniz gerekir. Gramatik yapısı çözümlenen bir metnin semantik yapısının da belirgin bir şekilde ortaya çıkacağı gerçeğinden hareket edilerek dili içi çözümleniz yapılması, çeviri eyleminin en etkin başlangıç süreci olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle dil içi çevirinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesinin, başarılı bir çeviri süreci için de önemli bir aşamadır. Bu süreçlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için, tümüne temel oluşturan yeterli bir gramer yetisine ihtiyaç vardır.

En etkin iletişim aracı olan dil, göstergelerin belirli bir sistem içerisinde oluşturulan cümlelerle sağlanır. Belirli bir sistem içerisinde göstergeler cümleleri, cümleler ise daha büyük birimler olan metinleri oluşturur. Bu yapıların oluşumu gelişigüzel değildir. İletişimin problemsiz

sağlanabilmesi için söz dizimi açısından belirli kurallara ihtiyaç vardır. Cümleler anlam bütünlüğü ve ifade gücü oluşturabilecek sağlam temeller üzerine kurulmalıdır. Bütün bu sistemin arızasız çalışabilmesi için, hem kaynak dilde hem de erek dilde iyi bir dilbilgisi alt yapısına ihtiyaç vardır. Höniğ (1991: 11) çevirmenin çeviri yaptığı dillerin gramer yapılarını bilmesinin önemli olduğunu vurgular ve hem yabancı dil becerisinin hem de kendi ana dilinin bilgisinin önemli olduğunu ifade eder. Baydan (2013: 112) ise dil bilgisini sürekli geliştirilmesi gereken bir alan olarak görür ve dilbilgisinin kendini yazılı ve sözlü olarak iyi ifade edebilmenin, iyi bir metin yazarı olmanın ön koşulu olduğunu ifade eder.

Ana dil edinci ve yabancı dil edinci birbirini destekler ve birbirine katkı sunarlar. Bu katkıyı ana dil edinci/yabancı dil edinci ikilisinde ve bunlara paralel gelişen çeviri edincinde de görebilmekteyiz. Çeviri edincine, kaynak dilden erek dile, erek dilden kaynak dile aktarım sürecinde, bir taraftan çeviri edinci gelişirken, diğer taraftan ana dil ve yabancı dilin birbirine sağladığı katkılar yadsınamayacak bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla çeviri edincini çoklu bir öğretim süreci olarak da görebiliriz. Aktaş ve Koçak (2012: 146) bu husustaki görüşlerini şöyle dile getirirler: “Öğrenciler derste ya da yalnız başına böyle bir metnin çevirisini yaparken öncelikle kaynak dil metnini okuyarak içerik ve biçim (söz dizimi) açısından çözümlenmeye çalışacaktır. Bununla yabancı dil öğretiminde öngörülen okuma ve okuduğunu anlama becerisini geliştirmiş olacaktır. Bu arada her bir sözcüğün ve sözdiziminin erek dildeki eşdeğerliğini araştırarak, bunu yaparken kaynak dille erek dili sözcük ve söz dizimi düzleminde birbirleriyle karşılaştıracak, benzerlikleri ve zıtlıkları görecektir, dolayısıyla her iki dilin sistemini daha bilinçli olarak öğrenmiş olacaktır.”

Akalın ve Gündoğdu’ya (2010: 89) göre çeviri eğitiminin en önemli belirleyeni, her iki dile hakim olmak ve her iki dilin yapı ve kullanım özelliklerini bilmektir. Dolayısıyla öğrencilerin dil ve kültür edinçlerini geliştirmeleri gerekmektedir. Çeviri eğitiminde birbirini tamamlayan uygulamalı çalışmalara alan açmak gerekmektedir ve bu edinçler iki dilin de dilbilgisi ve kültürel değerlerinin kazanılmasına yönelik olmalıdır. Durukan’a (2016: 47) göre ise yabancı dil edinci ve anadil edinci, çeviri edincinin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Yabancı dil edinci için öncelikle ana dil edincine ihtiyaç vardır. Ana dilini yeterli düzeyde içselleştirememiş ve önemini görmezden gelen bir çevirmen, çeviri sürecinin her aşamasında ana dilindeki eksiklerinden dolayı tökezler ve çıkmaza düşer. Öncelikle dil içi çeviri yeterli bir ana dil edincini gerektirir. Zira dil içi çevirinin amaçlarından biri de, sorunlu üretilmiş bir metni ana dilin düzgün ifade gücü ve kurallarına göre yeniden oluşturmaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için ise ana diline vakıf olmak, onu güçlü ve etkin bir şekilde kullanabilmek gerekir. Höniğ ve Kuşmaul (1982: 134) çeviri edincini oluşturan bileşenler olduğunu ve bu bileşenlerden en önemlisinin ana dil edinci olduğunu ifade etmektedir. Anadil- hedef/erek dil yetisi ve iletişimsel yeti, çevirmenin çeviri eylemine başladığı bilişsel noktada kaynak metni algılamak için öncelikle hayatı algılayıp anlamlandırdığı hatta yabancı bir dilin dil bilimsel, edim bilimsel, psiko-dilbilimsel, sözcük bilimsel, cümle bilimsel, anlam bilimsel vb. bileşenlerini tanıyabilmek için anadil yetisini devreye sokacağı su götürmez bir gerçektir (Gılıç, 2020: 920).

Etkin bir anlatım için derinlikli bir ana dili ön gören Akalın (2017: 849) insanların duygu ve düşüncelerini uygun bir dille anlatarak iletişim sağlayabilmeleri için bir metin oluşturarak ilişki kurduklarını ve anlaşılabilmenin ölçütünün bu metin oluşturma sayesinde kurulacak ilişkinin düzeyine bağlı olduğunu ifade eder. Akalın, kelimelerin ve kelime gruplarının iletişimin amacına uygun olarak kullanılabilmesi ve bunların kendi içinde tutarlı bir şekilde ifade edilebilmesi için derinlikli bir dil edincine ihtiyaç olduğunu ifade eder. Akalın'ın bu görüşü bizim çeviri öğretimi esnasında tespit ettiğimiz eksikliklerin temel nedenlerinden biri olan dil edincine vurgu yapmaktadır. Zira çeviri öğretiminde yeterli dil edincine sahip olmayan öğrencilerin kelime veya terimleri doğru seçemediklerini ve bunları metin içerisinde doğru kullanamadıklarını görebilmekteyiz. Dil edincindeki bu eksikliğin esas itibarıyla yabancı dil edincinde ortaya çıktığını görebilmekteyiz. Ancak yabancı dil edinci için her şeyden önce ana dil edincine ihtiyaç vardır. Ana dilini yeterli düzeyde bilmeyen bir öğrenciden bir yabancı dili yeterli düzeyde öğrenmesi beklenemez.

Sonuçta bir insan hangi yaş ve meslek gurubundan olursa olsun iç ve dış dünyayı kendi anadiliyle öğrenir ve benimser. Bu da yapacağı her işte öncelikle beyninde anadiliyle oluşan şemaları kullanacağı anlamına gelmektedir. Yani çevirmen okuduğu ve çevireceği kaynak metni anlama ve algılama sürecinde kendi anadilinin kodlarıyla okuma-incelemesini yapabilecektir (Gılıç, 2020: 920).

Bir yabancı dile çevirinin, ana dile çeviriden daha zor olduğunu söyleyebiliriz. Zira ana dil, doğal olarak çevirmenin hakim olduğu dildir. Ana dile yapılan çevirilerde, yabancı dilde ortaya çıkabilecek bir takım eksikler, ana dili daha etkin kullanabilme gücü sayesinde giderilebilir. Ancak ana dilden yabancı dile yapılan çeviride, eksikliklerin giderilmesinden daha çok, eksikliklerin ortaya çıkması söz konusu olabilir. Çevirmen yabancı dile hakim olduğu ölçüde bu eksiklikleri giderebilir, ya da az sorunlu bir çeviri eylemi gerçekleştirebilir.

Hansen (1998:342; akt. Haldan, 2016: 42) Yabancı dil eksikliğinin çeviri sürecinde zorluklar ortaya çıkardığını, bunun özellikle metin alımlama ve metin oluşturma sürecinde ortaya çıktığını dile getirir. Aksan (1975: 432, akt. Aktaş ve Koçak, 2012: 151-152) kendi anadilinin dil bilimsel kavramlarını bilmeyen bir öğrencinin bir yabancı dili gerektiği gibi öğrenemeyeceğini vurgularken, yabancı dil öğrenmek isteyen öğrencilerin önce ciddi bir anadili öğreniminden geçmeleri gerektiğini, ancak bu yolla yabancı dil öğretiminde büyük başarılar sağlanabileceğini belirtmektedir. Hansen'e (1998:341) göre dilbilimsel ve dilsel edinç, bir taraftan örtük (implizit) dilbilimsel yetileri (hem ana dilin hem de yabancı dilin kelime dağarcığına, dil sistemine hakim olma) diğer taraftan ise hem ana dilde hem de yabancı dildeki dil bilimsel ve yapısal kurallar hakkında belirgin (explicit) bilgileri kapsar.

4. ÇEVİRİ EDİNCİNİN VE DİL EDİNCİNİN BİRBİRİNE SAĞLADIĞI KATKILAR

Çeviri eylemi çözümlenmeye dayalı bir süreçtir. Çözümleme yapabilmek için, hem ana dil hem de yabancı dil için gerekli olan yeterli bir dil edincine ihtiyaç vardır. Çevirmen, çeviri sürecinde bu eksikliğini fark eder, giderme ihtiyacı hisseder ve gerekli araştırmaları yapar. Bunu çeviri sürecinin dil edincine katkısı olarak değerlendirebiliriz.

Akalın & Akalın (2017: 841) çeviri uygulamasının yüzyıllardan beri yabancı dil öğrenmenin araçlarından biri olarak kullanıldığını ve bunun için Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi'ne başvurulduğunu, çeviri etkinliğinin hem ana dil hem de yabancı dil edincinin kazanılmasına ve geliştirilmesine katkı sağladığını ifade etmektedir. Yalçın (2003: 42) ise yabancı dil öğretiminde çevirinin en etkin araç olduğunu ifade ederek yabancı dil öğretiminde derin yapıya vurgu yapar ve derin yapıya ulaşmanın aracının çeviri olduğunu söyler. Yalçın çevirinin, dillerin yapılarının çözümlenmesi ve anlaşılması anlamın bir dilden diğerine aktarılması ve doğru eşdeğerliliklerinin tespit edilmesine yardımcı olacağını ifade eder.

Öğretim sürecindeki gözlemlerimizde, kendilerini geliştirmek için çeviri çalışmalarına ağırlık veren öğrencilerin hem çeviri edincini hem de dil edincini önemli ölçüde geliştirdiklerini tespit ettik. Bu gelişimin nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz. Başarılı bir çeviri eylemi hem ana dil hem de yabancı dil yetisini gerekli kılar. İyi bir çevirmen ideal bir çeviri yapabilmek için öncelikle bu alanda kendini geliştirme, eksikliklerini tamamlama ihtiyacı hisseder ve böylece ana dilini ve çeviri yapacağı yabancı dili daha iyi öğrenme çabası içinde olur. Çevirmen, çeviri süreci esnasında hem ana dilindeki metni inceleyip anlamaya çalışırken; örneğin dil içi çeviri yaparken, hem de ana dilindeki metni yabancı dile aktarırken bilmediği birçok şeyi tespit eder ve bunları öğrenme ihtiyacı hisseder. Akalın'a (217: 846) göre akademik çeviri eğitiminde, bir yabancı dilden ana dile yapılan tüm çeviri uygulamalarında, çeviri öğretimi öğrencilerin ana dil edinçlerine katkı sağlamaktadır. Bizce daha da önemlisi, yabancı dilden ana dile çeviri sürecinde çevirmen, o ana kadar görmediği, kullanmadığı, ya da bilmediği birçok kuralı, terimi, deyimini öğrenmiş olur. Böylece yabancı dil edinci önemli ölçüde gelişir. Bir örnekle açıklamak gerekirse; Almanca hukuk metinleri Türkçeye çevrilirken, çevirmen o ana kadar sözlüklerde tespit edemediği birçok terimi, kurgulamadığı birçok cümle yapısını hukuk metinlerinde bulabilir. Bu tespitler erek odaklı çeviri sürecinde çevirmene büyük kolaylık sağlar ve çevirmen ihtiyacı olan veri tabanını hazırlama imkânı bulur. Dolayısıyla çeviri edinci ve dil edinci paralel olarak gelişebilen birbirine katkı sunan eylemlerdir.

Günyol (1986: 90; akt. Aktaş ve Koçak, 2012: 151) bu konuyla ilgili görüşlerini şöyle dile getirmektedir: "Çeviri çabasının en büyük yararı, kendi dilimizin bilincine varmış olmasıdır. Çeviride, yani yabancı dillerden aktarımlarda kendi dilimizin ne gibi imkânlarının olduğunu bulup buluşturmak, onları zorlaya zorlaya bir eşdeğerliliğe erişmek ön planda yer almaktadır. Çeviri, çevirmeni kendi diliyle, yabancı dilin örtüşmesinde korkunç bir sınava zorlamaktadır. Özellikle bir duyguyu, bir düşünceyi Türkçe de nasıl söyleyebiliriz kaygısı içindedir. Bu zorluk, asıl batının geliştirdiği felsefe dilinden yapılan çevirilerde kendini gösterir." Günyol'un bu alıntısı bize çevirinin yabancı dilin öğretilmesinde olduğu kadar, anadilin geliştirilmesinde de büyük rol oynadığını göstermektedir. Yabancı bir dili iyi öğrenmenin yolunun, anadile çok iyi hâkim olmaktan geçtiğini de unutmamalıyız (Aktaş ve Koçak, 2012: 150).

Aktaş ve Koçak (2012: 152) yabancı dil öğretiminde çeviriye ister istemez başvurulduğunu ve yabancı dil öğretimi ile çeviri öğretimin iç içe olduğunu, edata bir bütünü tamamlayan iki parça haline geldiğini öne sürer. Dolayısıyla çevirinin yabancı öğretiminde bir araç olarak öğrencilerin yabancı dil öğretimine katkı sağlayacağını ifade ederler. Yabancı dil öğretiminde çeviriden bir araç olarak yararlanmada öğrencilerin, hem öğrendikleri yabancı dilin yapılarını kavrayacaklarını hem de onların dil duyarlıklarının gelişmesine katkı sağlayacağını ifade eden

Aktaş ve Koçak (2012: 150) görüşlerini şöyle devam ettirirler: “Burada çeviri programlarının dilbilgisi derslerine paralel olarak yürütülmesinin daha yararlı olacağını söyleyebiliriz. Zira öğrenciler böyle bir programla dilbilgisi derslerinde ve diğer derslerde öğrendikleri konuları bir bütün olarak yeniden ele alacak, diğer derslerde sözcük bilim, sözdizimi, anlambilim düzeylerinde kazandıkları bilgiler arasında bağlantılar kurup, dilin incelikleri üzerinde uygulamalı şekilde durma imkânı elde edecektir.” Günyol’a (1986: 90) göre ise çeviri eylemi bir taraftan yabancı dil öğretime katkı sağlarken, diğer taraftan ana dilin gelişmesine katkı sağlayan bir süreçtir. Öğrenciler yabancı dilden anadile çeviri yaparken, yabancı dildeki bildiriye anadile olduğu gibi aktarma yollarını arayacak ve bunun için kendi anadilinin anlatım biçimlerini, söz varlığını, dilbilgisi kurallarını ister istemez dikkate almak durumunda kalacak ve dolayısıyla anadili üzerindeki bilgilerini de pekiştirmiş olacaktır (Günyol, 1986: 90).

Akalın ve Akalın (2017: 841) hem dil edinci hem de çeviri edinci için yararlı bir yöntem olduğunu açıkladığı dilbilgisi - çeviri yönteminin neden yabancı dil derslerinden çıkarıldığını sorguladıktan sonra bunu gerekçelendirirler. Çevirinin, iki dilin birlikte işlendiği bir süreç iken, yabancı dil öğretiminde rahatsızlık oluşturan bir faktör olarak gündeme geldiğini ifade ederler ve çevirinin yabancı dil derslerinden çıkarılma sebebini, dil öğretiminde kuram üretenlerin söylemlerine bağlarlar. Akalın ve Akalın’ın bu görüşleri, dil öğretimi alanında kuram üretenlerin, uygulamadan uzak, dil öğretimi sürecinde yaşanan sorunların bilincine yeterince varamamış ve mevcut dil emperyalizminin de etkisinde kalmış kuramcılar olabileceğini anımsatmaktadır.

5. ÇEVİRİ EYLEMİNDE DİL EDİNCİ VE ÇEVİRİ EDİNCİ PROBLEMLERİ

Öğretim esnasında öğrencilerin çeviri süreçlerinde karşılaştıkları problemler olarak şunları gözlemliyoruz: Öğrencilerin temel problemi, ana dilde ve çeviri yaptıkları yabancı dildeki cümle yapılarını çözümlenememe olarak görülmektedir. Bu sorun yabancı dilden ana dile aktarımdan daha çok ana dilden yabancı dile aktarımda ortaya çıkmaktadır. Dikkati çeken diğer önemli bir husus ise, öğrencinin ana diline yeterli ölçüde vakıf olamadığından, çeviride önemli bir aşama olan dil içi çeviriyi başaramamasıdır. Yapılan birçok çalışmada (bk. Savaşçı 1998; Abdiu, 2012; Sarı 2014) yabancılara Türkçe öğretiminde Türkçedeki fiilimsiler, Türklere Almanca öğretiminde ise Almandadaki yan cümlelerin çözümlenme ve çeviri açısından en çok zorluk çıkaran hususlar olduğu görülmektedir. Bizim öğrencilerimizi gözlemlediğimizde her iki alanın da sorun olduğunu tespit etmekteyiz. Birçok öğrencinin yabancı dildeki yan cümle yapılarını anlamakta zorlandığı gibi ana dildeki fiilimsileri de yeterince bilmedikleri gözlemlenmektedir. Cümle yapılarının çözümlenmesi ve çeviri etkinliği açısından, Türkçedeki fiilimsi yapılar ve yabancı dildeki birleşik cümle yapıları hususundaki yetersizlikler önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem ana dilde hem de yabancı dilde bu eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.

Çeviri sürecinde öğrencilerde gözlemlediğiniz diğer önemli bir sorun ise, kelime veya terim seçiminde ve bunların cümle içerisinde kullanımında yapılan hatalardır. Farklı dil gruplarında yer alan Türkçe ile yabancı dillerin kendilerine özgün kelime ya da fiil kullanımının dikkate alınmadan, özellikle yabancı dilde çok geniş bir kullanım alanı olan eşdeğer fiillerin yanlış kullanımı dikkati çekmektedir. Yapılan çeviriler incelendiğinde, özellikle birleşik yapı

cümlelerin yanlış çevirisi, yanlış kelime veya terim seçimi ve dolayısıyla buna bağlı anlatım bozuklukları dikkati çekmektedir.

Kelimelerin gelişigüzel bir araya getirilmesiyle bir söz diziminin oluşturulması beklenemez. Dilin en etkin iletişim aracı olan cümlelerin, sistemin doğru temeller üzerine kuruluşunu sağlayan gramer kurallarına uygun oluşturulması gerekir. Ancak bu şekilde söz dizimi anlamlı hale gelir ve hem sentaktik hem de semantik açıdan doğru olur. Gramatik ve sentaktik uyum, aktarım açısından önem arz eder. Zira gramatik olarak doğru görünen bir cümle semantik olarak yanlış olabilir. Nitekim Chomsky'nin sıkça zikredilen; "Colorless green ideas sleep furiously" (renksiz yeşil fiiller öfkeli uyur) cümlesi gramatik açıdan doğru olsa da semantik açıdan anlamsız bulunduğu için eleştirilmiştir. Ancak Chomsky'nin bu cümleyi (Müldür, 2016: 69) cümle üretme ve düşünme yasalarının farklı olduğunu göstermek üzere ortaya attığı da bir vakıadır. Semantik ve sentaktik açıdan sorunlu çevirileri, özellikle ana dilden yabancı dile yapılan çevirilerde daha sıkça görebilmekteyiz. Yabancı dil edinci yetersiz olan çevirmen, doğru kelime ve terim seçiminde ve bunları cümle içerisinde kullanmada sorun yaşayabilir. Bu daha çok farklı dil gruplarında yer alan dil çiftlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira özellikle bir fiilin, ya da bir ismin kullanımı ana dilin dilbilgisi mantığının dışında, yabancı dilde belirli özellikler arz eden bir durum ortaya koyabilir. Yabancı dil edinci sonradan oluşmuş bir çevirmen için bu gözden kaçan, fark edilemeyen veya bilinmeyen bir kural olabilir. Nitekim çeviri eğitimi esnasında üretilen cümlelerde veya daha sonrasında çevirmenlik mesleği esnasında yapılan çevirilerde, yabancı dile aktarımda temel problemlerin daha çok kelime seçimi ve fiillerin kullanımında ortaya çıktığını görüyoruz. Yabancı dil edinci yetersiz bir çevirmenin bir fiili, ana dilinde olduğu gibi çeviri yaptığı yabancı dilde de adeta bir joker gibi özensiz bir şekilde her yerde kullanabildiğini görmek mümkündür. Çeviride ortaya çıkan bu eksiklik, bize göre çeviri edincinin en önemli alt birimlerinden olan yabancı dil edincinin temelini oluşturan gramer bilgisi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla çeviri edincinde gramer bilgisinin önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Yukarıda zikredilen bu eksiklikler, ancak sağlam temellere oturmuş bir yabancı dil edinci, hatta eksiklerinin giderildiği bir ana dil edincinin var olmasıyla giderilebilir.

Yalçın (2003: 43) çeviri derslerinde yaptığı sınıf içi çalışmalarda öğrencilerin yaptığı hataları; yabancı dil bilgilerinin eksikliğinden kaynaklanan hatalar ve ana dillerini akıcı ve düzgün kullanamamalarından kaynaklanan hatalar olmak üzere iki grupta toplar ve başarılı bir çeviri için, ana dilin yanı sıra yabancı dil bilgisinin eksiksiz olması gerektiğini savunur. Yalçın (2003: 45) çeviri dersinde, öğrencilerin yabancı dil bilgilerinin yetersiz olduğunu ifade ederek sonuç olarak, çeviri dersinde öğrencilerin yabancı dil bilgilerinin yetersiz olduğu ve ana dillerini doğru ve akıcı bir biçimde kullanamadıklarını, dolayısıyla çeviri sorunlarının ortaya çıktığını belirtir.

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çeviri edinci; dil edinci, metin edinci, kültür edinci ve kuram bilgisi gibi alt edinçlerin birlikte çalıştığı bir süreç olarak tarif edilebilir. Bu alt edinçler içerisinde dil edinci, sağlıklı bir çeviri

eyleminin temel unsurunu oluşturmaktadır. Dil edincinin yeterli olmadığı bir çeviri sürecinde, diğer edinçlerin çeviri eylemini ideal bir beklentiye uygun olarak ortaya koyamayacağı bir vakiadır. Çeviri edincinin her şeyden önce dil edincine ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak dil edinci de çeviri edinciyle paralel olarak gelişir. Çeviri edinci ve dil edinci birbirini tamamlayan iki alan olarak birbirine katkı sağlarlar. Çeviri edinci dil edincini gerekli kılmış, dil edinci çeviri edincinde yer aldığı sürece hep gelişmiştir. Bu çalışmaya göre, başarılı bir çeviri eylemi ancak başarılı bir dil edinciyle ortaya çıkar. Dil edinci, ana dil edinci ve yabancı dil edinci olarak yine birbirine katkı sağlayan ve birbirine paralel gelişen edinçlerdir. Ana dil ve yabancı dil; bunlardan sadece herhangi birine tek başına hâkim olmak çeviri eylemi için yeterli değildir. Çeviri eylemi için her iki dile de hâkimiyetin yeterli düzeyde olması gerekir. Bunlardan birinin eksik kalması çeviri sürecini zorlaştıracaktır. Zira çeviri eylemi çift yönlü bir süreçtir. Bu sorun her iki dilde de eksiklik olması durumunda çift yönlü, ana dil ya da yabancı dil eksikliğinde ise tek yönlü olarak aktarımı sorunlu hale getirmektedir. Hem kaynak dilde hem de hedef dildeki dile hâkimiyetin yeterli düzeyde olması gerekir.

Öğrenciler açısından bu duruma bakıldığında, ana dil edincindeki eksikliğin yabancı dil öğrenmeyi olumsuz etkilerken, yabancı dil edincinin gelişmesinde dahi sorunlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu nedenle ne ana dil ne de yabancı dil edincinin üstünlüğü birbirinden bağımsız düşünülmemeli, aksine bu üstünlük hem ana dil hem de yabancı dil edinci açısından elde edilmelidir. Ancak bu şekilde çeviride kaliteden ve doğru bir aktarım sürecinden söz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akalın, R., & Gündoğdu, M. (2010). Akademik çeviri eğitiminin temel ilkeleri üzerine düşünceler: uygulanan ders izlenceleri bağlamında hedefler ve beklentiler. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 79-93.
- Akalın, R. (2013). Çeviribilim Araştırmalarının Akademik Çeviri Eğitimindeki Yeri ve İşlevi– Kuram Temelinde Akademik Çeviri Eğitiminin Temel İlkelerini Belirleme Denencesi. *Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi*.
- Akalın, R. (2016). Akademik Çeviri Eğitimi Açısından Çeviri Edinci Kavramı ve İçerimleri. *Diialog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 4(2), 56-65.
- Akalın, R., & Akalın, M. (2017). Ana Dil Edincinin Derinleşmesinde Çeviri Uygulamalarının Olası Rolüne İlişkin Düşünceler. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(4), 840-850.
- Aksan, D. (1975). Anadili. *Türk Dili Dergisi*, s. 423-434.

- Aktaş, T., & Koçak, M. (2012). Çeviri İşleminin Yabancı Dil Öğretimine Katkısı. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 32(1), 141-155.
- Amman, M. (2008). Akademik Çeviri Eğitimine Giriş. (çev.) E. Deniz Ekeman. İstanbul: Multilingual.
- Birkan-Baydan, E. (2013). Çeviri Eğitiminde Çeviri/ Çevirmenlik Edinci: Problem Çözme ve Karar Verme Konusunda Bir Farkındalık Uygulaması: *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, 4(7), 103-125.
- Boztaş, İ. (1992). Yabancı dil eğitimi ve çeviri. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, 35-40.
- Durukan, E. (2016). Çeviri odaklı karşılaştırmalı dilbilgisinin temel çeviri becerisi edinimindeki önemi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 41-52.
- Durukan, E., & Çelikay, M. K. (2018). Çeviri Edinci Kavramına Yönelik Kapsayıcı Bir Tanım Önerisi. *Electronic Turkish Studies*, 13(12).
- Eruz, S. F. (2003). Çeviriden Çeviribilime. İstanbul: Multilingual.
- Gılıç, R. Z. Çeviri eğitime yönelik yeti temelli çeviri süreci ilişkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 915-932
- Günyol, V. (1986). 'Çeviri Sorunları', Gösteri, sanat-Edebiyat Dergisi, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, s.90-91.
- Haldan, A. (2021). *Çeviri Eğitiminde Çeviri Edinci Geliştirme Alışkanlıkları*. Rating Academy Ar-Ge Yazılım Yayıncılık Eğitim Danışmanlık ve Organizasyon Ticaret Limited Şirketi.
- Hansen, G. (1998): "Die Rolle der fremdsprachlichen Kompetenz." Mary Snell-Hornby, Hans G. Höning, Paul Kußmaul, Peter A. Schmitt (Hg.): Handbuch Translation. Tübingen: Stauffenburg, 341-343.
- Höning, H. G., & Kußmaul, P. (1982). *Strategie der Übersetzung: Ein Lehr- und Arbeitsbuch* (Vol. 205). Gunter Narr Verlag.
- Höning, H. G. (1991). *Strategie der Übersetzung*, Tübingen.

- Müldür, F. (2016). Noam Chomsky’de üretici dilbilgisi: Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (27), 59-74.
- Neuner, G. (2003). Vermittlungsmethoden: Historischer Überblick. *Handbuch Fremdsprachenunterricht*, 4, 225-234
- Yördem, A., Temizyürek, F., Memiş, M. R., Genç, G., Yalap, H., & Genç, H. N. International Journal of Languages’ Education and Teaching. 1133-1141.
- Yalçın, P. Çeviri Dersinde Öğrencilerin Karşılaştıkları Belli Başlı Problemler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(4).
- Yazar, U. (2014). Çeviribilim Bölümlerinde Verilen Derslerin, Özellikle Bilgi Teknolojileri Derslerinin, Çeviri Edinci Kazanılmasına Katkısı. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 12, 88-99.
- Yücel, F. (2007). Etkili bir çeviri eğitimi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 144-155.

EDİRNE

10 - 11 Nisan 2021

SAĞLIKTA KÜLTÜREL BAŞKALIK VE ŞAMANİK SEMBOLLERİN KULLANIM ÖRNEĞİ

Yasemin OĞUZ GÜNER¹, Eyyüb Ensari CİCERALI²

¹ Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, 0000-0003-1508-2988

² Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, 0000-0001-5943-9972

ÖZET

Dünyada bireylerin hastalık ve sağlık algısı bireysel, toplumsal ve kültürel özellikleriyle başkalaşmaktadır. Hastalıktan korunma ve tedavi uygulamalarının gelenek, görenek, inançlarla farklılaştığı yaklaşımlar, evrensel bilimin gerçekleri altında yaşamaya devam etmektedir. Bir toplumda hastalık olarak algılanan semptomlar bir başka toplumda algılanmayabilmektedir. Bireysel özelliklerin, fizyolojik dayanıklılık ve vücut direnci gibi özelliklerin dışında toplumu oluşturan kültürel özellikler nedeniyle hastalık algısı, tutum ve davranışları da değişmektedir. Hastalık, biyolojik olduğu kadar sosyo-kültürel değerlendirme içerisinde olup, bireylerin günlük görev ve rollerini yerine getirememesi şeklinde kavramsallaştırılır. Bu bağlamda hastalığın dünyadaki insidansının yoğunlaştığı belli demografik özellikler çerçevesinde ele alarak hastalık algısındaki farklı kültürlerdeki örnekleri ortaya koymak ve konuyla ilgili olarak, kadim Türk kültürünü inceledik. Kültürümüze ait hastalık üzerine Şamanik uygulamalarda kullanılan semboller ve uygulamalardan yola çıkarak, kültürel başkılığı örneklendirmek istedik. Konuyla ilgili alanyazın araştırmalarından yapılan derlemedeki temel amaç kültürel farkındalığı sağlık alanındaki önemini vurgulamaktır. Sağlık kurumu, toplumsal yapıyı oluşturan aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset gibi diğer kurumlarla karşılıklı etkileşir. Sağlık personeli ve hasta ilişkilerini, toplumdaki hastalıkların dağılımını, toplum sağlığı ve sağlık politikalarının düzenlenmesi, kültürün, ırkın ve coğrafyanın özelliklerine göre planlanması gerekir. Küreselleşmeyle birlikte artan hareketlilik farklı kültürleri yan yana yaşama ortamını oluşturmuştur. Bu bağlamda pek çok alanda olduğu gibi sağlık alanında da bazı sorunlar yaşanmaktadır. Sağlık çalışanının farklı kültürden bireylere sağlık hizmeti sunabilmesinde, kültürel farkındalığının bilinmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Dünyada tıbbi gelişmeler ve tedavilerin yanı sıra holistik yaklaşımdan da faydalanılmaktadır. Özellikle yaşam kalitesini düşüren kronik hastalıkla yaşamını sürdüren hastalarda, stresle baş etme yöntemi olarak maneviyattan faydalanmasının ruhsal rahatlamayı sağladığı yönündeki uygulamalarda kadim bilgilerden faydalandığı bilinmektedir. Çalışmamızda hastalık algısının değişmesinde kültürel bilgilerin yeri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hastalık, Hastalık algısı, Sağlık, Kültür, Sağlık Sosyolojisi, Sağlık Hizmeti.

1. GİRİŞ

Toplumsal yapının önemli bir parçası olan kültür, bireyin içinde bulunduğu sosyal yapının sınırları içinde doğumdan ölüme kadar devam eden tutum ve davranışların oluşmasına yol açar. Örneğin toplulukçu kültürlerde bireyler, toplumun bir parçası olarak ve toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarının önünde gözeterek, diğerlerinin beklentilerine uyma eğilimindedir. Sosyo- kültürel biliş ile hastalık ve sağlık tutumları kültürden kültüre başkalaşmıştır. Bu farklılıklar sadece sınır ötesi ülkelerde değil, kozmopolit şehirlerde kendine has renklerde yaşamayı sürdürme çabasıdadır. Sağlık hizmetinin verildiği ortamlarda hizmet kalitesinin eşitliğinde, sağlık personelinin kültürel farkındalığı bir o kadar önemlidir. Irksal hastalıklar, yeme alışkanlıkları, yaşam koşulları, geleneksel ve inançsal uygulamalar ve tutumlar, hastalığın teşhisinden, bulaş ve risklere, tedavi sürecine kadar etkileyebilmektedir. Yeniliğe açıklık, muhafazakarlık, gelenekselcilik, evrensellik gibi değerlerin etkisi, bazı durumlarda sağlık biliminin uygulanabilirliğini engelleyebilmektedir. Değerlerin yanı sıra benlik kurgularının kültürlerarası farklılıkları açıklamalarda kullanıldığı bilinmektedir.

Hastalık algısının değişkenliği kültürden kültüre farklılık arz edebilmektedir. Sağlık ve hastalık olgusunun toplumun kültürel, sosyal ve ekonomik bağlantılarının incelendiği sağlık sosyolojisi çalışmaları konuya ışık tutmaktadır. Algıyı etkileyen kültürel etmenler kadar sağlık personeli ve hasta ilişkilerini, toplumdaki hastalıkların dağılımını, toplum sağlığı ve sağlık politikalarının düzenlenmesi de sağlık sosyolojisinin ilgi alanlarına girmektedir. Sağlık sosyolojisi, sağlık bilimleri çatısı altında çalışılan bir alan iken Avrupa’da 1940 sonrası sosyal bilimlerin konuyla ilgilenmesiyle başlayan ayrılma süreci, Kendall ve Reader (1972) tarafından sosyoloji ve tıbbın sosyolojisinin çalışma alanları sınıflandırılmıştır. Tıpta sosyoloji; “Hastalığın etiyolojisi ve ekolojisi”, “Sağlık ve hastalığa ilişkin tutum ve davranışlardaki değişimler” konularıyla ayrılmıştır. Günümüzde ise ‘sağlık ve hastalık sosyolojisi’ adı altında geçmektedir (Güven, 2014). “Hastalığın ve sakatlığın olmayışı” sağlık için, “sağlıklı olmama” hastalık için tanımlanmış olsa da, bu dar kapsamlı değerlendirmeye ruhsal ve sosyal ihtiyaçlarla sağlığın tam bir iyilik haline dönüşebileceği anlaşılmıştır. Sağlığı biyolojik, fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik etkenlerin etkilediği belirlenmiştir. Dolayısıyla Dünya Sağlık Örgütü günümüzde kabul edilen biçimiyle sağlığı, bireyin fiziksel, mental ve

sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlanmaktadır. Birol (1997) sağlığı; bireyin hem sübjektif hem objektif olarak sağlıklı algılamasıyla gerçek bir sağlıktan bahsedebileceğini vurgulamıştır. Bireyin kendi sağlığı ile ilgili anlayışı sübjektif bir değerlendirmedir. Yani birey, hasta olduğu halde kendisini sağlıklı, hasta olmadığı halde kendisini hasta ya da algılayabilir. Objektif olarak sağlık ise, organik ya da psikolojik olarak belirlenen hastalığın olmamasıdır (Bolsoy ve Sevil, 2006).

Hastalık, biyolojik olduğu kadar sosyo-kültürel değerlendirme içerisinde olup, bireylerin günlük görev ve rollerini yerine getirememesi şeklinde, Parsons tarafından kavramsallaştırılmıştır. Parsons, toplumsal düzen için aynı zamanda bireylerin, sosyal olarak işlevsel olabilmesi gerektiğini savunur. Bireyin hasta olduğu durumlarda sosyal olarak korunması, statü ve rolünün sosyal kontrol sistemi içinde belgelendirilmesi ve yönlendirilmesi gerekir. Bu bağlamda Parsons, sağlık kurumunun modern toplumlarda bireylerin rollerindeki sapmaları kontrol etmede temel bir kurum olduğunu vurgular.

Marksist anlayışta ise toplum modeli çatışma ve sömürüye dayalı olduğu, kar etme amacının hastalığın önünde tutulduğu bir yaklaşım söz konusudur. Sağlık kurumu sadece çalışan sınıfı disipline etmek için kullanılır.

Çizelge 1. Sosyolojik Teoride Sağlık ve Hastalık Yaklaşımları (Kurttaş ve Aytaç, 2015; 17)

Kuram	Toplum Modeli	Hastalığın Sebebi	Tıbbın Rolü
Marksist	Çatışma ve sömürüye dayalı	Kâr etme amacını sağlığın önüne koymak	Çalışan sınıfı disipline edip, kontrol etmek; bireyselleşmiş hastalık açıklamaları yapmak
Parsonscu	Uyumlu ve sabit bir şekilde birbirine bağlanmış sosyal rol ve yapılar	Sosyal rol taleplerinin yol açtığı zorlamalar	Bireylerin sosyal rollerini yerine getirebilmeleri için iyileştirmek
Foucaultcu	Güce dayalı ilişkiler ağı, tek baskın kaynak olmaksızın yönetimin gözetimi	Nüfusu kolayca kontrol edebilmek için, hastalık etiketini kullanarak onları sınıflandırmak ve ayırmak	Normal sosyal rollere uygun davranmaya zorlamak ve bu normların içselleştirildiğinden emin olmak
Feminist	Ataerkil anlayış ile kadını sömüren ve baskı altına alan toplum	Sosyal rolleri yerine getirmesi için kadının zorlanması	Ataerkil normlar ile annelik ve kadınlığın uygunluğunu dayatmak

2. SAĞLIĞIN VE HASTALIĞIN KÜLTÜREL DEĞİŞKENLERİ

Kültürel değişkenler, sağlığı etkileyebilir. Antropolog, epidemiyolog ve sosyologların kültürel değişkenleri, cinsiyet, sosyoekonomik düzey, aile yapısı, cinsellik, hamilelik, doğum, temizlik, etnik köken, barınma, beslenme, sağlık tedbirleri, meslekler bazında değerlendirildiği görülmüştür (Özen, 1994).

2.1.Sosyo-ekonomik Değişkenler

Bireylerin sağlığı; yaşam koşulları, gelir düzeyleri, ailede birey sayısı, kötü beslenme, yoksulluk, sosyal sınıflar arasındaki ölüm ve hastalık oranları, bebek ölüm hızı, sağlık hizmetine ulaşım oranı, koruyucu sağlık önlemleri, temiz ve kirli suyun ayrıştırılması, yaşam

ortamlarının haşere vs karşı ilaçlanması, aşılama, endemik hastalıklara karşı alınan önlemler, eğitimde fırsat eşitliği gibi birçok konuda sosyo-ekonomik düzeyle ilişkilidir. Hastalık ve sağlık üzerindeki en önemli etmenlerden biri sosyo-ekonomik düzey olup en önemli hastalık nedeni yoksulluktur.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi bebek ölüm hızıyla belirlenir. Gebenin ve anne karnından başlayarak bebeğin sağlıkla ilişkili tarama ve beslenme imkanları, yeni doğanın hayatta kalabilecek şekilde korunması ve güçlendirilmesiyle mümkündür.

Ailenin kalabalık olduğu toplumlarda, kişi başına düşen gelir miktarıyla ilintili yetersiz beslenme, vücut direncinin düşüklüğü ile artan hastalık, düşen sağkalım oranlarına neden olmaktadır. Bakım gerektiren durumlar geleneksel ailelerin kendi içinde çözüm üretmelerine neden olmaktadır.

Görsel 1. Sosyo-Ekonomik Değişkenlerin Etkisi

Hastalık ve sağlık olgusu, toplumdan topluma olduğu gibi aynı toplum içerisinde sınıflar arasında da farklılıklar gösterebilmektedir. Alt sosyo-ekonomik düzeyde sağlık kontrollerinden yararlanma oranının düşük olduğu, coğrafi hareketliliğin yüksek olması nedeniyle değişen mikroorganizma ortamlarına uyumda besin ve vücut direnci yetersizliği nedeniyle hasta olma riski yüksek, iyileşme süresi uzun, suç oranı, kaza ve yaralanma oranlarının daha yüksek olduğu, sosyal uyumsuzluk, aile içi sorunların yaşandığı, madde bağımlılığının daha yüksek, doğum kontrol oranlarının daha düşük olduğu belirlenmiştir (Özen, 1994).

2.2. Beslenme

Türk kültüründe tencere yemeği kültürü, coğrafi özelliklere göre beslenme alışkanlığının şekillendirilerek yağlı, sebze, etli yemek kültürünün olması, hasta bireylere protein ve vitamin içeren besinlerin verilmesi, kemik kırıklarında kemik ve et suyu tüketimi gibi kültürel uygulamalar mevcuttur. Bunun yanı sıra yanlış kültürel uygulamalar da vardır. İshal olan çocuğa yumurta verilmemesi, yanık üzerine yoğurt sürülmesi, besleyici değeri olmayan pirinç unu mamaların ek gıda olarak verilmesi, kuru fasulye pilav gibi tahıl ve proteinin bir arada kullanılması, kahvaltıda çay, pekmeze süt, yoğurt ve peynir gibi ürünlerin bir arada tüketilmesi ile demir emiliminin engellendiği alışkanlıklar sayılabilir. Ekonomik yetersizlik besinlerin hazırlanması, bir araya getirilmesi, tüketilmesi ve saklanmasıyla ilgili yetersizlikler sağlık sorunlarının daha kolay ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2.3. Cinsiyet

Kadınlar geleneksel toplumlarda çocuk, eş, yaşlı ve hasta bakımından sorumlu tutulmuştur. Feminin özelliklerin ön plana çıktığı toplumlarda, şefkat, merhamet ve maharet

nedeniyle kadınların mahrum bırakıldığı kendini gerçekleştirememesi ve eğitimsizlikle, hizmet pozisyonunda kalmalarına neden olmuştur. Kız çocuklarının okutulmaması, çocuk sayısının içinde erkek kardeşleriyle birlikte yer almaması, zamanla sosyal, kültürel ve ekonomik darboğaza girmelerine ve kimliksizleştirmelerine neden olmuştur. Dinin ön plana çıkarıldığı kültürlerde kadınların toplum gerisinde tutulmasının amacı hizmet eden konumda tutulmak istenmesidir. Toplumsal normlarda ahlak kavramının kadın odaklı şekillendirilmesi, uğruna cinayetlerin işlendiği, ceza olarak kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü, doğurganlığı olmayan kadının aşağılandığı, kuma getirildiği örnekler az da olsa devamlılığı sürdürmektedir.

Hasta bakımının, kadının yapması beklenen bir iş olarak görülürken, erkeğin kendisinden beklenmeyen bakım işini yürütmesi ise takdir edilen olumlu davranış olarak değerlendirilmektedir.

Genç bir kadının yaşlı bir erkeğe bakım vermesi yaşlı olmasına kıyasla daha az sosyal desteğe ihtiyaç olacağı şeklindeki toplumsal yaklaşım, bakım verenin iş yükünü daha fazla algılamasına neden olmaktadır (Atagün, 2011).

Farklı cinslerde, davranışa ilişkin kültürel inançların etkisi ile sağlık arasında ilişki kurulabilir. Alkol ve sigara kullanımının erkekler için doğal kabul edildiği toplumlarda, akciğer kanserinin erkeklerde kadınlara göre daha fazla görülmesi buna örnek gösterilebilir (Kaymak, 2018).

2.4. Aile yapısı

Ailedeki kişi sayısının çok olmasının, gücün ve neslin geleceği olarak görüldüğü kültürel oluşumların en önemli sorunu çağın gerisinde kalan ihtiyaç dışı uygulama olarak kalmasıdır. Bireylerin toplumsal rolü yetişkinlikle başlayan aile kurma ve çocuk yapma yönelimi, günümüzde barınma, beslenme, sosyalleşme, eğitim ve ekonomik başta olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Artık geniş aile yerine çekirdek aile, çok çocuk yerine tek çocuğa doğru evrilmiştir. Ailenin birkaç neslinin bir arada olduğu, ortak barınma alanı, ortak işler ve amaçlar üzerinde birleştikleri, kültürel ananeleri, bayram, düğün, cenaze, sünnet vs törenleri, dini ritüelleri toplumsal düzen içerisinde gerçekleştirilirdi. Ancak günümüzde kırsaldan kente göçlerin iş, eğitim ve diğer yaşam ihtiyaçları nedeniyle geniş ailelerin çekirdek aileye dönüşmesine, kültürel paylaşımların azalmasına, yeni neslin aynı kültüre doğmamasına ve kültürel başkalaşmalara, toplumsal çatışma ve norm değişikliklerine neden olmuştur.

Doğum yapan bir kadının artık eğitileceği ve yardım alabileceği ailesel desteği yerine eğitim hemşireleri ve bilgi alabileceği uzmanlara ihtiyacı vardır. Büyük şehirlere göçle başlayan bu süreçte bağlı bulunduğu etnik kökene ya da kültüre dair uygulamalar giderek uzaklaşmıştır. Özellikle başka kültürün için çift kültürlü olmak, yeni nesil olarak varlığını koruyabilmek, birçok kültürel başkalaşım içerisinde kültürel kimliğini korumak ya da bırakmak gibi sonuçları meydana getirmiştir.

Çok eşli, tek eşli evlilikler, endogamik-ekzogamik evlilikler, akraba evlilikleri gibi kültürel aile yapısı ile sağlık sorunları ortaya çıkabilmekte, mental ve motor retardasyon, hemofili, talasemi gibi genetik geçişli hastalıkların görülme riski artmaktadır. Geleneksel toplumlarda gelişim bozukluğu, anomali ya da hastalıklı çocukların dünyaya gelmesinden kadınlar sorumlu tutulmuş, bir tür tanrının cezalandırması şeklinde yorumlanmıştır.

Türkiye’de akraba evliliklerinin, aile büyüklerince evliliğe karar verilmesi, başlık parası, imam nikahı uygulamalarının olması önemli bir kültürel değişkendir. İmam nikâhı nedeniyle yasal hak ve eşlerinin sağlayacağı sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerinden mahrum kalmaları gibi sorunlar da bu kültürel değişkenin içindeki olumsuz sonuçlardır.

2.5. Din

Din, sosyokültürel yapının bir parçası olarak sağlık, hastalık konularında bağlantı kurulmuştur. Kader, ceza, adalet ve ruhsal huzurla ilişkili inançsal olarak hastalığın oluştuğu düşünülmüştür. Ancak ne var ki hastalığın dini nedeniyle oluşumu inancı bazen inanmak hastalıkla baş etmeyi kolaylaştırırken bazen de hastalığın tedavisine yönelmemesine neden olabilmektedir. Şamanik inançta kötü ruhlardan kaynaklandığı düşünülerek onlarla iletişime geçerek, kurban vererek ya da onunla mücadele ederek hastalığı tedavi etmeyi denemişlerdir.

Din, maneviyat dışında geleneksel yönü zengin, toplumsal rol ve sorumluluklar yükleyen, belli sınırları ve kuralları olan spesifik bir öğretilerdir. Hastalığa tıbbi müdahalenin yanı sıra holistik yaklaşımda maneviyattan da faydalanılır. Sağlığın kazanılmasında özellikle ağır hastalıklarla mücadelede, insanın şifa arayışı rasyonel yaklaşımın ağırlık kazandığı 20.yy sonrasında bile manevi değerlere talep süregelmiştir (Boztilki ve Ardıç, 2017). Hastalığı anlamlandırma ihtiyacı, bu süreçteki anlam ihtiyacı, hastalık ve kişisel endişelerden uzaklaşma ve stresle mücadele yöntemi olarak, ölümü kabul etme, yaşamla ilgili kontrolcü yaklaşımdan şükretme gereksinimi oluşmaktadır. Stresin inanç sistemini tehdit ettiği durumlarda, kişiye güç ve ümit veren, yaşamın anlamını sağlayan değerler sisteminde sarsılma meydana gelebilir. Sevilen yakının kaybı, maddi zorluklar, işsizlik gibi stresörlerin yanı sıra önemli hastalıklar, uzuv kaybı gibi beden imajının bozulduğu durumlarda meydana gelir. Bazı kültürlerde ise hastalığa veya sorunlara, stresin yol açtığı inancı yaygındır (Boztilki ve Ardıç, 2017).

3. HASTALIK ALGISININ KÜLTÜRLERDEKİ DURUMU

Tutumlarının oluşması ve değişmesi ile ilgili olgular, bir çok kuramla açıklanmaya çalışılsa da hiçbirisi bilinen tüm olguları açıklamada yeterli olamamıştır Ancak, tutarlılık kuramına göre, bir tutumun birbiriyle uyum olmayan veya tutarsız olan tepki eğilimlerine bir tutarlılık kazandırması şeklindedir (Morgan, 2011, 340). Toplumun hastalığa bakışı ile ilgili abartı ya da yatsıma davranışının tutarlılık kazanmış olması kültürel normların bir yansımasıdır. Hasta olan bireye gösteriler hoşgörü, onu besleme davranışı, bakım ve görevlerinin paylaşımı gibi yaklaşımlar toplumumuzda hasta ve hastalığa karşı tutum örnekleridir.

Toplum içinde davranışları bireyin hastalık durumu, hatalarının affına neden olabilecek hoşgörü içinde değerlendirilmesine olanak sağlar. Böylelikle hastalık nedeniyle yapılan davranış bilişsel değil fizyolojik ve ruhsal kaynaklı olarak algılanıp, birey toplum dışına itilmesi ya da cezalandırılmaması ile toplumsal düzenin devamlılığı korunmuş olunur. Hofstede'nin yaptığı çalışmada Türkiye'de kültürün sonucu olarak toplulukçu değer ve normlar egemen olup, feminen değerler; şefkat ve merhametin öne çıkması aynı zamanda hastalık algısı üzerindeki tutumu da yansıtmaktadır.

Tutumların kültür içindeki gelişimi, aile içinde anne baba etkisi ile başlayıp, büyüme ve ergenlik dönemi gibi tutumların şekillendiği, ilk yetişkinlik devresiyle birlikte artan giderek kemikleşme süreci, ailenin sosyokültürel düzeyi, bağlı bulunulan etnik kökenin, gelenek görenek ve dinsel özellikleriyle pekişir.

Organik, fonksiyonel olduğu kadar sosyal ve kültürel bir olgu olan hastalık, bir toplumda hastalık olarak sayılan bir durum, başka bir toplumda hastalık olarak görülmemeyebilmektedir. Örneğin bireyin işini yapabiliyor olması organik bir sebep olsa bile hastalık olarak algılanmayabilmektedir. Hastalık sadece iç faktörlerle değil değişen çevresel koşullara uyum (Homeostazi) sağlanamadığında ya da psikolojik sağlık, fizyolojik dengeyi bozduğunda oluşabilir. Sağlığın temini fizyolojik ve psikolojik dengenin kurulmasıyla mümkündür. Bu bağlamda hastalık kavramı, sübjektif ve objektif değerlendirme ile mental, fiziksel, toplumsal ve kültürel değerlendirmelerdeki uyumsuzluğu veya dengesizliği ifade eder (Bolsoy ve Sevil, 2006).

Sağlık algısındaki kültürel örneklerden biri yeni doğan bebeğe üç ezan vakti geçinceye kadar ağzı kokmasın diye su verilmemesinin sonucu olarak anne sütünün salgılanmasının

gecikmesine ve bebeğin açlık nedeniyle kan şekerinin düşmesiyle sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olur.

Kültürün sağlığı etkileyen bir diğer konusu temizlik alışkanlıklarıyla ilgilidir. Barınma ortamlarında banyonun olmaması ve ortak hamamların kullanılması, ortak havlu kullanımı ile bulaşıcı hastalıkların hızlı yayılmasına, vücut bakımının yetersizliği, beslenme ve tuvalet temizliğinin su ya da temizlik malzemesi eksikliği nedeniyle yetersiz yapılması, hastalıkların ortaya çıkmasına neden olan unsurlardandır.

Bir diğer önemli konu hastanın bakımıyla ilgili kültürel başkalık “bakım verenin yükü “ ile ilgilidir. Bakım yükü, etnik köken, inanç, toplumun kültürel özellikleri ile bakım verenin algısıyla ilişkilidir. Ayrıca bakım verenin yaşı, cinsiyeti, hastaya yakınlığı, bakmaya isteği, ekonomik durumu, sosyal desteği, baş etme becerisi, bakım gereksiniminin niteliği gibi özelliklerle de yakından ilişkilidir. Ancak geleneksel toplumlarda bakım ihtiyacı olan hastaya aile içerisinde çoğunlukla kadın olanlar bakım işini yüklenirler. Güç gerektiren durumlarda örneğin felçli, yatağa bağımlı, obez durumdaki hastanın yatak içindeki bakımı için destekçi olarak aileden birden fazla kadın ya da erkek ilave olur. Özel bakıcıların tutulması veya bakım merkezlerine hastanın yerleştirilmesi ise toplumsal yargılanma kaygısından tercih edilmez. Bakım verenin yükü, bakım esnasındaki fiziksel, psikolojik, sosyal ve finansal ihtiyaçlar için kullanılır (Atagün ve ark., 2011).

Çocuk hastaların (engelli ve kronik hastalık) bakımı çoğunlukla ebeveyn tarafından üstlenilse de, geleneksel aile yapısında çalışan anne babanın görevini büyük anne, büyük baba, teyze, hala, yetişkin kardeşler üstlenebilmektedir. Bakım veren ailenin psikososyal desteği alması, çocuğun sağlık hizmeti alması kadar önemlidir. Geleneksel toplumlarda her ne kadar bakım yükünün ağırlığı görmezden gelinse de bakım verenlerde tükenmişlik sendromu, anksiyete ve depresyon gibi psikolojik sorunlara neden olabilmektedir. Uzun süreli bakım vermek, aile içerisinde yeni bir rol üstlenmek anlamına gelmektedir. Ailenin içinde yaşadığı toplumsal normların baskısı, sosyokültürel düzeyinin düşük olması, iş hayatını bırakması, sosyal ilişkilerinden kopması, stresle baş etme becerilerinin yetersizliği gibi sorunlar, bakım verenin daha fazla iş yükü hissetmesine yol açmaktadır. Ayrıca bakıma ihtiyacı olan çocukların yaşam kalitesi ile bakım veren aile üyelerinin Beck depresyon ve anksiyete değerlendirme sonuçları arasındaki ilişki incelendiğinde, ebeveynlerin ruhsal süreçleriyle çocuk hastaların yaşam kalitelerini etkilediği belirlenmiştir (Üneri, 2010).

Birinci basamak sağlık hizmetlerinde çalışan sağlık profesyonellerinin, hastalarıyla etkili sağlık hizmet için kültürel farklılıkların engel oluşturabilmesi nedeniyle, kültürel yeterliliğe ilişkin, farklı dil ve kültürlere uygun hizmet sunan sağlık profesyonellerinin işe alımına yönelik programlar, sağlık hizmetleri danışmanlarının kullanımı önerilmektedir. Diyabetin yaygın görüldüğü Romanlar ile sağlık hizmetlerinin sınırlı kullanıldığı ve iletişim sorunu yaşadıkları, buna bağlı olarak sağlığı olumsuz yöntemleri denedikleri belirlenmiştir (Kaymak, 2018).

Hastalıklar konusundaki kültüre yönelik risk faktörleri değerlendirilerek sağlık eğitimi ve sağlık ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekir. Diyabet ve böbrek yetmezliği gibi kronik hastalıklarda ya da organ bağışi konusunda eğitim verirken kültürün özellikleri göz önünde bulundurulması gerekir. Kültüre has beslenme ve egzersiz alışkanlıkları, değer ve inanç özelliklerinden yola çıkılarak hastalık algıları, tutumları, önlem ve tedavi koşulları şekillendirilebilir. Amaca uygun yaklaşımların başarısı yerleşik kültürel özelliklerde zaman alacağı ön görülmelidir.

Sosyal hizmet çalışanları için farklı kültürdeki hasta ve yakınlarını daha iyi anlamaları konusunda 1994 yılında, Congress tarafından “Kültürogram” geliştirilmiştir. Kültürogram, farklı kültürel geçmişi olan ailelerle çalışan kişilerin deneyimi sonucu ortaya çıkmış bir araçtır. Kültürogram, kültürü 10 farklı perspektifte ele alarak; ailenin sosyokültürel yapısı, kültürün aile üzerindeki etkisi anlaşılabilir. Ayrıca hastaların ve ailelerin kültürel farklılıklarını anlama ve empatik yaklaşımın oluşturulma ihtiyacını ortaya koyar. Türkiye’de yaşayan Kırgız hasta ve

ailesine uygulanan kültürogram sonuçlarıyla ailenin kültürel sağlık uygulamaları ve aşırı doymuş yağ tüketimi olduğu belirlendiği ortaya konmuştur (Meydanlıoğlu, 2019).

4. SAĞLIKTA VE HASTALIKTA ŞAMANİK SEMBOLLERİN KULLANIMI

Sağlık kurumu, içinde yer aldığı toplumsal yapının bir ögesi olarak sistemselsel bir bütündür. İlkel topluluklardan modern toplumlara kadar, basit ya da karmaşık tüm toplumsal yapılarda, sağlık hizmeti örgütlenmesi yer almıştır. Sağlık ve hastalık, kimi zaman doğaüstü güçlerle etkileşimde bulunan ve iyileştirici bir Şamanın (Kam) denetiminde iken, sonraları din adamlarının tekeline geçmiştir. Bilimin gelişmesiyle bugün sağlık bilimlerinin en yaygın ve güvenilir alanı haline gelmiştir (Kurtdaş ve Aytaç, 2015).

Hastalık anlayışı özellikle 19. Ve 20. yy'daki dönüşümlerle modern endüstriyel toplumlarda hastalık modelleri de değişmiştir. 19.yy hastalıkları yoksulluk hastalıkları olarak adlandırılırken, 20.yy hastalıkları ise medeniyet ve zenginlik hastalıkları olarak adlandırılmıştır. Bu hastalıklar, sağlıksız ve dengesiz beslenme, hareketsizlik ve zararlı alışkanlıklar sonucu ortaya çıkarak, kalp damar hastalıkları, şeker hastalığı, kanser olarak dünyanın gündemine yerleşmiştir (Adak, 2002: 38).

İnsan içine doğduğu kültürü öğrenerek büyür ve kuşaktan kuşağa aktarır. Toplum tarafından paylaşılan kültür aynı zamanda bireyin çevresine uyumunu sağlar. Kültür dinamik ve değişen bir süreçtir Kültürün aktarımı gelenek, görenek, inanç ve değerler ile sağlanır. Yemek yeme, giyinme, hastalıkların tedavisi, cenaze töreni, evlenme ritüelleri kültürün etkisiyle biçimlenir. Kadim Türk kültüründeki Şamanizm, etkileri günümüze kadar gelmiş bir çok uygulamalarda yaşamaya devam etmektedir.

Şamanizm, Sibiryaya ve Orta Asya'ya özgü bir dini olgudur. Terim, Tunguzca şaman sözcüğünden gelir. Tunguzca'da "şa" bilmek, "şaman" ise bilen, bilgin anlamındadır. Dünyanın pek çok bölgesinde izlerine rastlanılan Şamanizm, yaşamı ve olayları anlamak ve kontrol altına alabilmek üzerine oluşturulmuştur. Şamanizm'de insan ve tanrılar arasında özel bir bağ bulunmaktadır.

Türkler, tabiatta bazı güçlerin bulunduğuna inanmış ve onları kutsallaştırmıştır. Tabiatta mevcut dağ, kaya, su, ağaç gibi varlıkların ruhları (iye) olduğuna, hatta bu ruhların iyilik ve kötülük getirenler şeklinde ikiye ayrıldığına inanılmıştır. Güneş, ay, yıldız ve gök gürültüsü birer kutsal ve semavî ruh şeklinde tasavvur edilmiştir. Orhun Kitabelerinde yer alan "Yer-Sub" ifadesi natürist inançları belirtmektedir. Türkler dağları kutsal kabul ederler çünkü bu yerleri Tanrı makamı olarak değerlendirirler. Gök-Tanrı'ya kurbanların hep buralarda sunulduğu dikkati çeker. Türklerin natürist inançları arasında "orman ve ağaç kültü" de önemli bir yer tutmaktadır.

Kutsal ve temizleyici bir güç olarak gördüklerinden Türkler ateşe de saygı göstermiş, ateşin gökten indiği inancına onlar arasında yaygın olarak rastlanmıştır.

Şamanizm'de dünyada meydana gelen her türlü olay ruhlarla ilişkilidir. Bu nedenle hastalıkların da ruhlardan kaynaklandığına inanılır. Şaman, toplumun fiziki ve manevi sağlığını korumak için ruhu tedavi etmede ve hastalığı önlemede başvurulan kişiler olmuşlardır. Şamanlar, tedavi sırasında kendilerine yardımcı olması için ruhları çağırarak amacıyla davul, kopuz, kamçı, kemik, su, ateş, kımız gibi araçlar kullanarak toplumun, fiziki ve manevi sağlığını korumak için ruhla bağlantı kurup hastalığı ve kötülükleri önlemeye çalışır. Ayrıca, ölen kişinin ruhunu öteki dünyaya götürmek, kısırlığı tedavi etmek, evi, hayvanları kötü ruhlardan temizlemek ve korumak amaçlı çalışır. Şamanın tedavi sırasında, titreme (epileptik nöbet benzeri), dans etme, ateşle iyileştirme, hayvan kurban etme, kötü ruhu göçürme (hayvan veya cansız nesnelere) gibi yöntemler kullandığı kaydedilmiştir (Bayat, 2010).

Görsel 2. Şamanik ritüelde ateşin kullanımı

İklimsel, ekonomik ve biyolojik tüm sorunların öteki dünyadan gelen müdahalelerle oluştuğuna yani hastalıkların da bu sebeple ortaya çıktığına olan inanç nedeniyle Şamanlara olan inanç, onların çare olarak görülmesine yol açmıştır. Hasta kişinin ruhunun kötü ruh tarafından çalındığına inanan insanların tek umudu, Şaman ile çalınan ruhun tekrar sahibine kazandırılması olmuştur. Pek çok kültürde, bitkiler, masaj uygulamaları, fitoterapi, müzik terapisi, dans terapisi gibi kökeni şamanik yöntemlere dayanan, uygulamalar bulunmaktadır. İslam öncesi Orta Asya Türk topluluklarında bu yöntemlerle tedavi edenlere “otacı, emçi, Atasagun” gibi adlar verilmektedir. Sanrı yapıcı bitkisel ürün (mantar) ve davul, kemik, zil gibi aletlerini kullanarak dansla transa geçen Şaman, tedavinin bitiminde topluluk huzurunda hastanın iyileştiğini ilan ederek müzik ve dansla ritüeli tamamlar (Demir, 2016).

Şamanın aracı olarak kullandığı giysisi, başlığı, asası, davulu, tokmağı, maskesi ile yardım aldığı kurt, köpek, ayı imajı içerisinde metaller, boncuklar, püsküller, kemik parçaları (kaburga, kafatası), diş, pençe ve postları sembol olarak kullanır.

Görsel 3. Kurt Başlığı üzerinde kemik, post, deri ve boncuk kullanımı ve Hakas davulu üzerindeki insan, kaplumbağa, kuş, yılan, ağaç, at, güneş, ay ve Şaman sembollerinin kullanımı.

Şaman sembolleri; at, ayı, kurt, kartal, kaplumbağa, yılan, boğa, geyik, keçi, koç (pura), kuş, ejderi kullandıkları bulunmuştur (Güner, 2017). Böylece hasta yapan kötü ruhları korkutarak,

ikna ederek ya da uğruna kurban vererek sağaltımı sağlamaya çalışır. Şaman inancına göre kötü ruhlar Güneş ve Ay ile sürekli mücadele halindedirler. Günümüzde Ay ya da Güneş tutulduğunda Anadolu'nun bazı bölgelerinde çıkartılan gürültüler ile kötü ruhları korkutarak uzaklaştırma ritüeli, şamanik uygulamalardan biridir. Üzerlik otu yakılması, sembollerde koç, boğa, kurt, at, ayı gibi güçlü hayvan figürlerinin kullanılması aynı amaçla tarihler boyu farklı medeniyetlerin sembollerinde, geleneksel dokumalarda, hem eşya hem giysilerde yer bulmuştur.

Sibirya Tunguz Şamanlarında kadınlarda düşüğe ve kısırlığa, yaşayanların ölümlere karşı görevlerini yerine getirmemesine ve bu nedenle yeni bir ruha izin verilmediğine inanılırdı. Şamanların salgın hastalıkları engellemek için koruyucu tedbirler aldığı, topluluğa ait toprakların sınırlarına koruma amaçlı ritüeller yaptıkları belirtilir. Sağaltım için kullanılan kurbanlardan en önemlisi olan at, baş, karın ve göğüs hastalıkları, verem, romatizma için kullanıldığı bildirilmiştir. Bir diğer kurban da kansız kurbanlardır. Ağaçlara ya da şaman davuluna bağlanan bez parçaları, kırmızı serpmeye gibi törenler kansız kurbanlar olarak kabul edilmektedir.

Orta Asya Türk inanışlarında yeraltı kötü güçlerin sembolü olarak bilinen yılan, Şahmeran adıyla Anadolu'da anlatılan bir yılan efsanesidir. Kötü ruhlar arasında, veba hastalığı için yapılan tören (angbhsiang-shi), kızıl ve kara elbise giymiş, dört alın gözlü, ayı postuna bürünmüş bir kam tarafından yapıldığı kaydedilmiştir (Esin, 1959:175). Keçi yer tanrısının hayvanı sayılmış, matem törenlerinde kurban edilmiştir. Şaman elbisesi üzerinde kullanılan kartal, güç üreme simgesi olarak pek çok yerde kullanılmıştır (Çoruhlu, 1999:133).

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bireyin, içinde bulunduğu sosyal yapının sınırları içinde doğumdan ölüme kadar devam eden tutum ve davranışlarını belirleyen kültür, hastalık ve sağlık algısını da etkiler. Ayrıca içinde bulunan kültürün yeme alışkanlığı, yaşam koşulları kadar aile, sosyal sınıf, göç ve ekonomi de sağlık davranışını etkilemektedir. Sosyo-kültürel biliş ile hastalık ve sağlık tutumları kültürden kültüre başkalaşmaktadır.

Hastalıkların oluşumu sağlıklı yaşam koşulları, yanlış inançlar, eğitim yetersizliği, ekonomik yetersizlikler ve buna bağlı olarak yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamama gibi sosyal faktörler ile sağlık sistemiyle ilişkilidir. Meslek, cinsiyet, etnik köken, medeni durum, işsizlik, yaş, sosyal sınıf, kültürel yapı, sağlık ve hastalıkla en fazla ilişki halinde olan sosyal değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkiler sağlık ve hastalık konusunda temel belirleyicilerdir. Hastalıklara karşı koruyucu sağlık hizmetinin temini, anne ve bebeğin bakımı, aşılama gibi ekonomik kaynakların sağlık sistemindeki etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Geri kalmış ülkelerin en önemli belirteci olana bebek ölüm hızı oranının yüksekliği ekonomik nedeni sağlık sorunudur. Gelenekselcilik, muhafazakarlık ve bilimin kullanılmadığı toplumlarda sağlığın sürdürülebilirliği daha çok engellenir.

Yoksulluk önemli bir sağlık sorunudur. Sosyo-ekonomik düzey düştükçe sağlık hizmetlerinden yararlanma oranının azaldığı, göç arttıkça yeni mikroorganizmalara uyumun vücut direnci bazında zorlaştığı ve hastalıklara eğilimin arttığı bilinmektedir.

Sağlık kurumu, toplumsal yapıyı oluşturan aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset gibi diğer kurumlarla karşılıklı etkileşir. Sağlık personeli ve hasta ilişkilerini, toplumdaki hastalıkların dağılımını, toplum sağlığı ve sağlık politikalarının düzenlenmesi, kültürün, ırkın ve coğrafyanın özelliklerine göre planlanması gerekir.

Hasta bakımında fiziksel, duygusal ve ekonomik güçlükler bakım yükü olarak değerlendirilir. Ne var ki kültürel değerler nedeniyle toplumsal baskı altında, felç, Parkinson, Alzheimer hastalığı ya da ani oluşan ağır hastalıkların bakımında, bakım veren kendi tercihi olmadan hatta

daha fazla ekonomik kayıp ve stresin oluşabileceği durumlarda bile işinden, sosyal çevresinden, eğitiminden, gelecek planlarından vazgeçmek zorunda kalır. Feminin özelliklerin ön plana çıktığı toplumlarda, şefkat, merhamet ve maharet nedeniyle kadınlar hasta bakımında toplumsal olarak görevlendirilmektedir.

Ağır hastalıklarla mücadele eden hasta ve hasta yakınları için sağlık çalışanlarının yaklaşımında, ya da psikososyal desteğin bir parçası olarak, stres yönetiminde manevi değerlerini ya da alışkanlıklarının öğrenilmesinin yararlı olabileceği ve bu konuda bir yaklaşım planı oluşturulabileceği düşünülmektedir. Ayrıca hasta kadar bakım verenlerinin psikososyal yardım arama çabasının en fazla karşılık bulacağı ve yönlendirmenin yapılacağı yer sağlık kuruluşları olduğu göz önünde tutulması gerekmektedir.

Geleneksel toplumlarda akraba evliliği gibi uygulamalar biyolojik açıdan, gelişim bozukluğu, anomali ya da hastalıklı çocukların dünyaya gelmesine, dini nikah ve çok eşlilik gibi uygulamalar nedeniyle kadın ve çocukların eşlerinin sosyal haklarından yararlanamamasına ve buna bağlı sağlık kontrolleri ve tedavilerinin yapılamamasına neden olmaktadır. Ahlak yargısının kadın üzerinden oluşturulduğu geleneksel bakış kadını sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan köşeye sıkıştırmakta, muhtaç bırakmaktadır.

Sosyokültürel yapının bir parçası olarak din ile sağlık, hastalık arasında bağlantının kurulduğu ceza, ödül, adalet, ruhsal huzur, kader gibi konular için bir neden olduğuna inanılmıştır. Şamanizm’ de kötü ruhlardan kaynaklandığına inanılan hastalıkların, ancak bu ruhlarla mücadele edilirse ya da korunabilirse ortadan kalkacağına inanılmıştır. Doğa güçlerinin yer altı ve yer üstü iyi ve kötü ruhların iletişiminin Şamanlar tarafından sağlanabildiğine olan inanç sağaltımda da Şamanlara baş vurulmasına neden olmuştur. Doğadan materyallerin kullanıldığı, hayvan taklitlerinin dans ve müzikle birarada kullanıldığı törenlerde, bitkilerin ve duaların kullanıldığı şamanik ritüeller günümüze kadar dünyanın farklı kültürlerde rastlanmaktadır.

Dünyada tıbbi gelişmelerin yanı sıra tedavilerin yanı sıra holistik yaklaşımdan da faydalanılmaktadır. Özellikle yaşam kalitesini düşüren kronik hastalıkla yaşamını sürdüren hastalarda, stresle baş etme yöntemi olarak maneviyattan faydalanmasının ruhsal rahatlamayı ve hastalık ile ilgili inancının olumlu yönde desteklenmesi, kanser gibi hastalıklarda vücut direncinin yükseldiği, sağkalımın arttığını gösteren yayınlar mevcuttur. Hastalığı ve yaşamı anlamlandırma çabasında insanların hangi toplumsal yapı ve kültür içinde olursa olsun, kendini koruma ve hastalığı kontrol altına alma çabası en ilkel inanış Şamanizm içinde bile oluşmuştur. Modern hayatın sunduğu yanlış ve dengesiz beslenme, hareketsiz yaşam, kronik hastalıklar, sağlıksız çevre koşulları ve ön görülen ekolojik kaynakların kısıtlılığı, salgın hastalıkların artışı, buzulların erimesiyle yeni tanışılan mikroorganizmalara karşı savunmasızlığımızı daha da arttıracaktır. Bu bağlamda farklı kültürlerin bir arada paylaşıldığı ana kara üzerindeki tüm insanlar için ortak sağlık hareketinin geliştirilmesi, ekonomi ve bilgi üretimi bu amaç için kullanılmalı, sağlık hizmetinden yararlanamayan insan, kültür, din, ırk ayrımı yapılmaksızın paylaşılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adak, N., Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme, Birey Yayıncılık, İstanbul., 2002.
- Atagün, M.İ., Balaban, Ö.D., Atagün, Z., Elagöz, M. ve Özpolat, A.Y., Kronik Hastalıklarda Bakım Veren Yükü. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry, 3(3), 2011.
- Bayat F., Türk Kültüründe Kadın Şaman. 1. Baskı. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Barilaro, D., Barone, G., Crupi, V., Majolino D.Characterization of Archeological

Findings by FT-IR Spectroscopy, Spectroscopy, April, 20,4, 2005.

Bolsoy, N., Sevil, Ü., Sağlık-Hastalık ve Kültür Etkileşimi, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 9(3), 2006.

Boztilki, M., Ardiç, E., Maneviyat ve Sağlık. JAREN, 2017,

Çoruhlu, Y., Türk Mitolojisinin Anahatları, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999.

Demir, M., Şamanizm'de Hastalık Kavramı ve Tedavi yaklaşımları, Lokman Hekim Dergisi, 2016.

Esin, E., Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

Güven, S., Türkiye'de sağlık sosyolojisi çalışmaları, Sosyoloji Dergisi, 2014.

Kaymak, G.Ö., Yaygın Görülen Kronik Hastalıklarda Kültürel Farkındalık. Journal of Awareness, 2018.

<https://www.researchgate.net/publication/330416954> (Erişim tarihi: 08.01.2021)

Kurdaş, M.Ç., Aytaç, Ö., Sağlık- Hastalığın Toplumsal Kökenleri ve Sağlık Sosyolojisi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(1), 2015.

Meydanlıoğlu, A., Kültürogram kullanılarak bir ailenin kültüre duyarlı hemşirelik girişimlerinin planlanması: Olgu sunumu, Huhemfad- Johufon, 6(2), 2019.

Morgan, C.T., Psikolojiye Giriş. Eğitim Kitabevi Yayınları, çev. Orhan Aydın, 2011.

Oğuz Güner, Y., Oyman, N.R., Şaman Giysi Unsurları Üzerlerinde Kullanılan Semboller, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2017.

Özen, S (1994). Sağlık ve Sosyokültürel Yapı Değişkenleri, DergiPark Sosyoloji Dergisi, 5 (5).

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/593148> (Erişim tarihi: 07.01.2021)

Üneri Ö.Ş., Karadavut K.İ., Parent-reported quality of life of children with cerebral palsy: a preliminary study. Nöropsikiyatri Arşivi - Archives of Neuropsychiatry, 2010.

10 - 11 Nisan 2021

ORGAN BAĞIŞINA YENİ BAKIŞ KAZANDIRMA “EMPATİ KUR”

Yasemin OĞUZ GÜNER¹, Eyyüb Ensari CİCERALI²

¹ Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, 0000-0003-1508-2988

² Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, 0000-0001-5943-9972

ÖZET

Türkiye ve Dünyada organ ve doku naklinin sosyal, dini, yasal, ekonomik, psikolojik ve etik, sorunları nedeniyle “toplumsal bir sağlık sorunu” olmaya devam etmektedir. Farklı ülkelerde kadavra ve canlı donör oranları değişmekle birlikte İspanya açık ara farkla Türkiye'nin çok önünde verilere sahiptir. Canlı vericili nakillerin çoğunlukla yapıldığı ülkemiz için en önemli sorun, yetişmiş uzmanlarımızın başarılı nakil oranlarına rağmen, yetersiz organ bağışının oluşudur. Dolayısıyla multidisipliner çalışmaların organ bağışını etkileyen başlıca faktörleri konusunda proje geliştirmeleri çok önem arz etmektedir. Anketler kişilerin organ yetmezliği ve yaşam kalitesi ile ilgili tanık olmadıkları ya da deneyimlemedikleri zaman, konuya daha ilgisiz yaklaştıkları ve bu konuda bilgi edinmeye yanaşmadıklarını göstermektedir. Bu nedenle kişilerin “doğru bilgi ve bağış isteği” arasında çelişkili ifadelerine rastlanmaktadır. Deneyimlemek ya da empati kurma üzerinde hayal ettirmek amacıyla kişileri organ bağışı konusunda düşünmeye itmek amacıyla yaptığımız çalışmanın sonuçlarının önemli olacağını düşünmekteyiz. Mevcut çıkarımların değiştirilmesi için farkındalığı bir başka seviyeye taşımak ve bu konuda yeni sorularla doğru bilgiye yöneltmenin etkili olacağını düşünerek araştırma evrenini 2020- 2021 eğitim öğretim yılında farklı üniversite ve bölümlerde okuyan öğrenciler oluşturdu. Örnekleme ise hazırladığımız 21 soruluk anketi cevaplayan öğrenci ve yakınları oluşturdu. Toplam 274 kişinin katılımından elde edilen online uygulanan anket sonuçlarını değerlendirdik. Çalışmanın sınırlılığı ise kısa sürede ve kısıtlı Covid-19 şartlarında gerçekleştirilmesi ile sağlık ve sosyal bilimlerde okuyan öğrencilere anketin uygulanması oldu. Ortalama anket uygulama süresi 04.09sn olduğu belirlenmiştir. Soruların tamamında katılım olmuş, boş bırakılan soru olmamıştır. Çalışma sonunda; organ bağışının yetersizliği ve önemi konusunda yeterli bilgiye sahip olsalar da bağış yapma konusunda harekete geçmedikleri, yardımlaşmayı önemsedikleri halde yakın çevrelerine verici olmada daha istekli oldukları ancak organ yetmezliği geliştiğinde ise bekleme listesine kayıt olacaklarını belirtmişlerdir. Dinen bir engelin olmadığını, hayatta kalmak ve çocuğunu yaşatabilmek için bağışçıya minnettar olacağını düşünenler belirgin ölçüde yüksek bulunmuştur. Sonuç olarak düşünce ve

davranışın organ bağışısı konusunda net olmaması organ bağışısı oranlarının düşük olmasını açıklamaktadır. Yaygın literatür Türkiye’de en büyük engelin din olduğunu gösterse de yaptığımız çalışmada dinin organ bağışısında engel olduğu görüşün geçerliliğini kaybettiği ancak bilgisizlikten kaynaklanan karar verme sorununun devam ettiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Organ Bağışısı, Organ Nakli, Davranış, Empati, Organ Bağışısı Eğitimi.

1. GİRİŞ

Organ bağışısı tıbbi olduğu kadar sosyokültürel etmenler ve tutumları içeren önemli bir toplum sağlığı sorunudur. Organ yetmezliği nedeniyle yaşamlarını kaybeden veya daha düşük yaşam kalitesiyle tıbbi destekle hayatta kalmaya çalışan hem ülkemizde hem de dünyada, sayısı artacağı ön görülen pek çok insan bulunmaktadır. Bu bağlamda organ bağışısı önemli bir umut ve yaşam kaynağıdır. Beyin ölümünün uzman ekip tarafından belirlenmesinden sonra, ölen kişinin anne baba veya kardeşlerinin onayı gerekmektedir. Bu işlem “kadavra organ bağışısı” olarak adlandırılır. Ancak bağışıcı olma ve nakil süreci konusunda bilgi yetersizliği, kişilerin ya kararsız kalmasına ya da spekülatif haber ve bilgi kirliliği nedeniyle reddetmesine neden olmaktadır. Ailenin bağışıcı olma kararını onayladığı kişi oranları tüm dünyada değişkenlik göstermekle birlikte, İspanya’da %75 olan oran Türkiye’de %23 olduğu gösterilmiştir

2. ORGAN BAĞIŞINDA GÜNCEL DURUM

Organ nakli, dünyada modern anlamda 1902’de Macar cerrah Dr. Ullman tarafından Viyana’da hayvanlar üzerinde başlatılmış olup onu 1933 yılında Dr. Voronov (Sovyetler Birliği) takip etti. 1950’li yıllarda ABD’li bilim adamları başarılı organ nakilleri ile organ naklini normal bir tıbbi uygulamaya dönüştürdüler. Türkiye’de ilk başarılı organ nakli ise 1975’te Dr. Haberal ve ekibince Hacettepe Üniversitesi Hastanesi’nde bir anneden oğula yapılan canlıdan böbrek nakli ile gerçekleştirildi(Kaymak ve Alkoy, 2017). Günümüzde kadavra ve canlı organ nakilleri ülkemizde başarıyla yapılmaktadır

Türkiye Organ Nakli Vakfı verilerine göre 2020 yılında Toplam Organ ve Doku Nakli 5473, Toplam Bekleyen Hasta ise 25111 kişidir. Toplam kadavra donör sayısı 263 kişi olup yapılan nakillerin çok önemli kısmı canlı vericiden gerçekleştirilmektedir. Bu oranlar dünyada da canlı nakillerin yapılmasında Türkiye’yi baş sıralara taşımaktadır. Ancak tüm dünyada da hedeflenen kadavradan organ nakilleri sayısının artırılması yönündedir. IRODaT (International Registry In Organ Donation and Transplantation-Uluslararası Organ Bağışısı ve Nakli Kayıt Sistemi) verileri dünyada takip sistemi kayıtlarını vermektedir.

Çizelge 1: Organ Bağıışı ve Organ Nakli 2020 Türkiye Verileri

(https://www.irodat.org/?p=database&c=TR&year=2020#data 03.04.2021)

ORG BAĞIŞLARI	2020	GERÇEK VEFAT EDEN BAĞIŞÇILAR		KULLANILAN ÖLEN BAĞIŞÇILAR		GERÇEK DCD DONÖRLERİ		KULLANILAN DCD DONÖRLERİ		YAŞAYAN BAĞIŞÇILAR			
		NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP		
		263	3.16	-	-	0	0	-	-	3416	41.15		
ORGAN NAKİLLERİ	2020	BÖBREK		KARACİĞER		PANKREAS		KALP		AKCİĞER		KALP AKCİĞER	
		NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP
MERHUM		272	3.27	130	1.56	1	0.01	21	0.25	11	0.13	-	-
YAŞAM		2226	26.81	1190	14.33	-	-	-	-	-	-	-	-
BÖBREK NAKLİ	2020	YAŞAM		MERHUM		ÇİFT		BÖBREK PANKREAS					
		NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP				
		2226	26.81	272	3.27	0	0	0	0				
KARACİĞER NAKLİ	2020	YAŞAM		MERHUM		BÖLÜNÜŞ		BÖBREK KARACİĞER					
		NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP				
		1190	14.33	130	1.56	0	0	0	0				
DOKU NAKLİ	2020	KORNEA		CİLT		KALP KAPAKÇIKLARI		MUSCULOSKELETAL		KAN DAMARLARI			
		NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP		
		1651	19.89	0	0	0	0	0	0	0	0		

Nakillerin büyük kısmı böbrek nakilleri olup ikinci sırayı karaciğer nakli almakla birlikte kalp, pankreas, akciğer gibi organlarla doku nakilleri yapılmaktadır. Kadavra nakillerinin çok az yapıldığı ülkemiz dünya sıralamasında IRODat 2019 verilerine göre bağışçı sıralamasında 44. sırada yer almaktadır. Dünyada en fazla organ bağışının yapıldığı ülke ise İspanya'dır. İspanya'da 2020 yılında kadavradan nakil sayısı 2443 iken canlı vericiden nakil sayısı 257 kişi olduğu kaydedilmiştir. Sağlık bakanlığınca 2000 yılında "Ulusal Organ ve Doku Nakli Koordinasyon Sistemi" kurulmuştur. Böylece, ülke genelinde organ ve doku nakli hizmetleri alanında çalışan kurum ve kuruluşlar arasında gerekli koordinasyon oluşmuştur. Amaçlanan, bağışlanan organ ve dokuların, bilimsel kurallara ve tıbbi etik anlayışına uygun olarak adaletli ve en kısa sürede naklini sağlamaktır (Kaymak ve Alkoy, 2017).

Çizelge 2: İspanya 2020 Organ Bağıışı ve Nakil Verileri

(https://www.irodat.org/?p=database&c=ES#data (Erişim Tarihi: 03.04.2021))

ORG BAĞIŞLARI	2020	GERÇEK VEFAT EDEN BAĞIŞÇILAR		KULLANILAN ÖLEN BAĞIŞÇILAR		GERÇEK DCD DONÖRLERİ		KULLANILAN DCD DONÖRLERİ		YAŞAYAN BAĞIŞÇILAR	
		NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP
		1777	37.40	-	-	621	13.10	-	-	268	5.77

ORGAN NAKİLLERİ	2020	BÖBREK		KARACİĞER		PANKREAS		KALP		AKCİĞER		KALP AKCİĞER	
		NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP	NUM	PMP
MERHUM		2443	51.5	1023	21.60	73	1.5	278	5,90	336	7.10	-	-
YAŞAM		257	5.40	11	0.2	-	-	-	-	-	-	-	-

2. Organ Bağıışını Etkileyen Etmenler

Toplumun organ bağıışına ilişkin tutumu ve organ bağıışını etkileyen faktörler ile ilgili çalışmalar incelendiğinde; sosyal, ekonomik, dini, psikolojik, etik sorunlar ile medyada yer alan bilgi kirliliğinin getirdiği ön yargıların oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda organ bağıışının artırılmasında tıbbi çaba yetmemekte, engellerin üstesinden gelememektedir. Organ bağıışı konusunda eğitim, deneyim, tanıklık, kişisel duyarlılık, yardımseverlik ve ahlaki değerler, organ bağıışı üzerindeki etkilerin sosyal, psikolojik boyutlarındandır. Buna karşın Güngörmüş ve Dayapoğlu'nun çalışmasında organ bağıışı yapmış bir yakını olanlarda bağıış yapmayı düşünenlerin sayısının anlamlı olarak daha fazla olduğu gösterilmiştir (Güngörmüş ve Dayapoğlu, 2014). Yapılan çalışmalar, organ nakli ve bağıışı hakkında bilgi alma durumu organ bağıışında bulunma ve organ bağıışında bulunmayı düşünme olasılığını anlamlı olarak artırdığı gösterilmiştir (Kılıçarslan ve Eriş, 2019).

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışma kapsamında araştırma evrenini 2020- 2021 eğitim öğretim yılında farklı üniversite ve bölümlerde okuyan öğrenciler oluşturdu. Örnekleme ise sağlık ve sosyal bilimlerde okuyan öğrencilerdi. Hazırladığımız 21 soruluk anketi cevaplayan öğrenci ve yakınları oluşturdu. Toplam 274 kişinin katılımından elde edilen online uygulanan anket sonuçlarını değerlendirdik. Çalışmanın sınırlılığı ise kısa sürede ve kısıtlı Covid-19 şartlarında gerçekleştirilmesi ile sağlık ve sosyal bilimlerde okuyan öğrencilere anketin uygulanması oldu.

Ortalama anket uygulama süresi 04.09sn olduğu belirlenmiştir. Toplanan veriler frekans analizi (SPSS) ile değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

Organ bağıışı, 18 yaşından büyük bireylerin bilinçli bir şekilde ve özgür iradesiyle, gönüllü olarak organlarının bir veya birkaçını başka hastaların tedavisinde kullanılması için bağışlayabilir. Akli dengesi yerinde olup, 18 yaşını aşmış her birey organ bağıışı yapmak amacıyla müracaatta bulunabilir. Bu bağlamda 18 yaş önce ve sonrası her yaş grubunda organ bağıışı bilgilendirme çalışmaları yürütülmelidir. Yaptığımız anketi bu nedenle gençlere uygulanmasını anlamlı buluyoruz. Az sayıda diğer yaş grupları olsa da en fazla 18-25 yaş aralığında olmuştur.

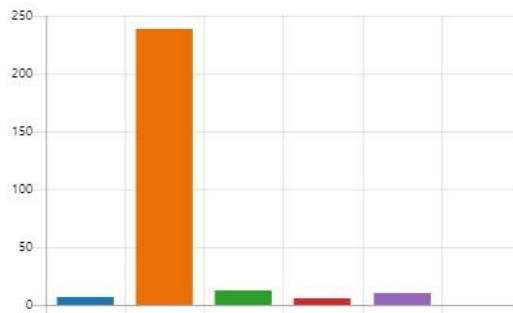
Organ bağıışı, 18 yaşından büyük bireylerin bilinçli bir şekilde ve özgür iradesiyle, gönüllü olarak organlarının bir veya birkaçını başka hastaların tedavisinde kullanılması için bağışlayabilir. Akli dengesi yerinde olup, 18 yaşını aşmış her birey organ bağıışı yapmak amacıyla müracaatta bulunabilir. Bu bağlamda 18 yaş önce ve sonrası her yaş grubunda organ bağıışı bilgilendirme çalışmaları yürütülmelidir. Yaptığımız anketi bu nedenle gençlere uygulanmasını anlamlı buluyoruz. Az sayıda diğer yaş grupları olsa da en fazla 18-25 yaş aralığında olmuştur.

Görsel 1. Katılımcıların yaş dağılımı

1. Yaşınız

[Diğer Ayrıntılar](#)

18'den küçük	7
18-25 yaş	239
26-31 yaş	12
32-39 yaş	6
40-65 yaş	10
65 yaş üstü	0

Cinsiyet ve medeni durum ile ilgili veriler katılımcı kadın ve bekar oranının yüksek oranda (%78.5, % 92.7) oldukları belirlenmiştir.

Sağlık Bakanlığı verilerinde (2018), ülkemizde 2017 yılında 91.605 kişinin organ bağıışında bulunduğu görülmektedir. Türkiye’de 2019 yılında 26.524 organ nakli bekleyen hasta

mevcutken sadece 2.881 hastaya organ nakli yapılabilmiş ve çoğunluğu canlı vericilerden gerçekleştirilmiştir. Yaptığımız çalışmada üniversite düzeyindeki (%82.8) katılımcıların içinde organ yetmezliği oranının %0.4 olduğu belirlenmiş olup eğitim düzeyi ve organ yetmezliği konusunda bilgili oldukları, “Organ yetmezliği nedir?” sorusuna verdikleri açık uçlu ve çoktan seçmeli cevapların %90.1 oranında doğru verildiği tespit edilmiştir.

Çizelge 3. Organ Yetmezliği sorusuna verilen cevapların oranları

		Organ yetmezliği nedir?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		10	3,6	3,6	3,6
	Hiçbir tedavisi olmayan ölümcül bir hastalıktır.	5	1,8	1,8	5,5
	İlaç tedavisiyle iyileşilebilir bir hastalıktır.	12	4,4	4,4	9,9
	Tedavisi organ nakli olan ölümcül bir hastalıktır.	247	90,1	90,1	100,0
	Total	274	100,0	100,0	

Organ naklinin yaşamsal öneminin bilinmesine rağmen organ bağıışı oranı pek çok ülkede düşük düzeydedir. Bu nedenle organ bağıışı ile ilgili çalışmaların, aile, kişilik özellikleri, din gibi demografik faktörler ile tutum, niyet ve özgeçiliclik gibi psikolojik faktörlere odaklandığı görülmektedir.

Çizelge 4. Organ Bağıışı konusundaki sorulara verilen cevapların oranları

		Sizce organ bağıışı önemli midir?			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	EVET	273	99,6	99,6	99,6
	HAYIR	1	,4	,4	100,0
	Total	274	100,0	100,0	
Organ bağıışında bulundunuz mu?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	EVET	18	6,6	6,6	6,6
	HAYIR	255	93,1	93,4	100,0
	Total	273	99,6	100,0	
Missing	System	1	,4		
Total		274	100,0		
Sizce organ bağıışı yeterli midir?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	BOŞ	2	,7	,7	,7
	EVET	57	20,8	21,0	21,8
	HAYIR	212	77,4	78,2	100,0
	Total	271	98,9	100,0	
Missing	System	3	1,1		
Total		274	100,0		

Katılımcıların %99,6'sı organ bağışının önemli olduğunu düşünürken, organ bağışında bulunma oranı %6.6 oranlarında kaldığı belirlenmiştir. Organ Bağışının yeterli olmadığını ve organ bağışının önemli olduğunu bilmelerine karşın 274 katılımcıdan sadece 18'i bağışta bulunduğunu belirtmiştir.

Çizelge 5. “Organ Bağışını Etkileyen Etmenler” için verilen cevapların oranları

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
BOŞ	1	,4	,4	,4
Dini nedenler	29	10,6	10,6	10,9
Bilgisizlik	152	55,5	55,5	66,4
Duyarsızlık	71	25,9	25,9	92,3
Güvensizlik	21	7,7	7,7	100,0
Total	274	100,0	100,0	

Literatür bilgilerinde insanların sosyoekonomik düzey, kültürel ve dini nedenlerle organ bağışında bulunmadıkları yönündeki kayıtlar üzerine sorduğumuz soruda en fazla oranda verilen cevabın bilgisizlikten kaynaklandığı daha sonra duyarsızlığın ve dini sebeplerin neden olabileceği görüşü ortaya çıkmıştır.

Toplumsal değer yargıların hızla değiştiği günümüz koşulları için hazırladığımız sorularda yardımlaşma ve duyarlılık konusundaki tutuma yönelik olarak; veriler gösterdi ki yardımlaşmayı önemseyen %92,7'lik katılımcı oranı organ yetmezliğinin herkeste olabileceğini bilmelerine (%86,9) karşın, organ bağışında bulunmadıklarını (%93,6) göstermiştir.

İnsanların doğuştan sosyal ilgileri ve empati kurma becerileri vardır. Empati, sosyal uyuma etkisi olan temel insan özelliklerinin biridir. Günlük yaşamda ve teraspötik yaklaşımda özel bir yeri vardır. Empati kurma motivasyonel bir etki oluşturur. Bu nedenle çalışmamızda empatik davranış geliştirmeyi düşünerek kültürel ve sosyal etmenleri pozitif etkilemesini merak ettik.

Çizelge 6. Organ yetmezliğine empati oluşturma

Organ yetmezliği gelişirse ne yaparsınız?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	BOŞ	2	,7	,7	,7
	Ailemin ve akrabaların yardım eder	100	36,5	36,5	37,2
	Organ nakli bekleme listesine kaydımı yaptırıp bağış beklerim	165	60,2	60,2	97,4
	Hiçbirşey yapamam çok yalnızım	5	1,8	1,8	99,3
	Maddi durumum olmadığı için bana kimse yardım edemez.	2	,7	,7	100,0
	Total	274	100,0	100,0	

Sevdiğiniz bir yakınınızın organlarını bağışlar mıydınız?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Asla, vücut bütünlüğü bozulur	2	,7	,7	,7
	Hayatta iken istediye, elbette	100	36,5	36,5	37,2
	Yaşam bir başka vücutta devam edecek, neden olmasın	142	51,8	51,8	89,1
	Bu konuda daha çok bilgiye ihtiyacım var	30	10,9	10,9	100,0
	Total	274	100,0	100,0	

Çalışmamızda empati kurulması ve farkındalığın artırılması için yönelttiğimiz sorularda katılımcılar, organ yetmezliği gelişirse ne yapacakları sorusuna %60.2 oranla kadavradan nakil diğer değışle organ bağış ile nakil işlemleri için organ nakli bekleme listesine kayıt yaptıracakları cevabını vermişlerdir. Canlı vericili nakil işlemleri için aile içi donör arayacaklarını belirtenlerin oranı ise %36,5 olarak belirlenmiştir. Oysaki bulgulara bağış yapma oranının düşük olması ilgi çekicidir. Kendileri ihtiyaç halinde topluma ihtiyaç duyan, yardımlaşmayı önemseyen ve ihtiyacı bilen katılımcıların aynı oranda bağışçı olmadıkları görülmektedir.

Çizelge 7. Organ yetmezliğine empati oluşturma

Sizce ebeveynlerinde "organ bekleyen olan bir evlat" ne düşünür/ hisseder?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	BOŞ	1	,4	,4	,4
	Aile içinden verici bulunabilmesinden başka çare olmadığını düşünür.	18	6,6	6,6	6,9
	Organ bağışının ne kadar önemli olduğunu düşünür.	203	74,1	74,1	81,0
	Kimse organ bağışlamıyor ki, annemi/ babamı kaybedeceğim.	52	19,0	19,0	100,0
	Total	274	100,0	100,0	

Ebeveynlerinde organ yetmezliği nedeniyle nakil ihtiyacı durumu için empati oluşturmalarını istediğimizde katılımcılara ne yapacaklarını sorduk. Katılımcıların %74.1 oranında çare arayışının organ bağışında olduğunu gördük. Aile içi donör arayışı diğer ifadeyle canlı nakil için yönelim davranışı %6.6 oranında bulundu. Tamamen umutsuz ve ebeveynini bu durumda kaybedeceğini düşünen, canlı ve kadavra verici bulamayacaklarını düşünenlerin ise %19 oranında olduğu belirlenmiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışmamızda insanın duygu, düşünce ve davranışlarının, diğer insanlarla nasıl etkileştiği, nasıl algıladığı, tutum, sosyal ve kognitif süreçlerini konu alan sosyal psikolojiden yola çıktık. Demografik ve bilgi düzeylerinin yanı sıra «empati» kurmalarını istediğimiz üniversite öğrencilerinde, psikolojik faktörlerin organ bağıışı üzerindeki etkilerini saptadık.

Katılımcılarımızın kadın ve bekar olma oranlarının belirgin yüksek olması organ bağıışı konusunda farkındalık yaratma, tutum ve toplumun eğitilmesinde etkin olmaları nedeniyle kadınların, çalışmada önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversiteli öğrencilerin olduğu çalışmamızda eğitim düzeyi ile organ bağıışına yönelik tutum üzerinde belirleyici olmadığını, organ bağıışının önemi ve gerekliliği bilinse de bağıış yapılmadığı görülmüştür.

Kişinin serbest iradesiyle verdiği karar doğrultusunda, tıbbi olarak öldükten sonra, doku ve organlarının başka hastaların tedavisinde kullanılmasına izin vermesine “organ bağıışı” denilmektedir. Bu konuda bilgi merkezleri Organ Nakli Merkezleri olup pek çok şehirde bulunmakta, hastalar Organ Nakli Bekleme Listesi kayıtlarına göre ulusal koordinasyonla nakilleri gerçekleştirilmektedir.

Yaptığımız çalışmada organ bağıışının yeterli olmadığını düşünmelerine rağmen bağıışta bulunmadıkları görülmüştür. Muhtemel nedenleri organ nakli konusunda yetersiz bilgi ve toplumsal duyarsızlıktır.

Tüm dünyada kronik hastalıklarla birlikte artacağı öngörülen organ yetmezliği oranları için amaçlanan, kadavradan nakil oranlarının, canlı vericili nakil oranlarından daha yüksek olması için organ bağıışının yaygınlaştırılmasıdır.

Bireyin inançlarının, tutumlarının veya davranışlarının çevresindeki kişilerin etkisiyle ortaya çıkması yani “sosyal etki” ve «uyuma davranışı» kişisel ve kültürel etkenlerle şekillenmektedir.

Çalışmamızda bilgi düzeyiyle ya da inançsal bir engel olmamasına karşın organ bağıışı ile ilgili olarak «karar verme» ve «tutum geliştirme» konusunda çekimser kaldıklarını gördük.

Sosyal psikoloji kuramlarından «Güdüsel yaklaşım» gereği kişiyi, içinde bulunduğu durumun, o duruma özgü ihtiyaçları yaratabilmesi ya da uyarabilmesi ve kişiyi ihtiyacı gidermeye yönelik davranışa yöneltmesi konusunda biz de anketimizde şu soruları yönelttik;

-Organ yetmezliği gelişirse ne yaparsınız?

-Sizce "çocuğu organ bekleyen bir ebeveyn" ne düşünür/ hisseder?

-Sizce ebeveynlerinde "organ bekleyen olan bir evlat" ne düşünür/ hisseder?

-Sizce "organ nakli olmayı bekleyen" bir kişi ne düşünür/ hisseder?

Organ bağışına yönelik kişilerin duyarlılığı, kendi ya da yakınlarının organ yetmezliği geliştiği durumlarda artış gösterdiği, başlarına gelmeden önce farkında olmadıkları bir sorun olduğunu belirtildiği sıklıkla gözlenmektedir. İhtiyaç halinde kaderci, umutsuzluk ve çekimserlik yerine çare arayışın toplumsal yardımlaşmanın önemli olduğunun hatırlanması gerekmektedir.

Sosyal psikolojinin, en genel şekilde, toplum içindeki insanlarla uğraşan bir bilim olduğunu söylemek mümkündür. İnsanı ve onu derinden etkileyen deneyimlerini, bireysel ve toplumsal boyutta ele alarak, antropolojik, sosyolojik, psikolojik, biyolojik, hukuksal, siyasal, ekonomik olarak, birey ve toplum arasındaki etkileşimi üzerinde çalışmaktadır. Toplumsal ve bireysel problemlerin çözümü multidisipliner yaklaşımlarla başarılı olacaktır. Bu nedenle organ bağışındaki yetersizlik sorununu sadece tıbbi çabayla çözmeye çalışmak eksikliği gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Güngörmüş Z, Dayapoğlu N. Organ Bağış Hakkında Bireylerin Bilgi, Tutum ve Davranışları. TAF Preventive Medicine Bulletin, 2014.

Kaymak, R., Alkoy, S., Bolu İl Merkezi Din Görevlilerinin Organ Bağış Hakkında Bilgi Tutum ve Davranışları İle Bunları Etkileyen Etmenler, Abat Tıp Dergisi, 2017.

Kılıçarslan, M., Eriş,H., Üniversite Öğrencilerinin Organ ve Doku Bağış Hakkındaki Görüşleri, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2019.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/674533> (Erişim Tarihi, 10.04.2021).

EDİRNE
10 - 11 Nisan 2021

MANASTIR VİLAYETİNDE MUHBİRLİK (MART-NİSAN 1905)

INTELLIGENCE IN THE PROVINCE OF BITOLA (MARCH-APRIL 1905)

MUSTAFA KOÇ¹, HATİCE ÖZKAN²

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

(ORCID ID: 0000-0001-6441-6273)

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

(ORCID ID: 0000-0003-0583-1084)

ÖZET

Bu çalışma Mart-Nisan 1905 sürecinde Vilayet-i Selâse'nin güneybatı kanadını oluşturan Manastır vilayetinde meydana gelen ihbar faaliyetlerini konu edinmektedir. Herhangi bir konuda çeşitli sebep veya kaygılarla ihbarı gerçekleştiren yahut teşebbüs eden her birey muhbirdir. Kazanılan bir hüviyet olarak muhbir -muhbirlik- kavramı, fayda-zarar ölçeklendirmesi bağlamında iki yönlü bir eylem görünümündedir. Bu çift yönlü görünüm edinilen kimliğin - tarafların söylemlerince- niteliğini de belirlemektedir. Haberi muhbir aracılığıyla edinen otorite tarafından makbul olarak tanımlanan muhbirler, hilafına hareket ettiği fert ya da cemiyetler tarafından hain, gammadı, ispiyoncu olarak sıfatlandırılır. XX. yüzyıl itibarıyla Osmanlı İmparatorluğunda muhbirler, asayiş bozmak suretiyle doğrudan imparatorluğun ilelebet var olma doktrinine (*ebed-müddet*) saldıran unsurların faaliyetleri, uygunsuz konuşma, silah, cephaneye, muzır evrak ve firarilerin takibi, yolsuzluk gibi geniş sosyopolitik bir yelpazede -birbirinden oldukça bağımsız hususlarda- merkezi otoriteyi bilgilendiren maaş, mükafat, yevmiye ile istihdam yahut istifade edilen istihbarat unsurları olarak yerlerini almışlardır. Osmanlı arşiv vesikaları incelendiğinde sahada bulunan her muhbirin adının işten doğan risk hasebiyle kayıt altına alınmadığı görülmektedir. Eylem sağlayıcı kişilerin yanı sıra, eylemi gerçekleştirenlerin de hüviyetlerini açık etmemek hususunda dikkati olduğu söylenebilir; örneğin şikâyet ihbarlarının bir kısmında bireyler idarecilerin yaklaşımına benzer şekilde “*vatanperver bir muhbir, sadık-ı devlet bir bendeniz*” gibi mahlaslar ile hüviyetlerini gizli tutmuştur. Temel konstitüyonu mesturiyet olan muhbir kişilerin ifşa olmaları durumunda canlarına kastedilmiş, ayrıca fundamental yapının muhafazası amacıyla zaman zaman tedbir maksatlı iskân edilmişlerdir. Manastır vilayetinde 1905 senesinin Mart ve Nisan aylarında muhbirlerden elde edilen haberlerin asayiş meseleleri üzerine yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Yanı sıra vilayette ihbarların değerlendirilmesi, asılsız olanların elenmesi, hürriyet gibi vaatlerle muhbir devşirme ve operasyonel süreçlerin başat faktörünün güvenlik birimleri olduğu açıkça saptanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manastır, istihbarat, muhbir.

ABSTRACT

This study focuses on the reporting activities that took place in the province of Bitola, which formed the south-western wing of Vilayet-i Selâse, during the period of March-April 1905. Every individual who attempts to report or reports on any subject for various reasons or concerns is an informant. The concept of informant-informing as an acquired identity appears to be a two-sided action in the context of benefit-loss scaling. This two-sided appearance also determines the quality of the acquired identity –according to the statements of the parties. Informants, who are considered as acceptable by the authority that receives the news through the informant, are classified as traitor, delator or spy by individuals or societies against whom they act. As of 20th century, informants in the Ottoman Empire took their place as factors of intelligence who informed the central authority and who were employed or made use of with salary, reward, wage about issues independent from each other- in a wide socio-political range from the activities of elements directly attacking the empire’s external existence doctrine (*ebed-müddet*) by disturbing the order, inappropriate speech, weapons, ammunition, following obscene publications and fugitives and corruption. When Ottoman archive documents are examined, it can be seen that the name of each informant in the field was not recorded due to the risks arising from work. It can be said that in addition to the people who provided the action, those who performed the action were also careful about not revealing their identity; for example, in some of the complaint notices, individuals kept their identities secret with pseudonyms such as “*muhbir-i sadık, vatanperver bir muhbir, sadık-ı devlet bir bendeniz*” similar to the approach of administrators. In case of disclosure, informants whose basic constitution was secrecy were killed, and sometimes they were resettled for precaution purposes in order to preserve the fundamental structure. The fact that the news received from informants in March and April 1905 in the province of Bitola focused on public order issues draws attention. In addition, it is clearly determined that security units are the dominant factors of evaluation of reports, elimination of those which are unfounded and informant recruitment and operational processes with promises such as freedom in the province.

Key Words: Bitola, intelligence, informant.

EDİRNE

10 - 11 Nisan 2021

1. GİRİŞ

Ceza soruşturmaları kapsamında araçsal bir muhteviyata sahip olan muhbir, vâkıf olduğu/karşılaştığı yasa ihlallerini veya suistimali hükûmet temsilcilerine gönüllü olarak yahut maddi kaygılarla bildiren kişidir (Fitzgerald, 2007: 176). Otoritelerin muhtelif vasıtalar ile yaptığı bilgi ticareti bir muhbirin efektif biçimde yer aldığı en yaygın çalışma alanıdır ve elde edecekleri/ettikleri kazanımlar kimi durumlarda salt başarıdan ziyade mükâfat niteliği de taşımaktadır (Oever, 1997: 1236; Donnelly, 1951: 1092; Lippke, 2010: 91). Otorite merkezlerinin muhbirlerin işlevselliğini üç şekilde biçimlendirdiği görülmektedir: vakalara yol gösterme, vaka çalışmalarını kolaylaştırma, bazen ise mahkemede ifade verme (Miller, 2011: 204).

Kaynak noktasındaki konu çeşitliliği itibariyle muhbirler, Osmanlı istihbarat unsurları arasındaki en dinamik yapıdır ve Osmanlı merkezi idaresinin fayda olarak nitelendirdiği haberlere vâkıf her birey aidiyeti, mesleği, statüsü fark etmeksizin muhbir adaydır. Vesikalar incelendiğinde muhbirlerin kimlik bilgilerinin -standarttan uzak- “İlyas,¹ muhbir Hasan Şevket,² muhbir-i sadık Ali bin Hasan,³ Süleyman İbn-i Sinan,⁴ Kavala’dan muhbir-i sadık Mahmud Nedim,⁵ Manastır’dan Rakince karyeli Üstoya,⁶ Şiran kazasının Sifon karyesinde sakin Abdülaziz bin Hüseyin,⁷ muhbir bir şahıs,⁸ vatanperver sadık bir muhbir,⁹ sadık-ı devlet bir bendeniz”¹⁰ şeklinde ya oldukça yüzeysel ya da oldukça ayrıntılı kaydedildiği görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğunda muhbirlik, hem yerine getirilmemesi hâlinde cezai yaptırımlara haiz bir vazife, hem de mükâfat, maaş, ihbariye, zam, görev, kıdem, nişan gibi kazanımlarla teşvik edilen riskli bir kimliktir. Nitekim ifşâ olmaları ve iskan,¹¹ koruma¹² gibi gerekli tedbirlerin alınmaması hâlinde -kavramsal çağrışımın tersi yönünde- muhbirler, ihbara maruz fert veya cemiyetlerin açık hedefi hâline gelebilmişlerdir. Muhbirliğin taltif ile tehdit arasındaki görünümünü; varis bırakmadan vefat eden kişilerin bıraktıkları emlak ve arazileri yaptıkları ihbarla ortaya çıkaranlara,¹³ vefat ya da evliliklerin bildirilmemesi sebebiyle maaşları kesilmeyen asker dul ve yetimlerini ihbar edenlere (%15)¹⁴ ihbariye verilmesi,¹⁵ efrad-ı askeriye gizleyen, firarına müdahil olan, kıtasına dönüşünü geciktirenleri ihbar etmeyen muhtarların yargılanması,¹⁶ doğum vakasını ihbar etmeyen imam ve muhtarlardan para cezası alınması,¹⁷ Petriç Bulgar papazı hakkında ihbarda bulunan muhbirin hizmetine devam etmesi

¹ Sadaret’ten Zabtiye Nezareti’ne, 17 Kanunusani 1318 (30 Ocak 1903). BOA, *BEO*, 1987/148994.

² Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Trabzon Vilayeti’ne, 14 Mart 1320 (27 Mart 1904). BOA, *DH.MKT.*, 834/39.

³ Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Posta ve Telgraf Nezareti’ne, 14 Kanunusani 1319 (27 Ocak 1904). BOA, *DH.MKT.*, 815/23.

⁴ Maarif Nezareti Mektubi Kalemi’nden Dıraç Mutasarrıflığı’na, 18 Temmuz 1318 (31 Temmuz 1902). BOA, *MF.MKT.*, 648/52, lef. 2.

⁵ Rumeli Müfettişliği’ne (Manastır’da) 15 Haziran 1320 (28 Haziran 1904) tarihli muhbir-i sadık telgrafi. BOA, *TFR.I..ŞKT.*, 171/17030, lef. 1-2.

⁶ Sadaret’ten Hariciye Nezareti’ne, 27 Teşrinievvel 1318 (9 Kasım 1902). BOA, *BEO*, 1947/145980.

⁷ Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Trabzon Vilayeti’ne, 9 Şubat 1315 (21 Şubat 1900). BOA, *DH.MKT.*, 2309/41.

⁸ Rumeli Müfettişliği’ne, 5 Nisan 1320 (18 Nisan 1904) tarihli muhbir-i sadık ihbarı. BOA, *TFR.I..ŞKT.*, 37/3630.

⁹ Rumeli Müfettişliği’ne, 4 Mart 1320 (17 Mart 1904) tarihli muhbir-i sadık raporu. BOA, *TFR.I..ŞKT.*, 33/3255.

¹⁰ Rumeli Müfettişliği’ne, 31 Kanunusani 1319 (13 Ocak 1904) tarihli ihbar. BOA, *TFR.I..ŞKT.*, 27/2695.

¹¹ Bulgarlar hakkında ihbarlarda bulunan Nanço’nun Aydın’da Bulgar olmayan bir kazada ikame ettirilmesi için Aydın Vilayetine gönderilen 9 Şubat 1320 (22 Şubat 1905) tarihli yazı. BOA, *ZB.*, 401/20.

¹² İki muhbirin haklarının korunmasına dair Ankara Valiliği’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1318 (1 Kasım 1902) tarihli şifreli telgraf. BOA, *DH.ŞFR.*, 296/44, lef. 1-2.

¹³ Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Şehremaneti’ne, 26 Haziran 1320 (9 Temmuz 1904). BOA, *DH.MKT.*, 868/25, lef. 2.

¹⁴ Şura-yı Devlet, 14 Haziran 1320 (27 Haziran 1904) tarihli Askeri Tekaüd Sandığından sunulan arz. BOA, *ŞD.*, 647/19.

¹⁵ Şura-yı Devlet, 28 Teşrinisani 1319 (9 Temmuz 1904) tarihli tezkire. BOA, *İ.DFE.*, 15/18, lef. 1.

¹⁶ Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Sadaret’e, 26 Haziran 1320 (9 Temmuz 1904). BOA, *DH.MKT.*, 868/53, lef. 1.

¹⁷ Nüfus Ceza-yı Nakdisi, Umur-ı Dahiliye Mektubi Kalemi’nden, 3 Kanunusani 1319 (16 Ocak 1904). BOA, *DH.HMŞ.*, 29/21.

hâlinde maaş alımı sağlanması,¹⁸ Kömenice nahiyesinde komitacıları hükümete ihbar eden Yunan tebasından Doktor Angelas Sakleriyo'un dördüncü derece mecdi nişanı ile taltifi,¹⁹ Yenice'ye tabi Koryova karyesi Hristiyanlarından Kömenice'de oturan İçop Peçe'ye adlı muhbire yüz kuruş maaş bağlanması,²⁰ Menlik'in Belova karyesinde eşkıyaya ait silahların yakalanmasını sağlayan İlya veled-i Yuvan'ın eşkıya tarafından katli²¹ ya da naaşı üzerinde "muhibirlik edenler böyle öldürülür" yazan muhbir Cano İsteviyan'ın bulunması²² gibi çeşitlendirilebilir örnekler üzerinden okumak mümkündür.

2. MART 1905

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Rumelisi'nin batı teşekküllerinden birisi olan Manastır vilayeti, doğuda Selanik, batıda Yanya ve İşkodra vilayetleri, kuzeyde Kosova vilayeti, güneyde ise Yunanistan ile çevrili idi (Ünlü, 1996; 19). Manastır vilayetinde 1905 senesinin Mart ayı,²³ hem tahkikatlar hem de gelişen idari işlemler yönünden mühim veriler barındırmaktadır. Gelen ihbarlar doğrultusunda 9 Mart 1905'te Manastır'a bir buçuk saat mesafedeki Holevek karyesinde, 11 Mart 1905'te Pirlipe'ye beş saat mesafedeki Abdi Paşa Hanında, 13 Mart 1905'te Ohri'nin Heçan karyesinde Bulgar eşkıya üzerine tahkikat tertiplenmiş,²⁴ hatta Abdi Paşa Hanında hancı ve iki yolcunun icra edilen tahkikatta katledildiğine dair duyum üzerine Rumeli Müfettişliği ayrı bir tahkikat başlatmıştır.²⁵ Mart ayının evâhirinde (son on gününde) Kırçova'nın Uslumiye karyesinde Romanya karyelerinden getirilen silah ve cephane bulunduğu mezkûr karye ahalisinden bir Bulgar tarafından yetkililere ulaştırılmış,²⁶ 28 Mart 1905'te Osmanlı topraklarına tecavüz etmek maksadıyla Yunan zabitlerinden birçoğunun istifa etmek suretiyle eşkıyaya katıldığı haberi şifreli telgrafla Rumeli Müfettişliğinden Dahiliyeye bildirilmiştir.²⁷ İdari cenahta ise 29 Mart 1905'te Manastır Vilayeti Merkez Naibi ve İstinaf Hukuk Mahkemesi Reisi -ayrıca üçüncü rütbeden Nişan-ı Osmani

¹⁸ Siroz Mutasarrıflığı'ndan Rumeli Müfettişliği'ne, 8 Mart 1320 (21 Mart 1904). BOA, *TFR.I..SL..*, 34/3348, lef. 2.

¹⁹ Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Sadaret'e, 4 Nisan 1320 (17 Nisan 1904). BOA, *DH.MKT.*, 842/61.

²⁰ Yenice Kaymakamlığı'ndan Rumeli Müfettişliği'ne, 17 Kanunuevvel 1319 (30 Aralık 1903) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I..SL..*, 28/2793, lef. 3.

²¹ Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Sadaret'e, 13 Nisan 1320 (26 Nisan 1904). BOA, *DH.MKT.*, 845/78. ; Müşir İbrahim Paşa'dan (Siroz) Sadaret'e, 28 Şubat 1319 (12 Mart 1904) tarihli şifreli telgraf. BOA, *A.JMTZ.(04)*, 113/10, lef. 2.

²² Edirne Baş Müdüriyeti'nden Posta ve Telgraf Nezareti'ne gönderilen 30 Ağustos 1323 (12 Eylül 1907) tarihli şifreli telgrafın sureti. BOA, *Y..PRK.PT..*, 23/59, lef. 1.

²³ "Şubat ayının sonunda yapılan bir ihbar metodolojik bütünlüğün hilafına olsa da dikkate değerdir. 27 Şubat 1905'te Manastır vilayetinden Dahiye Nezaretine gönderilen şifreli telgrafta eşkıyalıktan firar eden Tanas adındaki muhbir sekiz bin kişilik Bulgar eşkıyasının takımlar halinde Manastır vilayetine saldıracakları belirtilmiştir." Manastır Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Şubat 1320 (27 Şubat 1905) tarihli şifreli telgraf. BOA, *DH.ŞFR.*, 340/38.

²⁴ Manastır Valiliği'nden Bulgaristan Komiserliği'ne, 1 Mart 1321 (14 Mart 1905). BOA, *HR.SFR.04..*, 796/124.

²⁵ Sadaret'ten Rumeli Müfettişliği'ne ve Manastır Valiliği'ne, 8 Mart 1321 (21 Mart 1905). BOA, *BEO*, 2531/189779, lef. 1.

²⁶ Vidin Tüccar Vekili'nden Bulgaristan Komiserliği'ne, 3 Mart 1321 (16 Mart 1905). BOA, *HR.SFR.04..*, 230/18, lef. 2.

²⁷ Manastır Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne, 15 Mart 1321 (28 Mart 1905) tarihli şifreli telgraf. BOA, *DH.ŞFR.*, 341/127.

sahibi-²⁸ Avni Efendi'yi şikâyet eden iki sayfalık muhbir-i sadık imzalı ihbar Rumeli Müfettişliğine iletilmiştir.²⁹

Vilayet nezdinde haberin muhteviyatı ve yürütülen tatbikatın sonucu muhbirlerin akıbetine tesir etmiş, Bulgar komitesinin sakladığı silahları ihbar eden, Manastır'a tâbi Resne Nahiyesi Bulgarlarından Sotir'i üç Bulgar eşkıya kama ile -elli dört yerinden bıçaklamak suretiyle- öldürmüştür.³⁰ Sotir örneğinde görülen ihbara maruz kesimin kayıplara karşı ortaya koyduğu tepki, muhbirlik yapanlara yahut yapmayı tahayyül edenlere caydırıcı bir mesaj niteliğindedir. Yanı sıra Osmanlı idaresi zaviyesinde faydalı muhbirler mükâfatlandırılmış, bireyler maddi bir kazanç veya hürriyet vaadiyle ihbara teşvik edilmiştir. Örneğin Ohri, Debrece ve Usturağa hattında, Usturağa nahiyesinin Vuhçan karyesinde bir Bulgar çetesinin gizlendiğini ihbar ederek³¹ iki şakiyi yakalatan muhbire hafiye tahsisatından 1000 kuruş,³² Manastır havalisinde eşkıya Sağarof'un kumanda ettiği çetenin mevkiini ihbar eden muhbirin 60 lira³³ ile mükâfatlandırılması kararlaştırılmış, Debre'de tutuklu bulunan Çarine Yosof adındaki eşkıya affedilmek gibi bazı vaatlerle muhbir edilmeye çalışılmıştır.³⁴

İşleyiş yönünden değerlendirildiğinde ihbarların tetkikine yönelik kararlarda kurumlar arası tutum farklılığı dikkat çekmektedir. 7 Mart 1905'te Manastır Mıntıka Kumandanlığı içerisinde eşkıya, silah ve cephaneye olduğu belirlenen kilise ve mekteplerin usule uygun olarak aranabileceğinin gayet tabii olduğunu tayin etmiştir.³⁵ Daha sonra Rumeli Müfettişliği Mıntıka Kumandanlığının kararının tersine, 29 Nisan 1905'teki ihbarlar gerekçesiyle, dini yerleri aramanın caiz olmadığını Kosova vilayetine bildirmiştir.³⁶ Müfettişliğin tutumu Mıntıka Kumandanlığının verdiği kararın hem kapsamını hem de meşruluğunu müphem kılmıştır.

3. NİSAN 1905

Nisan 1905'te Manastır vilayetinde ihbar faaliyetleri gündeminin ana maddelerini - asayiş konusunun alt başlıkları olarak- sabotaj, silah kaçakçılığı ve Osmanlı merkezi otoritesi hilafına hareket eden unsurların anlık hareketleri olarak sıralamak mümkündür. Manastır'da Bulgarlar tarafından ihtilâl yapılacağı ve Manastır şehrinin altının lağımrlarla dolu olduğu ihbarını değerlendiren Bâbiâlî, 6 Nisan 1905'te Manastır vilayetindeki lağımrları bularak

²⁸ Meşihat-ı İslamiyye Mektubi Kalemi, 13 Teşrinisani 1320 (20 Kasım 1904). BOA, *İ.TAL.*, 353/24.

²⁹ Rumeli Müfettişliği'ne, muhbir-i sadık kayıtlı 16 Mart 1321 (29 Mart 1905) tarihli ihbar yazısı. BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 62/6104.

³⁰ Manastır Vilayeti'nden Rumeli Müfettişliği'ne, 24 Şubat 1320 (9 Mart 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I.MN.*, 58/5756, lef. 2.

³¹ Ohri Kaymakamlığı'ndan Rumeli Müfettişliği'ne, 28 Şubat 1320 (13 Mart 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I.MN.*, 58/5782, lef. 5.

³² Manastır Valiliği'nden Sadaret'e, 1 Mart 1321 (14 Mart 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I.MN.*, 58/5782, lef. 2.

³³ Nasır Paşa'dan (Selanik) Baş Kitabet'e, 11 Mart 1321 (23 Mart 1905) tarihli şifre. BOA, *Y.PRK.ASK.*, 227/75.

³⁴ Baş Kitabet'ten Rumeli Müfettişliği'ne, 6 Mart 1321 (19 Mart 1905). BOA, *TFR.I.MN.*, 59/5839, lef. 4.

³⁵ Manastır Mıntıka Kumandanlığı'ndan Rumeli Müfettişliği'ne, 22 Şubat 1320 (7 Mart 1905). BOA, *TFR.I.AS.*, 21/2024, lef. 4.

³⁶ Rumeli Müfettişliği'nden Kosova Valiliği'ne, 16 Nisan 1321 (29 Nisan 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I.KV.*, 88/8784, lef. 1.

kullanılmaz hâle getirilmesini istemiştir.³⁷ İhbara dönük hazırlanan ön raporda -Selanik'te olduğu gibi-³⁸ sembolik değeri olan binaların altına lağım tertibatının tatbikine dair bir hareket tespit edilemediği,³⁹ yeraltı su mecralarının pek çok olduğu, Manastır'da insan girip çıkabilecek derecede olan lağımın pek az olduğu, kullanılabilir lağımlara dinamit bırakılmasının mümkün görülmediği,⁴⁰ harp malzemelerine erişim kolaylıkları göz önünde bulundurulduğunda komitacıların kuşak ve ceplerine sokacakları bomba ve dinamit gibi patlayıcılar vasıtasıyla eylem düzenleme ihtimalinin de bulunduğu,⁴¹ ayrıca Bulgar jandarma ve polislerin her zaman girip çıkabilecekleri yerlere bomba koyabilmeleri endişesinin daima mevcudiyetini koruduğu,⁴² her türlü ihtimale karşı vilayette mülkiye ve askeriyenin gerekli tedbirleri özenle aldığı üzerinde durulmuştur.⁴³ Manastır Mıntıkası Kumandanlığı ise hadiseyi farklı bir perspektifte ele alarak sıkıyönetim talep etmiş, resmi dairelerde ve asker ikametgâhlarında görevli nöbetçi bekçi, gözcü ve yasakçıların geceleri uyanık bulunarak tanımadıkları kişileri binalara yanaştırmamaları, yabancı kişi ve nakliye araçlarının takip edilmesi, gerektiği hâlde engellenmesi, geceleri mahalle bekçileriyle devriyelerin muntazam haberleşme ve işaret usulü kullanmaları, şehrin önemli cadde ve istikametlerinin daha iyi aydınlatılması, sebtlilerin (kayıtlı) hiçbir şekilde toplanmalarına izin verilmemesi, hatta bunlardan Manastır'da Bulgar doktoru ile yardımcısı olan Odancarof ve Mizrakof gibilerin defedilmeleri gibi ilave tedbirler önermiştir.⁴⁴

Manastır vilayetinde kurumlar arası koordinasyonun Nisan ayı ihbarlarında üst düzeyde olduğu görülmektedir. İhbarların operasyonel süreci asılsız ihbarların elenmesi üzerine kuruludur. 1 Nisan 1905'te Rumeli Müfettişliği tarafından Mitan Babof ve Dimof adında eşkıyaların çeşitli hazırlıklarda buldukları, ahalden yardım topladıkları ve yirmi beşer işbirlikçileriyle Kurşova civarında gezdikleri ihbarı Manastır Valiliğine iletilmiş,⁴⁵ 2 Nisan 1905'te Pirlipe'nin Bonice karyesinin köy bekçileri Yuvan Tarayko ve Bivan İstoyko ağnam memurlarının hayvan sayımı esnasında on sekiz kişiden oluşan bir çete gördükleri, beş altı el silah atsalar da boşa düştüğünün ihbarı üzerine⁴⁶ elli kişilik bir süvari müfrezesi sevk edilmesine karşılık bir şeye rastlanmamış, 3 Nisan 1905'te hadisenin memurların havaya

³⁷ Baş Kitabet'ten Manastır Valiliği'ne, 24 Mart 1321 (6 Nisan 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I..MN..*, 24/2323, lef. 7.

³⁸ "Bulgar eşkıyası Selanik Tophanesine lağım kazarak dinamit dökse de, fitilik yerinin yolda sönmesi sebebiyle teşebbüs başarıya ulaşmamıştır." Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'dan Yıldız Sarayı Baş Kitabet'e, 22 Nisan 1319 (5 Mayıs 1903) tarihli şifre. BOA, *Y.PRK.MK..*, 13/85.

³⁹ Manastır Mıntıkası Kumandanlığı'ndan Rumeli Müfettişliği'ne, 6 Nisan 1321 (19 Nisan 1905) tarihli tahrirat. BOA, *TFR.I..MN..*, 24/2323, lef. 2.

⁴⁰ Manastır Valiliği'nden Rumeli Müfettişliği'ne, 5 Nisan 1321 (18 Nisan 1905) tarihli tahrirat. BOA, *TFR.I..MN..*, 24/2323, lef. 3.

⁴¹ BOA, *TFR.I..MN..*, 24/2323, lef. 2.

⁴² BOA, *TFR.I..MN..*, 24/2323, lef. 3.

⁴³ Baş Kitabet'e, 25 Mart 1321 (7 Nisan 1905) tarihli telgrafnameye yollanan 10 Nisan 1321 (23 Nisan 1905) tarihli lahika. BOA, *TFR.I..MN..*, 24/2323, lef. 1.

⁴⁴ BOA, *TFR.I..MN..*, 24/2323, lef. 2.

⁴⁵ 19 Mart 1321 (1 Nisan 1905) tarihli yazı ve 22 Mart 1321 (4 Nisan 1905) tarihli şifre. BOA, *TFR.I..MN..*, 60/5901, lef. 1/2.

⁴⁶ Pirlipe Kaymakamlığı'ndan Rumeli Müfettişliği'ne, 20 Mart 1321 (2 Nisan 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I..MN..*, 59/5886, lef. 1.

attıkları birkaç el silahın bildirilmesinden kaynaklandığı anlaşılmış, keyfiyet cihet-i adliyyeye bırakılmıştır.⁴⁷ Kolonya Hukuk Reisliği 10 Nisan 1905'te Debre'nin Modric karyesinde üç Bulgar eşkıyasının gizlendiği bilgisiyle askerinin, üç gra tüfeği bir hayli fişek ile eşkıyanın derdest edildiğini,⁴⁸ Manastır Valiliği 15 Nisan 1905'te Manastır'da İdris Ağa'nın hanında silah ve mühimmat buldurması haberine yönelik yürütülen tahkikatta yirmi dokuz revolver, bir mavzer, muhtelif kesici aletler ve fişek bulunduğunu, silahları satmak için hana getiren Üsküplü İsmail'in tutuklandığını,⁴⁹ 19 Nisan 1905'te ise Manastır Mıntıkası Kumandanlığı ithal olunacak silah ve cephaneye için Bulgaristan dahilindeki Rilu Manastırının depo ittihaz edildiği -sıhhati kısmen sabit olan- bir muhbir tarafından ihbar olunduğunu Rumeli Müfettişliğine bildirmiştir.⁵⁰

SONUÇ

Metin bütünlüğü hilafına yaşanacak olası kargaşanın önüne geçebilmek hasebiyle çalışmanın sonuçlarını maddeler hâlinde sunmanın -ve değerlendirmenin- daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

1. Teşebbüs gayesi farketmeksizin ihbar birey-birey, birey-devlet etkileşiminin, her hangi bir konuda, her an gerçekleşebilen, bir parçasıdır; eylemselliği hüviyet kazanımıyla sonuçlanır ve sosyal sermayeye iki yönde tesir eder.
2. Otorite davranışlarına yönelik kaynaklığı bakımından muhbirlik hayatın akışına karşı editöryal bir müdahale görünümündedir.
3. 1905 senesi Mart ve Nisan aylarında erişilen -esas itibariyle talep edilen- ekseriyetle asayiş haberleri Makedonya Sorunundan ayrı tutulamaz.
4. Osmanlı İmparatorluğunun yeni muhbirler edinmek veyahut devşirmek kabiliyeti vaatlerini yerine getirme ve cömertlik karnesine bağlı iken, Osmanlı otoritesine karşı gelen cenahlarda kavram caydırıcılık üzerine kurulmuş, ekseriyetle sindirme, tedhiş gibi çok yönlü şiddet kavramlarıyla beraber kullanılmıştır.
5. Osmanlı Arşivi Balkanlar üzerine binlerce özgün konuyu bünyesinde barındırmaktadır. Balkan konulu "kapsamlı" tezlerin (bkz. Doç. Dr. Mucize Ünlü) yeni tarih yazım sürecindeki - yol gösterici- biricik rolü yadsınamaz. Lakin literatür tekrarına düşmemenin ve ilmi devamlılığı sağlamanın yolu -hiç şüphesiz- "kapsamı daraltılmış ve odağı iyi belirlenmiş" çalışmalar yürütmektir.

⁴⁷ Pirlipe Kaymakamlığı'ndan Rumeli Müfettişliği'ne, 21 Mart 1321 (3 Nisan 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I.MN.*, 59/5886, lef. 2.

⁴⁸ Kolonya Hukuk Reisi'nden Rumeli Müfettişliği'ne, 28 Mart 1321 (10 Nisan 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I.MN.*, 60-1/5953-1.

⁴⁹ Manastır Valiliği'nden Rumeli Müfettişliği'ne, 2 Nisan 1321 (15 Nisan 1905) tarihli telgraf. BOA, *TFR.I.MN.*, 60-1/5993.

⁵⁰ Manastır Mıntıkası Kumandanlığı'ndan Rumeli Müfettişliği'ne, 6 Nisan 1321 (19 Nisan 1905). BOA, *TFR.I.SL.*, 69/6890, lef. 1.

KAYNAKÇA

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.JMTZ.(04), (Sadaret Bulgaristan)

BEO, (Babıali Evrak Odası)

DH.HMŞ., (Dahiliye Hukuk Müşavirliği)

DH.MKT., (Dahiliye Mektubi Kalemî)

DH. ŞFR., (Dahiliye Şifre Kalemî).

HR.SFR.04., (Hariciye Sofya Sefareti)

HRT.h., (Haritalar)

İ..AS., (İrade Askerî)

İ..DFE., (İrade Defter-i Hakani)

İ..TAL., (İrade Taltifat)

MF.MKT., (Maarif Nezareti Mektubi Kalemî)

ŞD., (Şura-yı Devlet)

TFR.I..SL., (Teftişat-ı Rumeli- Selanik Evrakı)

TFR.I..ŞKT., (Teftişat-ı Rumeli- Arzuhaller)

TFR.I.AS., (Teftişat-ı Rumeli- Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı)

TFR.I.KV., (Teftişat-ı Rumeli- Kosova Evrakı)

TFR.I..MN., (Teftişat-ı Rumeli- Manastır Evrakı)

Y..PRK.PT., (Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı)

Y.PRK.ASK., (Yıldız Askerî Maruzat)

ZB., (Zabtiye Nezareti)

2. Referans Eserler

Donnelly, R.C. (1951). Judicial control of informants, spies, stool pigeons, and agent provocateurs, *The Yale Law Journal*, 60/7, 1091-1131.

Fitzgerald, D.G. (2007). *Informants and undercover investigations: A practical guide to law, policy, and procedure*, New York: CRC Press.

Lippke, R.L. (2010). Rewarding cooperation: The moral complexities of procuring accomplice testimony", *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*, 13/1, 90-118.

Miller, J.M. (2011). Becoming an informant, *Justice Quarterly*, 28/2, 203-220.

Oever, J.E.T. (1997). Insider trading and the dual role of information, *The Yale Law Journal*, 106/4, 1326-1330.

Ünlü, M. (1996). *Manastır vilâyetinin idarî ve sosyal yapısı (1873-1912)*", (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

ASKERÎ TARİH YAZIMINDA ÇANAKKALE MUHAREBELERİ

(1916-1938)

Dr. Barış BORLAT*

ÖZET

Çanakkale Muharebeleri 19 Şubat 1915 tarihinde başlamış ve 9 Ocak 1916 tarihinde sona ermiştir. Muharebelerin etkileri ise günümüze kadar sürmüştür. Bu önemli tarihsel sürecin yazımına ise muharebeler devam ederken başlanmıştır. Askerî tarih yazımının da başlangıcını oluşturacak bu sürecin en temel kaynağını ise harp cerideleri ve harp raporları teşkil etmiştir. Ancak dönemin sistematik bir yazım süreci Enver Paşa'nın 11 Nisan 1916 tarihli emri ile kurulmasına başlayan Harp Tarihi Komisyonunun çalışmaları ile olmuştur. Komisyon, kuruluş gerekçesini de teşkil eden Çanakkale Muharebeleri yazımı ile çalışmalarına başlamıştır. Bu durum aynı zamanda ilk Türk resmi askerî tarih yazımının da başlangıcını oluşturmuştur. Komisyon çalışmalarından bağımsız ama bir yanı ile de bu çalışmaları desteklemek amacıyla Yusuf İzzet Met, bir girişim başlatmış ve Çanakkale Muharebelerine katılmış ve o anda (1917) hayatta olan subaylara muharebelere dair çeşitli sorular göndermiştir. Gelen cevaplarını ise Harp Tarihi şubesine göndermiştir. Bir yandan da Mustafa Kemal Atatürk gibi subaylar tuttıkları notları Harp Tarihi komisyonuna göndermeye başlamıştır. Böylece gelişen süreç kaynakların toplanmasına önemli oranda imkân vermiştir. Bu haliyle şekillenmeye başlayan askerî tarih yazımının bir konusu olarak Çanakkale Muharebeleri, günümüze değin sürecek çalışmaları da ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada 1916-1938 yılları arasında merkezinde Harp Tarihi komisyonu ve askerî tarih yazımı yaklaşımı olmak üzere Çanakkale Muharebelerine dair tarih yazımının gelişimine yer vermeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Askerî Tarih, Harp Tarihi Komisyonu, Tarih Yazımı, Birinci Dünya Savaşı.

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğr. Üyesi, barisborlat@gmail.com.

THE BATTLE OF ÇANAKKALE IN MILITARY HISTORY WRITING

(1916-1938)

ABSTRACT

The Battle of Çanakkale commenced on February 19th, 1915, and finalized on January 9th, 1916. However, its effects could be traced up to now. The writing process of this prominent historical period was begun during the battle. Laid the foundations of military history writing, this period's primary sources are constituted from military record books and reports. On the other hand, a systematical writing process began with the War History Commission's works, founded by Enver Pasha's decree on April 11th, 1916. The Commission started its works with the writing of Battle of Çanakkale, being the main reason for the Commission to be found. In addition, this situation paved the way for the emergence of Turks' first formal military history writing. Being independent of the Commission and supporting these works, Yusuf İzzet Met launched an initiative, involved in the Battle of Çanakkale, and in 1917, he sent various questions to the officers who managed to stay alive. Mr. Met sent the given answers to the Commission. Moreover, officers like Mustafa Kemal Atatürk sent their notes to the Commission either. Thus, this developing process allowed the amalgamation of the sources considerably. As a matter for military history, being developed in the mentioned way, the Battle of Çanakkale introduced a discussion topic being in force up until now. This study specializes in the development of history writing regarding the Battle of Çanakkale to be included in its center the Commission and military history writing approach between 1916 and 1938.

Keywords: *The Battle of Çanakkale, Military History, The War History Commission, History Writing, The First World War.*

Giriş

Çanakkale Cephesi 19 Şubat 1915 tarihinde açılmış ve 9 Ocak 1916 tarihinde kapanmıştır. Yaklaşık on bir aylık bu süreç gerek Osmanlı coğrafyasındaki etkileri gerekse Dünya siyasi tarihindeki etkileri ile günümüze değin önemli bir araştırma alanı olmuştur. Bu alana dair tarih yazımı ise Birinci Dünya Savaşı devam ederken başlamıştır. Bu konuda ilk ve en temel ana kaynağı oluşturan harp ceridelerinin yazımıdır. Bir yanılla harp ceridelerinin hazırlanması tarih yazımı amacıyla yapılmamış olsa da süreç içerisinde askerî tarih yazımının ana kaynağını teşkil

etmeye başlayacaktır.¹Öyle ki Harp Tarihi Şubesi tarih yazımına esas olarak harp ceridelerini göstermiştir.²Bu bağlamda Çanakkale Cephesi'ne dair tutulan harp cerideleri, resmi askerî tarih yazımı haricinde uzun süre kullanılmamıştır. İnceleme dönemimizi ilgilendiren 1916-1938 yılları içerisinde Harp Tarihi Şubesinin çalışmaları haricinde ise neredeyse hiç kullanılmamıştır. Bu kaynak ancak 1990 ve sonrasında öncelenmeye başlamıştır. Bu haliyle Çanakkale Muharebeleri devam ederken tutulan harp cerideleri³ 1916-1938 dönemi içerisinde daha çok Harp Tarihi Şubesinin kaynak kullanımını içerisinde yer bulmuştur.

Çanakkale Muharebelerinin devam ettiği süreçte basın yayın bağlamında öne çıkan gazete ve dergiler olmuştur. Bu süreli yayınların sansür dairesinin izini çerçevesinde⁴ ve daha çok da propaganda temelli olarak hazırlandığının görülmesi gerekmektedir. Nitekim bu konuda en önemli yayını Harp Mecmuası oluşturmuştur. Harp Mecmuası temelde bir fotoğraf dergisidir. Yazılar ise daha çok bu fotoğraflara edebi anlamlar katmak için kullanılmıştır. Mecmuanın önemli bir bölümü fotoğraflara ayrılmıştır. Derginin ilk sayısında ve yayınlanma gerekçesini açıklamak için kullandığı tanıtımda yer aldığı hali ile “kuvvetli düşmanlar karşısında kahramanlık ve fedakârlıkla cenkleşen muazzam ordunun altın destanını ebedileştirmek, onu bütün dünyanın gözleri önüne yamak” hedefiyle çıkmıştır. Derginin yayın aralığı için ilk anda planlaması iki ayda bir olmasına rağmen ayda bir yayınlanmaya başlamış ve 27 sayı olarak çıkmıştır.⁵Derginin hazırlanmasında temel yaklaşım propaganda olmasına rağmen içerisinde yer alan “yaşayan ölümler” başlığı altında çeşitli rütbelerdeki şehit subayların fotoğrafları,

¹ Harp Ceridesi, kısa bir tanım olarak bir askerî birliğin savaş zamanında tuttuğu günlüktür. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda Harp Ceridesi tutulmasına XIX. Yüzyılın son çeyreğinde başlanmıştır. Ceridelerin ne şekilde tutulacağına dair 1909, 1911 ve 1916 yıllarında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Mercan, “Tarih Kaynağı Olarak Harp Cerideleri”, **Tarih Dergisi**, Sayı 46 (2007), İstanbul 2009, s.273-292.

² Detaylı bilgi için bkz. **Harb-i Umûmî'de Osmanlı Tarih-i Harbi: Çanakkale Muhârebâtı, (1330-1331)**, Harbiye Nezareti, İstanbul 1332.

³ ATASE'nin Birinci Dünya Harbi Katalogu incelendiğinde Çanakkale Cephesi'ne dair çok fazla ceride klasörü olduğu görülecektir. Bu klasörler Çanakkale Cephesi'nin idari yapısı gereğince öncelikle olarak Müstahkem Mevki(bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4610, Dos.1), 5'inci Ordu Komutanlığı (bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.49, Dos.228) olmak üzere iki kısma daha sonra ise askeri yapılanmaya bağlı olarak Grup komutanlıklarına ayrılmıştır. (Cenup Grubu Komutanlığı için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4339, Dos.228; Saros Grubu Komutanlığı için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4544, Dos.1; Çanakkale Grubu için bkz. Klasör: **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4552, Dos.1; Anafartalar Grubu için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4557, Dos.1) Diğer yandan Tümen (2. Tümen Harp Ceridesi için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4767, Dos. H-1; 4. Tümen için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4798, Dos.H1-7; 6. Tümen için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4821, Dos.H1-103; 7. Tümen için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4831, Dos.H1-8; 8. Tümen için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4835, Dos.H1-49; 9. Tümen için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.4836, Dos.H1-26 v.d.) ve Alay Cerideleri de(25. Alay için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.5337, Dos.H1-5; 26. Alay Harp Ceridesi için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.5337, Dos.H1-14; 27. Alay Harp Ceridesi için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.5338, Dos.H1-24; 57. Alay Harp Ceridesi için bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.5384, Dos.H1-25 v.d.) önemli bir yere sahiptir.

⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda harp muhabirliği için bkz. Hüseyin Kalemli, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Harp Muhabirliği, Fotoğrafçılığı ve Sinematografçılık”, **Türkiyat Mecmuası**, c.28/2, 2018: 67-109.

⁵ Cafer Ulu, Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12, s.66.

künyeleri ve şahâdet tarihlerine⁶ her sayının sonunda yer verilmek suretiyle⁷ önemli bir kaynak alan oluşturmuştur. Nitekim bu kısım zaman içerisinde askerî tarih çalışmalarının önemli kaynağı haline gelmeye başlamıştır.

Basına dair önemli kaynaklardan birisini ise Tanin Gazetesi oluşturmaktadır. Gazetenin Cepheye dair nerede ise gün gün haber yapması bu haberler için cephede muhabir bulundurması ve daha da önemlisi bu muhabirlerin gaziler ile yapmış olduğu röportajlar önemli bir kaynağın ortaya çıkışını sağlamıştır.⁸ Basına dair ayrıca İkdâm⁹, Servet-i Fünun, Donanma Dergisi¹⁰, Tasvir-i Efkâr¹¹, Risâle-i Mevkûte-i Bahriye¹², Sebilürreşad¹³ gibi yayın organları da sayılabilir. Ayrıca dönem içerisinde yayınlanan albümler de görsel kaynak teşkil etmiştir.¹⁴ Bu haliyle bakıldığında Çanakkale Muharebeleri devam ederken ortaya çıkan yazım süreci daha çok süreli yayınlar üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Bu yayınların içerisinde Bahriye

⁶ Harp Mecmuası'nda şehitlerin isimlerin yer alma sürecine dair bkz. *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.1484, Dos.6, Fih:1-1,1-5,1-7,1-14,1-15,1-16,2.

⁷ Cafer Ulu, a.g.m, s.67.

⁸ Tanin Gazetesine dair detaylı bilgi için bkz. **Tanin Gazetesinde Çanakkale Savaşları**, Şaduman Halıcı-Murat Burgaç, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020; Tanin Gazetesinin yarı resmi yayın yapması ve hükümete yakınlığı, basım sayısının yüksek olması karşı propaganda için seçilmesine neden olmuştur. Nitekim İngilizler sahte nüshalar hazırlayarak dağıtmaya çalışmıştır. Ki bu durum 6 Mayıs 1918 tarihinde Tanin Gazetesinde“**Açıkögöz İngilizlerin Gülünç Bir Sahtekârlıkları: Sahte Tanin Nüshaları**” manşeti ile okuyucularına duyurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Umut Karabulut, “Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Psikolojik Bir Harekâtı: Sahte ‘Tanin’ Nüshaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s.54, Bahar 2014, s.107-120.

⁹ İkdâm Gazetesi için bkz. Murat Çulcu, **İkdâm Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi**, Denizler Kitabevi, İstanbul 2004; İkdâm Gazetesi'ne yansıyan bazı gözlemler muharebe sahasının tasviriyle birlikte kimi mülakatlar da önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Hamdullah Suphi [TANRIÖVER], “Çanakkale'de Gördüklerimiz”, **İkdâm**, No. 6625, 28 Temmuz 1331 [10 Ağustos 1915]; Hamdullah Suphi [TANRIÖVER], “Çanakkale'de Gördüklerimiz”, **Çanakkale: Savaşın Anlatıyor**, Ruşen Eşref, Naşit Hakkı, K. Mühlmann, Hamdullah Suphi, Ed. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul 2006, s. 390-434.

¹⁰ Donanma Dergisi'nin diğer yayın organlarına göre yayın politikasının etkisi ve yazarlarının da bakışıyla askeri tarih yazımına dair önemli yazılar kaleme aldığı söylenebilir; Ali Rıza [Seyfioğlu], “Kal'a-i Sultaniye”, **Donanma Dergisi**, S. 89, 2 Nisan 1331 [1915]; Abidin DAVER, “Çanakkale Boğazı'nda İngiliz ve Fransız Donanmasının Zayiati”, **Donanma** [Donanma Cemiyetinin Haftalık Gazetesidir], No. 86-38, 12 Mart 1331/25 Mart 1915; v.d.

¹¹ Tasvir-i Efkâr Gazetesi için bkz. Mithat Atabay, **Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde Çanakkale Savaşları**, E Yayınları, İstanbul 2014.

¹² Kuruluş ve yayın politikası gereğince denizcilik bağlamında yazılar kaleme alınmıştır; Ali Haydar Emir [ALPAGUT], “Akdeniz Boğazı Muharebeleri [I-VIII]”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 1, S. 8, Haziran 1331 [1915], s. 193-210; C. 1, S. 10, Ağustos 1331 [1915], s. 193-210; C. 1, S. 12, Teşrin Evvel 1331 [1915], s. 193-210; C. 2, S. 2, Kânûn-ı Evvel 1331 [1915], s. 193-210; C. 2, S. 4, Şubat 1331 [1916], s. 193-210; C. 2, Nisan 1332 [1916], s. 193-202; C. 2, S. 8, Haziran 1332 [1916], s. 193-202; C. 2, S. 10, Ağustos 1332 [1916], s. 193-210, v.d.

¹³ Sebilürreşad'ta yer alan haberler daha çok muhabir gözlemlerine dayanmış ve edebi bir yaklaşım ile kaleme alınmıştır; S.M. TEVFIK, “Çanakkale Bombardımanı ve Tesirâtı”, **Sebilürreşad**, C.13, S.329, Nisan 1330, s. 120-121; Ömer Rıza, “Dârü'l-Hilâfe Kapısında Sarkıntılık Eden Arsızlar”, **Sebilürreşad**, S.332, 12 Mart 1331 (25 Mart 1915) v.d.

¹⁴ **Harb-i Umûmî Çanakkale Hatırası**, No: 0-15, [Berlin]: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, [1916]= **Weltkrieg Erinnerung an Tschanak-kale**, No: 0-15, [Berlin]: Ministerium für Nationale Verteidigung, [1916]. [Almanca- Türkçe]; **Harb-i Umumi Panoraması**, Yay. Haz. Murat Karataş, Burhan Sayılır, Barış Borlat, Matus Matbaa, Eskişehir 2013.

Nezareti desteği ve denetimde hazırlananlar askerî tarih yazımı için öncelikli olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Ancak harici basın organlarındaki haberlerin içerisinde yer alan kimi mülakatlar, fotoğraflar, şehit isim ve künye bilgileri de önemli bir yere sahiptir. Tüm bunlara karşın dönemin sansür uygulamaları düşünüldüğünde bu kaynaklardan elde edilecek bilginin sınırlılığı da ortaya çıkacaktır. Buna rağmen 1914-1916 yılları arasında kaleme alınan yazılar, 1916 yılında kurulan resmi askerî tarih yazımını kaleme alacak olan Harp Tarihi Şubesi'nin öncesi ilk örnekleri teşkil etmesi bağlamında önemli bir yere sahiptir.

Çanakkale Muharebelerine dair resmi askerî tarih yazımı Nisan 1916 yılından itibaren ve sistematik bir plan dâhilinde çalışmaların başlamış olduğunu söyleyebiliriz.

1. Birinci Dünya Savaşı Süresince Yapılan Çalışmalar (1916-1918)

Giriş bölümünde Çanakkale Muharebelerinin devamı sürecindeki yazım süreci ana hatları ile aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise Çanakkale Cephesi'nin kapanmasından başlayarak 1916-1918 yılları arasında yürütülen çalışmalara yer verilmeye çalışılacaktır.

1.1. Genelkurmay Harp Tarihi Şubesinin Kurulması ve İlk Resmi Türk Askeri Tarih Kitabını Hazırlaması

Meşrutiyet idaresinin ilk Genelkurmay Başkanı olan Ahmet İzzet Paşa, bir taraftan ordu yapılanması üzerine çalışmalar yaparken bir yandan da Genelkurmay teşkilatlanması üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu noktada harp tarihi yazma için ayrı bir komisyon kurulması nerede ise bir zorunluluk arz etmekteydi. Bu planlama süreci içerisinde Balkan Savaşı'nın başlaması ve yenilgiyle sonuçlanması üzerine yeni bir değişiklik gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu arada rütbesi Tuğgeneralliğe yükseltilen Enver Paşa, 3 Ocak 1914'te Harbiye Nazırlığı'nın yanı sıra Genelkurmay Başkanı olmuştu. Enver Paşa, Türkiye'de bulunan Almanların da tavsiyelerine uyarak Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlıklarında teşkilat değişikliği yapmıştı.¹⁵ Buna göre Harbiye Nezareti dört ana şubeye ayrılmış ve 1'inci Şubeyi Harekât, Yayım ve Harp Tarihi kısımlarından oluşturmuş, harp tarihi yazım görevi ise bu şubece yapılmaya devam edilmiştir. Buna karşın harp tarihi kısmının ayrı bir şube olarak teşkilatlandırılması ve bugünkü Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı'nın kurulması Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 11 Nisan 1916 tarihli emrine dayanmaktadır. Bu emirde yer alan "Birliklerin harp cerideleri bu şube tarafından istenilerek Çanakkale Muharebesi'nden başlayarak devam

¹⁵ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, c.III, Kısım.6 (1908-1920), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996. s.134.

etmekte olan savaşın tarihi yazılmaya başlanacaktır.” İfadesi tarih yazım sürecinin başlangıcını da işaret etmesi noktasında önemli bir yere sahiptir.¹⁶

Yeni kurulan şube bir yandan da harp ceridelerini toplamak amacıyla çalışmalarına başlamıştır. Belge toplama işlemi sırasında birçok yazışma ve araştırma sonucunda ulaşılabilen 1853-1856 Kırım, 1876-1877 Sırp-Karadağ, 1877-1878 Osmanlı Rus, 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Osmanlı İtalyan, 1912-1913 Balkan Savaşlarına ait rapor defterleri, ceride ve belge dosyalarının bir kısmı da şube arşivinde toplanmıştır. Diğer taraftan çeşitli savaşlara katılmış Türk asker ve komutanlardan yaptıkları çalışmaların ve aldıkları tedbirlerin sonuçlarına dair hatıra defterlerini Harp Şubesi'ne göndermeleri istenilmiştir.¹⁷

Harp Tarihi Şubesi, bir yandan belge ve dokümanları toplamaya ve arşivlemeye çalışırken bir yandan da resmi askerî tarih yazımına başlamıştır. Bu yazıma, şubenin kuruluş emrinde de yer alan Çanakkale Muharebelerinden başlanarak “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Harp Tarihi, Çanakkale Muharebeleri” kitabı hazırlanmıştır. Bu çalışma Harp Tarihi Başkanı Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Hafız Cemil Bey¹⁸ Başkanlığında yapılmıştır.¹⁹ Çalışmanın önsözü 14 Eylül 1916 tarihinde hazırlanmıştır.²⁰ Bu da göstermektedir ki eser Nisan-Eylül 1916 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Ancak bu eserde dikkat çeken ifade; başlığın altında yer alan “müsvedde halindedir” ibaresi olmuştur. Bu ibare, aslında bir soru işaretini de beraberinde

¹⁶ **Kuruluşunun 100’üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016)**, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018. s.2; Harp Tarihi Şubesi 12 Kasım 1916 tarihinde Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın emriyle Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliğinden ayrılarak Erkân-ı Harbiye Reisine bağlanmıştır. 1917 yılında Karargâh-ı Umumi teşkilatının 16’ncı şubesi olarak belirlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sona erince Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin 5’inci şubesine dönüştürülmüş; 29 Ekim 1919 tarihi itibarı ile bünyesinde Balkan ve Önceki Savaşlar Grupları, Birinci Dünya Savaşı Grupları, Arşiv Kısmı, Harp Tarihinde Sağlık Hizmetleri, Harp Tarihinde Veteriner Hizmetleri ile 8’inci şube olarak görevlerine devam etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. A.g.e., s.4-12.

¹⁷ A.g.e, s.13; Bu kapsamda Mustafa Kemal Atatürk de Çanakkale Muharebelerine dair Arıburnu Muharebeleri Raporu’nu-3 Aralık 1916’da yazmaya başlayıp 10-12 Aralık 1916’da yaverine okutmuştur- ve Anafarta Muharebelerine Ait Tarihçeyi göndermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990; Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

¹⁸ Cemil Hoşcan 1882 Prizren (Makedonya)’da doğmuştur. 1900 yılında Harp Okulunu, 1903 yılında kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisini bitirmiştir. Kurmay Yarbay Hoşcan, 1916-1919 yılları arasında Genelkurmay Harp Tarihi Şubesi Müdürlüğü yapmıştır. Cemil Hoşcan hakkında detaylı bilgi için bkz. **Kuruluşunun 100’üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016)**, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018. s.130.

¹⁹ Komisyonun diğer üyeleri Piyade Mümtaz Binbaşı Emin Bey, Piyade Kıdemli Yüzbaşı Kemal Behiç Efendi, Piyade Kıdemli Yüzbaşı Kemalettin Nuri Efendi, Piyade Yüzbaşı Emin Ali Efendi, Piyade Yüzbaşı Ulvi Rıza Efendi, Sımf-ı Askerî Kâtibi Hâbil Feyzi Efendi’dir. **Kuruluşunun 100’üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016)**, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018. s.130.

²⁰ **Harb-i Umûmî’de Osmanlı Tarih-i Harbi: Çanakkale Muhârebâtı, (1330-1331)**, Harbiye Nezareti, İstanbul 1332, s.12.

getirmiştir. Eser müsvedde olarak hazırlanmış ve sadece harp tarihi şubesinin bir çalışması olarak kalmış mıydı? Bu sorunun cevabını ise ATASE’den temin edilen belgeler cevaplandırmıştır. Buna göre yazımı tamamlanan bu çalışma 12 Kasım 1916 tarihinden itibaren Karargâh-1 Umumi Erkan-1 Harbiyesi Bronsart Paşa emrine geçtiği için çalışmanın sonuçlandırılması da sorumluluğu altına alınmıştır.²¹ Bronsart Paşa’nın 26 Aralık 1916 tarihli ve Bahr-1 Sefid Boğazı Mevki Müstahkem Kumandanı Nihad Paşa’ya yazdığı yazıda müsvedde olarak hazırlanan çalışmanın sınırlı sayıda basıldığı ve basılan nüshalarına da numara verilmek suretiyle kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. Yine aynı yazıda eserin “mahrem” olduğu ve “yalnız kumandanlara” ve “alakadarlara” gönderildiği görülmektedir. Buradaki amacın ise eseri inceleyenlerin üzerine gerekli notları almak suretiyle Harp Tarihi Şubesine göndermesi olduğu dikkat çekmiştir.²² Aynı zamanda bu çalışma ile iyi bir harp tarihi yazımı yapılmaya çalışılacağı bu noktadaki amacın “Çanakkale Muharebatının büsbütün” maziye karışmasından evvel yapılmasının hedeflendiği ve bu süreçte “şimdilik” kumandanların mütealarının yeterli görüldüğü anlaşılmaktadır.²³ Ayrıca çalışma, yazıma konu olan tarihi gelişmelerin devam ettiği bir süreçte yazıldığı için komutanlara dair eleştirilere yer vermeyerek bunları “samimi vicdanlara” bırakmıştır.²⁴

Eserin ilk bölümüne bir önsöz eklenmiştir. Bu önsözde daha çok Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa, Osmanlı Devleti’nin siyasal ve askeri süreci-daha çok Balkan Savaşı ve sonrası- edebi bir yaklaşım ile kaleme alınmıştır. Bu bölüm ayrıca Alman gemilerinin Osmanlı Devleti’ne sığınması- ki burası ilginçtir Almanya ile yapılan gizli antlaşmaya dair bilgi yer almamaktadır- Kapitülasyonların kaldırılması, Karadeniz Olayı, Dünya Savaşı’na giriş gibi konuları kısmen detaylı sayılabilecek bir şekilde değerlendirmesi sebebiyle giriş bölümü özelliği göstermektedir. Eserin bu kısmının son bölümünde ise Harp Tarihi Şubesinin görevlilerinin isimleri verilerek çalışmayı yapanlar açıklanmıştır. Diğer yandan “Giriş” olarak yer verilen kısa başlık altında ise bu çalışmanın üç bölümden oluşacak bir Çanakkale Muharebeleri yazımı olarak planlandığı anlaşılmaktadır. Eser, tarih aralığı olarak seferberlik döneminden başlamak üzere Şubat 1915 sonuna kadar geçen olayları içermektedir. Yazıma esas olan kaynak ise önsözünde de belirtildiği hali ile harp cerideleri olmuştur.²⁵

²¹ ATASE Arşivi, BDH, Kls.4663, Dos.110, Fih.7-2.

²² ATASE Arşivi, BDH, Kls.4633, Dos.110, Fih.7, 7-1.

²³ İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Mütferrik Evrak, 048610.

²⁴ Harb-i Umûmî’de Osmanlı Tarih-i Harbi: Çanakkale Muhârebâtı, (1330-1331), s.1-12.

²⁵ Harb-i Umûmî’de Osmanlı Tarih-i Harbi: Çanakkale Muhârebâtı, (1330-1331), s.1-111.

Harp Tarihi Şubesi'nin bu çalışmasını, 1917 yılında 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Met'in Çanakkale Muharebelerine katılan komutanlardan hatıralarını talep etmek için başlattığı çalışma izlemiştir.²⁶

1.2. Yusuf İzzet [MET]'in Çanakkale Muharebeleri Dair Tarihçe Yazma Girişimi

Çanakkale bölgesine atanan Yusuf İzzet [Met] bölgeye gelip görevine başladığında bölgede görev yapan ve bundan sonrada yapacak olan komutanlar için Çanakkale Muharebelerine dair bir tarihçe hazırlamaya başlamıştır. Bu amaçla 25 Aralık 1917 tarihinde, 5'inci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kazım Bey'e gönderdiği yazıda "*Çanakkale müdâfa'a-i kahramanânesinin bir târîhçesini yapmak istiyorum. Bu târîhçe bendeniz gibi yeni gelmiş bir kumandana olduğu gibi yeni teşekkül itmiş ve ideceği muhtemel bulunmuş olan bu mıntika kıta'âtına da elzemdir.*" ifadeleri ile yapacağı çalışmanın gerekçelerini açıklamıştır. Ayrıca yapılacak olan bu çalışmanın amaçlarından birisi olarak "bu mıntıkaya yine ancak İngiliz, Fransız ta'arruz idebilecektir." diyerek tarihsel bir çıkarıma varılmasının gerekliliğini de açıklamıştır.²⁷ Ve buradan hareketle 13 tane soru hazırlayarak²⁸bu sorular haricinde neler sorulabileceğini ya da bu soruların kimlere gönderilebileceğini de öğrenmek istemiştir. Ayrıca cevapların Ocak 1918 tarihine kadar gönderilmesini istemiştir. Yusuf İzzet Bey, bu tarzda bir tarihçenin Ordu tarafından da hazırlanmasının yerinde olacağını böylece geçen sürede kişilerin, vesikaların kaybolduğu gibi muharebenin detaylarına dair gerçek değerlendirmelerin de ortadan kalkacağını ifade etmiştir.²⁹

Bu amaçla Yusuf İzzet Bey, sorularını 26 Aralık 1917 tarihinde 3'üncü Ordu komutanı Vehip Paşa'ya göndermiş ve cevaplarını 15 Mart 1918 tarihine kadar istemiştir.³⁰ Benzer şekilde 10 Ocak 1918 tarihinde 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na göndermiştir.³¹ 17 Ocak 1918 tarihinde 187'nci Alay komutanı Mahmud Bey'e göndermiştir.³²

Yusuf Bey, 10 Ocak 1918 tarihinde Mehmet Hulusi Bey'e sorularını göndermiştir.³³ O anda 176'ncı Alay komutanı olan Mehmet Hulusi Bey, 10 Şubat 1918 tarihinde cevaplarını

²⁶ Çanakkale Muharebelerinde Zabitan İzlenimleri, Yay. Haz: Burhan Sayılır, Murat Karataş, Barış Borlat, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

²⁷ ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.78.

²⁸ ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.78-1.

²⁹ ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.78-1a.

³⁰ ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.79, 79-1,79-1a.

³¹ ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.80-1.

³² ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.81.

³³ ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.82-2.

göndermiştir.³⁴ Ancak Mehmet Hulusi Bey'in cevapları kısa olduğu için uygun vakitte daha detaylı bir yazı hazırlayarak takdim edeceğini ifade etmiştir.³⁵

127'nci Alay komutanı Mahmut Bey, 3 Ağustos 1914'ten 3 Temmuz 1915'a kadar geçen süredeki olayları sorular bağlamında cevaplayarak göndermiştir.³⁶

Yarbay Hayri Bey, 19 Haziran 1917 tarihinde Çanakkale Grubu Kumandanlığı Erkan-ı Harbiyesine gönderdiği yazıda "Birinci Şube Müdürü Kemal Bey aracılığı ile istenilen Çanakkale Muhârebati hakkındaki" tarihçeyi sunmuştur.³⁷

Yusuf Bey, 10 Ocak 1918 tarihinde Fahrettin Bey'e de sorularını göndermişti. O an için 26'ncı Tümen komutanı olan Fahrettin Bey cevaplarını 18 Şubat 1918 tarihinde göndermiştir.³⁸

Soru gönderilen ve görüşü istenilenlerden 60'ıncı Tümen komutanı Yarbay Wilmer 16 Şubat 1918 tarihli cevabında elinde gerekli evrakın bulunmadığını, İstanbul'dan bunları talep etmiş olmasına rağmen henüz ulaşmadığını bildirerek şuan için cevaplamasının geçerli olmadığını iletmiştir.³⁹

17 Mart 1918 tarihinde Mehmet Nihad Bey de 23 sayfa gibi gelen cevaplar arasında epey detaylı sayılabilecek bir yazı göndermiştir.⁴⁰ Ancak burada dikkat çeken Yusuf Bey'in Mehmet Nihad Bey'e yazdığı cevapta yer alan ifadelerdir. Keza burada "Çanakkal'a Mevki'-i Müstahkem Kumandanı Salahaddin Adil Bey Efendi de lutfen hâtırâtını yazub gönderdi. [Ve ayrıca diğer mufassal bir hâtıra yazmağa başladığını tebşîr eyledi]" ifadeleridir. Benzer olarak birçok yerden de hatıra yazımına dair bilgiler geldiği görülmektedir. Diğer yandan gelen bilgilerin kimi yerlerinin savaş devam etmesi nedeniyle yayınlanmasının uygun olmayacağı değerlendirilmiştir.⁴¹ Ayrıca Yusuf Bey'in bu soruları gönderme ve tarihçe hazırlama sürecinde ısrarla Truva'ya, Aşil'e, Homeros'a atıf yapması da dikkat çekmektedir.⁴²

Mehmet Nihad Bey, bu detaylı yazıyı kaleme alma sürecini "yalnız aklımda kalanları yazdım" demiş ve bu durumu da "Evelce de arz ittiğim üzere bu muhârebelere â'id hiçbir hâtıra defterim, kroki ve haritam olmadığından" diye açıklamıştır.⁴³

³⁴ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.82.

³⁵ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.82-1.

³⁶ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.81-4-13a.

³⁷ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.77.

³⁸ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.83.

³⁹ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.84-1-4.

⁴⁰ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.85-1-14.

⁴¹ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.85.

⁴² *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.85-1a.

⁴³ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.85-1-14.

Yusuf İzzet Bey'in soruları kapsamında yapılan çalışmalardan en detaylı ve birlik bazında hazırlananı 3. Kolordu içindir.⁴⁴ 25 Nisan 1918 tarihinde takdim edilen bu dosya 51 sayfadan oluşmaktadır. 25 Nisan 1915 tarihinden başlayarak 19 Mayıs 1915 tarihine kadar geçen olayları kapsamaktadır. Bu çalışma diğerlerinden farklı olarak elde bulunan harp cerideleri ve raporlarından hazırlandığı için gayet detaylı ve kaynakları ile birlikte sunulmuştur.⁴⁵

Burada hatırlanması gereken başka bir çalışma ise Çanakkale muharebe sahasının 43 pafta olarak detaylı haritasını hazırlayan Şevki Paşa'dır. Nitekim 1916 yılı içerisinde çalışmasını tamamlayan Şevki Paşa, eserini hazırlamaktaki amacını "1915 yılında Seddülbahir, Arıburnu ve Anafartalar Cepheleleri'nde geçen büyük savaş olaylarının tarihini yazmada kılavuz olmak ve Türk savunma zaferini sonsuzluğa kadar yaşatmak, saptamak ve canlandırmak amacıyla...", "...her iki tarafın tahkimatının, hava etkisi ve benzeriyle yok olmadan, bütün ayrıntılarıyla geniş kapsamlı bir harita üzerinde gösterilmesi düşünülmüştür" demiştir. Böylece askerî tarih yazımının haritalandırılması sürecindeki tarihsel temellendirme de kendiliğinden şekillenmeye başlamıştır.⁴⁶

1.3. 1916-1918 Yılları Arasında Yapılan Diğer Çalışmalar

Harp Tarihi Şubesi ve Yusuf İzzet Bey'in yapmış olduğu çalışmaların yanı sıra askerî tarih yazımı içerisinde ya da buna kaynak oluşturabilecek, inceleme eserler, çeviriler görece yoğun sayılabilecek oranda dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ilk dikkat çeken çalışmalardan birisi Askeri Matbaa tarafından 1916 yılında basılan 11 sayfalık "Gelibolu Şibh-i Ceziresinde Düşmanın Kullandığı Muhtelifü'l-cins Torpil ve Bombaları Hakkında Malumat ve Bunlara Karşı Tedabir-i Tahaffuziye: Tecârib-i Harbiyeden" isimli eserdir.⁴⁷ Bu çalışma ile paralel sayılabilecek diğer bir çalışma Müstahkem Mevki tarafından Çanakkale'de mayınlara karşı korunmayı izah eden "Çanakkale'de Torpillere Karşı Korunma" isimli eser olmuştur.⁴⁸ Yine aynı yıl Matbaa-i Amire tarafından basılan Bruh Müller'in "Çanakkale Harbi'nde Lağım Muharebesine Dair Elde Edilen Tecârib" isimli eseri ile Çanakkale kara muharebelerinin önemli parçası haline gelen lağım muharebelerine dair değerlendirmelere yer

⁴⁴ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.4532, Dos.26, Fih.1-1.

⁴⁵ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.4532, Dos.26, Fih.1-36a.

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Edip Özkale, Mustafa Rıza Şenler, **Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve Türk Haritacılık Tarihi**, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980.

⁴⁷ **Gelibolu Şibh-i Ceziresinde Düşmanın Kullandığı Muhtelifü'l-cins Torpil ve Bombaları Hakkında Malumat ve Bunlara Karşı Tedabir-i Tahaffuziye: Tecârib-i Harbiyeden**, Karargâh-ı Umûmî On ikinci Mevki-i Müstahkeme Şubesi, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1332 [1916], 11 s.

⁴⁸ **Çanakkale'de Torpillere Karşı Korunma**, [y.y.]: Karargâh-ı Umumi 12. Mevaki-i Müstahkem Şubesi, 1332 [1916].

verilmiştir.⁴⁹Ahmet İsmail'in, Mecmua-i Senevîye-i Bahriye'de yayınlanan "Çanakkale Seferi" isimli eseri genel bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.⁵⁰Çanakkale Boğaz muharebelerini muhteva eden Emile Vedel'in, Çanakkale'de Bahriyelilerimiz isimli eseri Fransızca "L'Illustration"dan Başkumandanlık Karargâh-ı Umûmîsi istihbarat şubesinde memur İhtiyat Mülâzım-ı Sâni Ahmed Lütfullah tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1916 yılında Matbaa-i Amire tarafından yayınlanmıştır.⁵¹Matbaa-i Amire tarafından aynı yıl içerisinde Sydney Moseley'in "The Truth About Dardanelles" isimli eseri Hüsameddin Bey tarafından çevrilerek yayınlanmıştır.⁵² Diğer önemli bir çeviri ise General Monro'nun 10 Kasım 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında kapsayan ve tahliye konulu raporunu Rahmi Bey tarafından çevrilerek 1916 yılında Matbaa-i Amire'de basılmıştır.⁵³ Gelibolu Yarımadası'nın tahliye edilmesi dair diğer bir çeviri ise Risâle-i Mevkûte-i Bahriye'de 1917 yılında yayınlanan "Gelibolu Nasıl Tahliye Edildi?" isimli çalışma olmuştur.⁵⁴

Birinci Dünya Savaşı, sürecinde önce Harp Tarihi Şubesi'nin kurulması, devamında buna paralel yürütülen çalışmalar askerî tarih yazımına dair önemli eser ve çevirilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır ki bunun esas yansımaları Mütareke Dönemi tarih yazımında kendisini göstermiştir.

2. Mütareke Dönemi Çalışmaları (1918-1922)

⁴⁹ MÜLLER, Bruh, **Çanakkale Harbi'nde Lağım Muharebesine Dair Elde Edilen Tecârib**, Karargâh-ı Umûmî Onikinci Mevki-i Müstahkeme Şubesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 [1916], 16 s.

⁵⁰ Ahmed İsmail, "Çanakkale Seferi", **Mecmua-i Senevîye-i Bahriye**, S. 2, Temmuz 1332 [1916], s. 13-26.

⁵¹ VEDEL, Emile, **Çanakkale'de Bahriyelilerimiz**, Mütercimi: Ahmed Lütfullah, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 [1916], 79 s;

⁵² MOSELEY, Sydney A., **The Truth About Dardanelles**, London; New York: Cassell, 1916; MOSELEY, Sydney [A.], **Çanakkale Hakikatleri**, Mütercimi: Hüsameddin, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 [1916]; MOSELEY, Sydney [A.], "Çanakkale Gerçekleri", **Çanakkale: Ümitler Yanılgılar Gerçekler**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2003, s. 57-121; MOSELEY, Sydney [A.], "Çanakkale Savaşı Gerçekleri", Ian Hamilton, **Gelibolu Hatıraları 1915**, Türkçesi: Mehmet Ali Yalman- Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2005, s. 347-432.

⁵³ MONRO, (Gen.) Sir Charles [Carmichael], Gelibolu Şibh-i Ceziresi Üzerinde Bulunmakta Olan İngiliz Heyet-i Seferiyesinin Tahliye Harekâtından Bahis Olup İngiltere Harbiye Nezareti Tarafından Matbuat Vasıtasıyla Neşr Ettirilen General Sir Charles Monro'nun Raporu Tercümesidir, **28 Teşrin-i Evvel 1915'den 9 Kânun-ı Sanî 1916 Tarihine Kadar Güzerân Eden Vukuatı Hakîdir**, Mütercimi: Rahmi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 [1916],

⁵⁴ "Gelibolu Nasıl Tahliye Edildi?", Çev. Mehmed Tahir, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 3, S. 8, Haziran 1333 [1917], s. 357-370; Bu dönemde ayrıca Arap İlmî Heyeti'nin Çanakkale Muharebeleri sahasına yaptığı ziyaret; detaylı bilgi için bkz. **El-Bi'setü'l-İlmiyye İlä Dârü'l-Hilâfeti'l-İslamiyye [İslam Hilafet Merkezi (İstanbul) İlmî Heyeti]**, Beyrut: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1916, Uryanizâde Ali Vahid'in "Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim" detaylı bilgi için bkz. Uryanizâde Ali Vahid (Kassam Umumi Müşaviri), **Çanakkal'a Cephesinde Duyup Düşündüklerim**, Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1332/1334 [1916]; Yeni Mecmuanın Fevkaled Nüşhası, detaylı bilgi için bkz. **Yeni Mecmuanın Nüşha-i Fevkaladesi**, Yay. H. Murat Çulçu, E Yayınları 2006. gibi döneme dair bilgi edinmeyi sağlayacak eserler kaleme alınmıştır.

Mütareke döneminde Çanakkale Savaşlarına dair çalışmaların temelinde iki yanı bulunmaktadır. İlki Harp Tarihi Komisyonunun yürüttüğü çalışmalardır. Bu çalışmalar ile önce 1920 ve sonra 1922 yılında önemli eserler vücuda getirilmiştir. Diğer yandan özellikle Askerî Tarih dergileri aracılığıyla tercüme ve telif eserler hazırlanmıştır.

2.1. Harp Tarihi Şubesinin Yaptığı Çalışmalar

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Harp Tarihi Şubesi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin 5'inci Şubesi haline getirilmiştir. 29 Ekim 1919 tarihi itibari ile Harp Tarihi Şubesi'nin bünyesinde oluşturulan Balkan ve Önceki Savaşlar Grupları, Birinci Dünya Savaşı Grupları, Arşiv kısmı, Harp Tarihinde Sağlık Hizmetleri, Harp Tarihinde Veteriner Hizmetleri kısımlarıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin 8'inci Şubesi olarak çalışmalarını sürdürmüştür.

İstanbul Hükümeti'nin 13 Haziran 1920 tarihinde yaptığı teşkilat değişikliği ile Harp Tarihi Şubesi 3'üncü Talim ve Terbiye Şubesinin bünyesine girmiş ve bu Şubenin 2'nci kısmı olarak "Harp Tarihi Yazma Kurulu" olarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu yeni teşkilatlanma ile Arşiv Kısmı, Harp Tarihi Yazma Kurulundan ayrılarak Talim ve Terbiye Şubesinin 3'üncü kısmını oluşturmuş ve Genelkurmay Harp Belgeleri Arşivi adını almıştır. İstanbul hükümetinin 1921 yılında yapmış olduğu düzenleme ile Harp Tarihi Tahrir Heyeti Genelkurmay Askerî Tarih Encümeni ismini almış ve Encümenin 1'inci ve 2'nci kısımlarını yazma grupları, 3'üncü kısmını ise arşiv oluşturmuştur. 1922 yılındaki düzenlemede ise mevcut yapıya Askerî Tarih Kurulu, Teşkilat ve Eski Eser İşleri, Askerî Tarih Yazılar ve Yayım İşleri, Kütüphane, Arşiv kısımları dâhil edilmiştir. Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanması ve İstanbul hükümetinin yasal olarak sona ermesi ile bu yapı da kaldırılmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan TBMM Hükümeti, 2 Mayıs 1920 tarihi itibari ile kendi Genelkurmay teşkilatını tesis etmiş ve teşkilat yapısı içerisindeki dört kısımdan oluşan 1'inci Şubesinin (Harekât Şubesi) 4'üncü kısmı harp ceridesi yazmak ile görevlendirilmiş ve Kurtuluş Savaşı sonuna kadar çalışmalarına devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra TBMM Hükümeti Genelkurmay teşkilatının 1'inci Şubesine bağlı olan Harp Cerideleri kısmı yerine Harp Tarihi Şubesi ismi ile Genelkurmay bünyesinde ayrı bir şube kurmuştur. Ancak bu şube için Ankara'da uygun bina bulunamadığı için Şubat 1923'te Konya'ya taşınmaya başlamış Mayıs ayı ortalarında tamamen Konya'ya yerleşmiştir.⁵⁵

⁵⁵ **Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016)**, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018. s.3-4.

Mütareke Döneminde Harp Tarihi Şubesi Çanakkale Muharebeleri konusunda resmi tarih yazımını sürdürmüş ve bugüne değin temel kaynaklar arasında gösterilebilecek eserler yayınlanmıştır. Bu eserler Harp Tarihi Şubesi'nin Çanakkale Muharebelerine dair yapmış olduğu tasnif dâhilinde ve kısım kısım olmak üzere neşredilmiştir. Ayrıca bu yayınlarının önemli bir bölümünün 1920 yılında ve hatta üç ay arayla periyodik bir yayın çalışması izlenimi içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Burada dikkat çeken diğer bir husus ise bu yayınların kimilerinin konferans olarak verilmesi ve ardından yayına dönüştürülmüş olmasıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken şu olması gerekmektedir. Her şeyi hazırlanmış kaynakları özenle seçilmiş bir rapor/yayının konferans olarak sunulması mı? Yoksa konferans olarak sunulan bilgilerin yayınlaştırılması mı? Sanırım ilki daha kabul edilebilir gibi görünmektedir.

Bu çerçevede Erkân-ı Harbiye Mektebi Selahaddin Adil Bey'in Çanakkale Deniz Muharebesini muhteva eden konferans notlarını 28 Şubat 1920 tarihinde yayınlamıştır.⁵⁶ Böylece beş kitaplık yayın serisinin ilk eseri çıkmıştır. Bu çalışmayı 28 Nisan 1920 tarihinde ve nerede ise tam da Çanakkale kara muharebelerinin beşinci yıl dönümünde İzzettin [Çalışlar] ve Burhaneddin Bey'in Arıburnu Muharebelerini konu alan eseri takip etmiştir.⁵⁷ Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk kısmı 25 Nisan 1915-14 Mayıs 1915 tarihleri arasındaki olayları içermektedir ve İzzettin Bey tarafından kaleme alınmıştır. İkinci kısım ise 14 Mayıs 1915-19 Mayıs 1915 tarihleri arasındaki olayları konu almıştır ve Burhaneddin Bey tarafından hazırlanmıştır. Serinin üçüncü kitabını Türk askeri tarihinin önemli isimlerinden Bursalı Mehmet Nihad'ın Harp Akademisindeki konferans notlarının neşri teşkil etmiştir. Çanakkale kara muharebelerinin Seddülbahir bölgesinde cereyan eden gelişmelerinin kaleme alındığı eser 28 Haziran 1920 tarihinde yayınlanmıştır.⁵⁸ Diğer bir eser 25-27 Nisan 1915 tarihinde Anadolu yakası Kumkale

⁵⁶ Selahaddin [Adil] Paşa, **Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Bahriyesi**, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920]. Ayrıca bkz; Selahaddin Adil Paşa, **Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları**, Haz. Enver Koray, Zafer Matbaası, İstanbul 1982; Selahaddin Adil Paşa, "Çanakkale Hatıraları", **Çanakkale Hatıraları**, 1. Cilt, İkinci Kitap, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 115-173; Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak - Semuh S. Adil, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

⁵⁷ Burhaneddin, **Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Arıburnu Şimâl Grubu Muhârebâtı, 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Vekâyii)**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920]; Burhaneddin (Bnb.), "Arıburnu (Kuzey Grubu) Muharebeleri (14 Mayıs-19 Mayıs Olayları)", **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 113-135; İzzeddin-Burhaneddin, **Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Arıburnu Şimâl Grubu Muhârebâtı, 1. Kısım (25 Nisan-14 Mayıs 1915 Vekâyii); 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Vekâyii)**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920]; İzzeddin (Yarbay), "Arıburnu (Kuzey Grubu) Muharebeleri (25 Nisan - 14 Mayıs Olayları)", **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 97-112. Ayrıca bkz. İzzeddin, "Çanakkale Muhârebâtı Hatıratından 12 Nisan 1331 [25 Nisan 1915] Günü", **Mecmua-i Askeriye**, S. 10, 1 Kânûn-ı Sâni 1336 [1920]; İzzeddin, "Arıburnu Muhârebâtından İstihsal Edilen Tecarib", **Mecmua-i Askeriye**, S. 13, 1 Nisan 1336 [1920], s. 505-517.

⁵⁸ **Bursalı Mehmed Nihad, Harb-i Umûmide Seddülbahir Cenub Grubu Muharebâtı**, Matbaa-i Askeri,

bölgesinde gerçekleşen muharebeleri konu alan ve Mehmed Celeleddin Bey tarafından kaleme alınan “Kumkale Muharebatı” isimli çalışmadır. Bu eser 10 Ağustos 1920 tarihinde yayınlanmıştır.⁵⁹ Serinin son kitabı ise Yarbay Hayri Bey’in kaleme aldığı ve Anafartalar muharebelerine ait eserdir.⁶⁰Bu çalışmaların askerî tarih yazımı bağlamında Çanakkale muharebelerine önemli etkileri olmuştur. İlk olarak şunun görülmesi gerekir ki eserleri kaleme alanlar aynı zamanda olayların aktörleridir. Diğer yandan Harp Tarihi Şubesi’nin Çanakkale muharebelerinin yazımına dair yapılan tasnife uygun bir süreç izlenmiştir. Ki bu eserlerden sadece iki yıl sonra kaleme alınacak olacak resmi Çanakkale muharebeleri yazımının da önemli oranda temelini teşkil etmiştir. Bu bağlamda Harp Tarihi Şubesi’nin hazırlamış olduğu resmi Çanakkale muharebeleri yazımı olması nedeniyle Mütareke döneminde hazırlanan en önemli çalışma “Cihan Harbi’nde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi, Cüz 1. Çanakkale Muhârebâtı” isimli eserdir.⁶¹Çalışma “Dünya Savaşı’nda Osmanlı harekât-ı Tarihçesi, Çanakkale Savaşları, Giriş İstihkâmlarının Yıkılması, Çanakkale Boğazı’nın karadan zorlanması, Anafarta çıkarması, Conkbayırı, Arıburnu ve Seddülbahir Savaşları, Çanakkale hücum ve savunması hakkında genel değerlendirmeler” gibi bölümlerden oluşmaktadır.

2.2. Askerî Tarih Dergileri Aracılığı ile Yapılan Çalışma ve Çeviriler

Mütareke döneminde askerî tarih yazımında yürütülen önemli çalışmalardan birisi de dönemin askerî tarih dergilerinde yer alan telif çalışmalar ve çevirilerdir. Bu bağlamda öne çıkan dergiler; Risâle-i Mevkûte-i Bahriye ve Mecmua-i Askeriye’dir. Risâle-i Mevkûte-i Bahriye’de yer alan bazı makaleler şunlardır: İsmail Rahmi Bey tarafından hazırlanan

İstanbul 28 Haziran 1920; Mehmed Nihad [Binbaşı], “Seddülbaahr (Güney Grubu) Muharebeleri”, **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 189-266; Mehmed Nihad [Binbaşı], **Bir Komutanın Gözünden Çanakkale Savaşları**, Derl. Cemalettin Yıldız, Çanakkale 2007. [Eser Bursalı Mehmed Nihad Bey’in Çanakkale Muharebeleri ile ilgili olarak verdiği basılmış konferanslarının derlemesidir. Dış kapakta Mehmet Nihat Bey’in ismi belirtilmemiştir.]⁵⁹ Mehmed Celeleddin, **Harbi Umûmî’de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Kumkale Muhârebâtı**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920]; Mehmed Celeleddin (Yzb.), “Kumkale Muharebeleri”, **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006.

⁶⁰ Hayri (Kaymakam), **Harb-i Umûmî’de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Anafartalar Grubu Muhârebâtı**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920]; Hayri (Yarbay), “Anafartalar Grubu Muharebeleri”, **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 25-95.

⁶¹ **Cihan Harbi’nde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi, Cüz 1. Çanakkale Muhârebâtı**, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1338 [R.] [1922]; **Osmanlı Genelkurmayı’na Göre Çanakkale Savaşları’nın Resmî Tarihi**, Çev. ve Yay. Haz. Erol Karıcı, Fark Yayınları Ankara 2008; **Çanakkale Muharebatı Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi**, Yay. Haz. Bülent Özdemir, Abdülmecit Mutaf, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

“Boğazlar Meselesi”⁶², Ahmed İsmail Bey tarafından hazırlanan “Harb Tecrübelerine Nazaran Sahil İstihkâmlarının Teslihatı”⁶³, “Alman Donanması Etrafında”⁶⁴, “Deniz Harbinden Alınan Derslerden Torpido”⁶⁵, H. Sami Bey tarafından hazırlanan, “Yavuz’un Çanakkale’den İlk Defa Geçışı”⁶⁶, Mehmed Ali Bey tarafından hazırlanan “Harb-i Umumi’nin Bahrî Nokta-i Nazardan Tarihçesi”⁶⁷, Mustafa Şerif tarafından hazırlanan “Çanakkale Hücümünün Esbâb-ı Akâmeti”⁶⁸dir. Mecmua-i Askeriye’de yer alan makalelerden bazıları ise şu şekildedir: Albay Rifat Bey tarafından hazırlanan “Harb-i Umûmî’de Kalelerin İfa Ettiği Hizmet Hakkında Bir Mütalaa”⁶⁹, Süleymaniyeli Mehmed Emin Bey tarafından hazırlanan “Harb-i Umûmî’de Osmanlı Cepheleri Vekayii”⁷⁰dir.

Bu dönem içerisinde dikkate değer çalışmalardan birisi de önemli çalışmaların Türkçe’ye çevirisinin yapılarak askerî tarih çalışmalarına kazandırılmasıdır. Bu bağlamda ilk dikkat çeken çalışma Mehmet Nihat Bey tarafından Hermann Stegemann’dan yapılan çeviridir.⁷¹ Diğer bir çalışma ise Ahmed İsmail Bey tarafından 1919 yılında Risâle-i Mevkûte-i Bahriye’de yayınlanan “Lord Fisher’in Hatıratı” olmuştur.⁷²

Çanakkale Muharebeleri sırasında 5’inci Ordu komutanlığı görevi yapan Liman von Sanders 1920 yılında Almanya’da Türkiye’de Beş Sene isimli hatıralarını yayınlamıştır. Bu hatıraların sadece bir sene sonra çevirisi yapılarak Askeri Matbaa tarafından basılmıştır. Bu haliyle Harp Tarihi Şubesi’nin Çanakkale Savaşları konusunda yaptığı nerede ise her çalışmanın

⁶² İsmail Rahmi, “Boğazlar Meselesi”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C.4, S. 3, Kânûn-u Sâni 1334 [1918].

⁶³ Ahmed İsmail, “Harb Tecrübelerine Nazaran Sahil İstihkâmlarının Teslihatı”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 4, S. 6, Nisan 1334 [1918].

⁶⁴ Ahmed İsmail, “Alman Donanması Etrafında”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 5, S. 4, Şubat 1335 [1919], s. 721-741.

⁶⁵ Ahmed İsmail, “Deniz Harbinden Alınan Derslerden Torpido”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 5, S. 5, Şubat 1335 [1919].

⁶⁶ H. Sami, “Yavuz’un Çanakkale’den İlk Defa Geçışı”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 6, S. 2, Kânûn-ı Evvel 1335 [1919].

⁶⁷ Mehmed Ali, “Harb-i Umûmî’nin Bahrî Nokta-i Nazardan Tarihçesi”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 6, S. 7, Mayıs 1336 [1920].

⁶⁸ Mustafa Şerif, “Çanakkale Hücümünün Esbâb-ı Akâmeti”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 6, S. 8, Haziran 1336 [1920], s. 1509-1516; C. 6, S. 9, Temmuz 1336 [1920], s. 1522-1532; C. 6, S. 10, Ağustos 1336 [1920], s. 1570-1580.

⁶⁹ Rifat, (Eh. Kaymakam), “Harb-i Umûmî’de Kalelerin İfa Ettiği Hizmet Hakkında Bir Mütalaa”, **Mecmua-i Askeriye**, S. 2, 1 Mayıs 1335 [1919], s. 31-36.

⁷⁰ Mehmed Emin [Erkân-ı Harp Binbaşısı, Süleymaniyeli], “Harb-i Umûmî’de Osmanlı Cepheleri Vekayii”, **Mecmua-i Askeriye**, S. 39-40, Mayıs- Haziran 1338 [1922].

⁷¹ STEGEMANN, Hermann, **Harb-i Umûmî Tarihi**, Mütercimi: Mehmed Nihad, Matbaa-i Dersaadet Askeriye, 1334 [1918], 252 s.

⁷² Ahmed İsmail, “Lord Fisher’in Hatıratı”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 6, S. 1, Teşrin-i Sâni 1335 [1919].

kaynaklarından birisi haline gelmiştir.⁷³ Aynı yıl Charles-Roux'un eseri Mehmed Nihad Bey ve Asım Bey tarafından tercüme edilerek Askeri Matbaa'da basılmıştır.⁷⁴

Ayrıca bu dönemde Ruşen Eşref Ünaydın'ın yaptığı mülakatlar Yeni Mecmua'nın fevkalâde sayısında yayınlanmıştır. Ki bunların içerisinde kaynak değer olarak en dikkat çekeni Mustafa Kemal Atatürk ile yapılan görüşme olmuştur.⁷⁵

3. Cumhuriyet Dönemi Çalışmaları 1923-1938

Cumhuriyet dönemi askerî tarih yazımında eser sayısının hızla arttığı görülmüştür. Ayrıca bu dönemde Harp Tarihi komisyonu Çanakkale Muharebeleri konusunda hazırlanacak eserdeki kaynakları ve bu kaynakların pasajlarını tespit etmiştir. Diğer yandan başta Askerî Tarih dergileri olmak üzere birçok tercüme ve telif eser yayınlanmıştır.

3.1. Harp Tarihi Şubesi'nin Yaptığı Çalışmalar

Askerî tarih yazımında Çanakkale muharebelerine dair önemli dosyalardan birisini ise ATASE, Birinci Dünya Harbi katalogunda yer alan ve özeti "Çanakkale Muharebelerinin eser haline getirilmesi için takip edilecek metod ve bu eserin itibar edeceği hususlara dair yazışmalar" olan klasördür. Toplamda 27 adet belgeden oluşan bu klasörde tarih yer almamasına rağmen içeriğinde yer alan en ileri tarihli kitap, ihtiva ettiği bilgiler ve tarih komisyonun çalışma süreçleri dikkate alındığında kuvvetle muhtemel ki 1927-1928 yıllarına aittir. Buna göre Harp Tarihi komisyonun yazacağı Çanakkale muharebelerinin birinci cildi için 5 bölüm belirlenmiştir.⁷⁶ Ayrıca kullanılacak 24 adet kaynak tespit edilmiştir.⁷⁷ Ancak bu

⁷³ SANDERS, Liman von, **Fünf Jahre in der Türkei**, Berlin, Scherl, 1920; SANDERS, Liman von, **Türkiye'de Beş Sene**, Çev. Naci-Kemal-Mustafa Hamdi, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1337 [R.] [1921]; [SANDERS, Liman von], "Türk Mareşali Liman von Sanders'in Savaş Hatıraları [1-5]", Çev. Osman Öndeş, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 2, S. 11, Aralık 1967, s. 27-33; C. 2, S. 12, Ocak 1968, s. 42-48; C. 1, S. 1, Şubat 1968, s. 35-41; C. 1, S. 2, Mart 1968, s. 51-57; C. 1, S. 3, Nisan 1968, s. 39-46; SANDERS, Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev. M. Şevki Yazman, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1968; SANDERS, Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev. Örgün Uğurlu, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı, 1999; SANDERS, Liman von, (Liman von-Sanders Paşa), "Çanakkale Hatıraları", **Çanakkale Hatıraları**, 2. Cilt, İkinci Kitap, Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları, 2002, s. 43-103; SANDERS, Liman von, **Türkiye'de Beş Sene: Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları**, Çev. Heyet, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.

⁷⁴ CHARLES-ROUX, F. [François], **Çanakkale Seferi**, Çev. Binbaşı Mehmed Nihad- Yüzbaşı Asım, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1337 [1921], 3 Levha, Harita, 72 s; CHARLES-ROUX, F. [François], **Çanakkale'de Ne Oldu?**; Bir Fransız Subayının Günlüğünden Çanakkale Savaşları'nın Perde Arkası, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.

⁷⁵ [ÜNAYDIN], Ruşen Eşref, "Mülakatlar: I- Ayaşlı Ecir Bin Mustafa, II- Hüseyin oğlu Mustafa Onbaşı, III- Ali oğlu Mehmed Çavuş, IV- Mülazım-ı Evvel Ruhi Bey, V- Yüzbaşı Emin Ali Bey, VI- Mustafa Kemal Paşa: Birinci Safha, İkinci Safha, Üçüncü Safha", **Çanakkale 5/18 Mart 1331-1915, Yeni Mecmua, Nüsha-i Fevkalâde**, İstanbul, Hilal Matbaası, [1334/1918], s. 121-143.

⁷⁶ **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1643, Dos.22, Fih.6.

⁷⁷ **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1643, Dos.22, Fih.6-2; Bu eserler şu şekildedir: Tarihi Harp Komisyonunun yazdığı müsveddeler, Nuri ve Şükrü Beylerin yazdıkları müsveddeler, Mevk-i Müstahkem Harp Cerideleri, Ağır Topçu

kaynaklardan daha fazlasının kullanıldığı görülmektedir.⁷⁸ Ayrıca kimi bölümlerin Harp Şubesinde kimler tarafından hazırlandığı da anlaşılmaktadır. Buna göre Deniz Muharebeleri kısmı Nuri Bey, seferberlik kısmı Yüzbaşı Tevfik Bey tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca komisyonda Binbaşı Mustafa Bey, Binbaşı Mahmut Bey, Yüzbaşı Ahmet Bey görev almıştır.⁷⁹Eserin oluşturulmasında kimi hocaların notlarına da başvurulmuştur. Bu kapsamda uluslar arası gelişmelerin izahı için Hukuk Fakültesinden Prof. Dr. Mehmet Cemil Bey'in notlarından faydalanılmıştır.⁸⁰ Bu çalışma bir nevi ön hazırlık özelliği göstermekle birlikte gerek kaynak kullanımı gerekse sürecin işlenmesi bağlamında önemli detaylara sahiptir.

3.2. Askerî Tarih Dergileri Aracılığı ile Yapılan Çalışma ve Çeviriler

Askerî tarih yazımında-Cumhuriyet Dönemi'nde- Çanakkale özelinde de olmak üzere öne çıkan dergiler; Askerî Mecmua, Topçu Mecmuası, Levazım Mecmuası, Risâle-i Mevkûte-i Bahriye, Deniz Mecmuası, Piyade Mecmuası olmuştur. Bu dergilerin haricinde bu dönemde Çanakkale Cephesi'nde görev yapmış 3. Kolordu komutanı Esat Bülkat Paşa da olmak üzere birçok önemli ismin hatıraları yayınlanmıştır. Bunların bir bölümünün hatıra mahiyetinden büyük oranda uzaklaşan harp notları olduğu da görülmektedir. Bu bölümde bahsi geçen hususların yanı sıra askerî tarih için yapılan çevirilere de yer verilecektir.

3.2.1. İnceleme, Çeviri Eser ve Hatıralar

Çanakkale Cephesi'nde 3. Kolordu komutanlığı görevini icra etmiş olan Esat Bülkat Paşa, Cumhuriyet Döneminde Çanakkale Cephesi hatıralarını kaleme almıştır.⁸¹ Bu hatıralar incelendiğinde içerisinde harbe dair bilgilerin yanı sıra kişisel değerlendirme ve eleştirilerinin

İkinci Liva'nın Harp Cerideleri, Ağır Topçu Alay 3'ün Harp Cerideleri, Ağır Topçu Alay 4'ün Harp Cerideleri (*Ağır Topçu Beşinci Alay'ın ve taburlarının cerideleri bulunamadı*, Obüs Alay 8 Harp Cerideleri (*12'lik Bulgar Taburu ve 10,5'luk Obüs Bataryasının ceridesi bulunamadı*), 3. Kolordunun Ceridesi, 9. Fırkanın Ceridesi, 5. Ordunun Ceridesi, 19. Fırkanın Ceridesi, 11. Fırkanın Ceridesi, 5. Fırkanın Ceridesi, Müstakil Süvari Livasının Ceridesi, Menderes Müfrezesinin Ceridesi, 3. Fırkanın Ceridesi, Cevat Paşa'nın Karargâh-ı Umumiye yazdığı muharebat-ı bahriye raporları (*10 ve 11. Raporlar bulunamadı*), Usedom Paşa'nın muharebat-ı bahriye raporu ve hatıratı, Mevk-i Müstahkem Erkân-ı Harbiye Reisi Kaymakam Selahattin Bey'in (*Çanakkale Muharebatı hakkındaki*) Konferansı, Fransız ve İngiliz Tarih-i Harp Komisyonlarının vaktiyle şubeden sordukları sualler ve bunlara verilen cevaplar, Çanakkale Harekât-ı Askeriyesi hakkında tahkikatta bulunmak üzere İngiltere Hükümeti tarafından teşkil edilen heyet-i tahkikiyenin hülâsâ-i tetkikatının muhtevî rapor, Liman Paşa'nın Hatıratı (*Türkiye'de Beş Sene*), 5.Ordu Menzil Müfettişliğinin Harp Ceridesi, Karargâh-ı Umumiye'nin Çanakkale ile muhaberat dosyaları.

⁷⁸ Bu kaynaklardan birisi de Mütareke döneminde İngiliz komisyonu tarafından Türk Genelkurmayına cevaplanması için hazırlanan sorular ve verilen cevaplar olmuştur. Bu soru ve cevaplar için bkz. *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.4668, Dos.274, Fih.1-70; *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.4669, Dos.276, Fih.1-48.

⁷⁹ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.1643, Dos.22, Fih.18.

⁸⁰ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls.1643, Dos.22, Fih.19.

⁸¹ BÜLKAT, Orgeneral Yanyalı Esat, **Çanakkale Hatıraları**, Harp Akademileri Kütüphanesi, Daktilo yazma kopya; BÜLKAT, Mehmet Esat, **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, Haz. İhsan Ilgar, Yay. Haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul 2003.

olduğu da görülecektir. Ancak dikkat çeken diğer bir husus eleştirilerden nasibi alan Mustafa Kemal Atatürk'e dair değerlendirmelerinin Mayıs 1938'de büyük oranda değişmiş olmasıdır. Nitekim Esat Bülkat'ın, 16 Mayıs 1938'de Hasan Rıza Bey'e, Mustafa Kemal Atatürk'e iletmek üzere göndermiş olduğu ve “maruzumdur” ile başlayan ve anlaşıldığı kadarı ile maaş tahakkukuna dair bir sorun için kaleme aldığı 2 sayfalık yazısında eleştirel yaklaşımından ziyade “zeki, sarışın ve sevimli”, “büyük kumandan”, “emsalsiz büyük adam”, “ulu önderimize” varan değerlendirmeleri görülmektedir.⁸²

Çanakkale Muharebeleri esnasında önce 27. Alay komutanlığı sonra 19. Tümen komutanlığı görevlerini ifa eden Şefik Aker, Çanakkale Cephesi ve 27. Alay'a dair notlarını 1935 yılında Askerî Matbaa'da yayınlamıştır. Çalışma muhtevâ bakımından günümüz araştırma/inceleme eser niteliklerini yansıtmaktadır. Öyle ki Şefik Bey, kendi notlarının yanı sıra; İngiliz resmi tarihi, Liman von Sanders'in hatıraları, Tarih encümenin çalışmaları, harp cerideleri, Faik Bey'in muharebe takriri gibi birçok kaynağı mukayese usulüyle değerlendirmiştir.⁸³

Çanakkale Muharebe sahasının Güney Grubunu teşkil eden Seddülbahir bölgesinin en kritik noktaları arasında çıkarma sahilleri yer almaktadır. Bu bağlamda kara muharebelerinin ilk günü bölgeyi savunan 26. Alay'ın 3. Tabur'u da tarihi bir role sahip olmuştur. Tabur komutanı Mahmut Sabri Bey, yaralanmış olmasına rağmen muharebeye dair notlarını hastanede de olsa bir ay sonra kaleme almıştır. Ve bu notlar 1933 yılı içerisinde Harp Akademisi Matbaası, Isparta İlkadım Matbaası, Konya Yeni Anadolu Matbaası, Askerî Mecmua'da basılmıştır.⁸⁴ Muharebenin yaklaşık otuz altı saatlik bir bölümünü içeren bu notlarda çok fazla askeri evrak

⁸² *ATASE Arşivi*, Kls.2, Dos.79-1, Fih.1-2.

⁸³ AKER, [Mehmet] Şefik, **Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay**, Askerî Matbaa, İstanbul,1935. [99 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1-1. Kânun 1935, S. 40 Ekidir.]; AKER, [Mehmet] Şefik, “**Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay [I- IV]**”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 37, Mart 1988, s. 46-50; S. 41, Temmuz 1988, s. 57-60; S. 42, Ağustos 1988, s. 59-61; S. 43, Eylül 1988,s. 70-72; AKER, [Mehmet] Şefik, “**Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay**”, *Çanakkale Hatıraları*, 1. Cilt, Üçüncü Kitap, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 175-296; AKER, [Mehmet] Şefik, “Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay”, *Yay. Haz. TÜRKSAM, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 63, Nisan 2002, s. 30-47; AKER, [Mehmet] Şefik, “**27. Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey'in Arıburnu Savaşları Raporu**”, *Çanakkale Savaşı: Yakın Tarih İncelemeleri-1*, Ed. Muzaffer Albayrak, Yeditepe, İstanbul 2006; 3. Bsk. 2007, s. 49-104; AKER, [Mehmet] Şefik, “27. Alay Kumandanı Yarbay Şefik Bey'in (Aker) 25-26 Nisan 1915 Arıburnu Savaşları Hatıraları”, **Çanakkale: Arıburnu Kahramanları**, Haz. Cemalettin Yıldız - Nebahat Efe Yıldız, Emre Basımevi, İzmir 2006, s. 32-151.

⁸⁴ Mahmut [Sabri] (Binbaşı), **Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul 1933; Mahmut [Sabri] (Binbaşı), **Seddülbahir Muharebesi**, İlkadım Basımevi, Isparta 1933; Mahmut [Sabri] (Binbaşı), **Seddülbahir'in İlk Şanlı Müdafaası: 26. A. III. Tb.un Muharebesi**, 5. Fırka Kumandanlığınca Bastırılmıştır, Yeni Anadolu Matbaası, Konya 1933; Mahmut Sabri (Binbaşı), “Seddülbahir'de İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları”, *Askerî Mecmua*, C. 51, S. 90, Eylül 1933, s. 307—322; Mahmut Sabri (Binbaşı), “Sabri Binbaşı'nın Hatıraları”, *Kahramanlık Destanları*, Askerî Matbaa, İstanbul 1937, s. 133-151; Mahmut Sabri Bey, (Binbaşı), “Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı”, **Çanakkale Hatıraları**, 3. Cilt, İkinci Kitap, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2003; 2. Bsk. 2005, s. 63-82.

ve belgenin kullanılmaması dikkat çekmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel gerekçe Mahmut Sabri Bey'in hastanede yazmak durumunda kalmış olması gerektir.

Fahri Belen'in Çanakkale muharebesine ait notları da ilk defa 1933 yılında yayınlanmıştır. Nitekim bu çalışma 1934-1935 yılında Harp Akademisinde ders notu olarak okutulmuştur. Diğer yandan Fahri Belen'in 1964-1967 yıllarında Birinci Dünya Savaşı resmi tarihine dair beş ciltlik çalışma yaptığı göz önüne alındığında bu notların ehemmiyeti daha da görülecektir.⁸⁵

Bu dönemde ayrıca Kadri Perk⁸⁶, Mirliva Sedat⁸⁷, Bursalı Mehmed Nihad⁸⁸ gibi önemli isimler Çanakkale Muharebelerine dair çalışmalar kaleme almıştır.

⁸⁵ [BELEN] M. Fahri, **Çanakkale Muharebeleri'nden Çıkartma Hususunda Alınan Dersler**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul 1933; BELEN, Fahri, **Çanakkale Savaşı**, Harp Akademileri, İstanbul 1935; BELEN, Fahri, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi**, 5 Cilt, [1.Cilt: 1914 Yılı Hareketleri; 2. Cilt: 1915 Yılı Hareketleri; 3. Cilt: 1916 Yılı Hareketleri; 4. Cilt: 1917 Yılı Hareketleri; 5. Cilt: 1918 Yılı Hareketleri], Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964-1967; BELEN, (Muallim Kurmay Albay) Fahri, **Çanakkale Savaşından Alınan Dersler: Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

⁸⁶ PERK, Kadri, "Çanakkale'nin Eski Zamanları Hakkında Bir Tetkik ve Bu Mintıkada Cereyan Etmiş Bazı İmha Muharebeleri", **Askerî Mecmua**, C. 54, S. 100, Mart 1936, s. 123-130.

⁸⁷ [Mirliva] Sedat Paşa, **Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Muhârebe-i Bahriyesinde Türk Zaferi**, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi Neşriyatı, Askerî Matbaa, İstanbul 1927; Mirliva Sedat [Paşa], **Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi**, Sadeleştiren ve Yay. Haz. Mehmet Köçer, Phoenix, Ankara 2007; Mirliva Sedat [Paşa], **Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Zaferi**, Haz. Murat Çulcu, E Yayınları, İstanbul 2008.

⁸⁸ Mehmed Nihad [Binbaşı], **Büyük Harp'te Çanakkale Seferi**, Şehitlikleri İmar Cemiyeti Neşriyatı, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul 1926, 42 s. [Şehremini Konferansı, 15 Ağustos 1926]; Mehmed Nihad [Binbaşı], **Büyük Harp'te Çanakkale Seferi**, Askerî Matbaa, İstanbul 1928, 82 s. [İzmir Müstahkem Mevki Kumandanlığında] [1927-1928 Kış Konferansı (9 Ocak 1928)]. [Askerî Mecmua'nın C. 46, S. 70, (Eylül 1928) Ekidir]; Mehmed Nihad, "Büyük Savaşta Çanakkale Seferi", **Çanakkale Savaşı: Yakın Tarih İncelemeleri-1**, Ed. Muzaffer Albayrak, Yeditepe, İstanbul 2006; 3. Bsk. 2007, s. 11-40.

Diğer yandan bu süreçte askerî tarih dergilerinde Birinci Dünya Savaşı'na giriş⁸⁹, Seddülbahir⁹⁰, Arıburnu⁹¹, Anafarta Muharebeleri⁹², Çanakkale savunması⁹³, Deniz Savaşları⁹⁴, topçuluk⁹⁵, mayıncılık⁹⁶, idari ve ikmal işleri⁹⁷, hava muharebeleri⁹⁸, kahramanlık hikâyeleri⁹⁹, lağım muharebeleri¹⁰⁰, Harp Akademisi ders notları¹⁰¹ gibi birçok başlıkta makale hazırlanmıştır. Yine

⁸⁹ Nizamettin, “Karadeniz’de İlk Ateş”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 8, S. 3, Eylül 1341 [1925]; Hidayet, **Çanakkale Seferi Nasıl Başladı?**, Topçu Okulu Basımevi, İstanbul 1935.

⁹⁰ İbrahim, (Bnb.), “Seddülbahir’de Türklerin İlk Şanlı Müdafası”, **Askerî Mecmua**, C. 44, S. 63, 1 Kânûn-ı Evvel 1926, s. 38-52; ÖZGİL, İhsan, (Yzb.), “Çanakkale Savaşı’nda Seddülbahir Kıyılarının İlk Şanlı Müdafası”, **Askerî Mecmua**, C. 56, S. 110, Eylül 1938, s. 659-661; M. Refik, **Seddülbahir Muharebeleri**, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 1933.

⁹¹ Rasim, “Arıburnu Muharebeleri’nin İlk Günü”, **Piyade Mecmuası**, S. 89, Haziran 1934, s. 26-42; Büyük Harp’te Gazi Hazretleri’nin 19. Fırkadan İtibaren Kumanda Ettikleri Kıt’alarla İdare Buyurdıkları Muharebelerin Kısaca Hülasaları ve Tarihleri, [y.y.: yaylıy.], 1933. [Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi]

⁹² Gündüz Alp, **Anafartalar Kahramanı**, Maarif Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul 1933.

⁹³ ZOBU, Şemsi, “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi”, **Askerî Mecmua**, C. 6/53, S.98, Eylül 1935, s. 763-769; Remzi (Bnb.), “Sahil Müdafası”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 8, S. 2, Haziran 1341 [1925]; KOZANOĞLU, Fikri, “Gelibolu’ya Çıkarma Bugün Yapılıydı”, **Askerî Mecmua**, C. 56, S. 109, Haziran 1938, s. 501-506; Vahid, **Tarihin En Mühim Harb ve Seferleri**, Askerî Matbaa, İstanbul 1932.

⁹⁴ Sait Talat (Kaymakam), “Büyük Harbden Alınan Deniz Harbi Dersleri”, **Deniz Mecmuası**, S. 316, Mart 1930; S. 330, Birinci Teşrin 1933; Afif İzzet, “Akdeniz’de Yavuz ve Midilli”, **Deniz Mecmuası**, S. 333, Temmuz 1934, s. 313-328; MENGÜL, Sabri, **Türk Boğazlarının (Çanakkale ve Karadeniz) Tarihi**, Deniz Matbaası, İstanbul 1937. [344. Sayılı (Ocak 1937) Deniz Mecmuası ekidir.]; ALPAGUT, [Ali] Haydar [Emir], **Büyük Harb’in Türk Deniz Cephesi**, Deniz Matbaası, İstanbul 1937; Nizamettin, “Bahr-i sefid’te Yavuz ve Midilli”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C.8 S. 2, Haziran 1341 [1925]; Nizamettin, “Büyük Harp’te Çanakkale’ye Yapılmış Olan Büyük Deniz Zorlaması ve Bundan Bugün İçin Alınacak Öğütler”, **Topçu Mecmuası**, S. 94, Ağustos 1934, 74-94; S. 95, Kasım 1934, s. 11-27; H. Tahsin Nuri, “3-18 Mart Hücumu”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 7, S. Nisan 1340 [1924], s. 1754-1761; [DÜMER], Vehbi Ziya (Yzb.), “Çanakkale Muhârebâtında İngiliz Denizaltı Gemilerinin Aldığı Vazifeler ve Bahriyemizin Bu Gemilerle Mücadelesi”, **Deniz Mecmuası**, C. 46, S. 334, Birinci Teşrin 1934, s. 585-615; [DÜMER], Vehbi Ziya, “Çanakkale Savaşı’nda Türk Bahriyesi”, **Deniz Mecmuası**, C. 47, S. 336, Nisan 1935, s. 313-336; BÜYÜKTUĞRUL, Afif, “Çanakkale’de Türk Bahriyesi”, (Neşriyat Şubesi), **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 9, S. 5, Haziran 1926, s. 318-321; “Çanakkale Deniz Savaşı”, **Anafarta**, S. 3, Çanakkale, Ekim 1934, s. 8-10; [ALPAGUT], Ali Haydar Emir, “Çanakkale Zaferi’nde Türk Bahriyesi”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 7, S. 2, Nisan 1340 [1924], s. 1713-1753; KURTOĞLU, Fevzi, **Çanakkale ve 18 Mart 1915**, Deniz Matbaası, [336 Sayılı Deniz Mecmuasının İlavesidir.] İstanbul 1935; KURTOĞLU, Fevzi, **Türklerin Deniz Muharebeleri**, Sebati Matbaası, İstanbul 1935; KURTOĞLU, Fevzi, **Cihan Harbi’nde Deniz Muharebeleri: Türk Donanması Ne Yaptı?**, 2.Kısım, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1928; Yüzbaşı Şekib Ahmed, “Çanakkale’de Bir Mâni Vakası”, **Fen Kıt’atı Mecmuası**, 1. Sene, S. 12, Ağustos 1926, s. 9-14.

⁹⁵ Şükrü, “Çanakkale, Sina Şibh-i Ceziresinde, Arabistan, Filistin ve Süveyş Kanalında Macar Bataryalar”, **Topçu Mecmuası**, S. 31, Temmuz 1927, s. 35-40; S. Niyazi, “Büyük Harp’te Alman ve Fransız Bomba Topları”, **Topçu Mecmuası**, S. 19, Temmuz 1926, s. 37-40; H. Kemal, “Büyük Harp’te Alman Def’i Topçusu”, **Topçu Mecmuası**, S. 22, Ekim 1926, s. 34-37; Ferid Ferhan, “1914’de Alman ve Fransız Topçuluğu”, **Topçu Mecmuası**, S. 26, Şubat 1927, s. 14-17.

⁹⁶ H. Sami, “Büyük Harbde Mayınlar”, **Deniz Mecmuası**, S. 312, Mart 1929; Ethem (Kaymakam), “Cihan Harbi’nde Mayıncılık”, **Deniz Mecmuası**, S. Temmuz 1931, s. 242-254.

⁹⁷ Sami, “Balkan Harbi’nde ve Büyük Harp’te ‘Çanakkale’ Cephesinin İkmal İşleri”, **Levazım Mecmuası**, S. 26, Mart 1937, 63-76; S. 27, Haziran 1937, s. 46-53; Sabit, (Mirliva), “Çanakkale Harbi’nde İngiliz Sevk ve İdaresi”, **Askerî Mecmua**, C. 50, S.85, Haziran 1932, s. 43-60; C. 50, S. 86, Eylül s. 326-346.

⁹⁸ Ethem (Kaymakam), “Cihan Harbi’nde Tayyarecilik”, **Deniz Mecmuası**, S. Birinci Teşrin 1931; “Büyük Harp’te Tayyarecilik”, **Piyade Mecmuası**, S. 25, Mayıs 1927, s. 1033-1040.

⁹⁹ **Kahramanlık Destanları**, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul 1937.

¹⁰⁰ Yüzbaşı Kazım, “Amil Bizzat Lağımlar: İngilizlerin Çanakkale Kalesi Cephe-i Harbinde Tesis Ettikleri Lağımlara Dair Gördüklerim”, **Fen Kıt’atı Mecmuası**, 3. Sene, S. 33, Teşrinievvel [1927], s. 9-14.

¹⁰¹ Dukakinzâde Feridun [Dirimtekin], **Büyük Harb: Türk Cebheleri: Çanakkale Cephesi, Harb Akademisi 1926-1927 Tedrisatı Üçüncü Sınıf 2. Kısım**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Askerî Akademiler Kumandanlığı

askerî tarih dergileri aracılığıyla birçok tercüme eser Türk literatürüne kazandırılmıştır. Bu dönemde dikkat çeken tercüme başında Aspınall Oglanlar tarafından kaleme alınan Çanakkale muharebeleri konusunda İngiliz resmi tarihi gelmektedir.¹⁰²Diğer yandan Colmar Freiherr von der Goltz¹⁰³, Carl Mühlmann¹⁰⁴, Otto Hering¹⁰⁵, Hermann Lorey¹⁰⁶, Rene

Matbaaları, İstanbul 1927; Burhaneddin, **Türk Cepheleeri: Çanakkale Muharebesi Notları**, Harp Akademileri Komutanlığı Matbaası, İstanbul 1929.

¹⁰² ASPINALL-OGLANLAR, C. F. [Cecil Faber], **Çanakkale Muharebeleri, İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi**, Çev. Muharrem Feyzi, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932; ASPINALL-OGLANLAR, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb'in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı, C. I: Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar**, Çev. Tahir Tunay, Askerî Matbaa, İstanbul 1939; ASPINALL-OGLANLAR, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb'in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı**, Çev. Avni, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul 1939. [I. cildin lâhika ve haritaları]; ASPINALL-OGLANLAR, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb'in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı, C. II: 1915 Mayısından Tahliye Kadar**, Çev. M. Hulusi, Askerî Matbaa, İstanbul 1940; ASPINALL-OGLANLAR, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb'in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı**, Çev. Sait, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul 1940. [II. cildin lâhika ve haritaları]; ASPINALL-OGLANLAR, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb'in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı**, 2 Cilt, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005.

¹⁰³ Goltz, Colmar Freiherr von der, **Golç Paşanın Hatıratı: İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İran'da (1915-1916)**, Büyük Erkânharbiye Reisliği Onuncu Şube, Çev. Salih Mayakuşu, Askerî Matbaa, İstanbul 1932.

¹⁰⁴ MÜHLMANN, Carl, **Der Kampf um Die Dardanellen 1915**, Bd. 16, Reich- sarchiv, Schlachten des Weltkrieges, Oldenburg, G. Stalling, Berlin 1927; MÜHLMANN, Carl [Muhlmann, Brutose], **Çanakkale Muharebesi**, Çev. Miralay Halil Kemal, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi Neşriyatı, Askerî Matbaa, İstanbul 1927; MÜHLMANN, Carl, **Çanakkale Muharebesi 1915**, Çev. Mehmet Cemal, Vilayet Matbaası, Kastamonu 1933; MÜHLMANN, Carl, **Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Notları**, Tercüme: Sedat Umran, Timaş Yayınları, İstanbul 1998; 2. Bsk. 2003; 5. Bsk. 2009. [2. Baskıdan itibaren eser adı Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Anıları şeklindedir.]; MÜHLMANN, Carl], (Mülman), "Büyük Harp'te Türkiye'nin Almanya'ya Muaveneti", Çev.?, **Askerî Mecmuası**, S. 68, İstanbul Mart 1928, s. 90-94.

¹⁰⁵ HERSING, [Otto], "Çanakkale Harbi'nde İngilizlerin Triumph ve Majestic Zırhlıları Nasıl Batırılmıştı?", Çev. Binbaşı Abdürrahman Şeref, **Deniz Mecmuası**, C. 47, S. 335, İkinci Kanun 1935, s. 32-42.

¹⁰⁶ LOREY, Amiral [Hermann], **Türk Sularında Deniz Hareketleri**, Cilt 1, Çev. Tekirdağlı H. Sami, Genelkurmay Başkanlığı IX. Deniz Şubesi Yayınları, İstanbul 1936. [Alman resmî deniz harp tarihinden icap eden haşiyelerle genişleterek yazılmıştır: Der Krieg zur See, 1914-1918. Der Krieg in den Türkischen Gewässern: Bd. I, Die Mittelmeer-Division]; LOREY, Amiral [Hermann], **Türk Sularında Deniz Hareketleri**, Cilt 2: Boğazlar Etrafında Mücadele, Çev. Tacettin Talayman, Genelkurmay Başkanlığı IX. Deniz Şubesi Yayınları, İstanbul 1946. [Alman resmî deniz harp tarihinden icap eden haşiyelerle genişleterek yazılmıştır: Der Krieg zur See, 1914-1918. Der Krieg in den türkischen Gewässern: Bd. II: Der Kampf um die Meerengen]

esmazes¹⁰⁷, Sir Julian Corbett¹⁰⁸, Maurice Larcher¹⁰⁹, Auguste Antoine Thomazi¹¹⁰ gibi Çanakkale muharebelerine katılmış ya da Cumhuriyet döneminden başlamak üzere günümüz askerî tarih yazımını da etkilemiş önemli isimlerin eserlerinin tercümesi yapılmıştır. Bunların yanı sıra dönem içerisinde birçok çevirinin askerî tarih çalışmalarına kazandırıldığı görülmektedir.¹¹¹

¹⁰⁷ DESMAZES, [Rene], *L'expédition des Dardanelles*, Ecole Supérieure de guerre, Paris 1925, 203 p. [Desmazes, Çanakkale Harekâtı'nın Deniz muharebelerine ilişkin kısımlarını Deniz Yüzbaşı Denis De Rivoyre ile işbirliğinde yazmıştır.]; DESMAZES, Rene, *The Landing of the Allies at the Dardanelles*, translated by E. M. Benitez, The Army War College, Washington 1926. [Revue Militaire Française, Mars-Julliet 1926'dan İngilizceye çevrilerek ayrı basılmıştır.]; DESMAZES, Rene, [Binbaşı Demaz], *Çanakkale Seferi*, Nakleden Binbaşı Bahaeddin, Büyük Erkânı Harbiye Reisliği X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul 1930, 118 s.

¹⁰⁸ CORBETT, Sir Julian [Culyan Kurbe], *Harekât-ı Bahriye*, Çev. Ali Rıza Seyfi, 3 Cilt, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1926.

¹⁰⁹ LARCHER, M. [Maurice], *Cihan Harbi'nde Türk Harbi, Cilt I: Harbin Anâsır ve Mukaddemâtı ve Heyet-i Umumiyesinin Hülâsası*, Nakl ve Tahşiyeye Eden Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, Matbaa-i Askerî, İstanbul 1927. [Eser adı 2. ve 3. ciltte Büyük Harbde Türk Harbi şeklindedir.]; LARCHER, M. [Maurice], *Büyük Harbte Türk Harbi, Cilt II: Esas Türk Cephelerindeki Harekât ve Muhârebât*, Nakl ve Tahşiyeye Eden Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye X. Şubesi, Matbaa-i Askerî, İstanbul 1928, 90 s. [Eser adı 1. ciltte Cihan Harbi'nde Türk Harbi şeklindedir.]; LARCHER, Maurice, "Dünya Harbi'nde Boğaz Harekâtı: 1915 Çanakkale Seferi", (Çeviren ve notlandıran Yarbay Bursalı Mehmed Nihad, Haz. Murat Çulcu), Maurice Larcher - Mehmed Emin Bey - Murat Çulcu, *Çanakkale 1915: Boğaz Harekâtı*, E Yayınları, İstanbul 2008; [LARCHER, Maurice], (Binbaşı M. Laşer), "Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları", Çev. Yzb. İbrahim, *Mecmua-i Askeriye*, C. 43, S. 59, Kânûn-ı Evvel 1341 [1925], s. 48-64; LARCHER, Maurice, "Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları", Çev. Emine Yılmaz, *Askerî Tarih Bülteni*, C. 21, S. 41, Ağustos 1996, s. 143-155.

¹¹⁰ THOMAZI, Auguste] (THOMAS, A.), "Çanakkale Deniz Muharebeleri", 1928 Yılında *Vakit- Yeni Asır* gazetelerinde tefrika edilmiştir; THOMAZI, A. [Auguste Antoine], "18 Mart 1915 Deniz Taarruzu Hazırlık, Filonun Çanakkale Boğazına Girişi ve Sonuç", Çev. Hüseyin Işık, *Askerî Tarih Bülteni*, C. 9, S. 17, Ağustos 1984, s. 107-118; THOMAZI, A. [Auguste Antoine], "Çanakkale Çıkarmasının Hazırlanması (Mart-Nisan 1915)", Çev. Hüseyin Işık, *Askerî Tarih Bülteni*, C. 10, S. 18, Şubat 1985, s. 81-92; THOMAZI, A. [Auguste Antoine], "Müttefiklerin Çanakkale Çıkarması", Çev. Hüseyin Işık, *Askerî Tarih Bülteni*, C. 10, S. 19, Ağustos 1985, s. 79-91.

¹¹¹ Bu çalışmalar için bkz. "Müttefikler Tarafından Çanakkale Üzerine İcra Edilen Sevkülceş-i Bahrî", Çev. Kd. Yzb. Muammer, *Risâle-i Mevkûte-i Bahriye*, C. 7, S. 2, Nisan 1340 [1924], s. 1912-1925; VON KUHL, Hermann, *Harb-i Umûmî'nin İhzar ve İdaresinde Alman Erkân-ı Harbiyesi*, Çev. Bursalı Mehmed Nihad, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1340 [1924]; WEGENER, Wolfgang, *Büyük Harbin Deniz Sevkülceşi*, Çev. H. Sami, Deniz Matbaası, İstanbul 1932; WILSON, H. W. [Herbert W.], *Büyük Harp'te Deniz Muharebeleri*, Çev. Deniz Binbaşı Lûtfi Telât, Büyük Erkânı Harbiye 9. Deniz Şubesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1931; WILSON, H. W. [Herbert W.], *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri: Büyük Harbe Kadar*, Çev. Lütfi Çekiç, Genelkurmay Başkanlığı 9. Şube, Ankara 1937; "Geceleyin Tabiye Ricatı ve Çanakkale'deki Harekâtın Alınan Bir Ders", Çev. Mehmed Cemal, *Mecmua-i Askeriye*, C. 43, S. 57, 31 Mayıs 1341 [1925], s. 104-114; "Büyük Harbde Torpido Silahnın Muvaffakiyeti ve Muvaffakiyetsizliği", Çev. Yzb. Abdurrahman, *Deniz Mecmuası*, S. 314, Eylül 1929; "Büyük Harbin Son Senesinde Yavuz ve Midilli", Çev. Bnb. H. Sami, *Deniz Mecmuası*, S. 310, Teşrin-i Evvel 1928; "Çanakkale Muharebeleri [I-II]", Çev. Binbaşı Necat, *Deniz Mecmuası*, C. 46, S. 334, Birinci Teşrin 1934, s. 421-435; C. 47, S. 335, İkinci Kanun 1935, s.17-22; "Çanakkale'de Alman Bahriyesi", Çev. Mehmet İzzet, *Risâle-i Mevkûte-i Bahriye*, C. 9, S. 4, Mayıs 1926, s. 218-240; "1912'den 1918'e Kadar İtilaf Devletlerinin Akdeniz'de Sevkülceşi Müşterek Faaliyetleri", Çev. Abdurrahman Şeref, *Deniz Mecmuası*, S. 317, Haziran 1930, Tarih Kısmı; BAUBNOF, Alexandre, "Büyük Harp Esnasında İstanbul Boğazı Meselesi", Çev. Muhittin Etingü, *Deniz Mecmuası*, C. 48, S. 340, 1936, s. 200-217; BERCEM, Beda Von, "Göben ve Breslau'nun Kurtulmasında Avusturya Donanmasının Rolü", Çev. Tahir, *Deniz Mecmuası*, S. 326, Teşrin-i Evvel 1932, s. 187-197; [ADAMOV, Evgenii A.], ADAMOV, E. E., *Cihan Harbi Esnasında Avrupa Hükümetleri ile Türkiye: Anadolu'nun Taksimi*, Çev. Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Babaeskili Hüseyin Rahmi, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1926; *1914'den 1916 Senesine Kadar Balkan ve Türkiye'de Büyük Harb*, Alman Arşivinin "Grosse Krieg" (Büyük Harp) Eserinin 9. cildi, 1927, Çev. [Mehmet] Nihad, Askerî Matbaa,

3.2.2. Diğer Çalışmalar

Cumhuriyet Döneminde askeri tarih yazımı içerisinde Çanakkale Savaşlarına dair şekillenen alanlardan birisi de sivil yapıların ya da mülki idarelerin etkisi olmuştur. Bu noktada vilayet matbaaları, Halkevlerinin tarih şubelerinin konferans ve yayınları, basında yer alan tercüme ve hatıralar önemli bir yere sahiptir.

Bu dönem basına yansıyan hatıra ya da tefrikaların en dikkat çekenlerinden birisini Çanakkale Mayın Grup Komutanı Nazmi Bey'in 1935 yılında Yedigün Dergisinde yer alan hatıraları oluşturmaktadır.¹¹² Yine aynı dergide bir sene sonra bu sefer Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Çobanlı'nın hatıraları yer alacaktır.¹¹³ Aynı sene Yedigün Dergisi bu sefer Hüseyin Cahit Yalçın'ın Çanakkale'ye dair değerlendirmelerine yer vermiştir.¹¹⁴ Bunların haricinde bu dönem Türk basınında Hans Von Kannengiesser'in hatıraları "Çanakkale Melhamelerinde Türk Şehâmeti" isimli tefrika ile Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır.¹¹⁵ Diğer yandan Abidin Daver 19 Ekim 1934 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde "Türkler ile Süngü Süngüye" isimli bir tefrikaya başlamıştır. Tefrikanın ilk sayısında Fransız Topçu subayı Henri Feuille'nin günlüğünü yayınlacağını duyurmuştur. Ancak bu ilk sayıda bir çağrı da yapmıştır. "*Fransız zabitanın harp hatıralarını nakledeken Türk zabitan tarafından yazılmış olup elime geçen yazılan da bunlara ilave etmek sureti ile bu noksanı telâfiye çalışacağım. Çanakkale muharebelerine iştirak etmiş olan zabitanlarımızın gönderecekleri kıymetli ve canlı hatıraları da, Fransız zabitanın eserine zeylen, memnuniyet ve teşekkürle neşre hazırız.*"¹¹⁶

Bu çağrı karşılık bulmuş ve o esnada hayatta olan Türk Topçu subaylarından da tefrikaya hatıralarını gönderenler olmuştur. Bu dönem basına yansıyan diğer bir hatıra ise Şevki Yazman'ın "Türk Çanakkale" isimli çalışması olmuştur.¹¹⁷ Ayrıca Şükrü Fuat Gücüyener

İstanbul 1934. [Askerî Mecmua'mn C. 52, S. 95 Tarih Kısmı Ekidir (Kânûn-ı Evvel 1934)]; **Büyük Harbe Girmezden Evvel ve Girdikten Sonra İngiliz Bahriyesi**. Nakleden: Nejat, Deniz Basımevi, İstanbul 1933. [331 Sayılı (Ocak 1934) Deniz Mecmuasının ekidir.]; THOMSEN, Von (Dr.), "Çanakkale 1965 İhtifali", Çev. Şemsi Bargut, **Donanma Dergisi**, C. 79, S. 452, Ocak 1966, s. 8-16; ZAYONÇKOVSKİY, A. M. [Andrey Medardoviç], "Büyük Harp (1914: İran ve Çanakkale Cepheleleri)", Çev. Binbaşı Latif, **Askerî Mecmua**, C. 53, S. 97, Haziran 1935, s. 480-486.

¹¹²Naci Sadullah, "Nazmi Kaptan", **Yedigün Dergisi**, S. 106, 20 Mart 1935. [Nusrat Mayın Gemisi Subaylarından Binbaşı Nazmi Akpınar ile yapılan söyleşi.]

¹¹³ ÇOBANLI, Cevat, [Cevat Paşa], "General Cevat Çobanlı Hatıralarını Anlatıyor", **Yedigün Dergisi**, İstanbul 1936.

¹¹⁴ YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Çanakkale", **Yedigün Dergisi**, C. 7, S. 178, 5 Ağustos 1936.

¹¹⁵ [KANNENGIESSER, Hans Von] / Kannengiesser Paşa, "Çanakkale Melhamelerinde Türk Şehâmeti", Nakleden: Muharrem Feyzi, **Cumhuriyet**, 9 Teşrin-i Sâni 1927. [Bu tarihten itibaren 2 günde bir tefrika edilmiştir.]

¹¹⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1934.

¹¹⁷ **Ulus**, 7 Nisan 1938; YAZMAN, Mehmet Şevki, **Türk Çanakkale**, Ulus Basımevi, Ankara 1938; YAZMAN, Mehmet Şevki, **Bir Subayın Kaleminden "Türk Çanakkale": Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var**, Yay. Haz. Tuncay Yılmaz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

Çanakkale Muharebelerine dair “yeni nesile harp hatıraları” olarak başladığı seriyi daha sonra “Birinci Cihan Harbinde tanıdığım Kahramanlar” olarak isimlendirmeye başlamıştır. Böylece daha çok kahramanlık temelinde olmak üzere kısa da olsa savaş hatıralarına yer vermeye başlamıştır.¹¹⁸

Çanakkale Cephesi’nde görev yapan subayların hatıralarını Vilayet Matbaaları da yayınlamıştır. Bunlardan birtanesi de Şemsettin Benlioğlu’nun, “1915 Çanakkale Muharebeleri’nden Bir Kısımının Tarihçesi” isimli çalışmasıdır. Ki bu eser 1934 yılında basılmıştır.¹¹⁹ Diğer yandan Enver Ziya Karal’ın Halkevi tarih şubesi çalışmaları kapsamında Ankara Belediyesi’nde vermiş olduğunu-ana hatları içeren kısa bir çalışma- konferans 1938 yılında basılmıştır.¹²⁰

Bu çalışmaların kendi döneminde yarattığı etki tam olarak saptanamasa da tarih yazımının kaynaklarını teşkil etme noktasında önemli bir yere sahip olduğu açıktır.

¹¹⁸ GÜCÜYENER], Muallim [Şükrü] Fuat, **Çanakkale’de Kumkale Muharebesi**, Anadolu Türk Kitaphanesi Yeni Nesle Harp Hatıraları 1, Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi, Resimli Su Basımevi, İstanbul 1932; [GÜCÜYENER], Muallim [Şükrü] Fuat, **Çanakkale’de İntepe Topçuları**, Anadolu Türk Kitaphanesi Yeni Nesle Harp Hatıraları 2, Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi, Resimli Su Basımevi, İstanbul 1932; GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Binbaşı Şevki Bey**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar: 1, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947; GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Taşköprülü Aloş**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar: 2, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947; GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Bursalı Mehmet Onbaşı**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar: 3, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947; GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Çerkeşli Ömer**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar: 4, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947; GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Aydınlı Ethem Çavuş**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar: 5, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947; GÜCÜYENER, Şükrü Fuat, **Erzincan’lı Oğuz Amca**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar: 6, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947; GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Galatasaray’lı Mülâzım Halet**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar: 7, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947; GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Dün ve Bugün: Bir Kahramanın Hayatı: Kara Salih Çavuş (32. Alayda Asker)**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar: 8, Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi, 1947; 3. Bsk. İstanbul 1948; [Muallim Şükrü Fuat Gücü- yener Yayınevi], İstanbul 1950; 1953; GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Enver (Paşa)**, Birinci Cihan Harbi’nde Tanıdığım Kahramanlar, [Muallim Şükrü Fuat Gücü- Yener Yayınevi], İstanbul 1951; GÜCÜYENER, [Muallim] Muallim Şükrü Fuat, “Birinci Dünya Savaşı’nda Tanıdığım Kahramanlar”, **Çanakkale Hatıraları**, 3. Cilt, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

¹¹⁹ BENLİOĞLU, F. Şemsettin, **1915 Çanakkale Muharebeleri’nden Bir Kısımının Tarihçesi**, Vilayet Basımevi, Çanakkale 1934.

¹²⁰ KARAL, Enver Ziya, **Büyük Harp’te Çanakkale**, Cumhuriyet Halk Partisi, Konferanslar: 2/15, (Şehremini’de Verilen Konferans), CHP Yayınları, Ankara 1938.

SONUÇ

Çanakkale Muharebeleri konusunda resmi askerî tarih yazımı Harp Tarihi Komisyonun kurulması ile başlamış ve ilk eserini Eylül 1916 tarihinde hazırlamıştır. Bu tarihten başlamak üzere günümüze değin devam eden bir süreç de başlamıştır. Bu süreci inceleme dönemimiz tarih aralığında üç kısım olarak değerlendirebiliriz. Birinci bölüm Birinci Dünya Savaşı dönemidir. Bu dönemde Harp Tarihi komisyonun kurulması yazım sürecini sistematik ve kurumsal bir kimliğe kavuşturmuştur. Ayrıca temel kaynakların teminini de kolaylaştırmıştır. İkinci dönem Mütareke sürecidir. Bu dönemde resmi askerî tarih yazımında Çanakkale Savaşlarının ana iskeleti büyük oranda şekillendirmiştir. Öyle ki 1920 yılında gerek Harp Akademileri başta olmak üzere verilen konferanslar ve bunların yayınlanması gerekse 1922 yılında harp tarihi komisyonun çalışması bize bir temel ortaya koymuştur. Ayrıca bu dönemde birçok yabancı eser tercüme edilerek literatüre kazandırılmıştır. Son olarak Cumhuriyet dönemi gelmektedir. Bu dönemde ise Çanakkale Muharebeleri yazımına dair Harp Tarihi komisyonunun geçmiş tecrübelerinin de etkisi ile yazım süreci için kaynaklarını ve hatta bu kaynaklardan pasajları tespit etmiştir. Yine bu dönemde Esat Paşa başta olmak üzere birçok önemli ismin hatırası gün yüzüne çıkmıştır. Ki bu noktada dönem basının da önemli bir yeri vardır. Nitekim kimi hatıralar gazeteler aracılığı ile tefrika edilirken kimi hayatta olan subayların anısı da basında yer bulmuştur.

Her üç dönemin de Çanakkale Muharebelerine dair tarih yazımına çok önemli katkıları olmuştur. İlk olarak Harp Tarihi şubesinin kuruluş gerekçesinde Çanakkale Muharebelerini yazmak için teşkil edilmesinin de etkisi ile bu döneme dair ana kaynakların tespiti ve temini önemli oranda başarılı olarak tamamlanmıştır. Öyle ki birçok subaydan talep edilen Çanakkale Muharebelerine dair hatıralarını talep etmeleri karşılık bulmuştur. Ve buradan hareketle kaynak değer özelliğini ana ekseninde bugün dahi koruyan eserler ortaya çıkmıştır. Diğer bir etkisi yazım sürecinin planlanması olmuştur. Nitekim bu planlama ilk eserden itibaren başlamış, 1927 çalışması ile büyük oranda tamamlanmıştır. Ayrıca yazım sürecine olan ilgi Avrupa başta olmak üzere öncelikle savaşa taraf olan ülkelerdeki birçok eserin Türk literatürüne kazandırılması sağlanmıştır. Buna dair çevirilerin genel olarak Askeri Tarih Dergilerinde yayınlandığı görülmektedir. Diğer yandan Halkevi tarih şubeleri, vilayet matbaaları, sivil dergiler de sürece olumlu katkı sağlamıştır.

Ezcümle 1916-1938 yılı, Askerî tarih yazımında Çanakkale Muharebeleri kaynaklarını tespit etmiş, yazım şablonunu belirlemiş, birçok hatıra ve anıyı araştırmacılara ulaştırmış günümüz yazımının ana iskeletini tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

ATASE Arşivi, BDH, Kls.1484, Dos.6, Fih:1-1,1-5,1-7,1-14,1-15,1-16,2.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.1643, Dos.22, Fih.18.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.1643, Dos.22, Fih.19.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.1643, Dos.22, Fih.6.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.1643, Dos.22, Fih.6-2.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.77.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.78.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.78-1.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.78-1a.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.79, 79-1,79-1a.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.80-1.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.81.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.81-4-13a.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.82.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.82-1.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.82-2.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.83.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.84-1-4.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.85.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.85-1-14.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.3414, Dos.65, Fih.85-1a.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4339, Dos.228.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4532, Dos.26, Fih.1-1.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4532, Dos.26, Fih.1-36a.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4544, Dos.1.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4633, Dos.110, Fih.7, 7-1.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4663, Dos.110, Fih.7-2.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4668, Dos.274, Fih.1-70;

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4669, Dos.276, Fih.1-48.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4767, Dos. H-1; 4.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4798, Dos.H1-7; 6.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4821, Dos.H1-103; 7.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4831, Dos.H1-8; 8.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4835, Dos.H1-49; 9.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.4836, Dos.H1-26.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.49, Dos.228.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.5337, Dos.H1-14; 27.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.5337, Dos.H1-5; 26.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.5338, Dos.H1-24; 57.

ATASE Arşivi, BDH, Kls.5384, Dos.H1-25.

ATASE Arşivi, Kls.2, Dos.79-1, Fih.1-2.

İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Müteferrik Evrak, 048610.

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1934.

Ulus, 7 Nisan 1938.

ARAŞTIRMA İNCELEME ESERLER

“1912’den 1918’e Kadar İtilaf Devletlerinin Akdeniz’de Sevkulceysi Müşterek Faaliyetleri”, Çev. Abdürrahman Şeref, *Deniz Mecmuası*, S. 317, Haziran 1930.

“Büyük Harbde Torpido Silahının Muvaffakiyeti ve Muvaffakiyetsizliği”, Çev. Yzb. Abdurrahman, *Deniz Mecmuası*, S. 314, Eylül 1929.

“Büyük Harbin Son Senesinde Yavuz ve Midilli”, Çev. Bnb. H. Sami, **Deniz Mecmuası**, S. 310, Teşrin-i Evvel 1928.

“Büyük Harp’te Tayyarecilik”, **Piyade Mecmuası**, S. 25, Mayıs 1927, s. 1033-1040.

“Çanakkale Deniz Savaşı”, **Anafarta**, S. 3, Çanakkale, Ekim 1934, s. 8-10.

“Çanakkale Muharebeleri [I-II]”, Çev. Binbaşı Necat, **Deniz Mecmuası**, C. 46, S. 334, Birinci Teşrin 1934, s. 421-435; C. 47, S. 335, İkinci Kanun 1935,s.17-22.

“Çanakkale’de Alman Bahriyesi”, Çev. Mehmet İzzet, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 9, S. 4, Mayıs 1926, s. 218-240.

“Geceleyin Tabiye Ricatı ve Çanakkale’deki Harekâttan Alman Bir Ders”, Çev. Mehmed Cemal, **Mecmua-i Askeriye**, C. 43, S. 57, 31 Mayıs 1341 [1925], s. 104-114.

“Gelibolu Nasıl Tahliye Edildi?”, Çev. Mehmed Tahir, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 3, S. 8, Haziran 1333 [1917], s. 357-370.

“Müttefikler Tarafından Çanakkale Üzerine İcra Edilen Sevkülceyş-i Bahri”, Çev. Kd. Yzb. Muammer, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 7, S. 2, Nisan 1340 [1924], s. 1912-1925.

1914’den 1916 Senesine Kadar Balkan ve Türkiye’de Büyük Harb, Alman Arşivinin “Grosse Krieg” (Büyük Harp) Eserinin 9. cildi, 1927, Çev. [Mehmet] Nihad, İstanbul Askerî Matbaa, 1934. [Askerî Mecmua’mn C. 52, S. 95 Tarih Kısmı Ekidir (Kânûn-ı Evvel 1934)].

Abidin DAVER, “Çanakkale Boğazı’nda İngiliz ve Fransız Donanmasının Zayıyatı”, Donanma [Donanma Cemiyetinin Haftalık Gazetesidir], No. 86-38, 12 Mart 1331/25 Mart 1915.

ADAMOV, Evgenii A., ADAMOF, E. E., **Cihan Harbi Esnasında Avrupa Hükümetleri ile Türkiye: Anadolu’nun Taksimi**, Çev. Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Babaeskili Hüseyin Rahmi, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1926.

Afif İzzet, “Akdeniz’de Yavuz ve Midilli”, **Deniz Mecmuası**, S. 333, Temmuz 1934,s. 313-328.

Ahmed İsmail, “Alman Donanması Etrafında”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 5, S. 4, Şubat 1335 [1919], s. 721-741.

Ahmed İsmail, “Çanakkale Seferi”, **Mecmua-i Senevîye-i Bahriye**, S. 2, Temmuz 1332 [1916], s. 13-26.

Ahmed İsmail, “Deniz Harbinden Alınan Derslerden Torpido”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 5, S. 5, Şubat 1335 [1919].

Ahmed İsmail, “Harb Tecrübelerine Nazaran Sahil İstihkâmlarının Teslihatı”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 4, S. 6, Nisan 1334 [1918].

Ahmed İsmail, “Lord Fisher’in Hatıratı”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 6, S. 1, Teşrin-i Sâni 1335 [1919].

AKER, [Mehmet] Şefik, “**27. Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey’in Arıburnu Savaşları Raporu**”, Çanakkale Savaşı: Yakın Tarih İncelemeleri-1, Ed. Muzaffer Albayrak, Yeditepe, İstanbul 2006; 3. Bsk. 2007, s. 49-104.

AKER, [Mehmet] Şefik, “27. Alay Kumandanı Yarbay Şefik Bey’in (Aker) 25-26 Nisan 1915 Arıburnu Savaşları Hatıraları”, **Çanakkale: Arıburnu Kahramanları**, Haz. Cemalettin Yıldız - Nebahat Efe Yıldız, Emre Basımevi, İzmir 2006, s. 32-151.

AKER, [Mehmet] Şefik, “Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay [I- IV]”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 37, Mart 1988, s. 46-50; S. 41, Temmuz 1988, s. 57-60; S. 42, Ağustos 1988, s. 59-61; S. 43, Eylül 1988, s. 70-72.

AKER, [Mehmet] Şefik, “Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay”, **Çanakkale Hatıraları**, 1. Cilt, Üçüncü Kitap, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 175-296.

AKER, [Mehmet] Şefik, “Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay”, Yay. Haz. TÜRKSAM, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 63, Nisan 2002, s. 30-47.

AKER, [Mehmet] Şefik, **Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1935. [99 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1-1. Kânun 1935, S. 40 Ekidir.]

Ali Haydar Emir [ALPAGUT], “Akdeniz Boğazı Muharebeleri [I-VIII]”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 1, S. 8, Haziran 1331 [1915], s. 193-210; C. 1, S. 10, Ağustos 1331 [1915], s. 193-210; C. 1, S. 12, Teşrin-i Evvel 1331 [1915], s. 193-210; C. 2, S. 2, Kânûn-ı Evvel 1331 [1915], s. 193-210; C. 2, S. 4, Şubat 1331 [1916], s. 193-210; C. 2, Nisan 1332 [1916], s. 193-202; C. 2, S. 8, Haziran 1332 [1916], s. 193-202; C. 2, S. 10, Ağustos 1332 [1916], s. 193-210, v.d.

Ali Rıza [Seyfioğlu], “Kal'a-i Sultaniye”, **Donanma Dergisi**, S. 89, 2 Nisan 1331 [1915].

ALPAGUT, [Ali] Haydar [Emir], **Büyük Harb'in Türk Deniz Cephesi**, Deniz Matbaası, İstanbul 1937.

ALPAGUT, Ali Haydar Emir, “Çanakkale Zaferi’nde Türk Bahriyesi”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 7, S. 2, Nisan 1340 [1924], s. 1713-1753.

ASPINALL-OGLANDER, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb’in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı, C. I: Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar**, Çev. Tahir Tunay, Askerî Matbaa, İstanbul 1939.

ASPINALL-OGLANDER, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb’in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı**, Çev. Avni, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul 1939. [I. cildin lâhika ve haritaları].

ASPINALL-OGLANDER, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb’in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı, C: II: 1915 Mayısından Tahliyeye Kadar**, Çev. M. Hulusi, Askerî Matbaa, İstanbul 1940.

ASPINALL-OGLANDER, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb’in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı**, Çev. Sait, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul 1940. [II. cildin lâhika ve haritaları].

ASPINALL-OGLANDER, C. F. [Cecil Faber], **Büyük Harb’in Tarihi: Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı**, 2 Cilt, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005.

ASPINALL-OGLANDER, C. F. [Cecil Faber], **Çanakkale Muharebeleri, İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi**, Çev. Muharrem Feyzi, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932.

BAUBNOF, Alexandre, “Büyük Harp Esnasında İstanbul Boğazı Meselesi”, Çev. Muhittin Etingü, **Deniz Mecmuası**, C. 48, S. 340, 1936, s. 200-217.

BELEN M. Fahri, **Çanakkale Muharebeleri’nden Çıkartma Hususunda Alınan Dersler**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul 1933.

BELEN, (Muallim Kurmay Albay) Fahri, **Çanakkale Savaşından Alınan Dersler: Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

BELEN, Fahri, **Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi**, 5 Cilt, [1.Cilt: 1914 Yılı Hareketleri; 2. Cilt: 1915 Yılı Hareketleri; 3. Cilt: 1916 Yılı Hareketleri; 4. Cilt: 1917 Yılı Hareketleri; 5. Cilt: 1918 Yılı Hareketleri], Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964-1967.

BELEN, Fahri, **Çanakkale Savaşı**, Harp Akademileri, İstanbul 1935.

BENLİOĞLU, F. Şemsettin, **1915 Çanakkale Muharebeleri’nden Bir Kısımın Tarihçesi**, Vilayet Basımevi, Çanakkale 1934.

BERCHEM, Beda Von, “Göben ve Breslau’nun Kurtulmasında Avusturya Donanmasının Rolü”, Çev. Tahir, **Deniz Mecmuası**, S. 326, Teşrin-i Evvel 1932, s. 187-197.

Burhaneddin (Bnb.), “Arıburnu (Kuzey Grubu) Muharebeleri (14 Mayıs-19 Mayıs Olayları)”, **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006

Burhaneddin, **Harb-i Umûmî’de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Arıburnu Şimâl Grubu Muhârebâtı**, 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Vekayii), İstanbul, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336 [1920].

Burhaneddin, **Türk Cepheleri: Çanakkale Muharebesi Notları**, Harp Akademileri Komutanlığı Matbaası, İstanbul 1929.

Bursalı Mehmed Nihad, Harb-i Umûmide Seddülbahir Cenub Grubu Muharebâtı, Matbaa-i Askeri, İstanbul 28 Haziran 1920.

BÜLKAT, Mehmet Esat, **Esat Paşa’nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, Haz. İhsan Ilgar, Yay. Haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul 2003.

BÜLKAT, Orgeneral Yanyalı Esat, **Çanakkale Hatıraları**, Harp Akademileri Kütüphanesi, Daktilo yazma kopya.

Büyük Harbe Girmezden Evvel ve Girdikten Sonra İngiliz Bahriyesi, Nakleden: Nejat, Deniz Basımevi, İstanbul 1933. [331 Sayılı (Ocak 1934) Deniz Mecmuasının ekidir.]

Büyük Harp’te Gazi Hazretleri’nin 19. Fırkadan İtibaren Kumanda Ettikleri Kıt’alarla İdare Buyurdıkları Muharebelerin Kısaca Hülasaları ve Tarihleri, [y.y.: yayl.y.], 1933. [Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi]

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, “Çanakkale’de Türk Bahriyesi”, (Neşriyat Şubesi), **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 9, S. 5, Haziran 1926, s. 318-321.

Cafer Ulu, Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl: 10, Bahar 2012, Sayı: 12, s.66.

CHARLES-ROUX, F. [François], **Çanakkale Seferi**, Çev. Binbaşı Mehmed Nihad- Yüzbaşı Asım, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1337 [1921], 3 Levha, Harita, 72 s.

CHARLES-ROUX, F. [François], **Çanakkale’de Ne Oldu?**; Bir Fransız Subayının Günlüğünden Çanakkale Savaşları’nın Perde Arkası, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.

Cihan Harbi’nde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi, Cüz 1. Çanakkale Muhârebâtı, Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1338 [R.] [1922].

CORBETT, Sir Julian [Culyan Kurbe], **Harekât-ı Bahriye**, Çev. Ali Rıza Seyfi, 3 Cilt, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1926.

Çanakkale Muharebatı Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi, Yay. Haz. Bülent Özdemir, Abdülmecit Mutaf, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Çanakkale Muharebelerinde Zabitan İzlenimleri, Yay. Haz: Burhan Sayılır, Murat Karataş, Barış Borlat, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Çanakkale Savaşları Bibliyografyası, Haz. Aşkın Koyuncu, Özkan Keskin, Cahide Sınmaz Sönmez, AKDITYK Yayınları, Ankara 2010.

Çanakkale’de Torpillere Karşı Korunma, [y.y.]: Karargâh-ı Umumi 12. Mevaki-i Müstahkem Şubesi, 1332 [1916].

ÇOBANLI, Cevat, [Cevat Paşa], “General Cevat Çobanlı Hatıralarını Anlatıyor”, **Yedigün Dergisi**, İstanbul 1936.

DESMAZES, [Rene], **L’expédition des Dardanelles**, Ecole Supérieure de guerre, Paris 1925, 203 p. [Desmazes, Çanakkale Harekâtı’nın Deniz muharebelerine ilişkin kısımlarını Deniz Yüzbaşı Denis De Rivoyre ile işbirliğinde yazmıştır.].

DESMAZES, Rene, [Binbaşı Demaz], **Çanakkale Seferi**, Nakleden Binbaşı Bahaeddin, Büyük Erkânı Harbiye Reisliği X. Şube, İstanbul: Askerî Matbaa, 1930, 118 s.

DESMAZES, Rene, **The Landing of the Allies at the Dardanelles**, translated by E. M. Benitez, The Army War College, Washington 1926. [Revue Militaire Française, Mars-Julliet 1926’dan İngilizceye çevrilerek ayrı basılmıştır.].

Dukakinzâde Feridun [Dirimtekin], **Büyük Harb: Türk Cebheleri: Çanakkale Cebhesi, Harb Akademisi 1926-1927 Tedrisatı Üçüncü Sınıf 2. Kısım**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Askerî Akademiler Kumandanlığı Matbaaları, İstanbul 1927.

DÜMER, Vehbi Ziya, “Çanakkale Savaşı’nda Türk Bahriyesi”, **Deniz Mecmuası**, C. 47, S. 336, Nisan 1935, s. 313-336.

Edip Özkale, Mustafa Rıza Şenler, **Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve Türk Haritacılık Tarihi**, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980.

El-Bi'setü'l-İlmiyye İlâ Dârü'l-Hilâfeti'l-İslamiyye, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Beyrut 1916.

Ethem (Kaymakam), "Cihan Harbi'nde Mayıncılık", **Deniz Mecmuası**, S.Temmuz 1931, s. 242-254.

Ethem (Kaymakam), "Cihan Harbi'nde Tayyarecilik", **Deniz Mecmuası**, S.Birinci Teşrin 1931.

Ferid Ferhan, "1914'de Alman ve Fransız Topçuluğu", **Topçu Mecmuası**, S. 26, Şubat 1927,s. 14-17.

Gelibolu Şibh-i Ceziresinde Düşmanın Kullandığı Muhtelifü'l-cins Torpil ve Bombaları Hakkında Malumat ve Bunlara Karşı Tedabir-i Tahaffuziye: Tecârib-i Harbiyeden, Karargâh-ı Umûmî On ikinci Mevki-i Müstahkeme Şubesi, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1332 [1916], 11 s.

Goltz, Colmar Freiherr von der, **Golç Paşanın Hatıratı: İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İran'da (1915-1916)**, Büyük Erkânıharbiye Reisliği Onuncu Şube, Çev. Salih Mayakuşu, Askeri Matbaa, İstanbul 1932.

GÜCÜYENER, [Muallim] Muallim Şükrü Fuad, "Birinci Dünya Savaşı'nda Tanıdığım Kahramanlar", **Çanakkale Hatıraları**, 3. Cilt, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Aydınlı Ethem Çavuş**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: 5, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947.

GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Binbaşı Şevki Bey**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: 1, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947.

GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Bursalı Mehmet Onbaşı**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: 3, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947.

GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Çerkeşli Ömer**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: 4, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947.

GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Dün ve Bugün: Bir Kahramanın Hayatı: Kara Salih Çavuş (32. Alayda Asker)**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: 8, Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi, 1947; 3. Bsk. İstanbul 1948.

GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Enver (Paşa)**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar, [Muallim Şükrü Fuat Gücü- Yener Yayınevi], İstanbul 1951.

GÜCÜYENER, [Muallim] Şükrü Fuat, **Galatasaray'lı Mülâzım Halet**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: 7, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947.

GÜCÜYENER, [Muallim] **Şükrü Fuat, Taşköprülü Aloş**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: 2, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947.

GÜCÜYENER, Muallim [Şükrü] Fuat, **Çanakkale'de İntepe Topçuları**, Anadolu Türk Kitaphanesi Yeni Nesle Harp Hatıraları 2, Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi, Resimli Su Basımevi, İstanbul 1932.

GÜCÜYENER, Muallim [Şükrü] Fuat, **Çanakkale'de Kumkale Muharebesi**, Anadolu Türk Kitaphanesi Yeni Nesle Harp Hatıraları 1, Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi, Resimli Su Basımevi, İstanbul 1932.

GÜCÜYENER, Şükrü Fuat, **Erzincan'lı Oğuz Amca**, Birinci Cihan Harbi'nde Tanıdığım Kahramanlar: 6, [Muallim Fuat Anadolu Türk Kitaphanesi], İstanbul 1947.

Gündüz Alp, **Anafartalar Kahramanı**, Maarif Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul 1933.

H. Kemal, "Büyük Harp'te Alman Def'i Topçusu", **Topçu Mecmuası**, S. 22, Ekim 1926, s. 34-37.

H. Sami, "Büyük Harbde Mayınlar", **Deniz Mecmuası**, S. 312, Mart 1929.

H. Sami, "Yavuz'un Çanakkale'den İlk Defa Geçışı", **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 6, S. 2, Kânûn-ı Evvel 1335 [1919].

H. Tahsin Nuri, "3-18 Mart Hücumu", **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 7, S.Nisan 1340 [1924], s. 1754-1761.

Hamdullah Suphi [TANRIÖVER], "Çanakkale'de Gördüklerim", **Çanakkale: Savaşın Anlatıyor**, Ruşen Eşref, Naşit Hakkı, K. Mühlmann, Hamdullah Suphi, Ed. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul 2006.

Hamdullah Suphi [TANRIÖVER], "Çanakkale'de Gördüklerim", **İkdam**, No. 6625, 28 Temmuz 1331 [10 Ağustos 1915].

Harb-i Umûmî Çanakkale Hatırası, No: 0-15, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Berlin [1916]= Weltkrieg Erinnerung an Tschanak-kale, No: 0-15, [Berlin]: Ministerium für Nationale Verteidigung, [1916]. [Almanca- Türkçe].

Harb-i Umumi Panoraması, Yay. Haz. Murat Karataş, Burhan Sayılır, Barış Borlat, Matus Matbaa, Eskişehir 2013.

Harb-i Umûmî'de Osmanlı Tarih-i Harbi: Çanakkale Muhârebâtı, (1330-1331), Harbiye Nezareti, İstanbul 1332.

Hayri (Kaymakam), **Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Anafartalar Grubu Muhârebâtı**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920].

Hayri (Yarbay), “Anafartalar Grubu Muharebeleri”, **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006, s. 25-95.

HERSING, [Otto], “Çanakkale Harbi'nde İngilizlerin Triumph ve Majestic Zırhlıları Nasıl Batırılmıştı?”, Çev. Binbaşı Abdürrahman Şeref, **Deniz Mecmuası**, C. 47, S. 335, İkinci Kanun 1935, s. 32-42.

Hidayet, **Çanakkale Seferi Nasıl Başladı?**, Topçu Okulu Basımevi, İstanbul 1935.

Hüseyin Kalemli, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Harp Muhabirliği, Fotoğrafçılığı ve Sinematografçılık”, **Türkiyat Mecmuası**, c.28/2, 2018: 67-109.

İbrahim, (Bnb.), “Seddülbahir'de Türklerin İlk Şanlı Müdafaası”, **Askerî Mecmua**, C. 44, S. 63, 1 Kânûn-ı Evvel 1926, s. 38-52.

İsmail Rahmi, “Boğazlar Meselesi”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C.4, S. 3, Kânûn-u Sâni 1334 [1918].

İzzeddin (Yarbay), “Arıburnu (Kuzey Grubu) Muharebeleri (25 Nisan - 14 Mayıs Olayları)”, **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006, s. 97-112.

İzzeddin, “Arıburnu Muhârebâtından İstihsal Edilen Tecarib”, **Mecmua-i Askeriye**, S. 13, 1 Nisan 1336 [1920], s. 505-517.

İzzeddin, “Çanakkale Muhârebâtı Hatıratından 12 Nisan 1331 [25 Nisan 1915] Günü”, **Mecmua-i Askeriye**, S. 10, 1 Kânûn-ı Sâni 1336 [1920].

İzzeddin-Burhaneddin, **Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Arıburnu Şimâl Grubu Muhârebâtı**, 1. Kısım (25 Nisan-14 Mayıs 1915 Vekayii); 2. Kısım (14 Mayıs-19 Mayıs 1915 Vekâyii), Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920].

Kahramanlık Destanları, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul 1937.

KANNENGIESSER, Hans Von / Kannengiesser Paşa, “Çanakkale Melhamelerinde Türk Şehâmeti”, Nakleden: Muharrem Feyzi, **Cumhuriyet**, 9 Teşrîn-i Sânî 1927. [Bu tarihten itibaren 2 günde bir tefrika edilmiştir.]

KARAL, Enver Ziya, **Büyük Harp'te Çanakkale**, Cumhuriyet Halk Partisi, Konferanslar: 2/15, (Şehremini'de Verilen Konferans), CHP Yayınları, Ankara 1938.

KOZANOĞLU, Fikri, “Gelibolu'ya Çıkarma Bugün Yapılıydı”, **Askerî Mecmua**, C. 56, S. 109, Haziran 1938, s. 501-506.

KURTOĞLU, Fevzi, **Cihan Harbi'nde Deniz Muharebeleri: Türk Donanması Ne Yaptı?**, 2.Kısım, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1928.

KURTOĞLU, Fevzi, **Çanakkale ve 18 Mart 1915**, Deniz Matbaası, [336 Sayılı Deniz Mecmuasının İlavesidir.] İstanbul 1935.

KURTOĞLU, Fevzi, **Türklerin Deniz Muharebeleri**, Sebat Matbaası, İstanbul 1935.

Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016), Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018.

LARCHER, M. [Maurice], **Büyük Harbte Türk Harbi, Cilt II: Esas Türk Cephelerindeki Harekât ve Muhârebât**, Nakl ve Tahşiye Eden Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye X. Şubesi, Matbaa-i Askerî, İstanbul 1928, 90 s. [Eser adı 1. ciltte Cihan Harbi'nde Türk Harbi şeklindedir.].

LARCHER, M. [Maurice], **Cihan Harbi'nde Türk Harbi, Cilt I: Harbin Anâsır ve Mukaddemâtı ve Heyet-i Umumiyesinin Hülâsası**, Nakl ve Tahşiye Eden Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, Matbaa-i Askerî, İstanbul 1927.[Eser adı 2. ve 3. ciltte Büyük Harbde Türk Harbi şeklindedir.].

LARCHER, Maurice, (Binbaşı M. Laşer), “Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları”, Çev. Yzb. İbrahim, **Mecmua-i Askeriye**, C. 43, S. 59, Kânûn-ı Evvel 1341 [1925], s. 48-64.

LARCHER, Maurice, “Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları”, Çev. Emine Yılmaz, **Askerî Tarih Bülteni**, C. 21, S. 41, Ağustos 1996, s. 143-155.

LARCHER, Maurice, “Dünya Harbi’nde Boğaz Harekâtı: 1915 Çanakkale Seferi”, (Çeviren ve notlandıran Yarbay Bursalı Mehmed Nihad, Haz. Murat Çulcu), Maurice Larcher - Mehmed Emin Bey - Murat Çulcu, **Çanakkale 1915: Boğaz Harekâtı**, İstanbul: E Yayınları, 2008.

LOREY, Amiral [Hermann], **Türk Sularında Deniz Hareketleri**, Cilt 1, Çev. Tekirdağlı H. Sami, Genelkurmay Başkanlığı IX. Deniz Şubesi Yayınları, İstanbul 1936.

LOREY, Amiral [Hermann], **Türk Sularında Deniz Hareketleri**, Cilt 2: Boğazlar Etrafında Mücadele, Çev. Tacettin Talayman, Genelkurmay Başkanlığı IX. Deniz Şubesi Yayınları, İstanbul 1946.

M. Refik, **Seddülbahir Muharebeleri**, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul 1933.

Mahmut [Sabri] (Binbaşı), **Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul 1933.

Mahmut [Sabri] (Binbaşı), **Seddülbahir Muharebesi**, İlkadım Basımevi, Isparta 1933.

Mahmut [Sabri] (Binbaşı), **Seddülbahir’in İlk Şanlı Müdafaası: 26. A. III. Tb.un Muharebesi**, 5. Fırka Kumandanlığınca Bastırılmıştır, Yeni Anadolu Matbaası, Konya 1933.

Mahmut Sabri (Binbaşı), “Sabri Binbaşı’nın Hatıraları”, Kahramanlık Destanları, **Askerî Matbaa**, İstanbul 1937, s. 133-151.

Mahmut Sabri (Binbaşı), “Seddülbahir’de İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları”, **Askerî Mecmua**, C. 51, S. 90, Eylül 1933, s. 307-322.

Mahmut Sabri Bey, (Binbaşı), “Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı”, **Çanakkale Hatıraları**, 3. Cilt, İkinci Kitap, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2003; 2. Bsk. 2005, s. 63-82.

Mehmed Ali, “Harb-i Umûmî’nin Bahrî Nokta-i Nazardan Tarihçesi”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 6, S. 7, Mayıs 1336 [1920].

Mehmed Celaleddin (Yzb.), “Kumkale Muharebeleri”, **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006.

Mehmed Celaleddin, **Harbi Umûmî’de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Kumkale Muhârebâtı**, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920].

Mehmed Emin [Erkân-ı Harp Binbaşısı, Süleymaniyeli], “Harb-i Umûmî’de Osmanlı Cepheleri Vekayii”, **Mecmua-i Askeriye**, S. 39-40, Mayıs- Haziran 1338 [1922].

Mehmed Nihad [Binbaşısı], “Seddülbahr (Güney Grubu) Muharebeleri”, **Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s. 189-266;

Mehmed Nihad [Binbaşısı], **Bir Komutanın Gözünden Çanakkale Savaşları**, Derl. Cemalettin Yıldız, Çanakkale 2007.

Mehmed Nihad [Binbaşısı], **Büyük Harp’te Çanakkale Seferi**, Askerî Matbaa, İstanbul 1928, 82 s. [İzmir Müstahkem Mevki Kumandanlığında] [1927-1928 Kış Konferansı (9 Ocak 1928)]. [Askerî Mecmua’nın C. 46, S. 70, (Eylül 1928) Ekidir].

Mehmed Nihad [Binbaşısı], **Büyük Harp’te Çanakkale Seferi**, Şehitlikleri İmar Cemiyeti Neşriyatı, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul 1926, 42 s. [Şehremini Konferansı, 15 Ağustos 1926].

Mehmed Nihad, “Büyük Savaşta Çanakkale Seferi”, **Çanakkale Savaşı: Yakın Tarih İncelemeleri-1**, Ed. Muzaffer Albayrak, Yeditepe, İstanbul 2006; 3. Bsk. 2007, s. 11-40.

Mehmet Mercan, “Tarih Kaynağı Olarak Harp Cerideleri”, **Tarih Dergisi**, Sayı 46 (2007), İstanbul 2009, s.273-292.

MENGÜL, Sabri, **Türk Boğazlarının (Çanakkale ve Karadeniz) Tarihi**, Deniz Matbaası, İstanbul 1937. [344. Sayılı (Ocak 1937) Deniz Mecmuası ekidir.].

Mirliva Sedad [Paşa], **Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı’nda Türk Zaferi**, Sadeleştiren ve Yay. Haz. Mehmet Köçer, Phoenix, Ankara 2007.

Mirliva Sedad [Paşa], **Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Zaferi**, Haz. Murat Çulcu, E Yayınları, İstanbul 2008.

Mirliva Sedad [Paşa], **Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Muhârebe-i Bahriyesinde Türk Zaferi**, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi Neşriyatı, Askerî Matbaa, İstanbul 1927.

MONRO, (Gen.) Sir Charles [Carmichael], **28 Teşrin-i Evvel 1915’den 9 Kânun-ı Sani 1916 Tarihine Kadar Güzerân Eden Vukuatı Hakîdir**, Mütercimi: Rahmi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 [1916].

MOSELEY, Sydney [A.], “Çanakkale Gerçekleri”, **Çanakkale: Ümitler Yanılgılar Gerçekler**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2003.

MOSELEY, Sydney [A.], “Çanakkale Savaşı Gerçekleri”, **Ian Hamilton, Gelibolu Hatıraları 1915**, Türkçesi: Mehmet Ali Yalman- Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2005.

MOSELEY, Sydney [A.], **Çanakkale Hakikatleri**, Mütercimi: Hüsameddin, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 [1916].

MOSELEY, Sydney A., **The Truth About Dardanelles**, London, New York Cassell, 1916.

Murat Çulcu, **İkdâm Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi**, Denizler Kitabevi, İstanbul 2004.

Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Mustafa Şerif, “Çanakkale Hücümünün Esbâb-ı Akâmeti”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 6, S. 8, Haziran 1336 [1920], s. 1509-1516; C. 6, S. 9, Temmuz 1336 [1920], s. 1522-1532; C. 6, S. 10, Ağustos 1336 [1920], s. 1570-1580.

MÜHLMANN, Carl [Mulmann, Brutose], **Çanakkale Muharebesi**, Çev. Miralay Halil Kemal, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi Neşriyatı, Askerî Matbaa, İstanbul 1927.

MÜHLMANN, Carl, **Çanakkale Muharebesi 1915**, Çev. Mehmet Cemal, Vilayet Matbaası, Kastamonu 1933.

MÜHLMANN, Carl, **Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Notları**, Tercüme: Sedat Umran, Timaş Yayınları, İstanbul 1998; 2. Bsk. 2003; 5. Bsk. 2009. [2. Baskıdan itibaren eser adı Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Anıları şeklindedir.].

MÜHLMANN, Carl, **Der Kampf um Die Dardanellen 1915**, Bd. 16, Reich- sarchiv, Schlachten des Welkrieges, Oldenburg, G. Stalling, Berlin 1927.

MÜHLMANN, Carl], (Mülman), “Büyük Harp'te Türkiye'nin Almanya'ya Muaveneti”, Çev.?, **Askerî Mecmua**, S. 68, İstanbul Mart 1928, s. 90-94.

MÜLLER, Bruh, **Çanakkale Harbi'nde Lağım Muharebesine Dair Elde Edilen Tecârib**, Karargâh-ı Umûmî Onikinci Mevki-i Müstahkeme Şubesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 [1916], 16 s.

Naci Sadullah, “Nazmi Kaptan”, **Yedigün Dergisi**, S. 106, 20 Mart 1935. [Nusrat Mayın Gemisi Subaylarından Binbaşı Nazmi Akpınar ile yapılan söyleşi.]

Nizamettin, “Bahr-i Sefid’de Yavuz ve Midilli”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C.8 S. 2, Haziran 1341 [1925].

Nizamettin, “Büyük Harp’te Çanakkale’ye Yapılmış Olan Büyük Deniz Zorlaması ve Bundan Bugün İçin Alınacak Ögütler”, **Topçu Mecmuası**, S. 94, Ağustos 1934, 74-94; S. 95, Kasım 1934, s. 11-27.

Nizamettin, “Karadeniz’de İlk Ateş”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 8, S. 3, Eylül 1341 [1925].

Osmanlı Genelkurmayı’na Göre Çanakkale Savaşları’nın Resmî Tarihi, Çev. ve Yay. Haz. Erol Karcı, Fark Yayınları, Ankara 2008.

Ömer Rıza, “Dârü’l-Hilâfe Kapısında Sarkıntılık Eden Arsızlar”, **Sebilürreşad**, S.332, 12 Mart 1331 (25 Mart 1915).

ÖZGİL, İhsan, (Yzb.), “Çanakkale Savaşı’nda Seddülbahir Kıyılarının İlk Şanlı Müdafaası”, **Askerî Mecmua**, C. 56, S. 110, Eylül 1938, s. 659-661.

PERK, Kadri, “Çanakkale’nin Eski Zamanları Hakkında Bir Tetkik ve Bu Mıntıkada Cereyan Etmiş Bazı İmha Muharebeleri”, **Askerî Mecmua**, C. 54, S. 100, Mart 1936, s. 123-130.

Rasim, “Arıburnu Muharebeleri’nin İlk Günü”, **Piyade Mecmuası**, S. 89, Haziran 1934, s. 26-42.

Remzi (Bnb.), “Sahil Müdafaası”, **Risâle-i Mevkûte-i Bahriye**, C. 8, S. 2, Haziran 1341 [1925].

Rifat, (Eh. Kaymakam), “Harb-i Umûmî’de Kalelerin İfa Ettiği Hizmet Hakkında Bir Mütalaa”, **Mecmua-i Askeriye**, S. 2, 1 Mayıs 1335 [1919], s. 31-36.

S. Niyazi, “Büyük Harp’te Alman ve Fransız Bomba Topları”, **Topçu Mecmuası**, S. 19, Temmuz 1926, s. 37-40.

S.M. TEVFİK, “Çanakkale Bombardımanı ve Tesirâtı”, **Sebilürreşad**, C.13, S.329, Nisan 1330, s. 120-121.

Sabit, (Mirliva), “Çanakkale Harbi’nde İngiliz Sevk ve İdaresi”, **Askerî Mecmua**, C. 50, S.85, Haziran 1932, s. 43-60; C. 50, S. 86, Eylül s. 326-346.

Sait Talat (Kaymakam), “Büyük Harbden Alınan Deniz Harbi Dersleri”, **Deniz Mecmuası**, S. 316, Mart 1930; S. 330, Birinci Teşrin 1933.

Sami, “Balkan Harbi’nde ve Büyük Harp’te ‘Çanakkale’ Cephesinin İkmal İşleri”, **Levazım Mecmuası**, S. 26, Mart 1937, 63-76; S. 27, Haziran 1937, s. 46-53.

SANDERS, Liman von, “Çanakkale Hatıraları”, **Çanakkale Hatıraları**, 2. Cilt, İkinci Kitap, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2002.

SANDERS, Liman von, “Türk Mareşali Liman von Sanders’in Savaş Hatıraları [1-5]”, Çev. Osman Öndeş, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 2, S. 11, Aralık 1967, s. 27-33; C. 2, S. 12, Ocak 1968, s. 42-48; C. 1, S. 1, Şubat 1968, s. 35-41; C. 1, S. 2, Mart 1968, s. 51-57; C. 1, S. 3, Nisan 1968, s. 39-46.

SANDERS, Liman von, **Fünf Jahre in der Türkei**, Berlin Scherl, 1920.

SANDERS, Liman von, **Türkiye’de Beş Sene**, Çev. Naci-Kemal-Mustafa Hamdi, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1337 [R.] [1921].

SANDERS, Liman von, **Türkiye’de Beş Sene: Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları**, Çev. Heyet, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.

SANDERS, Liman von, **Türkiye’de Beş Yıl**, Çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

SANDERS, Liman von, **Türkiye’de Beş Yıl**, Çev. Örgün Uğurlu, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1999.

Selahaddin [Adil] Paşa, **Harb-i Umûmî’de Çanakkale Muhârebât-ı Bahriyesi**, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336 [1920].

Selahaddin Adil Paşa, “Çanakkale Hatıraları”, **Çanakkale Hatıraları**, 1. Cilt, İkinci Kitap, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2001, s. 115-173.

Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak - Semuh S. Adil, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Selahaddin Adil Paşa, **Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa’nın Hatıraları**, Haz. Enver Koray, Zafer Matbaası, İstanbul 1982.

STEGEMANN, Hermann, **Harb-i Umûmî Tarihi**, Mütercimi: Mehmed Nihad, Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1334 [1918], 252 s.

Şükrü, “Çanakkale, Sina Şibh-i Ceziresinde, Arabistan, Filistin ve Süveyş Kanalında Macar Bataryalar”, **Topçu Mecmuası**, S. 31, Temmuz 1927, s. 35-40.

Tanin Gazetesinde Çanakkale Savaşları, Şaduman Halıcı-Murat Burgaç, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi’nde Çanakkale Savaşları, Yay. Haz. Mithat Atabay, E Yayınları, İstanbul 2014.

THOMAZI, A. [Auguste Antoine], “18 Mart 1915 Deniz Taarruzu Hazırlık, Filonun Çanakkale Boğazına Girişi ve Sonuç”, Çev. Hüseyin Işık, **Askeri Tarih Bülteni**, C. 9, S. 17, Ağustos 1984, s. 107-118.

THOMAZI, A. [Auguste Antoine], “Çanakkale Çıkarmasının Hazırlanması (Mart-Nisan 1915)”, Çev. Hüseyin Işık, **Askeri Tarih Bülteni**, C. 10, S. 18, Şubat 1985, s. 81-92.

THOMAZI, A. [Auguste Antoine], “Müttefiklerin Çanakkale Çıkarması”, Çev. Hüseyin Işık, **Askeri Tarih Bülteni**, C. 10, S. 19, Ağustos 1985, s. 79-91.

THOMAZI, Auguste] (THOMAS, A.), “Çanakkale Deniz Muharebeleri”, 1928 Yılında **Vakit-Yeni Asır** gazetelerinde tefrika edilmiştir.

THOMSEN, Von (Dr.), “Çanakkale 1965 İhtifali”, Çev. Şemsi Bargut, **Donanma Dergisi**, C. 79, S. 452, Ocak 1966, s. 8-16.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c.III, Kısım.6 (1908-1920), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Umut Karabulut, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizlerin Psikolojik Bir Harekâtı: Sahte ‘Tanin’ Nüshaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s.54, Bahar 2014, s.107-120.

Uryanizâde Ali Vahid (Kassam Umumi Müşaviri), **Çanakkal’a Cepesinde Duyup Düşündüklerim**, Darü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1332/1334 [1916].

Vahid, **Tarihin En Mühim Harb ve Seferleri**, Askerî Matbaa, İstanbul 1932.

VEDEL, Emile, **Çanakkale’de Bahriyelilerimiz**, Mütercimi: Ahmed Lütfullah, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332 [1916], 79 s.

Vehbi Ziya (Yzb.), “Çanakkale Muhârebâtında İngiliz Denizaltı Gemilerinin Aldığı Vazifeler ve Bahriyemizin Bu Gemilerle Mücadelesi”, **Deniz Mecmuası**, C. 46, S. 334, Birinci Teşrin 1934, s. 585-615.

VON KUHL, Hermann, **Harb-i Umûmî'nin İhzar ve İdaresinde Alman Erkân-ı Harbiyesi**, Çev. Bursalı Mehmed Nihad, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1340 [1924].

WEGENER, Wolfgang, **Büyük Harbin Deniz Sevkülceysi**, Çev. H. Sami, Deniz Matbaası, İstanbul 1932.

WILSON, H. W. [Herbert W.], **Büyük Harp'te Deniz Muharebeleri**, Çev. Deniz Binbaşı Lûtfi Telât, Büyük Erkânı Harbiye 9. Deniz Şubesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1931.

WILSON, H. W. [Herbert W.], **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri: Büyük Harbe Kadar**, Çev. Lütfi Çekiç, Genelkurmay Başkanlığı 9. Şube, Ankara 1937.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Çanakkale”, **Yedigün Dergisi**, C. 7, S. 178, 5 Ağustos 1936.

YAZMAN, Mehmet Şevki, **Bir Subayın Kaleminden “Türk Çanakkale”: Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var**, Yay. Haz. Tuncay Yılmaz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

YAZMAN, Mehmet Şevki, **Türk Çanakkale**, Ulus Basımevi, Ankara 1938.

Yeni Mecmuanın Nüsha-i Fevkaladesi, Yay. H. Murat Çulçu, E Yayınları, İstanbul 2006.

Yüzbaşı Kazım, “Amil Bizzat Lağımlar: İngilizlerin Çanakkale Kalesi Cephe-i Harbinde Tesis Ettikleri Lağımlara Dair Gördüklerim”, **Fen Kıt'atı Mecmuası**, 3. Sene, S. 33, Teşrinievvel [1927], s. 9-14.

Yüzbaşı Şekib Ahmed, “Çanakkale'de Bir Mâni Vakası”, **Fen Kıt'atı Mecmuası**, 1. Sene, S. 12, Ağustos 1926, s. 9-14.

ZAYONÇKOVSKIY, A. M. [Andrey Medardoviç], “Büyük Harp (1914: İran ve Çanakkale Cepheleri”, Çev. Binbaşı Latif, **Askerî Mecmua**, C. 53, S. 97, Haziran 1935, s. 480-486.

ZOBU, Şemsi, “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi”, **Askerî Mecmua**, C. 6/53, S.98, Eylül 1935, s. 763-769.

AVUSTURYA-MACARİSTAN'IN BOSNA-HERSEK'İ İŞGAL VE İLHAK DÖNEMLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Saide YAPICI¹

ÖZET

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'teki yönetim düzeni bozulmuş, ülke içinde mali ve idari sorunlar başlamıştır. 1875'de Hersek isyanıyla bölge Avusturya-Macaristan'ın işgaline uğramış ve bölgenin işgali uluslararası boyut kazanarak 1878 Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun gözetimine bırakılmıştır. Berlin Antlaşması neticesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na Bosna-Hersek'i işgal hakkı tanınmış olsa da bu vilayetler Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetimi uyguladığı siyaset politikalarıyla ve bölgeyi geliştirmeye yönelik yaptığı büyük harcamalarla Bosna Hersek'i Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlamaya çalışmıştır. Bosna-Hersek'in işgal döneminde Bosna'daki Müslümanlar ciddi boyutta sorunlarla karşılaşmış ve yüz binlerce Müslüman yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 23 Temmuz 1908'de İstanbul'da II. Meşrutiyet'i ilanından sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 5 Ekim 1908 tarihinde Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini duyurmuştur. Bu çalışmada, XIX. yüzyıl Avrupa devletlerinin emperyalist ve yayılmacı politikalarının bir örneğini teşkil eden eski Balkan devletlerinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal ve ilhak dönemlerinin olduğu görülebilir.

Anahtar kelimeler: Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan, Osmanlı, İşgal, İlhak.

AN ASSESSMENT OF AUSTRIA-HUNGARY'S OCCUPATION AND ANNEXATION PERIODS OF BOSNIA-HERZEGOVINA

Abstract

In the 17th century, the administrative order of the Ottoman Empire in Bosnia-Herzegovina deteriorated, and financial and administrative problems began within the country. In 1875, with the Rebellion of Herzegovina, the region was occupied by Austria-Hungary and the occupation of the region gained an international dimension and Bosnia-Herzegovina was left under the supervision of the Austro-Hungarian Empire with the Berlin Treaty of 1878. Although the Austro-Hungarian Empire was granted the right to occupy Bosnia-Herzegovina as a result of the Berlin Treaty, these provinces remained attached to the Ottoman Empire. The administration of the Austro-Hungarian Empire tried to connect Bosnia and Herzegovina to the Austro-Hungarian Empire with its political policies and the large spending on developing the region. During the occupation period of Bosnia and Herzegovina, Muslims in Bosnia faced

¹ Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Edirne
ORCID: orcid.org/0000-0003-1727-4385, E-mektup: saide_yapici@hotmail.com, saideyapici@trakya.edu.tr.

serious problems and hundreds of thousands of Muslims were forced to leave their homeland. After The Ottoman Empire's declaration of Constitutional II on July 23, 1908 in Istanbul, the Austro-Hungarian Empire announced its annexation of Bosnia-Herzegovina on October 5, 1908. In this work, It can be seen that the Austro-Hungarian Empire, one of the former Balkan states, which were an example of the imperialist and expansionist policies of European states in the 19st century, had periods of occupation and annexation of Bosnia-Herzegovina.

Keywords: Bosnia-Herzegovina, Austrian-Hungarian, Ottoman, Occupation, Annexation.

GİRİŞ

XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun klâsik düzeninin bozulduğu, içte ve dışta bazı sorunların yaşandığı bir dönemdir.²1683-1699 yılları arasında gerçekleşen Habsburg Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu eski gücünü yitirmiştir. Viyana kuşatmasında geri püskürtülen Türkler, Avusturya ve Polonya orduları tarafından bozguna uğratılmıştır. 1684-1687 yılları arasında, Osmanlı idaresindeki Macaristan topraklarının kademeli olarak Avusturyalılar tarafından ele geçirilmesiyle binlerce Müslüman ve sipahi Bosna'ya akın etmiştir. 1685 yılında Venediklilerin ilerlemesi durdurulmuş olsa da öte yandan Habsburg kuvvetleri Müslümanları Bosna içlerine kadar sürmeyi başarmışlardır. Otuz bine yakın Müslüman Bosna'nın en batı şeridi ile Hırvatistan'ın Lika toprağından çıkartılmış, geride kalan bin yedi yüz kişi ise Katolik dinine geçmek mecburiyetinde bırakılmıştır, en fazla da Osmanlı yönetimindekiler zarara uğratılmıştır. 1689'da Habsburg ordusunun Bosna'dan Sırbistan'a geçmesi ve Kosova'ya ilerlemesi; Sırların Türk yönetimine isyan etmesine sebep olmuştur. Bu isyan,1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla son bulmuştur.³

Karlofça müzakerelerine, 13 Kasım 1698'de Avusturya ile başlanmış,⁴ uzun süren istişarelerden ve münakaşalardan sonra Karlofça Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu büyük toprak kayıpları vermiş ve Osmanlı'nın Avrupa'da gerilemekte olduğu teyit edilmiştir. Bu antlaşmanın en önemli sonuçlarından birisi de, Macaristan'daki Türk hâkimiyetinin Temeşvar hariç sona ermesidir.⁵ Kısacası, Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Macaristan, Slavonya ve Voyvodina' dan çekilmesi manasına gelmektedir.⁶

Osmanlı Devleti, Avusturya ve Venedik'in 21 Temmuz 1718 yılında Sırbistan'ın Pasarofça kasabasında yaptığı Pasarofça Antlaşması'yla;⁷ Macaristan ve Transilvanya (Erdel) Habsburglara, Dalmaçya ve Yunanistan'daki geniş topraklar ise Venedik'e bırakılmıştır. Avusturya, Sava Nehri güneyinden bir toprak şeridi almış ve Venedik idaresindeki Dalmaçya, ülke içlerine doğru sınırlarını genişleterek günümüzdeki Bosna'nın Güney Batı sınırını

² Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş 1683-1703", *Türkler*, C. 9, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 746.

³ Noel Malcolm, *Bosna*. (Çev. Aşkın Karadağlı), Om Yayınevi, İstanbul 1999, ss. 149-152.

⁴ Selim Hilmi Özkan, "Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Avusturya ilişkilerinde Macarların Durumu". *Avrasya Etüdleri*, Cilt: 41, N: 1, 2012, s. 189.

⁵ Noel Malcolm, a.g.e., s. 152.

⁶ A.g.e., s. 72.

⁷Uğur Kurtaran, "Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 55, Şubat 2018, s. 291.

oluşturan hudut çizgisine ulaşmıştır.⁸ Pasarofça Antlaşması Venedik'ten çok Avusturya'nın çıkarları doğrultusunda sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşmanın sonucunda büyük toprak kayıpları vermiş ve Orta Avrupa'dan çekilmiştir. Osmanlı Devleti Avrupa'nın nazarında artık iktidarı güçlü bir devlet olmaktan çıkmıştır.⁹

Avusturyalılar 1736 yılında Pasarofça Antlaşması'nı ihlal edip, Bosna'yı işgal etme niyetini gizlememiş ve bundan dolayı 1737 yılında Bosna'ya ordu göndermiştir. Bosna'ya yeni atanan Osmanlı Valisi Hekimoğlu Ali Paşa Bosna müdafaasını büyük ustalıkla planlamış ve bir yıl sonra Banja Luka Muharebesi olarak adlandırılan bu taarruzda Avusturya ordusunu mağlup etmiştir. Bu zaferin ardından Sultan I. Mahmud döneminde 1739 yılında Belgrad Barış Antlaşması imzalanmıştır.¹⁰ 1736-1739 yılları arasında; Osmanlı Devleti, Avusturya-Rusya ittifakına karşı savaşmış ve her iki devlette Belgrad Antlaşması'yla uzlaşa sağlamıştır. Bu antlaşma, Osmanlı diplomasi tarihi açısından oldukça önemlidir.¹¹ Bu antlaşmaya göre, Avusturyalılar bir kale hariç Sava Nehri'nin güneyindeki bütün toprakları bırakmak zorunda kalmıştır. Günümüzdeki Bosna'nın kuzey sınırı, bu uzlaşıyla çizilmiştir. Diplomatik açıdan önemli reformların gerçekleştirildiği bu dönemde ilk defa Osmanlı, Avusturya ve Rusya ile uzun vadeli bir barış antlaşması imzalamıştır. Bosna, yaklaşık 50 yıl boyunca hiçbir dış istilaya uğramamıştır.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yenik düşmesiyle Kırım Rusya'nın eline geçmiştir. Osmanlı'nın bu yenilgisinden daha da güç kazanan Rusya hem Kafkaslar'da hem de Balkanlar'da sıcak denizlere inme politikasını gütmüştür. Avusturya hükümdarı II. Joseph ve Rus İmparatoriçesi II. Katerina'nın 1782 yılında St. Petersburg'da gerçekleştirdikleri görüşmede iki Hristiyan imparatorluğu arasında kalan Osmanlı topraklarını ele geçirme projesi olmuştur.¹² II. Katerina'nın Ortodoksları birleştirmek amacıyla tasarladığı büyük Grek projesi dâhilinde İstanbul'un da alınarak burada Çariçe'nin torunu Konstantin'in yönetiminde bir Yunan devleti kurulması konusunda II. Joseph ile anlaşmıştır. Avusturya, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda alınan kararların uygulanması hususunda Rusya'ya destek olma sözü vermiş ve Osmanlı ile Rusya arasında çıkabilecek bir savaş durumunda Rusya'nın yanında savaşa katılmayı kabul etmiştir.¹³ Osmanlı Devleti 17 Ağustos 1787 tarihinde Kırım'ı tekrar geri almak istemesiyle Rusya'ya savaş ilan etmiştir, daha önceden verdiği söze sadık kalan Avusturya 9 Şubat 1788'de Rusya ile ittifak içinde bulunarak savaşa katılmıştır.¹⁴ İki cephede de savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ağır yenilgiler almış, kaybettiği toprakları geri alma mücadelesinde ise daha büyük kayıplar vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin kademeli olarak XVII. yüzyıldan itibaren yaşadığı iç ve dış meselelerin artması ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Balkanlar'daki jeopolitik ve

⁸ A.g.m., s. 292.

⁹ Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, 2007, s. 180.

¹⁰ Noel Malcolm, a.g.e., s. 153.

¹¹ Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açından Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 217.

¹² Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, Kemer Yayınları, İstanbul, 1974, s. 96.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, ss. 564-566

¹⁴ Kemal Beydilli, Zıştovi Antlaşması, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:44, İstanbul, 2013, s. 467.

siyasi çıkarların seyrinin yeniden şekillendiği bir dönem olmuştur. Dünya siyaseti ve coğrafyasının yeniden şekilleneceği bu dönemden istifade eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1878 yılında Bosna-Hersek'i işgal etmiş ve bu tarihten 30 yıl sonra da bölgenin ilhak olayını gerçekleştirmiştir.¹⁵

BOSNA-HERSEK'İN İŞGAL DÖNEMİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu eski gücünü yitirerek çöküş sürecinin parçalanmaya dönüştüğü bir sürece girmiştir. Bosna-Hersek'te de yeni sorunlar ortaya çıkmıştır;¹⁶ 1874 yılında uygulanan vergi artışları ve mevcut toprak sorunu Bosna-Hersek'teki Hıristiyan köylülerin ayaklanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin uyanışıyla Osmanlı Devleti'nin hiyerarşik düzeninde bozulmalar olmuş ve devlet yapılanmasında meydana gelen sorunlar bu isyanı bastırarak durumda değildi.¹⁷ Bu isyan; Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan bölgelerinde heyecana neden olmuş ve buralardan Hersek'e insan, para ve silah gönderilmiştir. Bu durum, parçalanma dönemine girmiş olan Osmanlı'nın isyanı bastırmasını daha da güçleştirmiştir. Sonuçta isyanın geniş alanlara yayılmasını fırsat bilen Avusturya, panslavizm politikası güden Rusya ve Avrupa devletlerinin de çıkar amaçları doğrultusunda Balkan sorunu ile ilgilenmeye başlamışlardır.¹⁸

Uluslararası boyut kazanan Bosna-Hersek isyanı ile ilgili 1875 yılında Birlik Üyesi Almanya; Avusturya ve Rusya İmparatorlukları ile neticesi olmayan bir reform programı hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını planlayan Avusturya ve Rusya, 1876 yılının Aralık ayında İstanbul'da bir Avrupa konferansının yapılmasını teklif etmiştir. Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'nın katılımıyla 23 Aralık 1876'da İstanbul'da Tersane Konferansı'nda Osmanlı'nın Balkanlar'daki hâkimiyetini ihlal eden ağır şartları kabul etmesi istenmiştir. Büyük devletlerin bu isteğini kabul etmeyen Osmanlı Devleti ile Tersane Konferansı'na katılan devletler arasında 31 Mart 1877'de Londra Protokolü imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin 10 Nisan 1877'de Londra Protokolü'nü reddetmesiyle Rusya, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Hıristiyanları himaye etme bahanesiyle 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Bu süreçte, Rusya'da II. Alexandre; Balkanlar'daki bütün Slavların özgürlüğünden ve panslavizmden bahsederken, İngiltere'de Benjamin Disraeli kendi çıkarlarının korunmasını politikasını gütmüş, diğer Avrupa Devletleri ise şartsız bir şekilde tarafsızlıklarını ilan etmişlerdir.¹⁹ Osmanlı ordusunun mağlubiyeti ile sonuçlanan bu savaşın ardından Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında ikinci bir savaş başlamıştır.²⁰

¹⁵ Noel Malcolm, a.g.e., ss. 153-154.

¹⁶ İlker Alp, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne 2008, ss. 81-83.

¹⁷ Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 22.

¹⁸ İsmail Şahin, "Avusturya'nın Bosna Hersek'i İşgalinden Sonra Anadolu'ya Yapılan Boşnak Göçleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 42, 2014, s. 135.

¹⁹ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*. (Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu), Milliyet Yayınları, İstanbul 1995, ss. 330-332.

²⁰ Aydın Babuna, a.g.e., s. 22.

Rus ordusunun durdurulamayacağı anlaşılınca Sultan II. Abdülhamid, barış görüşmeleri yapmak için müracaatta bulunmuştur. Osmanlı ve Rus İmparatorlukları 9 ay 7 gün süren savaşı 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi ile sonlandırmıştır. İki İmparatorluk arasında 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır.²¹ Ön barış niteliği taşıyan bu antlaşmayla; Sırbistan, Karadağ, Romanya Osmanlı Devleti'nden ayrılacak, Bosna Hersek'e iç işlerinde bağımsız olma hakkı, özerklik²² ve bölgenin gözetiminin Avusturya ile Rusya'nın yönetimine bırakılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca antlaşmaya göre; Osmanlı İmparatorluğu'na sadece vergiyle bağlı, Doğu Rumeli Vilayeti, Batı Trakya ve Makedonya'yı kapsayan büyük bir Bulgaristan prensliği kurulmuştur.²³ Bu büyük bölgenin Bulgaristan'a verilmesi Balkanlar'daki Slav nüfusunun oldukça çoğalması manasını taşıyordu. Avusturya-Macaristan ve İngiltere'nin Balkan çıkarları dışında kalan bu durum, iki ülkenin baskısıyla Berlin'de toplanan yeni bir uluslararası toplantı ile değişikliğe uğratılmıştır.²⁴ Bu konferansın toplanmasında, Avusturya ve İngiltere'nin yanında 1871 tarihinde Alman milli birliğini ortaya koyan Otto Von Bismark'ın da rolü olmuştur.²⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecindeki durumunu umursamayan Bismark, aslında Ruslar kadar Ayastefanos'un sonuçlarından memnundu. Bismark, Almanya'nın tarafsız bir politika izlediğini göstermek ve Avrupa devletlerinin nazarında Rusya'nın savunucusu durumuna düşmemek amacıyla; Berlin'de büyük güçlerin toplanacağı bir kongre gerçekleşmesi düşüncesini açıklamıştır. Rusya'nın bu fikre onay vermesiyle Almanya'nın girişimi başarıya ulaşmıştır.²⁶

13 Haziran 1878'de, Bismark'ın başkanlığında toplanan Berlin Kongresi, Osmanlı Devleti için acı bir mağlubiyet olmuştur. Bu antlaşmadan en kârlı çıkan devlet ise Avusturya olmuştur.²⁷ Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi ile Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek vilayetlerinin işgal etmesine imkân sağlayan vilayetlerin yönetimi Avusturyalılara verilmiştir.²⁸ Sırbistan ile Karadağ'ı birbirinden ayıran Yenipazar sancağının idaresi ise Osmanlı Devleti'ne kalmıştır. Ancak yeni idare sistemini denetlemek amacıyla Avusturya-Macaristan'ın sancağın her yerinde garnizonlar bulundurması ve ticari, askeri, iletişim kanallarından yararlanma yetkisi verilmiştir.²⁹ Bu anlaşma ile Novi Pazar ve Bosna-Hersek'i elde eden Avusturya kendisini Arnavutluk'a oradan da Selanik'e ulaştırma imkânı sağlamıştır.

Avusturya'nın yayılcı politikasının önündeki tek engel; Balkan milletlerinin ittifakı olmuştur. Ancak Avusturya-Macaristan önceden planladığı çıkarlar doğrultusunda Balkan milletlerinin anlaşmazlığa vardığı bölgeler hususundaki zıtlıkları tahrik edecek ve genişleme

²¹ Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. (Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 147-148.

²² İsmet Görgülü vd. *Bosna-Hersek*, Bosna Hersek Harp Akademi Yayınları İstanbul, 1992, ss. 119-120.

²³ Mustafa Selver, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 52.

²⁴ Aydın Babuna, a.g.e., s. 23.

²⁵ Fahriye Emgili, *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 106.

²⁶ Ferhat Durmaz, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2015, s. 115.

²⁷ Fahriye Emgili, a.g.e., s. 107.

²⁸ Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 151.

²⁹ Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, (Çev.Recep Boztemur), Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 130.

siyasetine devam edecekti. Avusturya için bu planı kolay kılan bir diğere unsur da Balkan milletlerinin eskiden beri birbirlerine karşı duyduğu kin olmuştur. Avusturya için yeni çatışmalar yaratmak gayet kolay olacaktı.³⁰ 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü belgelenmiştir.³¹ Bu antlaşmaya göre; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na Bosna-Hersek ve Novi Pazar Sancağı'nın işgal etme izni verilmiştir.³² Osmanlı Devleti Avusturya askerlerinin Bosna-Hersek bölgesine yerleşmesini istememiş ve bunu engellemeye çalışmıştır. Roma'daki Osmanlı sefaretinden gönderilen bir telgrafnamede, Almanya Başbakanı Bismark'ın Osmanlı Devleti'nin bu engellemelerinin Berlin Antlaşması'na taraf devletlere bildirdiği belirtilir.³³

Orta Avrupa ülkesi olan Bosna-Hersek'in işgal edilmesi, bölgedeki Müslümanlar üzerinde değişiklikler de meydana getirmiştir. Habsburg monarşisi, Bosna-Hersek'in işgaliyle yoğun bir Müslüman nüfusu ilk kez hâkimiyetine almıştır.³⁴ Bu vilayetlerin işgali büyük güçlüklerle sağlanabilmiştir. Berlin Kongresi'nde Bâbüâli, yabancı kontrolüne tepki göstererek karşı çıkmıştır. Habsburg yönetimi vilayetlere girdiğinde, bölgedeki Müslüman ve Sırların şiddetli direnişleriyle karşılaşmışlardır. Avusturya ordusu bölgeye savaşarak girmek zorunda kalmıştır. Avusturya ordusu halkın direnişine karşısında adam ve paraya ihtiyaç duymuş, kriz dönemi savunması için ayırdığı 60 milyon florini de burada kullanmak mecburiyetinde kalmıştır. Bölgenin işgali gerçekleştiğinde ise nasıl yönetileceği sorunu ortaya çıkmıştır.³⁵

Yönetimin başına o dönemin maliye bakanı, Balkanlar'ı iyi bilen, Belgrad'ta başkonsolosluk görevinde bulunmuş ve bir Sırp tarihi yazmış olan Macar asıllı Benjamin von Kallay (1839-1903) geçmiştir. Bosnalıları Avrupa standartlarına ulaştırmak için vazifesini özümseyerek farklı bürokrasiler geliştirmiştir. Kallay'ın göreve atanmasıyla Avusturya idaresinin Müslümanlara karşı işgalin ilk dönemlerindeki çok sert davranışları son bulmuştur. 1882 yılının Haziran ayında göreve başlayan Kallay, göç olaylarına yeni düzenlemeler getirmiş ve Müslüman göçünün ciddi oranda azalmasına sebep olmuştur.³⁶

Yüzyıllardır Osmanlı çatısı altında hâkim unsur olarak hayatlarını sürdürmüş olan Bosna Müslüman halkı, Bosna'nın yeni yönetimindeki idari, demografik, dini ve kültür durumlarıyla değişime açık hale getirilmiştir.³⁷ Yeni yönetimin Müslüman halk üzerinde getirdiği sorunlar halkı göçe sevk etmiştir. Avusturya-Macaristan Müslüman nüfusun göç kanallarını açık hale getirmiş, hatta seyirci kaldığını söyleyebiliriz. Örneğin, 1882'de Müslüman Boşnaklar başka ülkelere göç etmek için Avusturya-Macaristan yönetimine 3003 dilekçe vermiş ve bu dilekçelerin hepsi de, göç olayının gerçekleşmesi için bir neden yazılmadığı halde Avusturya yönetimi tarafından kabul edilip, göçe izin verilmiştir.³⁸

³⁰ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı* (Çev. Zaven Biberyan), Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 39.

³¹ Mustafa Selver, a.g.e., s. 82.

³² Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999*.(Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 2001, s. 137.

³³ BOA. Y.A.Hus. Mar. Ev. nr. 159/55.

³⁴ Aydın Babuna, a.g.e., s.23.

³⁵ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Küre Yayınları İstanbul 2006, s. 62.

³⁶ Georges Castellan, a.g.e., s. 362.

³⁷ Fahriye Emgili, a.g.e., s. 121.

³⁸ Genç Osman Geçer, "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, XXVIII, s. 195.

Boşnakların göç etmesi 1878’de Bosna’nın işgaliyle başlayıp 1912-1913 Balkan Savaşları yıllarına kadar büyük göç dalgalarıyla devam etmiştir.³⁹ Avusturya-Macaristan yetkililerin açıkladıkları resmi rakamlara göre, 1883 ve 1905 yılları arasında Bosna-Hersek’ten 32.625 kişi ülkeden ayrılmış ve 4042 kişi geri dönmüştür. Bu göçmenlerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. 1880 yılında Bosna’da 4.500 Avusturyalı ve 12.000 Macar asıllı kişi mevcut iken bu rakamlar 1910 yılında 47.000 Avusturyalı ve 61.000 Macar nüfusu olarak tespit edilmiştir.⁴⁰

Kallay’ın Bosna’nın yönetimine atanmasında Bâbîâli’nin de diplomatik çabaları olmuştur. Kallay yönetimi süresince Habsburg politikasının en çok tartışılan tarafı, ulus olma meselesinin uygulamaya konulmaya çalışması olmuştur. Osmanlı yönetiminde, halk yalnızca dini mensubiyetlerine göre itibar görmekteydi. Ulusal kökenin öneminin artmasıyla, Slav olan ve Sırpça-Hırvatça konuşan Müslümanlar zamanla siyasetin önemli bir sorunu haline gelmişti. Kallay, devletin çıkarları doğrultusunda Bosna milliyetçiliği görüşünü de ilerletmeye çalışmıştı ancak bu fikir Müslümanların büyük çoğunluğuna cazip gelmemişti.⁴¹ Kallay, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndaki Katoliklerin bölgeye göç etmelerini desteklemiş ve Kallay’ın amacı halkın dini ümmet kimliğinden çıkıp Bosna’da özgün bir Boşnak kimlik yaratmak istemesi olmuştur. Kallay’ın bu gayretlerine hem Ortodokslar hem de Müslümanlar karşı çıkmışlardır. Fakat Müslüman, Ortodoks ve Katolik olmak üzere üç farklı Boşnak milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını engelleyememişlerdir.⁴² Kallay, Sırlar ve Hırvatlar tarafından devamlı olarak Viyana sarayının emperyalist gayelerine hizmet ve “Boşnakçılığı” icat etmekle suçlanmıştır.⁴³

Eyalet hükümetinin milliyetçilik politikasının bir başka ilkesi de, üç büyük etnik grup arasındaki işbirliğini önlemek olmuştur.⁴⁴ Avusturya’nın yayılcı politikasına etnik grupların birbirleriyle husumeti yol açacaktı. Bu sebeple; 1885 yılında Avusturya, Sırları Bulgarlara karşı kışkırtarak savaşa itmiş; Sırların genişlemesini Bulgaristan’a yönelterek Adriyatik kıyılarından vazgeçirme amacını gütmüştür.⁴⁵ Berlin Antlaşması ile denizden yoksun, âdetta bir Balkan devleti olmaktan ziyade bir Tuna devletine dönüşen Sırbistan, elverişsiz sınırları dâhilinde Avusturya’nın etkisi altında kalmaktan başka bir seçeneği kalmamıştır. Domuz ihracı ile varlığını sürdürdüğü ülke ekonomisi, Sırbistan’ı Avusturya’nın ekonomik vesayetini kabul etmek zorunda bırakmıştır. Sırbistan hükümdarları tahtlarını Avusturya’nın desteği ile koruyor, ülke bakanlarını Avusturya görevlendiriyor veya azlediyordu. Avusturya’nın ajanları devleti kontrolleri altında bulunduruyor ve ülkenin iç siyasetini karıştıracak Sırbistan’ın tahtında hak iddiasında bulunan Karayorgeviçler ile yönetimde olan Obreveniçlerin arasındaki öfkeyi daima canlı tutuyordu. Avusturya’nın Berlin Kongresi’nde tasarladığı planlar uygulamaya alınmış ve Avusturya’nın doğu geçidinde engel teşkil etmemesi için Sırbistan hükümeti bütünüyle zayıflatılmıştı.⁴⁶

³⁹Kemal H. Karpat, 2010, a.g.e., s. 268.

⁴⁰Noel Malcolm, a.g.e., ss. 240.

⁴¹Barbara Jelavich, a.g.e., s. 64.

⁴²Kemal H. Karpat, 2010, a.g.e., s. 268.

⁴³Aydın Babuna, a.g.e., s. 145.

⁴⁴A.g.e., s. 134.

⁴⁵Aram Andonyan, a.g.e., s. 46.

⁴⁶A.g.e., ss. 48-49.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun politikaları Bosna sınırlarının dışındaki Hırvat ve Sırp milliyetçiliklerini de her geçen yıl perçinlemiştir. Hırvatistan'ın Macar valisi kasıtlı olarak Hırvatistan'daki tüm demiryolu memurlarının Macarca konuşmasını şart koşan yasa çıkarmak gibi, lüzumsuz tedbirlerle kırgınlık ortamı yaratmıştır. İkili Monarşinin dayatmaları Sırpı sabırsız hale dönüştürmüş ve 1906 yılında Sırbistan ticari olarak alternatif seçenekler aramaya başlayınca, Avusturya-Macaristan yönetimi Sırpı başlıca ihraç ürünleri olan domuzlara ceza gümrük vergileri koymuştur. İki devlet arasında gerginlik oluşturan bu durum sonucunda Avusturya-Macaristan Dış İşleri Bakanı Boran von Aehrenthal, Sırbistan'ın ele geçirilmesi görüşünü tasarlamaya başlamıştır.

Bosna-Hersek'in durumunu, işgal altında bulunan bir Osmanlı toprağından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhakı gerçekleşmiş bir ülke konumuna getirme kararı, bu genel çerçevede alınmıştır. 23 Temmuz 1908 yılında Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet'i ilan etmesiyle Avusturya-Macaristan Meşrutiyet'in Bosna-Hersek'teki etkilerinden korkarak ilhak için uygun zamanı gözetmiş ve 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini duyurmuştur.⁴⁷

BOSNA-HERSEK'İN İLHAKI

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'nın konumunu işgal altındaki bir Osmanlı toprağından bütünüyle ilhak edilmiş bir ülke statüsüne getirme kararı; İkili Monarşi'nin imparatorluk sınırlarını Selanik'e kadar genişletme isteğinden ibarettir. 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türklerin⁴⁸ devrimi yapılacak hamleyi başlatmıştır. Jön Türklerin tüm çalışmaları "Meşrutiyet" in tekrar ilan edilmesi doğrultusunda olmuştur. 1908 yılında Makedonya sorununun ortaya çıkmasıyla Rusya ve İngiltere Osmanlı'dan sorunun çözümü için Makedonya'da ıslahat yapmasını istemiştir. Bu hamle, Makedonya'nın kaybedilmesi demektir. Rusya ve İngiltere'nin bu istekleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Balkan topraklarını kaybetme korkusu ve panik ortamı yaratmıştı. İttihat ve Terakki'nin rütbeli mensupları olan Kolağası Resneli Niyazi Bey dağa çıkmış; Enver Paşa ise isyan etmiştir. Her ikisi de Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle isyanlarını sonlandıracaklarını beyan etmişlerdir. İsyancı Jön Türklerden etkilenen Arnavutlar da Firzovik (Ferizovic)'de gösteriler düzenleyerek onlar da Anayasa'nın ilanını talep etmişlerdir.⁴⁹

Sultan II. Abdülhamid hem iç politikada hem de dış politikada yer alan Avrupalı hükümetlerin dayatmaları ile karşı karşıya kalmış ve 11 Temmuz 1908'de Anayasa'yı ilan eden bir ferman yayınlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isyanı devam ederken 23 Temmuz 1908'de İstanbul'da duvarlara asılan afişlerde II. Meşrutiyet'in ilan edildiği duyurulmuştur. 24 Temmuz 1908'de Selanik'te, Hıristiyanlar ve Müslümanlar sokaklarda kucaklaşmış; dağlardan inen komitacılar kardeş olmuşlardır, bu sırada Enver Paşa haykırarak şu sözleri söylemiştir:

⁴⁷ Noel Malcom, a.g.e, s. 244-245.

⁴⁸ 1908 yılında Osmanlı ordusunda Enver Paşa'nın önderliğinde rütbeli askerlerden oluşan gizli bir grup Osmanlı Devleti'nin idaresini eline geçirmiş ve reform programını ilan etmişti. Bunlar kendilerine İttihat ve Terakki Cemiyeti adını veriyorlar fakat kamuoyunda Jön Türkler olarak biliniyorlardı. Bkz. Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003 s. 9.

⁴⁹ Esmer Drkenda, *Avusturya – Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, ss. 89-90.

“Bundan böyle Bulgar, Yunan, Eflak, Yahudi, Müslüman yoktur. Hepimiz kardeşiz, eşitiz ve Osmanlı olmaktan gururluyuz”⁵⁰

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi, Osmanlı Devleti çatısı altında olanlarının hepsinin arasında Osmanlı kimliği oluşturarak dağılmayı önlemek amacını taşıyordu. Gerçekte Jön Türkler zamanının müntesipleri sadece Türkler değildi, ayrıca bu grubu oluşturanlar kendi etnik ve dinsel bağlılıkları ile ulusal amaçlarını Osmanlı Devleti’nin istediği politik değerler gayretinde olan Araplar, Rumlar, Museviler, Ermeniler, Bulgarlar, Ulahlar ve diğer ulusal halkların müntesipleriydi.⁵¹ Bu devrim Balkan coğrafyasında tepkiye sebep olmuştu. Avusturya-Macaristan İmparatorlukları ise, Bosna-Hersek kurumsal olarak Osmanlı Devleti’ne bağlı olduğundan İstanbul’da toplanacak meclise Bosna-Hersek’ten temsilci talebinde bulunacaklarından ikili monarşisinin sorgulanması endişesini yaşamaktaydı.⁵² Çünkü II. Meşrutiyetin ilanı, Bosnalılara Avusturya-Macaristan yönetiminden daha demokratik bir anayasa sunuyor, Osmanlı’nın Bosna üzerindeki iadesini makul şekilde talep edebilecek bir hükümet şekli gibi görünüyordu. Baron von Aehrenthal elini çabuk tutmalıydı⁵³ ve Avusturya-Macaristan yönetimi de işgal topraklarının ilhakının artık gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Sadece diğer devletlerin ilhaka onay verip vermeyeceğinin endişesi içerisindeydiler. Avusturya-Macaristan’a göre ilhakın gerçekleşmesi iki etkene bağlıydı. İlk Osmanlı Devleti’nin milletlerarası pozisyonu ve devlet içi durumu, ikincisi ise Rusya ile işbirliğiydi.⁵⁴ 1908 yılının Eylül ayında Avusturya-Macaristan dışişleri bakanı Alois Aehrenthal ile Rusya dışişleri bakanı Alexander Petroviç Izvolsky Balkanlar’da yürütecekleri işbirliği için anlaştılar. Avusturya-Macaristan Slav bir bölgeyi kendisine katacağı için Rusya ile anlaşmıştı. Avusturyalılar 30 yıldır işgal altında tuttukları Bosna-Hersek’i ilhak etmek isterken, Ruslar’da Karadeniz ve Ege Denizi arasındaki stratejik boğazları kontrol etme amacını güdüyordu. Ruslar uluslararası devletlerin onayını alamadan Avusturyalılar 5 Ekim 1908 tarihinde Bosna-Hersek’i ilhak ettiler. Bulgaristan’da bağımsızlığını aynı gün ilan etmiş Prens Ferdinand Çar unvanını almıştır.⁵⁵ Avusturya Macaristan Bosna ilhakını yaparken Slav dünyasının çok fazla ilgisini çekmemek için Slav devleti olan Bulgaristan’ın bağımsızlığını desteklemiştir.

Izvolsky ilhakın ertesi günü İkili Monarşi’nin Bosna Hersek’i ilhak ettiğini öğrendiği zaman büyük bir şaşkınlık yaşamış⁵⁶ ve Rusya Avusturya’nın bu ilhaktan vazgeçmesini istemiştir. Osmanlı Devleti’nin tepkisi ise Avusturya mallarını boykot etmek olmuş,⁵⁷ Avusturyalıların verdikleri tek taviz ise Yeni Pazar Sancağı’ndaki garnizonlarını geri çekmek olmuştur.⁵⁸ İlhak, Sırbistan için acı bir darbe olmuştu. Avusturya Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek’in idaresini devralmış olmasına rağmen, Sırp milliyetçileri hala bir gün, kendi ulusal toprakları olarak gördükleri Bosna-Hersek’i elde edeceklerini ve büyük Sırbistan kurma

⁵⁰ Gerges Castellan, a.g.e., s. 380.

⁵¹ Kemal H. Karpat, 2004, a.g.e., s. 249.

⁵² Misha Glenny, a.g.e., s. 247.

⁵³ Noel Malcom, a.g.e., s. 245.

⁵⁴ Zerrin Olaş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, Sakarya 2007, s. 67.

⁵⁵ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 41.

⁵⁶ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 101.

⁵⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 53.

⁵⁸ Richard C. Hall, a.g.e., s. 10.

hayalini taşıyordu. İlhaktan rahatsız olan Sırbistan ilk başta Rusya'dan destek beklemiş ancak Rusya'nın Japonya'ya yenilgisi ve iç sorunlar nedeniyle Rusya destek olamamış yalnız kalan Sırbistan daha sonra Avusturya Macaristan yönetimini ve ilhakı tanımıştır.⁵⁹ Bu süreçte, Avusturya Macaristan hükümeti Almanya'nın desteğini almış ve Fransa, İtalya, İngiltere ile de görüşmeler yapmıştır.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Jön-Türklerin partisi olan İttihat ve Terakki'de öldürücü bir vurgun etkisi yaratmıştı. Bu ilhak, doymak bilmeyen bir Hıristiyan devletinin Osmanlı'nın önünü kesmek için yaptığı bir hamleydi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu olayı muhaliflere son bir ortam hazırladı. Bosna-Hersek'in ilhakını kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar. Muhaliflerin halka hitaben, "Bu Jön Türkler" diye başlayan sözleri şu şekildedir:

"Bunlar Padişaha başkaldırdıkları zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruyacaklarını dillerine dolamışlardı. Ancak heyhat işte görüyorsunuz. İktidarı ellerine aldıktan sonra Bosna ve Hersek tamamıyla elden çıkmış, Bulgarlar bağımsızlıklarını ilan etmişler, Girit'te bir ayrılma talebiyle bir isyan baş göstermiştir."

Ortaya atılan sözlerin tesirinde kalan halk, ihtilâli yapanları mesul tutarak onları ayıplamış ve belalar sarf etmiştir. Dış güçlere karşı Osmanlı Devleti'ni korumadıklarını söyleyerek Cemiyet'e karşı halkı ayaklandırıyorlardı.⁶⁰ Ayrıca İstanbul'da kalabalık halk grupları Jön Türkleri, Fransız İhtilâli ve masonluk ilkelerini güden, dinsiz bir topluluk ilan etmişti.⁶¹

26 Şubat 1909 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre; Avusturya-Macaristan Bosna üzerinde tüm haklara sahip olacak, Novi Pazar Sancağı'ndan geri çekilecek, Bosnalı Müslümanlara din özgürlüğü güvencesi verecek ve İstanbul'a 2.500.000 Türk Lirası ödeyecekti. Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a katılmasını tanımak zorunda kalsa da iki devlet arasındaki diplomatik krizin yarattığı sonuç aylarca devam etti.⁶² 1909 yılının Nisan ayında gerginlik daha da arttı ve 12-13 Nisan 1909 gecesinde başkent kolordusundaki askerler Meclis'e saldırarak Jön Türk subaylarına ve Ermenilere zarar verdi. Aynı zamanda bu durumu Yunanlılar ve Arnavutlar alkış tutarak destekliyorlardı. Şevket Paşa'nın idaresinde Makedonya ordusu İstanbul'a doğru yöneldi ve şehirde sıkıyönetim ilan edildi. Üç gün sonra, Şeyh-ül-İslâm'ın fetvasına dayanan Meclis, Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirerek Selanik'e sürgün etti. Yerine kardeşi V. Mehmet Reşat (1909-1918) getirildi.⁶³

İlhakın gerçekleşmesi Rusya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Osmanlı Devleti arasında bir buhran ortaya çıkarmıştı. Bu olay daha sonraki yıllarda I. Dünya Savaşı'nın

⁵⁹ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 101.

⁶⁰ Edward F. Knight, *Jön Türkler ve II. Abdülhamid*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2010, ss. 199-200.

⁶¹ Georges Castellan, a.g.e., s. 382.

⁶² Noel Malcolm, a.g.e., s. 246.

⁶³ Georges Castellan, a.g.e., s. 382.

başlamasının nedenlerinden birini teşkil etmiştir.⁶⁴ Ayrıca ilhakın ardından Bosna-Hersek'teki genç nüfusun üzerinde yayılan Sırp milliyetçiliği zamanla Yugoslav milliyetçiliği tutumuna geçmiş, okul çocukları ve üniversite öğrencileri "Mlada Bosna" adlı örgütü kurmuşlardır. Milli özgürlük ve devrim şuuruyla hareket eden bu örgüt Sırbistan'daki milliyetçi örgütlerin etkisiyle, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı Franz Ferdinand'a suikast gerçekleştirmiştir.⁶⁵ Arşidük Franz Ferdinand'ın Bosna'yı ziyaret tarihi düşüncesizlikle Kosova Savaşı'nın yıldönümü ve Sırp milliyetçiliğindeki en kutsal gün sayılan 28 Haziran'a ayarlanmıştı. Arşidük ve Hohenberg Düşesi olan eşi suikastta can vermişler ve bu olaydan tam bir ay sonra Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan etmiştir.⁶⁶

Dünya savaşını başlatacak Arşidük suikastı, sembolik bir güç taşımaktaydı. Arşidük ve eşine yapılan bu suikast kıtaları sarsan bir savaşın ve dünyanın gidişatını değiştiren bir savaşa dönüşmüştür. Hatta 28 Temmuz 1914 tarihinde savaş başladığında Osmanlı gazeteleri bunu "Avrupa Savaşı" veya "Üçüncü Balkan Savaşı"⁶⁷ olarak yazmışlardır.

SONUÇ

XIX. yüzyılda Avusturya-Macaristan'ın Doğu Sorunu ve izlediği dış politikasında değişiklik meydana gelmesiyle genişleme alanı olarak Balkanlar'ı seçmiştir. Bununla birlikte; Avusturya'nın Balkanlara hâkim olmak ve Selanik'e inip Ege Denizi'ne açılabilmesi için Bosna-Hersek'te kesin bir hâkimiyet kurması gerekiyordu. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'in doğu ve batı Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik konumu nedeniyle bölgeyi ele geçirmek istemiştir. Bu çalışmada, Bosna-Hersek'teki Avusturya-Macaristan yönetimi iki dönemde ele alınmıştır:

Birinci dönem, Bosna-Hersek'in 1878-1908 yılları arasındaki işgal dönemidir. İşgal döneminde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya'nın istekleri doğrultusunda oluşturulan Berlin Antlaşması ile Novi Pazar ve Bosna-Hersek'i elde etmiştir. Nitekim Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilen bölgede Bosna-Hersek halkı büyük direnişler göstermiş ve Avusturya'nın bölgede hâkimiyeti ele alması üç ay kadar bir zaman almıştır. Bosna-Hersek halkı İki Monarşi Hükümeti yönetimini benimsememiş ve bir işgal devleti olarak nitelendirilmiştir. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları, çeşitli inanç gruplarındaki milletlerin dinsel farklılıklarını ortaya çıkararak bu gruplar arasındaki karşılıklı hoşgörü ve kabul gelenekleri zayıflatmıştır. Avusturya-Macaristan yönetimi ülkeyi kolayca idare edebilmek için bir taraftan da Müslüman-Sırp düşmanlığını körüklemiştir. Müslümanların uğradığı şiddet ve zulümler sebebiyle işgalin ilk yıllarında büyük göç dalgaları meydana gelmiştir.

İkinci dönem ise; 1908-1918 yılları arasındaki dönemi içermektedir. Bu dönemde, Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarından çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarının içinde

⁶⁴ Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2002, s. 22.

⁶⁵ Zerrin Olaş, a.g.t., s. 83.

⁶⁶ Noel Malcolm, a.g.e., ss. 258-261.

⁶⁷ Meryem Günaydın, "Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı 28 Haziran 1914", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, 2014, s. 31.

boğuluşu ve Slavların giderek Alman saflarında yer almasıyla Avusturya ilhakı bir an önce gerçekleştirmek istemiştir. 1908 yılında Jön Türklerin Osmanlı Devleti'ndeki sözlü ve yazılı propaganda faaliyetleri Avusturya-Macaristan'a Bosna-Hersek'in ilhakını gerçekleştirme fırsatını sunmuştur. Rusya ile iş birliği halinde olan Avusturya-Macaristan'ın ilhak olayını gerçekleştirmesi Jön Türklerden çok Sırp'ların milli duygularına zarar vermiştir. Avusturya ilhak kararını açıkladıktan sonra bu hareketini meşrulaştırmak için otuz yıl süresince Bosna-Hersek'e yapmış olduğu yatırım ve imarı vurgulamıştır. İlhak olayına sessiz kalan Avrupa devletlerinin karşısında Osmanlı Devleti barış yolunu seçmeye mecbur kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkan yarımadasında kaybettiği topraklardan halkı Müslüman olan ilk bölge Bosna-Hersek'tir. Bu nedenle Bosna-Hersek bölgesinin kaybedilmesiyle Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki nüfusu giderek azalmıştır. Balkanlar'daki ulus devletler, Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde âdeta birbirleriyle toprak koparma yarışına girmişler, Avusturya Macaristan İmparatorluğu da izlediği emperyalist ve yayılcı politikasıyla sınırlarını genişletmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- ALP, İ., *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne, 2008.
- ANDONYAN, A., *Balkan Savaşı*. (Çev. Zaven Biberyan), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- AZARKAN, E., Slovenya, Hırvatistan ve Bosna'nın Bağımsızlık Mücadeleleri ve Yugoslavya'nın Dağılışı, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8, 2, 9-52, 2011.
- BABUNA, A., *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurtları, İstanbul, 2000.
- BEYDİLLİ, K., Ziştovi Antlaşması, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul, 2013, 467-472.
- BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hat. Numara: 159/55.
- Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2002.
- CASTELLAN, G., *Balkanların Tarihi 14-20.Yüzyıl*, (Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇİÇEK, K., II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş 1683-1703. *Türkler*, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, 746-764, Ankara, 2002.
- DRKENDA, E., *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna Osmanlı İlişkileri 1878-1909*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.
- DURMAZ, F., 93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 2, 103-122, 2015.

- EMGİLİ, F., *Yeniden Kurulan Hayatlar Bosnakların Türkiye'ye Göçleri 1878 1934*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- GEÇER, G.O., İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları, *Türklük Bilimleri Araştırma Dergisi*, XXVIII. 191-205, 2010.
- GLENNY, M., *Balkanlar 1804-1999*. (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 2001.
- GÖRGÜLÜ, İ. v.d, *Bosna-Hersek*, Bosna Hersek Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1992.
- GÜNAYDIN, M., Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı 28 Haziran 1914, *Akademik Bakış Dergisi*, 8,15,1-38, 2014.
- HALL, R. C., *Balkan Savaşları 1912-1913*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.
- JELAVICH, B., *Balkan Tarihi 20.Yüzyıl*, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.
- KARPAT, K. H., *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev: Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- KARPAT, K. H., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARPAT, K. H., *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. (Çev. Recep Boztemur), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KENT, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- KNIGHT, E. F., *Jön Türkler ve II.Abdülhamid*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- KURTARAN, U., Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidname'nin Diplomatik Açından Tahlili, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIX/1, 213-232, 2014.
- KURTARAN, U., Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 55, 285-300, 2018.
- MALCOLM, N., *Bosna*, (Çev. Aşkın Karadağlı), Om Yayınevi, İstanbul, 1999.
- OLAŞ, Z., *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgali'nde Bosna-Hersek*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.
- ORTAYLI, İ., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- ÖZCAN, A., Pasarofça Antlaşması, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, 179-181, 2007.
- ÖZKAN, S. H., Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Avusturya İlişkilerinde Macarların Durumu, *Avrasya Etüdüleri*, 41, 1, 189, 2012.

SELVER, M., *Balkanlar'da Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

ŞAHİN, İ., Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İşgalinden Sonra Anadolu'ya Yapılan Boşnak Göçleri, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 42, 131-154, 2014.

UZUNÇARŞILI, İ., H., *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

ÜNAL, T., *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1974.

OSMANLI-HABSBURG HUDUDUNUN TARİHSEL BİR KAYNAĞI: SAVA NEHRİ (1699-1718)

Mehmet SOLAK¹

Özet

Avrupa'nın en önemli su yollarından biri olan Sava Nehri geniş anlamda ulaşım, enerji, su temini, spor ve rekreasyon olmak üzere çok/çeşitli sayıda doğal, sosyo-ekonomik ve tarihsel işleve sahiptir. Fiziksel-coğrafi bir unsur olarak kendi havzasındaki insan yaşamının ve gelişiminin temellerinden biri olan nehir, büyük ekolojik değere ve ekonomik potansiyele sahip olmasının yanında siyasal olarak etkin olmasından dolayı da tarihsel bir kaynaktır. Bu açıdan Sava Nehri, antik çağda Roma İmparatorluğu, erken modern dönemde Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburg Monarşisi, modern çağda başta Yugoslavya daha sonra Hırvatistan ve Bosna sınırlarını belirli kılan unsurlarından biri olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde Tuna bölgesini Batı Balkanların derinliklerine -Adriyatik'e kadar- doğru genişletmek isteyen siyasal güçler, bu tür bir topraksal büyümeyi Sava Nehri ve havzası aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Böylece yapısal ve potansiyel özelliklerinin yanı sıra tarihselleştirilmiş niteliğiyle de Sava Nehri pragmatik bir işleve sahip olduğunu göstermiştir. Osmanlı-Habsburg sınırındaki konumu nedeniyle yapısal/işlevsel olarak bütünleştirici ve ayrıştırıcı rolleri yerine getiren nehir, siyasal yapıların merkezleştirici ve bütünleştirici güçlerinin oluşumunda ve işleyişinde önemli katkı sağlamıştır. Sonuç olarak, Sava Nehri iletişim yönünden uzak ve yakın çevreleri birbirine bağlarken, savunma açısından ise tam tersi bir eğilim göstermiş, yani izolasyonu sağlamıştır. Bu çalışma, Osmanlı-Habsburg hududu açısından Sava Nehri'nin mekânsal çerçevede coğrafi bir belirleyici olduğunu ele almaktadır. Bildiride öncelikle Sava Nehri'nin Tuna havzası içindeki yeri ve rolü tasvir edilmektedir. Konumu Tuna Nehir havzasında kurulan siyasal güçlerin hakimiyet alanlarını ayırmasına olanak tanımış ve çizgisel hareketli sınırların yaratılmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, Sava'nın sadece ayrıştırıcı değil aynı zamanda bileştirici bir yaşam alanı yarattığı analiz edilmiştir. Araştırmada Hırvatça alan yazını ile ilgili eserlere başvurulmuş; nitel araştırma yöntemlerinden yazılı dokümanların incelenmesi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sava Nehri, Osmanlı İmparatorluğu, Habsburg Monarşisi, Sınır, Karlofça.

10 - 11 Nisan 2021

Bölgesel Çerçevede Belirleyici Bir Coğrafi Unsur: Sava Nehri

Sava Nehri (Mac. Száva, Alm. Sau veya Save) 946 km uzunluğu ve Tisa ile Drava'nın hemen arkasından Tuna Nehri'nin üçüncü en uzun kolu olması nedeniyle Avrupa'nın en önemli suyollarından birisidir. Slovenya'daki Julian Apleri'ndeki Sava Dolinka (50,5 km) ve Sava Bohinjka (31 km) isimli iki kaynağın birleştiği yerden başlayan nehir, havzası bakımından

¹ Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetsolak09@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5304-7353.

Bosna Hersek topraklarının %69,6'sını, Slovenya topraklarının %57,3'ünü, Karadağ topraklarının %49,6'sını, Hırvatistan topraklarının %44,7'sini ve Sırbistan topraklarının %17,8'ini kapsamaktadır.²

Ljubljana (Slovenya), Zagreb (Hırvatistan) ve Belgrad (Sırbistan) olmak üzere üç başkenti birbirine bağlayan Sava Nehri, bir yandan Karadeniz havzasının bir parçası olmasının yanında diğer yandan havza alanı bakımından (95.793 km²) Avrupa'nın en büyük yirmi sisteminden biridir.³ Sava'nın kolları sağda Krka, Kupa, Sana, Una, Vrbas, Bosna, Drina ve Kolubara; solda Kamniška Bistrica, Savinja, Sutla, Krapina, Lonja, Orłjava ve Bosut'tur. Kupa, Una, Vrbas, Bosna, Drina ve Kolubara'yı içine alana bölümün yakın havzası olurken, bu havza 37.060 km²'ye diğer bir deyişle Sava Nehri havzası alanının %38,5'ini kaplamaktadır. Sava Nehri'nin hidrografik özellikleri dikkate alınarak yukarı, orta ve aşağı diye bölümlere ayrılmıştır. Buna göre doğuş kaynağından Sutla'ya kadar olan bölüm yukarı Sava, Sutla'nın ağzından Bosna Nehri'nin ağzına kadar olan kesim Orta Sava, Bosna'nın ağzından Sava-Tuna'nın birleştiği yere kadar olan kısım aşağı Sava kısmını oluşturur. Ana limanları ise Sisak, Županja, Brčko, Bosanski Brod, Belgrad, Srijemska Mitrovica ve Srijemska Rača'dır.⁴

Sava Nehri, ovası ile birlikte boylamsal olarak, yani kuzeybatıdan güneydoğuya, Slavonya ve Srijem gibi Pannonian Hırvatistan bölgeleri ile Sloven tarihi bölgesi olan Alp bölgesini birleştirir. Enlemsel bir perspektiften bakıldığında Sava'nın alçak bölgeleri kuzeydeki geniş ovayı güneydeki dağlık Dinarik ile bütünleştirdiği görülmektedir. Modern çağda bu entegrasyon demiryolu ve karayoluyla yapılmış, bu bağlamda Sava Nehir havzası Pan-Avrupa demiryolu ve karayolunun önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵ Bu bütünleştirici değerlendirme coğrafya tarihi açısından bakıldığında Hırvatistan, Bosna ve Sırbistan'ın Dinarik iç kesimlerinden Sava'nın sağ kıyısına doğru akan en büyük kollarının ulaşım/iletişim işlevinin yalnızca bir devamıdır. Bu kollar batıdan doğuya doğru Kupa, Sana, Una, Vrbas, Bosna, Drina ve Kolubara'dır.⁶

² "Sava", *Hrvatska Enciklopedija*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. Eşirim Tarihi: 05.04.2021.

³ Klement Tockner, Diego Tonolla vd., "Introduction to European Rivers", *The Rivers of Europe*, (ed.) K. Tockner, C. T. Robinson, U. Uehlinger, London: Academic Press, s. 4. Sava Nehri, 95.793 km²'lik yüzölçümüyle Tisa'dan sonra Tuna Bölgesi'nin en büyük ikinci havzasıdır. Bkz.: Nike Sommerwerk, Thomas Hein vd., "The Danube River Basin", *The Rivers of Europe*, (ed.) K. Tockner, C. T. Robinson, U. Uehlinger, London: Academic Press, 2009, s. 95.

⁴ "Sava", *Hrvatska Enciklopedija*.

⁵ "Sava", *Opća Enciklopedija Jugoslavenskog Leksikografskog Zavoda*, Sv. VII, Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski Zavod, 1981, s. 304.

⁶ "Sava", *Hrvatska Enciklopedija*.

Sava Nehri, Batı Balkanların en önemli nehri olmasının yanında Hırvatistan’da Drava, Tuna, Kupa ve Mura ile birlikte Karadeniz havzasına hâkim olan büyük suyollarından biridir. Hırvatistan en uzun nehri olma özelliğine sahip olan Sava, birçok Hırvat şehrinden en önemlisi başkent Zagreb’ten geçer; büyük gemiler Sava nehri aracılığıyla yaklaşık elli kilometre aşağıda olan Sisak’a kadar gidebilmektedirler. Toplam uzunluğu 946 km olan Sava’nın 518 km kısmı Hırvat topraklarının içinden geçmektedir.⁷ Bu bağlamda nehir Hırvat tarihi ve kültürü için stratejik bir öneme sahiptir.

Osmanlı-Habsburg Sınırında Tarihsel Bir Kaynak: Tuna Nehir Havzası ve Sava Nehri

Osmanlı İmparatorluğu Tuna’yı ve aşağı kollarını Roma döneminden beri eşi ve benzeri görülmemiş bir iletişimsel değerlendirmeye tabi tutmuş, bu bağlamda XVI. ve XVII. yüzyıllarda Tuna’yı Karadeniz’in bir halicine dönüştürmüştür. Tuna bölgesindeki sahiller, en büyüğü Tuna Kaptanlığı’nın merkezi olan Belgrad olmak üzere liman tesisleri ve tersanelerle doluydu. Fakat malzeme, vergiler ve hatta iş gücü Sava havzasının iç kısımları olan Požega, Zvornik ve Hersek sancaklarında toplanmıştır. Osmanlılar bol miktarda kereste kaynağına sahip olan bu seyrüsefer ve lojistik sisteminin organizasyonunda, kısmen yaşadığı zorluklara rağmen, XVII. yüzyılın sonlarındaki savaflara kadar Tuna’nın Osmanlı’nın bir iç nehri olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. 1571 yılındaki İnebahtı felaketinden sonra, Sava Nehri havzasında keresteyi Zvornik, Drina ve Novi’den temin edilerek Tuna tersanelerinde Akdeniz filosu yenilenmiştir. Aynı zamanda Kıbrıs Savaşı sırasında malzemeler Sava Nehri tarafından Gradiška üzerinden Dalmaçya savaflarına teslim edilmiştir.⁸ Osmanlı açısından bu sistem, XVII. yüzyılın sonunda yapılan uzun süren bir savafla sekteye uğramıştır.

Tuna nehir ulaşım sistemi, Habsburg Monarşisi’nin Akdeniz merkezi ile Avrupa iç kısmı arasında doğrudan bir bağlantısını gerçekleştiriyordu. Havzanın bu önemine rağmen Habsburglar, Karlofça ve Pasarofça öncesi muharebelerde uyguladığı strateji ile bunu doğrulamamıştır. Habsburg Monarşisi’nin emperyal öz bilinci ile askeri gücü arasındaki farktan dolayı Tuna’yı 1683 yılında neredeyse gönülsüzce fethetmeye başlaması⁹, savafların sonunda,

⁷ Marijan Jukić, “Rijeka Sava kao Resurs u Prostornom Planiranju”, *Geoadria*, 2008 (13/1), s. 82; “Sava”, *Hrvatska Enciklopedija*.

⁸ Tuna üzerindeki Osmanlı tersaneleri ve buralara sağlanan hammadde ve iş gücü için bkz.: Jusuf Çulderan, “Турска Бродоградилшта на Дунаву и Његовим Притокама у Другој Половини XVI Века”, *Пловидба на Дунаву и Његовим Притокама Кроз Векове: Зборник Радова*, (ур.) В. Чубриловић. Београд: САНУ, 1983, ss. 179-193.

⁹ Habsburgların gönülsüz olduklarını, Viyana’daki başarılarından sonra Monarşi diplomasinin ilk yaptığı şeyin Osmanlı İmparatorluğu’na bir barış teklifi etmesinden anlıyoruz. Bkz.: Ive Mažuran, *Hrvati*

özellikle 1687 yılında kendi kalıtsal topraklarından biri olan Macaristan gibi geniş bir bölgenin kazanılması sonucunda, askeri bir konsolidasyonla karşı kaşıya bırakmıştır.¹⁰ 1700'lü yıllarda Habsburglar, kadim topraklarını düzenlerken devlet çıkarlarının denetimini ve bu denetimin sınıflara bırakılmasına hazır değildi. Karl Kaser'in işaret ettiği gibi, “*sorumlu makamlar, yeni edinilen sınırlarda askeri sınır sistemini otomatik olarak uyarlamayı kesinlikle düşünmemişlerdir*”¹¹. Ya da mekânsal açıdan bakarsak, Askeri Sınır'ın bir gecede iç ve dış sınırla işaretlenmiş teritoryalleştirilmiş bir alan olarak tasarlanması söz konusu değildir. Bu bağlamda fetihten hemen sonra Slavonya ve Srijem bölgelerinin idaresi *neoaquisata* statüsünde *Dvorska Komora*'nın idaresine bırakılmıştır.¹² Kont Caraffa'nın dediği gibi “*Teutsche Militär-Staat*” veya “*Gräntze*” veya tarihsel olarak *Vojna Granica* olarak isimlendirilen Askeri Sınır Bölgesi Karlofça Antlaşması'ndan sonra Moriš'ten Kraljeva Velika'ya, Jasenovac'tan nehrin yukarına doğru 1702 sonbaharında bilfiil kurulmuştur.¹³

Geç Ortaçağ'dan itibaren Sava Nehri doğal bir engel oluşturmuş olsa da Hırvat-Slavyon tarihi bölgeleri ile Bosna arasındaki sınır, bugün görüldüğünden çok daha bulanıktı. Örneğin güçlü Bosna (Kulin) Ban'ı I. Tvrtko Kotromanić (1353- 1377) yargı alanı bugünkü kuzeydoğu

i Osmansko Carstvo. Zagreb: Golden Marketing, 1998, s. 247. Ayrıca 1683 yılı, Habsburgların tarihinde usul olarak birinci dönüm noktası olan 1620 yılından ayrılmayan ikinci dönüm noktasını temsil etmektedir. 1620 yılında güçlü Çek/Protestan sınıflarının boyun eğdirilmesi, saray görevlilerine dönüşümü ve Otuz Yıl Savaşları sırasında ordunun evrimi gibi değişimler gözlemlenmiştir. Bkz.: Karl Vocelka, *Österreichische Geschichte*, München: C. H. Beck, 2010, ss. 51-54; Robert J. W. Evans, *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Essays on Central Europe, c. 1683–1867*, Oxford: Oxford University Press, 2006, ss. 75-98. Birincisi Habsburg ve ikincisi Osmanlı perspektifinden olmak üzere, II. Viyana Savaşı'nın iki kapsamlı tarihi, Mažuran (1988: 8-42) ve Eşref Kovačević (1973: 18-63) tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca bu bildiri kaleme aldığım sırada yeni yayınlanan, II. Viyana Kuşatması'nı Osmanlı perspektifinden kaleme alınan şu esere de bkz.: Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması: Yedi Başlı Ejderin Fendi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

¹⁰ XVIII. yüzyılın eşiğinde bu bölgenin Habsburglar tarafından yeniden fetih dönemi, Avrupa merkezi güç ve ekonomik sistemlerinin süreçleri ile derinden bağlantılıdır. Bu sistemlerin süreçleri rekabet halindeki ulus-devletler sisteminin yaratılmasında ve gelişmesinde gözlemlenmektedir. (Buradaki ulus-devlet, etnokültürel olarak homojen bir topluluk olarak değil, halk tarafından yönetici sınıf olarak adlandırılacak olanın çıkarları doğrultusunda homojenize edilmiş bir örgüt olarak anlaşılmalıdır. Bkz.: Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, 990-1990*, Cambridge: MA & Oxford: Basil Blackwell, 1990, s.3). Ulus devletler sistemin ortaya çıkmasının ve aynı zamanda yakın zamanlara kadar hayatta kalmasının ön koşulu savaştır. Fethedilen bölgelerin savaş ve savaş sonrası örgütlenme ihtiyaçları bilinçsizce kurumsal ve iletişim ağını yaratır ve genişletir, özneleri uzlaştırır, onları vatandaşlara dönüştürür, vergi sistemini bütünleştirir, kapitalist dinamikleri ve benzerlerini hızlandırır. (Bu konunun geniş bir anlatımı için şu esere bkz.: Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, 990-1990*, Cambridge: MA & Oxford: Basil Blackwell, 1990.) XVIII. yüzyılın başlarında, bu sistemik döngü zaten tüm hızıyla devam ediyordu.

¹¹ Karl Kaser, *Slobodan Seljak i Vojnik: Rana Krajiška Društva (1545-1754)*, Knjiga I., Zagreb: Naprijed, 1997, s. 219.

¹² Kaser, *Slobodan Seljak i Vojnik...*, ss. 221-222.

¹³ Ive Mažuran, *Osnivanje Vojne Granice u Slavoniji 1702. Godine*, Osijek: Državni Arhiv, 2005, s. 86, 96.

Bosna'ya yani Macaristan Usora'sı ve Solina'sına kadar genişletmiştir.¹⁴ Buradaki Bosna kavramı ile Sava Nehri, hatta Osmanlı ilerlemesi sonucunda onun karşısındaki kuzey ve batı bölgelerini de içine almaktadır/genişlemiştir.¹⁵ Osmanlıların 1535/36 yıllarında Posavina bölge¹⁶ kalelerinden, Sava'nın sağındaki Dobor ile Gradiška'nın solundaki Kobaš ve Brod'u ele geçirmeleri aynı zamanda merkezi Slavonya'yı fethetmeyi amaçladıklarını göstermiştir.¹⁷ O zamanlar Sava'nın her iki tarafı da Slav feodal bey, itibarlı Sırp despot Stjepan Berislavić Grabarski'nin (Doborski) mülkleriyle çevriliydi.¹⁸

Sava Nehri, eyalet düzeyinde -1580 yılına kadar Rumeli Eyaleti'nin, 1580'den sonra Bosna Eyaleti'nin hatta ilk başta yerel idari birim düzeyinde bir iç nehir özelliğine sahiptir. Bu iddianın ispatı olarak Slavonya'nın 1557 yılında Začasna Sancağı'na dahil edilecek kısımları o zamana kadar Bosna Sancağı'ndaki Kobaš Kadılığı'na ait olması gösterilebilir.¹⁹ Elbette, tüm bu bölgelerarasılığa rağmen, büyüklüğü ve ayırma gücüyle Sava'nın, özellikle Slavonya'daki Osmanlı sınır savunma birimi olan Začasna Sancağı'nın tam olarak örgütlenmesine kadar 1535 yılında kurulan Gradiška'daki Sava Kaptanlığı sayesinde bir tür göğüs zırhı işlevi gördüğü de yadsınmaz.²⁰ Bunun yanında Slavonya ve Srijem'in nehirler arasındaki bölgeler olarak mekânsal kavramsallaştırılmasında sürekli bir faktör olduğunu unutmamak lazım.²¹ Kısaca

¹⁴ Neven Budak & Tomislav Raukar, *Hrvatska Povijest Srednjeg Vijeka*, Zagreb: Školska Knjiga, 2006, s. 198.

¹⁵ Boro Bronza, *Austrujiska Politika Prema Prostoru Bosne i Hercegovine 1699 -1788*, Baňa Luka: Filozofski Fakultet, 2012, s. 26.

¹⁶ Sava'nın orta ve alt kısımlarında yer alan düzlüktür. Batıda Sutla ve Sava'nın kesişme noktasından doğuda Sava ve Tuna Nehri'nin birleştiği yere kadar uzanır. Bkz.: "Posavina", *Hrvatska Enciklopedija*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. Eşirimi Tarihi: 05.04.2021. Brodska Posavina ise batıda Oriovac ve Lužani'den doğuda Donji Andrijević'e, kuzeyde Dilj'in güney yamaçları ile güneyde Sava Nehri arasında yer alan bölgeyi ifade eder. Bkz.:

Ivo Rubić, *Slavonski i Bosanski Brod: Studija o Ekonomsko-Geografskoj Strukturi Grada i Okoline*, Slavonski Brod: Gradski Narodni Odbor, 1953, s. 28; Josip Kljajić, *Krajiške Tvrđave na Savi u 18. i 19. Stoljeću*, Doktorska Disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2001, s. 26.

¹⁷ Hazim Šabanović, *Bosanski Pašaluk: Postanak i Upravna Podjela*, Sarajevo: Oslobođenje, 1959, s. 58. Aynı şekilde Habsburg Monarşisi de Sava'nın sağındaki Gradiška ve Sava'nın solundaki Brod'u 1691 sonbaharında düşürerek Slavonya'nın fethini sağlanmıştır. Bkz.: Mažuran, *Hrvati i Osmansko...*, s. 9; Mažuran, *Osnivanje Vojne...*, s. 21.

¹⁸ "Berislavići Grabarski ili Doborski", *Opća Enciklopedija Jugoslavenskog Leksikografskog Zavoda*, Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski Zavod, 1977, s. 499. Osmanlılara karşı mücadelede Berislavić Grabarski ailesinin rolü hakkında bkz.: Marija Karbić, "Hrvatsko Plemstvo u Borbi Protiv Osmanlija. Primjer Obitelji Berislavića Grabarskih iz Slavonije", *Povijesni Prilozi*, 2006 (31), ss. 71-85.

¹⁹ Šabanović, *Bosanski Pašaluk...*, s. 180. Požega Sancağı üzerinde 1626 yılından beri, Kanije Eyaleti askerî işlerden, Bosna Eyaleti mali konulardan sorumlu oldukları bir tür ortak mülkiyete sahiptir. Bkz.: Nenad Močanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden & London: Brill, 2006, s. 40.

²⁰ Šabanović, *Bosanski Pašaluk...*, s. 180.

²¹ Močanin, *Town and Country...*, s. 13.

koşullara bağlı olarak bağlama ve ayırma işlevleri arasında bir ikileme işaretlenmiş Sava Nehri bir tarihtir.

Salt Coğrafyanın Karlofça ve Pasarofça'ya Dayattığı Doğal Bir Sınır: Sava Nehri

Karlofça Antlaşması'nın kararları ve uygulaması modern devletlerin gelişme düzeylerine yönelik ihtiyaçlarına karşılık gelinceye kadar çeşitli süreçlerin kazanılmasını sağlamıştır.²² Buna paralel olarak, 1699 yılından sonra *granica* terimi daha sık kullanılmaya başlanmış; yani *krajina* terimi giderek daha fazla *granica* anlamına gelmiştir.²³ XVII. yüzyılın sonundaki on beş yıllık savaş, çizgisel/doğrusal hareketli sınırın ön koşullarını yaratmıştır; bunu da Karlofça Antlaşması'nın beşinci maddesinden anlıyoruz: “*Bosut Nehri'nin Sava Nehri'ne karıştığı yerden Una Nehri'nin Sava'ya döküldüğü yere kadar Sava Nehri'nin bir yakası Osmanlı Devleti'nin diğer yakası da Avusturya'nın himayesi altında olacak, arada olan Sava Nehri ve nehir adacıkları da²⁴ ortak himayede olacaktır. Gemilerin geçişinden iki tarafın halkı da eşit faydalanacaktır. Una Nehri'nin diğer tarafında Bosna'ya bağlı olan vilayetin sınırları bir taraftan Sava Nehri'ne diğer taraftan Una Nehri'nin kıyılarıyla belirlenmiştir. Bu sınır içerisinde olan Novi, Dubica, Jasenovac, Doboş ve Brod ve çevresindeki bu gibi yerlerin içerisinde Habsburg askerleri boşaltılacaktır. Kelpet ve Novi toprağından aşağı Sava'ya doğru Una Nehri'nin içinde olan Kostaniçe vb. adalar Una Nehri'nin kıyılarıyla birlikte Monarşi himayesinde olacak ve bu sınır ile her iki tarafın hududları ayrılarak belirlenecektir. Her iki tarafın elinde olan yerler bu savaştan önce olan arazi ile yine ellerinde olacaktır. Hırvatlık tarafında her iki tarafın elinde kalacak yerlerin sonuna varınca civardaki yerler ve araziler başka sınır ile ayrılıp hendek, taş, kazık vb. alametler ile belirlenecektir. Her kim bu*

10 - 11 Nisan 2021

²² Drago Roksandić, *Triplex Confinium ili o Granicama i Regijama Hrvatske Povijesti 1500-1800*, Zagreb: Barbat, 2003, s. 122.

²³ Roksandić, *Triplex Confinium...*, s. 27; Mirela Slukan-Altić, *Povijesna Kartografija: Kartografski Izvori u Povijesnim Znanostima*, Samobor: Meridijani, 2003, ss. 213-214. Karlofça Antlaşması'na kadar siyasal güçlerin mekânsal bölünmesi çizgisel özellik taşımıyordu. Teritoryal bölünme kaleler, nehirler ve kentler temelinde gerçekleşiyordu. Siyasal yapılar, özellikle kaleler üzerinden kendi topraklarını işaretliyorlar ve bu işaretli bölgeleri diğer siyasal güçlere karşı savunuyorlardı. Bkz.: Palmira Brummett, “Dünya Tarihinden Piri Reis'e Erken Modern Osmanlı Mekânını Tahayyül Etmek”, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, (ed.) Virginia H. Aksan & Daniel Goffman, (çev.) Onur Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, ss. 44-45.

²⁴ Sava Nehri'nin Una'nın ağzından Bosut'un ağzına kadar kısmında dört nehir adacığı vardır: Brod yakınlarında, muhtemelen Bosna ve Sava'nın birleştiği yerde, Županja yakınlarında ve Rača yakınlarında. Bugün sadece Brod yakınlarında olan mevcuttur. Bkz.: Eşref Kovačević, *Granice Bosanskog Pašaluka Prema Austriji i Mletačkoj Republici po Odredbama Karlovačkog Mira*, Sarajevo: Svjetlost, 1973, s. 77.

işaretleri ihlal ederse herhangi bir şekilde ibret için gereği yapılacaktır. Sava kenarında olan uçta, yeni baştan yapılan savunma amaçlı her türlü inşaat ve siper içinde olan Nemçe askeri boşaltılacaktır. Yine tüccar grubundan olanlar, yol, geçit, köprü, kemer gibi yerleri etrafı kapalı olmak üzere şehir, kale mertebesinde kullanılabilirlerdir”.²⁵ Bu maddeden anlaşıldığı üzere, çizgisel/doğrusal hareketli sınırın belirlenmesi için salt coğrafyanın dayattığı doğal işaretler kullanılmış, bu doğal işaretlerin olmadığı yerlerde ise hendek, taş, kazık vb. şeklindeki işaretlerden faydalanılmıştır. Ama sınır her şeyden önce nehirler aracılığıyla belirlenmiştir. Sonuç olarak Osmanlı-Habsburg sınırı doğal ayırıcılar olan Una, Sava, Tisa ve Mureş nehirlerine doğru geri çekilmiştir.²⁶

Bir barış metni olmasının ötesinde Karlofça Antlaşması'nın Bosna'da XVI. yüzyılın başından itibaren askeri-idari işlevleri yerine getiren ve bölgeselleştirilen kaptanlık sistemini örgütsel ve altyapısal olarak güçlendirmesi bekleniyordu.²⁷ Bunu 1691 gibi erken bir tarihte Fransız himayesinde Brod'un Bosna tarafında bir kale inşa edilmesinde görmek mümkündür.²⁸ Son olarak sınır bölgesinin Avusturya cephesinde Zitvatorok Antlaşması'ndan sonra nöbet-sinyal ağı oluşturmak için yapılan çardaklardan faydalanma yoluna gidilmiştir.²⁹ Bu sistem ile sınırdaki küçük savaş ve yağma ekonomisi gibi istikrarsız ve güvensiz yaşam yöntemlerinden

²⁵ Evahir-i Şaban sene 1110 tarihinde Karlofca mu'ahedesinin beşinci maddesinde: “Bosut suyunun nehr-i Savaya karıştığı mahalden Una suyunun Savaya döküldüğü mahale dek nehr-i Savanın bir yakası devlet-i 'aliyyem zabtında ve bir yakası Avusturya zabtında olmağla mâbeyninde olan nehr-i Sava ve bu mâbeynde vâki' adalar dahi müşterek olub gerek sefinelerin mürur ve 'uburi ve gerek gayr-i menâfi' de iki tarafın re'ayası 'ale's-seviye intifa' eyleyüb birbiriyle hüsn-i mu'amele eyleyeler ve Una suyunun berü tarafında vâki' Bosnaya tabi' olan vilayet bir taraftan nehr-i Sava ve bir taraftan Una suyunun kıyılarıyla mahdud olub hudud-ı merkum dahilinde olan Novi ve Dubica ve Yesanofça ve Doboş ve Brot ve ol havâlide bu misillü her ne var ise içlerinde olan Nemçe 'askeri ihraç ve tahliye ve ol-etraf Kelpet? ile --- ve Novi toprağından aşağı Savaya doğru Una suyunun içinde olan Kostaniçe vesa'ir adalar Una suyunun Una kıyılarıyla müşârün-ileyh Çasar zabtında olmağla hudud-ı mezkure ile tarafeynin sınuru ta'yin ve temyiz oluna ve Una suyunun ötesinde Sava suyundan Alarga muhafazacı ile zabt olunub tarafeynin ellerinde olan yerler bu cenkden evvel olan arazisi ile yine ellerinde olub hudud-ı kat'ına ta'yin olunan tarafeynin vekilleri ihtilâl vâki' idüb Hırvatlık canibinde tarafeynin elinde kalacak yerlerin intihâsına varınca nevâhî ve arazilerini başka başka hudud ile ayırub hendek ve taş ve kazık ve gayri 'alâim ile kat' ve ta'yin oluna zikr olunan 'alâimden birisini ta'yin ve tebdil vâki' ve ref' ile tarafeynden her kim tecavüze cesaret ider ise bi-eyyi vech-i kan ele getirilüb sa'ire müceb 'ibret için muhkem hakkında gelen ve Bosna tarafında Sava kenarında vâki' burunun müceddeden olan ba'zı istihkamı içinde olan Nemçe 'askeri ref' ve yine tüccar ta'ifesinin mukarr ve memerr ve ma'berleri olmak üzere etraf-ı mesdud şehir-i tarh olunub kal'a mertebesinde istihkam virile deyü...”. Bkz.: BOA, HAT, 1431-58588, Belge 1, s. 1. Ayrıca bkz.: Kovačević, *Granice Bosanskog Pašaluka...*, ss. 68-69.

²⁶ Karlofça Antlaşması'nın tahlili için bkz.: Uğur Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi tarihinden Bir Kesit: Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Kahramanmaraş: Ukde Yayınları, 2009, ss. 148-157.

²⁷ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Naučno Društvo NR Bosne i Hercegovine, 1954, s. 13.

²⁸ Andrija Zirdum, “Selidbe, Granice i Pokušaji Naseljavanja Bosanske Posavine Početkom 18. Stoljeća”, *Bosna Franciscana*, 2002 (10/17), ss. 167.

²⁹ Slukan-Altić, *Povijesna Kartografija...*, s. 102.

uzaklaşmaya çalışılmıştır.³⁰ Fakat bu yerel koşullar, XVII. yüzyılın büyük bölümünde değişmemiştir. Osmanlı yetkilileri 1699 yılından sonraki yıllarda Bosna'ya yapılan hajduk akınları nedeniyle Avusturya ve Venedik yetkililerinden sınır geçişlerini kapatmak veya ek çardaklar inşa etmekle tehdit ederek daha güçlü bir sınır kontrolü talep etmişlerdir.³¹

Karlofça Antlaşmasından sonra XVIII. yüzyılın başından kalma bir halk şarkısının ismi olan Tuna Sava ile evlendirdiği belirtilmiş olsa da³², Sava sınırı Bosut ağzına ve daha doğuda Tuna sınırına kadar uzanmıştır.³³ Bununla birlikte nehirlerin sınır belirleme faktörü olarak rolünü aşırı vurgulamak da çok doğru değildir. Fakat Karlofça Antlaşması sonrası oluşturulan çizgisel/doğrusal sınırın uzun bir kara kuşağı tarafından çizildiğini de belirtmek gerekir. Lakin kesin/keskin bir sınır çizimi oluşturulması Sava, Tisa ve Mureş nehirleri sayesinde olmuş, hatta onlar sayesinde bu sınır sürdürülebilmiştir. Nehirlerin sol tarafındaki köyler sağ kıyısındaki tararlara, çayırlara ve göletlere bağımlı olabiliyorlardı.³⁴ Tek kelimeyle nehirler sadece iki imparatorluğu ayırıştıran bir alan değil; aynı zamanda iki siyasal gücün birleştiği bir yaşam alanı da olmuşlardır.

Habsburglar, 1716-1718 yılları arasında yapılan Osmanlı-Avusturya savaşındaki başarıları sonucunda Avrupa'nın güneydoğusunda eşsiz bir jeopolitik nüfuz elde etmişler ve bu yeniden fetihler sayesinde yaklaşık 725.000 km²'lik bir yüzölçümüne ulaşmıştır.³⁵ Bu anlamda, XVIII. yüzyılda yeniden fethedilen bölgelerin Habsburg siyasetinin ilgilendiği temel bir konu mu yoksa göreceli olarak ilgisiz kalıp kalmadığına dair tarihyazımsal tartışmalar olmuştur.³⁶ Osmanlılar ile Venedikliler arasında 1715 yılında başlatılan savaşa Habsburg Monarşisi, Osmanlılara karşı oluşturulan Kutsal İttifak içindeki statüsünün yükünden dolayı bir yıl sonra

EDİRNE

³⁰ Habsburglar 1690'larda Sava Nehri'nin sol yakasında düzinelerce çardak adı verilen gözetleme kuleleri inşa etmiştir. Bkz.: Nedim Filipović, *Osmanski Feudalizam u Bosni i Hercegovini (Studije)*, Sarajevo: Armis Print, 2007, s. 99, 107, 112, 116. Bu çardak ağı bir tür sinyalizasyon sisteminin temelini oluşturuyordu. Örneğin Jasenovac yakınından gönderilen bir tüfek sinyali yirmi dakika içinde Bosut'a kadar tüm bölgeyi alarma geçirebiliyordu. Bkz.: Mažuran, *Osnivanje Vojne...*, s. 72.

³¹ Enes Pelidija, *Bosanski Ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog Mira 1699-1718*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1989, ss. 59-60.

³² Drago Roksandić, "Posavska Krajina/Granica od 1718. do 1739. Godine", *Ekonomika i Ekohistorija*, 2007 (3/3), ss. 63.

³³ Kaser, *Slobodan Seljak i Vojnik...*, s. 224.

³⁴ Mažuran, *Hrvati i Osmansko...*, s. 107, 116-117.

³⁵ Vuk Vinaver, *Преглед Историје Новца у Југословенским Земљама (XVI – XVIII Век)*, Београд: Историјски Институт, 1970, 292.

³⁶ Bu konuda olumlu yorum için bkz.: Drago Roksandić, "Империјална Граница И Санитарни Кордон У 18. Стољењу", *Љетопис Скуп "Просвјета"*, 2004 (9), ss. 123-141; olumsuz yorum için bkz.: Nilola Samardžić, "The Peace of Passarowitz, 1718: An Introduction", *The Peace of Passarowitz*, (ed.) C. W. Ingrao, N. Samardžić, J. Pesalj, West Lafayette/Indiana: Purdue University Press, 2011, ss. 9-37.

isteksizce girmiştir.³⁷ Bu nedenle, Habsburgların şimdiye kadarki en büyük başarısı olan Pasarofça Barış Antlaşması (1718) açıkça tasarlanmış bir yayılmacı siyasetin sonucu olmamıştır.

Pasarofça Antlaşmasınının 21.07.1718 ve 27.07.1718 tarihli iki parçalı yapısı, varlık değerini göstermesi bakımından önemlidir.³⁸ 1718 yılında mutabık kalınan sınır, 1699 benimsenen *uti possidetis* hukuk kuralına göre *accuratissime et citissime* şekilde (7. Madde) geri çekilecekti.³⁹ Böylece Drina yakınlarındaki Bijeljina ile Una üzerindeki Novi arasındaki 68 höyüğün yeri hızlı ve yüzeysel olarak belirlenmiştir.⁴⁰

Nehirlere gelince, 1699 da ayırma güçleri kullanılmışsa da şimdi bağlantı güçlerinin kullanıldığını iddia etmek uygun görülebilir. Örneğin ikinci madde Tuna nehrinin ağzına kadar seyrüseferin ücretsiz olduğunu garanti etmiştir.⁴¹ Bu esasında Pan-Avrupa hayalinin bir ifadesinden ziyade Doğu'daki Habsburg emperyalist emelleri için ileriye doğru büyük bir adımdı.⁴² Habsburgların Tuna havzasındaki hakimiyetinin inşası, Erdel'in Tuna ile bağlantısı olan Oltu Nehri'nin ortak kullanıma ve dolaşıma açık olması (Madde 1)⁴³ ve tabii ki de Sava'nın her iki kıyısının kontrollünü (Madde 3)⁴⁴ içermektedir. Aynı zamanda, yerel ekonomik uygulamalar için müdahaleci hükümler Tuna Nehri'nin aşağı kesimi için halihazırda kabul edilmiştir: Eflak nüfusunun kendi tekneleri ile balıkçılık yaparken hiçbir engelle karşılaşmayacakları belirtilmiş, ancak değirmen gemilerini elde tutma olasılığı önemli ölçüde sınırlandırılmıştır (Madde 1). Aynı önlemler ortalama yarım asır sonra 1718 yılında ulaşım yönünden pasif olan Sava ve Kupa nehir sakinlerine de uygulanacaktır.

Antlaşmanın özellikle üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı maddeleri Sava ve Sava'nın kollarından biri olan Una nehir bölgelerindeki Osmanlı-Habsburg sınırlarının tahdidi konuları üzerinedir. Buna maddelere göre; Dirina ve Una nehirleri arasındaki Sava Nehri'nin her iki

³⁷ Milan Pavlović, "Пожаревачки Мир (г. 1718.)", *Летопис Матуце Српске*, Књ. 1901 (207/III), ss. 31-32.

³⁸ Pasarofça Barış Antlaşması'nın Latince versiyonu için bkz: *Recueil D'actes Internationaux de L'empire Ottoman*, Tom. 1:1300-1789, (ed.) Gabriel Noradounghian, Paris, 1897, s. 208, 220. Aynı çalışmada, ticaret anlaşmasının Fransızca bir versiyonu için bkz: *Recueil D'actes Internationaux...*, ss. 220-226.

³⁹ *Recueil D'actes Internationaux...*, s. 210, 220.

⁴⁰ Mirko Marković, *Descriptio Bosnae et Hercegovinae: Bosna i Hercegovina na Starim Zemljovidima*, Zagreb: AGM, 1998, ss. 181-182.

⁴¹ BOA, Nemçelü Ahidnâmesi, 57/1, ss. 55-61. Pasarofça'nın günümüz Türkçesine çevirisi ve değerlendirmesi için bkz.: Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi...*, ss. 191-217.

⁴² Bronza, *Ауспријска Полумука...*, s. 208, 383.

⁴³ BOA, Nemçelü Ahidnamesi, 57/1, ss. 56-57.

⁴⁴ BOA, Nemçelü Ahidnamesi, 57/1, s. 57.

sahili Habsburgların yönetiminde olacak; Una ile Sava'nın birbirine karıştığı yerden Osmanlı idaresindeki eski Novi'ye kadar Sava Nehri'nin kenarında olan Jasenovac, Dubica ve birkaç kale ve nehir adaları Monarşi'nin tasarrufuna verilecekti.⁴⁵ Pasarofça Antlaşması Sava'nın sağ yakasından Osmanlı İmparatorluğuna doğru on kilometreye kadar çıkıntı yapan yeni fethedilen bölgede sadece varoşların inşasına izin vermiştir (Madde 6).⁴⁶ Doğrusu, bölgenin kayaklarının katma değer yaratmadan kullanılmasına dayanan ekonomik düzeyi yine bölgenin kentsel örgütlenme türüyle örtüştüğünü söyleyebiliriz.

SONUÇ

Sava Nehri, coğrafi bir unsur ve tarihsel bir kaynak bakımından -ağırlıklı olarak 18.yüzyılın başlarında- büyük bir önem atfetmektedir. Yapısal düzeyde nehrin ya bütünleştirici ya da ayırt edici bir sınır faktörü olarak işlev gördüğü gözlemlenmiştir. Tuna Nehir havzasına hakim bir güç olmak isteyen siyasal yapılar, Adriyatik'e doğru genişlemek, ya da Batı Balkanların iç kesimleriyle bütünleşmek istediğinde Sava Nehri'ni bir araç olarak gündemine sokmuştur. Bu bağlamda, Sava Nehri'nin bir yandan Osmanlılar, diğer yandan Habsburglar'ın Orta Avrupa'daki jeopolitik sınırının oluşumunda oynadığı rol inkâr edilemez. Habsburg Monarşisi *tüm savaş ihtiyaçlarını Sırbistan'a taşıyabilen rahat bir ulaşım hattı*⁴⁷ olarak gördüğü Sava Nehri ile -genelde Tuna Nehir havzası aracılığıyla- topraklarının kıyı-iç bağlantısını doğrudan kurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ise merkezileştirici ve bütünleştirici gücünü sağlamak amacıyla Tuna Havzası'nın ve Sava Nehri'nin pragmatik işlevinden yararlanmıştır.

EDİRNE

10 - 11 Nisan 2021

⁴⁵ BOA, HAT, 1431-58588, Belge 2, ss. 1-2.

⁴⁶ BOA, Nemçelü Ahidnamesi, 57/1, ss. 57.

⁴⁷ Gustav Bodenstern, "Povijest Naselja u Posavini 1718.-1739", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, 1912 (24), ss. 585.

KAYNAKÇA

Yayımlanmamış Kaynaklar

BOA, HAT, 1431-58588.

BOA, Nemçelü Ahidnâmesi, 57/1.

Yayımlanmış Kaynaklar

BODENSTEIN, Gustav; “Povijest Naselja u Posavini 1718.-1739”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, 1912 (24), ss. 575-618.

KOVAČEVIĆ, Ešref; *Granice Bosanskog Pašaluka Prema Austriji i Mletačkoj Republici po Odredbama Karlovačkog Mira*, Sarajevo: Svjetlost, 1973.

Recueil D'actes Internationaux de L'empire Ottoman, Tom. 1:1300-1789, (ed.) Gabriel Noradounghian, Paris, 1897.

Araştırmalar

“Berislavići Grabarski ili Doborski”, *Opća Enciklopedija Jugoslavenskog Leksikografskog Zavoda*, Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski Zavod, 1977, s. 499.

“Sava”, *Opća Enciklopedija Jugoslavenskog Leksikografskog Zavoda*, Sv. VII, Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski Zavod, 1981, ss. 304-306.

BRONZA, Boro; *Аустријска Политика Према Простору Босне и Херцеговине 1699 -1788*, Бања Лука: Филозофски Факултет, 2012.

BRUMMETT, Palmira; “Dünya Tarihinden Piri Reis’e Erken Modern Osmanlı Mekânını Tahayyül Etmek”, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, (ed.) Virginia H. Aksan & Daniel Goffman, (çev.) Onur Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, ss. 31-83.

BUDAK, Neven & RAUKAR, Tomislav; *Hrvatska Povijest Srednjeg Vijeka*, Zagreb: Školska Knjiga, 2006.

- ČULDERAN, Jusuf; “Турска Бродоградилшта на Дунаву и Његовим Притокама у Другој Половини XVI Века”, *Пловидба на Дунаву и Његовим Притокама Кроз Векове: Зборник Радова*, (ур.) В. Чубриловић. Београд: САНУ, 1983, ss. 179-193.
- EVANS, Robert J. W.; *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Essays on Central Europe, c. 1683-1867*, Oxford: Oxford University Press, 2006.
- FILIPOVIĆ, Nedim; *Osmanski Feudalizam u Bosni i Hercegovini (Studije)*, Sarajevo: Armis Print, 2007.
- JUKIĆ, Marijan; “Rijeka Sava kao Resurs u Prostornom Planiranju”, *Geoadria*, 2008 (13/1), ss. 81- 96.
- KARBIĆ, Marija; “Hrvatsko Plemstvo u Borbi Protiv Osmanlija. Primjer Obitelji Berislavića Grabarskih iz Slavonije”, *Povijesni Prilozi*, 2006 (31), ss. 71-85.
- KASER, Karl; *Slobodan Seljak i Vojnik: Rana Krajiška Društva (1545.-1754.)*, Knjiga I., Zagreb: Naprijed, 1997.
- KLJAJIĆ, Josip; *Krajiške Tvrđave na Savi u 18. i 19. Stoljeću*, Doktorska Disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2001.
- KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija; *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Naučno Društvo NR Bosne i Hercegovine, 1954.
- KURTARAN, Uğur; *Osmanlı Diplomasi tarihinden Bir Kesit: Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Kahramanmaraş: Ukde Yayınları, 2009.
- MARKOVIĆ, Mirko; *Descriptio Bosnae et Hercegovinae: Bosna i Hercegovina na Starim Zemljovidima*, Zagreb: AGM, 1998.
- MAŽURAN, Ive; *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb: Golden Marketing, 1998.
- MAŽURAN, Ive; *Osnivanje Vojne Granice u Slavoniji 1702. Godine*, Osijek: Državni Arhiv, 2005.

- MOAČANIN, Nenad; *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden & London: Brill, 2006.
- PAVLOVIĆ, Milan; “Požarevački Mir (г. 1718.)”, *Летопис Матице Српске*, Књ. 1901 (207/III), ss. 26-47.
- PELIDIJA, Enes; *Bosanski Ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog Mira 1699-1718*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1989.
- ROKSANDIĆ, Drago; “Posavska Krajina/Granica od 1718. do 1739. Godine”, *Ekonomika i Ekohistorija*, 2007 (3/3), ss. 62-82.
- ROKSANDIĆ, Drago; “Империјална Граница И Санитарни Кордон У 18. Стољењу”, *Летопис Скуд “Просвјета”*, 2004 (9), ss. 123-141.
- ROKSANDIĆ, Drago; *Triplex Confinium ili o Granicama i Regijama Hrvatske Povijesti 1500-1800*, Zagreb: Barbat, 2003.
- RUBIĆ, Ivo; *Slavonski i Bosanski Brod: Studija o Ekonomsko-Geografskoj Strukturi Grada i Okoline*, Slavonski Brod: Gradski Narodni Odbor, 1953.
- ŠABANOVIĆ, Hazim; *Bosanski Pašaluk: Postanak i Upravna Podjela*, Sarajevo: Oslobođenje, 1959.
- SAMARDŽIĆ, Nilola; “The Peace of Passarowitz, 1718: An Introduction”, *The Peace of Passarowitz*, (ed.) C. W. Ingrao, N. Samardžić, J. Pesalj, West Lafayette/Indiana: Purdue University Press, 2011, ss. 9-37.
- SLUKAN-ALTIĆ, Mirela; *Povijesna Kartografija: Kartografski Izvori u Povijesnim Znanostima*, Samobor: Meridijani, 2003.
- SOMMERWERK, Nike; HEIN, Thomas vd., “The Danube River Basin”, *The Rivers of Europe*, (ed.) K. Tockner, C. T. Robinson, U. Uehlinger, London: Academic Press, 2009, ss. 59-112.
- ŠAKUL, Kahraman; *II. Viyana Kuşatması: Yedi Başlı Ejderin Fendi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

TILLY, Charles; *Coercion, Capital, and European States, 990-1990*, Cambridge: MA & Oxford: Basil Blackwell, 1990.

TOCKNER, Klement; TONOLLA, Diego vd.; “Introduction to European Rivers”, *The Rivers of Europe*, (ed.) K. Tockner, C. T. Robinson, U. Uehlinger, London: Academic Press, 2009, ss. 1-21.

VINAVER, Vuk; *Преглед Историје Новца у Југословенским Земљама (XVI – XVIII Век)*, Београд: Историјски Институт, 1970.

VOCELKA, Karl; *Österreichische Geschichte*. München: C. H. Beck, 2010.

ZIRDUM, Andrija; “Selidbe, Granice i Pokušaji Naseljavanja Bosanske Posavine Početkom 18. Stoljeća”, *Bosna Franciscana*, 2002 (10/17), ss. 160-176.

İnternet Kaynakları

“Posavina”, *Hrvatska Enciklopedija*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. Eşirir Tarihi: 05.04.2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49637>

“Sava”, *Hrvatska Enciklopedija*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. Eşirir Tarihi: 05.04.2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54730>

EDİRNE
10 - 11 Nisan 2021

ЭТИКЕТ ЖЕ БАЛАСАГЫНДЫН ПРАГМАТИКАЛЫК ЭТИКАСЫ
GÖRGÜ KURALLARI VEYA YUSUF HAS HACİB'İN (BALASAGUNİ)
PRAGMATİK ETİĞİ

ETIQUETTE OR PRAGMATIC ETHICS OF ZHUSUP BALASAGYN

Amanbek MURZAKMATOV

Osh state university

Saltanat BOYTOEVA

Osh state university

ÖZET

Büyük düşünür Yusuf Has Hacip günlük yaşamdaki davranış ve görgü kurallarını da iyi biliyordu. Kutadgu Bilig'in yazarı, bir insanın yaşının büyük ya da küçük olmasına bakmaksızın, nerede nasıl davranmasını bilmesi ve bu kurallara uyması, onun ne kadar terbiyeli ve güzel ahlak sahibi olduğunu göstereceğine daha çok önem vermiştir. İnsanlarla konuşurken çok kibirli olmamak ya da fazla yaranmaya çalışmamak, hapşırma ve tükürme gibi hareketlerden kaçınarak temizliğine dikkat etmek, sofrada otururken yüzünü eksitmemek ya da masaya yayılmadan doğru düzgün oturmak, sebepsiz olarak aşırı gülmemek, büyükler konuşurken onların sözünü bölmeden onları dinlemek, kötü işlere karışmadan doğru düzgün yaşamaya çalışmak gibi kurallara, yani gerekli adap ve görgü kurallarına uymak gerektiği Kutubü'l-Bilig'in 47. Bölümünde özellikle belirtilmiştir. Düşünür, yaşlılara saygı ve hürmet etmenin insanlığın vazgeçilmez bir görevi olduğuna sık sık değinmiştir. Eserin bir bölümünde şair, gençlere nasihat ve öğüt sıfatında, yaşlılara saygı-sevgi ve hürmet duymanın bir insanın ne kadar güzel ahlaka sahip olduğunu göstereceğine değiniyor (4151-4153 beyitler). Halk gelenek ve göreneklerini iyi bilen düşünür, yaşlılara saygı-sevgi ve hürmet etmenin atalarımızdan kalma bir gelenek olduğunu ve bu geleneğin hiçbir şekilde ihlal edilmeden sonsuza kadar korunması gerektiğini vurguluyor. Hümanist düşünür, yaşlılara saygılı davranmak gibi insani niteliklerin ilk önce ailede, çocuklar ebeveynleri tarafından yetiştirilirken oluşturulacağını vurgulamıştır. Evlenmek ve çocuk sahibi olmak insanın hayatındaki en büyük mutluluktur. Çocuk sahibi olduktan sonra anne-babalar çocuklarına iyi bir örnek olmaya çaba harcamalıdır. Çünkü "yuvada ne görürse, uçtuğunda onu alır" dediği gibi, bir oğul babasına bakarak, bir kız ise annesine bakarak büyür. Bu geleneksel ahlak anlayışına daha çok önem veren düşünür, ebeveynler tarafından yetiştirilen çocukların mutlu olacağını ve çocuklarının akıllı olmasını isteyen ebeveynlerin onları erken yaşlardan itibaren eğitmeleri gerektiğini eserin 21., 23., ve 63. bölümlerinde anlatmıştır. Yusuf Has Hacip'in etik kavramında bir insanın kıymetini belirlemenin bir diğer ölçütü de, onun alın teriyle çalışarak helal yollardan kazanç sağlamasıdır. Bir insan ancak sürekli çalışarak insanlığın zirvesine ulaşabilir düşüncesi ve eserdeki tembelliği inkar eden, herhangi bir görevin samimiyetle yerine getirilmesini ve söz ve eylemlerin uyumlu olmasını savunan düşünceler ebedi bir eğitici değere sahiptir (ayetler 1505-1506 beyitler). Genel olarak "Kutadgu Bilig", büyük düşünür Yusuf Has Hacip'in (Balasagun)

çok yönlü dünya görüşünü bünyesinde barındıran etik bir ansiklopedik eserdir. Yazarın felsefi, politik ve sosyal kavramlarının özün insanlık ve terbiyeli olmak gibi düşünceler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Görgü Kuralları, Ahlak, İnsanlık, Pragmatik Etik.

ABSTRACT

Zhusup thinker knew pretty good rules of the etiquette in everyday behavior. The author of the composition “Kutadgu Bilig” emphasized that a person’s behavior is a sign of his decency, regardless of whether he is older or younger. When talking to people, being arrogant or flattering, not coughing up, not spitting, being clean, not sitting on the edge of the table, being bossy, not laughing too much, not interrupting elders, doing nothing wrong, the need to observe the necessary rules and disciplines of the etiquette are especially mentioned in the chapter 47 of the “Kutadgu Bilig”. The thinker emphasized that respect for elders is the inherent duty of humanity. In one part of the composition the poet says that respect for elders a source of wisdom and advice to young people is a sign of their morality (4151-4153 pages). Respect for elders who are well versed in national values is evidence of the primordial tradition of humanity and it is necessary to preserve the value of this tradition. The humanist thinker emphasized that such human qualities as respect for elders are primarily formed by the upbringing of parents in the family. Getting married and having children is the greatest happiness in a person’s life. After a baby is born, parents need to behave themselves well. Because as it was said “what eats from the nest, gets when it flies” the son takes care of his father and the daughter takes care of her mother. In chapters 21, 23, and 63 the thinker based on his traditional behavior says that children raised by their parents will be happy and that parents need to educate their children from an early age. Another criterion for determining the value of a person in the ethical concept of Zhusup Balasagyn is his pure work. The idea that a person can reach the top only through hard work, from the beginning of work, condemns laziness defends the sincere fulfillment of any task, and advocates a combination of word and deed (1505-1506... pages). In general “Kutadgu Bilig” is a collection of ethical encyclopedic meanings, including the multifaceted worldview of the great thinker Zhusup Balasagyn. The quintessence of the author’s philosophical, political and social concepts is made up on monolithic reflections on humanity and morality.

Key words: Etiquette, Decency, Humanity, Pragmatic ethics.

Киришүү

Жусуп ойчул күнүмдүк жүрүш-туруштагы этикет эрежелерин дагы мыкты билген. Адам улуубу, кичүүбү өзүн кайсыл жерде кандай алып жүргөндүгү анын адептүүлүгүнүн белгиси экендигине «Кутадгу билиг» чыгармасынын автору ашкере маани берген. Чыгармада ордо адамдары болуп эсептелген бек, увазир, аскербашы, хаджиб, ордо башы, элчи, катчы, казначы сыяктуу кызмат адамдарына коюлган талаптар менен бирге эле ошол адамдардын кызматтык этикети, адамдардын жүрүш-турушу, конок күтүүнүн, конокко баруунун жол-жобосу деталдуу баяндалат.

Изилдөөлөр жана тыянактар

Адамдар менен сүйлөшкөндө керсейип кекирейүүнүн же өтө жалпандап жагынуунун, какырынбай, түкүрүнбөй таза жүрүүнүн, дасторкон четине отурганда бүрүшпөй же жайылып жатып албай отуруунун, артыкбаш арсалаңдап, жөнү жок каткырып күлө бербөөнүн, улуу киши сүйлөсө сөзүн бөлбөй угуунун, жаман ишке кабылбай так жүрүүнүн, кыскасы жүрүш-туруш этикетинин зарыл болгон эреже, тартиптерин сактоонун зарылдыгы «Кутадгу билигдин» 47-бөлүмүндө атайын айтылган. Улууларга урмат, сый мамиле көрсөтүү адамгерчиликтин айныгыс парзы экендигине ойчул көп токтолгон. Чыгарманын бир жеринде жаштарга акыл, насаат иретинде улууларды урматтап кадырлоо алардын адептүүлүгүнүн белгиси дейт акын (4151-4153-бейттер). Элдик нарк-насилди мыкты билген акылман улууну урматтап сыйлоо адамгерчиликтин ата-бабалардан калган адат салты экендигин, ал салттын нарктуу жолун бузбай түбөлүккө сактоо абзелдигин талбай тастыктаган.

Гуманист ойчул улууларды урматтап сыйлоо сыяктуу адамдык асыл касиеттер алды менен үй-бүлөдө ата-эненин тарбия таалими менен калыптана тургандыгын айрыкча бөлүп айткан. Үй-бүлө куруп, балалуу болуу адам өмүрүндөгү чоң бакыт. Балалуу болгон соң ата-эненин өздөрү үлгүлүү жүрүш-турушту тутушу жөн. Анткени «уядан эмне көрсө, учканда ошону алат» дегендей, атаны көрүп уул, энени көрүп кыз өсөт. Ушул салттуу адеп жолун негиз туткан ойчул ата-энеден тарбия көргөн балдар бактылуу болоорун, балдары акыл-эстүү болсун деген ата-эне аларга жаштайынан билим берүүсү зарыл экендигин чыгарманын 21, 23, 63-бөлүмдөрүндө айтат.

Жусуп Баласагындын этикалык концепциясында адамдын нарктуулугун аныктоонун дагы бир критерийи – анын бешене терин агызган ак эмгеги. Адам талбаган эмгеги менен гана адамгерчиликтин туу чокусуна жетет деген ой чыгарманын башынан жалкоолукту жектеген, ар кандай ишти чыныгы дит менен аткарууну, сөз менен иштин төп келишин жактаган ойлору түбөлүк тарбиялык мааниге ээ (1505-1506...- бейттер).

Тигил же бул адамдын жакшы же жамандыгын анын сүйлөгөн сөзүнөн эле билүүгө боло тургандыгын Жусуп Баласагын бир нече ирет белгилейт. Жусуп сөз маданиятын адамгерчиликтин, адептүүлүктүн өзгөчө критерийи катары баалайт. Автордун айтымында ажат ачкан, ойлонуп сүйлөгөн орундуу, омоктуу сөз, башкача айтканда кеп этикетинин нормаларын бузбай сүйлөө, пенденин адамгерчилик аброюн көтөрүп, атак-даңкын арттырат. Ал эми ойлонбой айтылган орунсуз сөз же майдалап сүйлөгөн тантык сөз адамды жакшылыкка алып барбайт, азапка гана кириптер кылат дейт ойчул (163-бейт). Дүйнөлүк маданияттын, анын ичинде философиянын тарыхында мазмундуу, маданияттуу сөзгө Баласагынга чейин да маани берилип келген. Сөз кудуретин кадырлоо Чыгыш маданиятынын байыркы доордон чыйыры салынган салттуу жолу болгон. Бекеринен Чыгыш элдеринин ойчулдары логика, риторика тариздүү илимдерге маани берип, аларды чечендик искусствонун ачкычы катары баалашпагандыр. Ошол салттуу жолдун улантуучусу Баласагындык Жусуп да сөз баркына кастарлап маани бергендиги тегин жеринен эмес.

Адамдардын моралдык касиеттеринен Жусуп Баласагын жөнөкөйлүктү жана кичи пейилдикти баалаган. «Кут билимдин» башынан аягына чейин автордун жөнөкөйлүк жана кичи пейилдик, мээрмандык тууралуу омоктуу ойлору көп ирет кайталанып айтылган. Адам бийликтин кандай бийиктигине көтөрүлбөсүн, колуна канчалык байлык, мансап топтолбосун ал алды менен жөнөкөйлүк, кичи пейилдик, мээрмандык касиеттерин сактоосу зарыл деп, жөнөкөйлүктү жөндөп урматтап, жөнөкөйлүк жакшы жөрөлгөлөрдүн башаты экендигин, керкейген адамдын түпкүлүгүндө өзүнө да, өзгөгө да кесири тийерин автор атайын айтат (1705-1706-бейттер). Бул дүйнөдө баары агып, баары өзгөрүлүп турат, бүгүн көргөн эртең жок. Адам өмүрү, бийлик, байлык, мансап, дөөлөт, атак, даңк да ошондой – бир күн келсе, бир күн кетет. Андыктан ар бир пенде барына манчыркап, кекирейип керсейбей, жогуна кейип кемибей адамдык абройду жогору тутуп, жөнөкөй болгону эп. Жөнөкөй, элпек, кичипейил, жароокер, жоомарт адамга гана дөөлөт келип, бакыт кушу конот. Ал эми кекирейип керсейген, бийлик, байлык, мансап деп жанталашкан, ач көз адамдан башкалар жаа бою качат. Чыныгы адам артында жакшы из, өзү жөнүндө жакшы сөз калтырууну парз тутат. Андай максаттын эң башкы критерийлери катары Жусуп Баласагын адамгерчиликтеги асыл сапаттарды ашкере аздектеп айтат.

Баласагындык улуу ойчулдун этикалык концепциясы жалпы адам баласын ар качан да болсо түйшөлткөн түбөлүктүү маселелерди ичине алат. Автор адамзат жер үстүндө жашап турганда актуалдуулугун жоготпогон ааламдык масштабдуу маселелердин үстүндө акыл калчап, ой баккан, бул дүйнөнүн көңүл ыргагын дирилдеткен көйгөйлүү жактарына жаны ачып жүрөк сыздаткан. Антпесе төмөндөгү санаалуу саптар жазылат беле:

«Заң начарлап, көбөйдү тартип бузуу,

Ак, караны эч болбойт ажыратуу.

Эл бузулду, унутуп үрп-адатын,

Кандай күнгө туш болдук, айтчы бачым» (6492, 6588-бейттер).

Бул сыяктуу көйгөйлүү маселелердин бүгүнкү күнү да архиактуалдуулугу талашсыз. Ошондой маселелердин бири катары Жусуп арак, шараптын бейадептүүлүктүн бирден бир башаты экендигине токтолот. Ойчул арак, шарапты абсолюттуу апаат катары жектеп, балакеттин баары арактан башталат деп тыянак чыгарат.

«Ичимдик канча жаман ишти баштайт,

Канчалык жакшылыкты кууп таштайт!

Эгерде бек баштаса кумар, шарап,

Өлкө иши өөрчүбөй сыртта калат! (2102, 2103-бейттер) - деген саптарды жазуу менен бирге кедей ичсе тапканын түгөтөөрүн, бектер ичсе элдин баары ач болоорун өкүнүчтүү пафос менен көп ирет белгилейт. «Ичкилик арты – өкүнүч» деген лакап ошондо эле актуалдуу болгон тура.

Жусуп Баласагын арак акыл, билим душманы, адам канчалык уят-сыйыттуу болсо да, ичкилик ичкен соң акылынан адашаарын, ичкендер өз бакытын качыраарын төмөнкү саптарда таамай көрсөтөт:

«Арак бул – акыл билим душманы да,
Бардык чырдын, чатактын бучкагы да
Канчалык уят – сыйлуу болсо да адам,
Ичкен соң, уятсыз иш кылат анан»(2651, 2653...-бейттер).

Корутунду

Жалпылап айтканда, «Кутадгу билиг» улуу ойчул Жусуп Баласагындын көп жактуу дүйнө түшүнүгүн ичине камтыган, этикалык энциклопедиялык маанидеги чыгарма. Автордун философиялык, саясий, социалдык түшүнүктөрүнүн квинтессенциялык негизин адамгерчилик, адептүүлүк жөнүндөгү монолиттүү ой толгоолору түзүп турат.

Адабияттар

1. Баласагын Жусуп. Кут алчу билим: Дастан. – Ф.: Кыргызстан, 1988.
2. Касымжанов А.Х., Мажиденова Д.М. Очарование знания. – Фрунзе: Кыргызстан, 1990.
3. Козубаев О. Этическая мысль в ретроспективе. – Бишкек, 1995.
4. Козубаев Ө. Эмпирикалык этика. – Б., 2013.
5. Эралиев З. Жусуп Баласагын. – Бишкек: ИИМОП КГНУ, 2000.

EDİRNE
10 - 11 Nisan 2021

TÜRKİYE’DE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNDE DÖNÜŞÜM VE SONUÇLARININ İNCELENMESİ

Dr.Öğr.Üyesi Ali Kemal NURDOĞAN ¹

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

ORCID: 0000-0001-9411-4313

ÖZET

Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur uzun yıllar Türkiye’de sosyal güvenlik hizmetlerinin sağlanması noktasında önemli işlevler yerine getirmiştir. Ancak 1990’lı yıllardan itibaren sosyal güvenlik sistemi giderlerinin gelirlerini aşmasıyla oluşan bütçe açığı 2000’li yıllarda mevcut haliyle yönetilemez duruma gelmiştir. Her üç kuruma üye sigortalılar arasında var olan eşitsizlikler, mevcut sigorta sisteminin toplumun tamamını kapsamaması, demografik değişimler, her üç kurumun finansman açığının bütçe üzerinde oluşturduğu olumsuz etki sosyal güvenlik sisteminde dönüşüm yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Öncelikli olarak sosyal sigorta kurumlarının gelir gider dengesizliği ile oluşan bütçe açıklarının makro ekonomik değişkenleri olumsuz etkilemesinin önüne geçmek için giderleri azaltacak ve gelirleri artıracak tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur.

Sosyal güvenlik kuruluşlarının içinde buldukları finansman sorunlarını azaltmak ve sigortalılar ve emekliler arasındaki eşitsizliklerin giderilmesini sağlamak adına ilk kapsamlı adım 1999 yılında 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ile atılmıştır. Devamında, 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu (2006) ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2008) ile toplumun tamamını kapsayan, mali açıdan sürdürülebilir adil bir sosyal güvenlik sistemi hedefleyen mevzuat düzenlemesi yapılarak dönüşüm süreci tamamlanmıştır.

Çalışmanın amacı, ilk adımları 1999 yılında atılan sosyal güvenlikte dönüşüm süreci sonuçlarını kapsam ve mali hedefler yönüyle incelemektir.

Sosyal güvenlik sistemi 2002 yılında toplam nüfusun %73,6’sını kapsarken 2020 yılı sonunda nüfusun %87’si sosyal güvenlik kapsamına alınmıştır. 2002 yılında 12,5 milyon kişi aktif sigortalı iken 2020 yılında aktif sigortalı kişi sayısı 23,3 milyona yükselmiştir. Her ne kadar sigortalı kişi sayısında ciddi bir artış yaşanmış olsa da 2002 yılında 2,08 olan aktif pasif oranı 2020 yılında 1,87’ye gerilemiştir.

2002 yılından itibaren kurum gelirleri ve giderlerinde büyük bir artış olmuştur. Bu artış kurumun toplam gelirlerinin giderlerini karşılama oranına da yansımıştır. 2002 yılında kurum toplam gelirleri giderlerin %71,5’ini karşılarken 2020 yılında %87,5’e yükselmiştir. Kurumun gelir ve gider eşitsizliği dönem içerisinde devam etmiş ve mali sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için genel bütçeden kuruma transfer yapılmaya devam edilmiştir. Yapılan bütçe transferlerinin GSYİH oranı 2002 yılında %2,76 iken 2020 yılında %5,13 olarak gerçekleşmiştir.

Genel olarak sosyal güvenlikte dönüşüm sonuçları değerlendirildiğinde, kapsama oranının genişlerken sigortalı kişiler arasında var olan eşitsizlikler devam etmektedir ve mali sürdürülebilirlik sağlanamamıştır. Sosyal güvenlik sisteminin bütçe açığının cari açık üzerinde etkisi devam etmektedir. Kişilerin daha uzun süreler çalışma yaşamında kalmasını sağlamayı temel alan bir yaklaşım ile oluşturulan sosyal güvenlikte dönüşüm sürecinin tek başına

hedeflenen sonuçları vermesi olası görünmemektedir. Bunun yanında yapısal işsizlikle mücadele edilmesi, kayıt dışı istihdamın azaltılması ve kadın işgücüne katılım oranının yükseltilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik, Reform, Sosyal Sigorta

1. GİRİŞ

Çalışma ilişkilerinde yaşanan sürekli gelişmeyle birlikte toplumsal yapının değişimi geleneksel sosyal güvenlik sistemlerini geçersiz ve etkisiz kılmıştır. Çalışanların ve toplumun tamamının sosyal riskler karşısında yaşadıkları gelir kaybının ve artan giderlerin karşılanması için modern sosyal güvenlik sistemleri oluşturulmuştur. Sosyal devlet yaklaşımı çerçevesinde şekillenen modern sosyal güvenlik sistemleri mali sürdürülebilirlik esasına dayalı olarak kişilere en yüksek faydayı sağlamayı ve toplumun tamamını kapsamayı hedeflemektedirler. Ancak demografik yapıda yaşanan değişimler ve çalışma ilişkilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak sosyal risklerin artması günümüzde Neo liberal ekonomi politikaların baskısı altında sürdürülen sosyal güvenlik sistemlerini mali açıdan sürdürülebilir olmaktan uzaklaştırmaktadır. Sosyal güvenlik sistemlerinin mali açıkları ve bütçeden yapılan transferler makro ekonomik değişkenleri olumsuz olarak etkilemektedir. Sosyal güvenlik sistemlerinde dönüşüm yapılması ihtiyacının altında yatan ana sebep sistemin mali açıkları ve ekonomiye olan zararlı etkilerinin önlenmesi çabasıdır. Ülkelerin gelişmişlik yapısı, kültürü ve ekonomik gücüne göre farklılık gösterse de sistemin mali sürdürülebilirliğini sağlamak temelde basit bir formülle dayanmaktadır. Toplumsal faydayı en üst düzeyde tutarak gelirleri artır, giderleri azalt. Bu model üzerine geliştirilen dönüşüm sürecinde giderleri artıracak tedbirler olarak ilk aklı gelen konular sistemin finansman teknik ve yönteminin gözden geçirilmesi, istihdamın artırılması, kayıt dışı çalışmanın önlenmesi olurken giderlerin azaltılması noktasında yaşlılık aylığı bağlanma şartları ve ödenecek aylıkların hesaplanma yöntemlerinin gözden geçirilmesi ilk aklı gelen konular olmaktadır. Giderleri azaltacak tedbirleri almak gelirleri artırmaktan daha kolay görünüme sahip ve daha hızlı hareket edilebilen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelirleri artırabilmek büyük oranda işgücü piyasasının yapısal sorunlarını aşabilmekle ve sosyal güvenlik kurumunun güçlü hukuki ve idari yapısı ile mümkündür. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu durum kısa vadede çözülmesi kolay değildir. Gelişmiş ülkelerde çalışma ilişkilerinde sosyal diyalog yaklaşımının işlevselliği, işgücü piyasasının yapısı ve kayıtlı istihdam oranlarının yüksekliği gibi avantajlar mevcuttur. Ancak gelişmiş ülkelerde demografik yapının değişimi ve doğumdan beklenen yaşam sürelerinin uzaması sebebiyle yaşlılık aylığı ve sağlık harcamalarında görülen belirgin artış sosyal güvenlik sistemlerinde dönüşüm ihtiyacının ana belirleyicisi olarak kabul edilebilir. Sosyal güvenlik sisteminin mevcut giderlerinin azaltılması adımı ilk olarak yaşlılık aylığına hak etme yaşının artırılması ve kişinin daha fazla çalışma hayatında kalmasını sağlayacak tedbirler alınarak atılmaktadır. Sistemin gelirlerini artırmayı ve giderlerini azaltmayı hedefleyen uygulamaların yanında tamamlayıcı emeklilik sistemlerinin hayata geçirilmesini sosyal güvenlik sistemlerinde yaşanan dönüşüm çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Türkiye’de kamu görevlileri için Emekli Sandığı, iş sözleşmesine bağlı olarak çalışanlar için SSK ve bağımsız çalışanlar için Bağ-Kur bünyesinde sürdürülen sosyal güvenlik hizmetleri 1990’lı yıllara gelindiğinde her üç kurum açısından da bütçe destekleri olmadan sürdürülemez hale gelmiştir. Üç kuruma bütçeden yapılan mali transferler bütçe üzerinde ciddi yük

oluşturmuş ve ilk adımları 1999 yılında 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ile yaşlılık aylığı bağlama koşulları ve oranlarında yapılan değişiklikle sosyal güvencükte bir dönüşüm başlamıştır. 2001 yılında bireysel emeklilik sistemlerinin hayata geçirilmesi, 2006 yılında 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu üç kurumun Sosyal Güvenlik Kurumu bünyesinde birleştirilmesi ve 2008 yılında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile sosyal güvenlik mevzuatı bütünüyle yenilenmiştir. İlk adımları 1999 yılında atılan dönüşüm sürecinin üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçmiştir.

Çalışmanın amacı, Sosyal Güvenlik Kurumu açık erişimli resmi verilerini kullanarak sosyal güvenlik sistemimin kapsamı, mali sürdürülebilirliği ve eşitlikçi hedefleri açısından yirmi yıl sonunda yaşanan değişimi değerlendirmektir.

2. SOSYAL GÜVENLİKTE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Dağınık yapısıyla yoksulluğa karşı etkin bir koruma sağlamakdan uzak şekilde hizmet sunan sosyal güvenlik kurumlarının (Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur) finansman problemleri yanında organizasyon ve yönetim yapısı ile ilgili sorunlarının çözümüne yönelik olarak sosyal güvencükte dönüşüm süreci (sosyal güvenlik reformu) başlamıştır. Burada sosyal güvenlik kurumlarının finansman açıkları ve bütçe üzerinde oluşturduğu etkiyi bu sürecin en önemli nedeni olarak kabul etmek gerekir (T.C Başbakanlık, 2005, s.33). Finansman boyutunda yapılan düzenlemeler öncelikli olarak yaşlılık aylığı hak etme koşulları ve aylık hesaplama alanında ele alınmış ve sürecin ilk adımları 1999 yılında 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ile atılmıştır. 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununun gerekçesinde, sosyal güvenlik kuruluşlarının mevcut finansman sorunlarını azaltmak ve sigortalılar ve emekliler arasındaki eşitsizliklerin giderilmesini sağlamak olduğu görülmektedir. Kanun ile emekliliğe hak kazanma bakımından üç kurum arasındaki farklılık ortadan kaldırılarak emeklilik yaşı kadınlar için 58'e ve erkekler için 60'a yaş sınırına yükseltilmiş, sigorta prim oranları yeniden düzenlenmiş ve aylık bağlama oranlarının hesaplanması değiştirilmiştir (Özsuca, 2003, s. 144; Gökbayrak, 2010, s.146; Alper, 2011, s.15; Değer, 2019, s.3).

Kişilerin emekli olduklarında sosyal güvenlik kurumu tarafından kendilerine ödenen yaşlılık aylıklarının yanında ek bir gelir yaratmayı hedefleyen 4632 sayılı Bireysel Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu 28 Mart 2001 yılında kabul edilmiştir. Sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı şeklinde oluşturulan Bireysel Emeklilik Sisteminin (BES) uygulanmaya başlaması ile sosyal güvenlik sistemi çok ayaklı bir yapıya dönüşmüştür (Özsuca, 2003, s. 147; Bacak, 2010, s.164; İnneci, 2013, s. 105; Gülay vd., 2017, s. 181).

Sosyal güvenlik hizmetinin üç farklı kurum marifetiyle yürütülmesine 2006 yılında yürürlüğe konulan 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile son verilmiştir. Kanun ile SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı Sosyal Güvenlik Kurumu bünyesinde birleştirilerek sosyal güvenlik sistemindeki mevcut dağınık yapıya son verilmiştir (Alper, 2007, s. 141; Öztuna, 2014, s. 24; Uşan, 2016, s.212; Alper, 2017, s. 1254; Yenihan, 2017, s.191; Sözen, 2019:46).

Türkiye'de sosyal güvenlik alanında yürütülen dönüşüm çalışmalarının önemli bir adımı da 16 Haziran 2006 tarihli 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası kanunu ile yapılmıştır. Ancak, ilgili kanunun özellikle devlet memurları için uygulanmasının Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine, iptal edilen bu hükümlere ilişkin değişiklik içeren yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı 17.04.2008 tarihinde 5754 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde

Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun adı altında Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Arıcı, 2007, s. 8; Yorgun, 2007, s. 127; Bostancı, 2008, s.156). Kanunun yürürlüğe girmesiyle farklı kanunlar yürütülen sosyal sigorta mevzuatı büyük ölçüde birleştirilerek tek bir mevzuat haline getirilmiştir (Uşan, 2016, s.211; Alper, 2017, s.5).

Sosyal Güvenlikte dönüşüm sürecinde önemli bir diğer gelişmede 2012 yılında uygulanmaya başlayan Genel Sağlık Sigortasıdır. Genel sağlık sigortasının temel amacı, bütün vatandaşları adil ve eşit bir sistem içerisinde kapsayan bir sağlık sigortasına kavuşturmasıdır. Genel sağlık sigortasının en önemli özelliği bütün vatandaşları kapsama alan bir sigorta olmasıdır. Genel sağlık sigortası ile bütün vatandaşlar hastalık riskine karşı sosyal güvenlik altına alınmış; muhtaçların primleri devletçe karşılanan bir sisteme geçilmiştir. (Arıcı, 2007, s.16; Erol ve Özdemir, 2014, s.13).

3. SOSYAL GÜVENLİKTE DÖNÜŞÜM SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Sosyal Güvenlik sisteminde gerçekleştirilen dönüşümün temel amacı; “adil, kolay erişilebilir, yoksulluğa karşı daha etkin koruma sağlayan, *mali açıdan sürdürülebilir* bir sosyal koruma sistemine ulaşabilmek” olarak belirlenmiştir (Alper, 2011, s.18; Alper, 2017, s. 3).

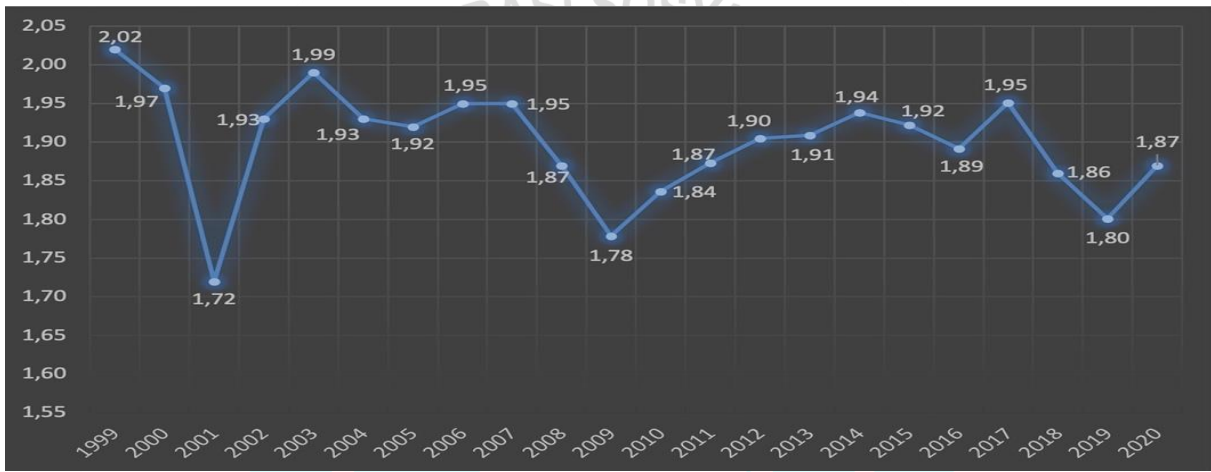
Sosyal güvenlik alanında dönüşümün ilk uygulamalarının görüldüğü 1999 yılından 2020 yılı sonuna kadar geçen sürede sosyal güvenlik sistemin toplum içerisinde kapsama oranları ve aktif-pasif oranında yaşanan gelişmeler Çizelge 1’ de sunulmuştur.

Çizelge 1. Sosyal Güvenlik Sistemi Kapsama Oranı

Yıllar	Sigortalı Sayıları		Bin Kişi		Kapsama Oranı	Aktif Pasif Oranı
	4-a	4-b	4-c	Toplam		
1999	6.355.639	3.064.619				2,02
2000	6.565.167	3.312.694				1,97
2001	6.136.107	3.336.655				1,72
2002	6.563.187	3.321.332	2.372.777	12.257.296	73	1,93
2003	6.750.460	3.384.375	2.408.148	12.542.983	71	1,99
2004	6.923.399	3.448.549	2.404.091	12.805.488	74	1,93
2005	7.651.705	3.354.372	2.402.409	13.408.486	76	1,92
2006	8.582.395	3.375.629	2.420.897	14.378.921	78	1,95
2007	9.198.398	3.376.300	2.444.680	15.019.378	83	1,95
2008	9.533.683	3.260.719	2.464.206	15.258.608	81	1,87
2009	9.618.438	3.236.872	2.241.418	15.096.728	81	1,78
2010	10.575.935	3.337.858	2.282.511	16.196.304	83	1,84
2011	11.547.134	3.273.297	2.554.200	17.374.631	86	1,87
2012	12.527.337	3.162.914	2.662.608	18.352.859	83	1,90
2013	13.136.339	2.927.250	2.823.400	18.886.989	82	1,91
2014	13.967.837	2.943.837	2.910.148	19.821.822	84	1,94
2015	14.802.222	2.938.034	3.032.971	20.773.227	86	1,92
2016	15.355.158	2.794.132	2.982.548	21.131.838	85	1,89
2017	16.369.073	2.923.994	2.987.396	22.280.463	87	1,95
2018	16.054.759	2.984.780	3.033.301	22.072.840	86	1,86
2019	16.010.002	2.888.154	3.102.808	22.000.964	85	1,80
2020	17.358.140	2.845.310	3.141.097	23.344.547	87	1,87

Sosyal güvenlik sisteminin toplumun tamamını kapsamı öncelikli hedefler arasında sayılmıştır. 2002 yılında sigortalı kişi sayısı on iki milyon civarındadır ve toplam ülke nüfusunun %73'ü sosyal güvenlik sistemi kapsamındadır. Aradan geçen yaklaşık yirmi yıl içerisinde sigortalı kişi sayısı yirmi üç milyona ulaşmışken sosyal güvenlik sistemi toplumun %87'sine ulaşmıştır. Sigortalı kişi sayısı önemli ölçüde artmış ve toplumun tamamına yakını sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınmıştır.

Sigortalı sayısında artış yaşanmasına rağmen aktif/pasif oranı 1999 yılında 2,02 iken 2020 yılında 1,87 olarak gerçekleştirmiştir. Yani her bir pasif sigortalıya yaklaşık iki tane aktif sigortalı dahi düşmemektedir. Sosyal güvenlik sisteminin mali sürdürülebilirliğini sağlamak için bu oran bir pasif sigortalıya en az dört aktif sigortalı seviyelerinde olması gerekmektedir. Süreç içerisinde aktif pasif oranında yaşanan gelişmeler Görsel 1'de gösterilmiştir.

Görsel 1. Aktif Pasif Oranı

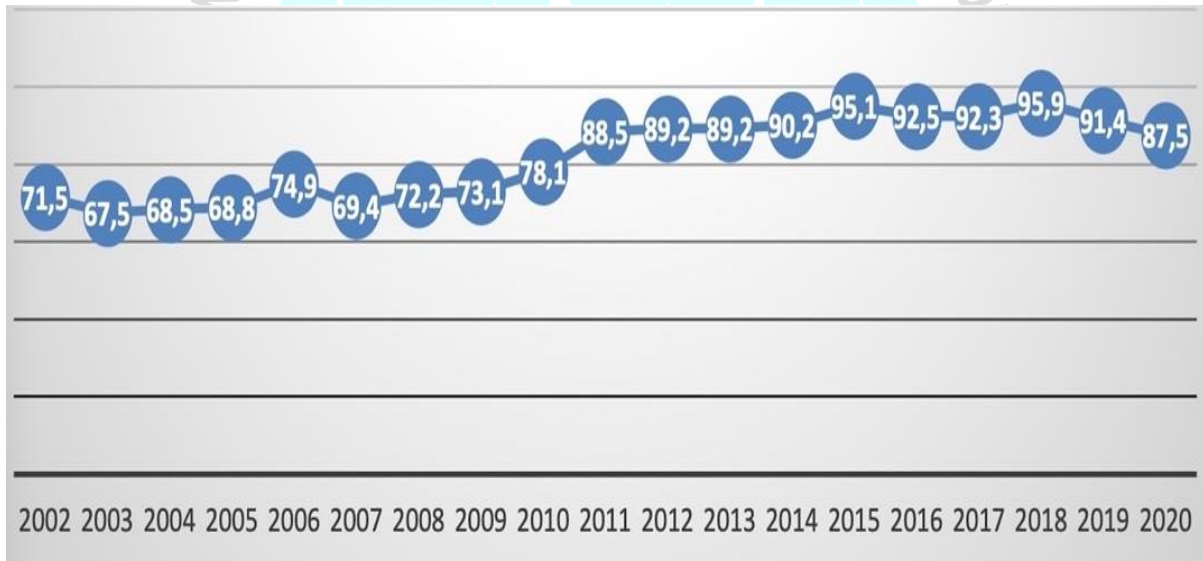
Sürecin en önemli hedefi kurum gelirleri ve giderleri arasında bir denge kurularak mali sürdürülebilirliğin sağlanabilmesidir. Sosyal Güvenlik Kurumu gelir ve gider dengesi Çizelge 2'de düzenlenmiştir.

Çizelge 2. Sosyal Güvenlik Kurumu Gelir Gider Dengesi

Yıl	Gelirler	Giderler	Açık	Gelirlerin Giderleri Karşılama Oranı (%)
2002	20.018.189	27.982.464	-7.964.275	71,5
2003	27.916.539	41.336.077	-13.419.538	67,5
2004	34.689.248	50.621.622	-15.932.374	68,5
2005	41.249.438	59.941.373	-18.691.935	68,8
2006	53.830.886	71.867.475	-18.036.589	74,9
2007	56.874.888	81.915.401	-25.040.513	69,4
2008	67.257.484	93.159.462	-25.901.978	72,2
2009	78.072.788	106.775.443	-28.702.655	73,1
2010	95.273.183	121.997.301	-26.724.118	78,1
2011	124.479.940	140.715.252	-16.235.312	88,5
2012	142.928.505	160.223.453	-17.294.948	89,2

2013	163.013.555	182.688.916	-19.675.361	89,2
2014	184.328.932	204.400.437	-20.071.505	90,2
2015	220.102.348	231.545.969	-11.443.621	95,1
2016	255.880.183	276.535.786	-20.655.602	92,5
2017	288.559.843	312.734.591	-24.174.748	92,3
2018	369.211.250	384.961.895	-15.750.645	95,9
2019	424.228.310	464.172.903	-39.944.593	91,4
2020	472.625.908	540.095.250	-67.469.343	87,5

Çizelge 2’den görüldüğü üzere Sosyal Güvenlik Kurumunun 2002-2020 döneminde gelir ve gider gerçekleştirmeleri sürekli bir artış göstermektedir. Kurum gelirleri 2002 yılında yirmi milyar lira üzerindeyken 2020 yılı sonunda dört yüz yetmiş iki milyar liranın üzerinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde giderler 2002 yılı için yirmi yedi milyar lira iken 2020 yılı sonunda beş yüz kırk milyar lira olarak gerçekleşmiştir. Dönüşüm sürecinde gelirler ve giderler artış göstermiştir. Ancak kurum gelirleri giderlerini karşılamaya yeter hale gelememiştir. Söz konusu dönemin tamamında giderlerin gelirlerden fazla olduğu ve bu bağlamda SGK bütçesinin tüm yıllarda açık verdiği görülmektedir.

Görsel 2. SGK Gelirlerin ve Giderleri Karşılama Oranı

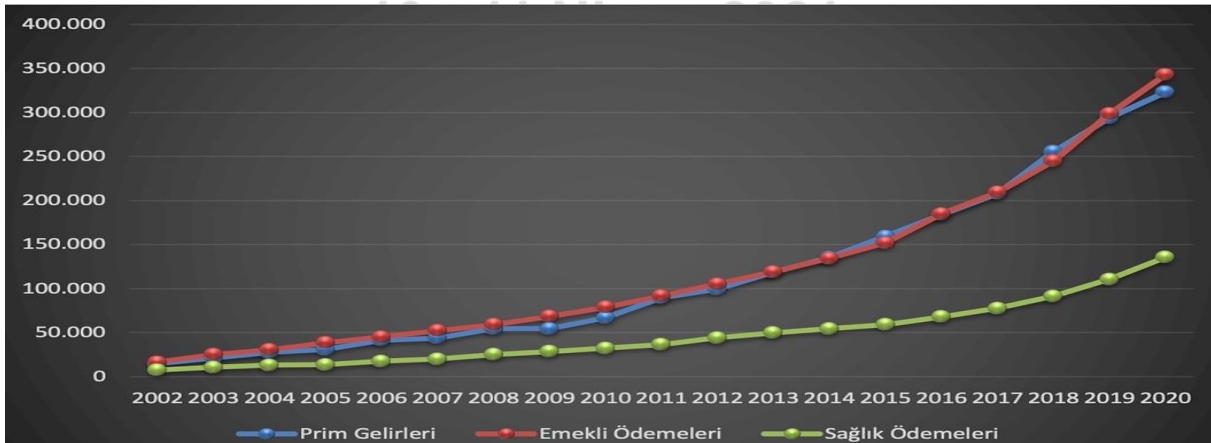
Kurum gelirlerinin giderlerini karşılama oranları Görsel 2 üzerinde incelendiğinde, 2002 yılında %71,5 olan oran 2020 yılında %87,5 seviyelerine çıkmıştır. 2002-2020 zaman aralığında en iyi oranlara 2015 ve 2018 yıllarında ulaşılmıştır. 2018 yılı oranları göz ardı edildiğinde 2015 yılından itibaren gelirlerin giderlerini karşılama oranlarında bir düşüşün olduğu görülmektedir.

Sosyal güvenlik Kurumunun en önemli gelir kaynağı prim gelirlerinden oluşurken kurumun giderleri emekli aylığı ve sağlık ödemelerinden oluşmaktadır. Kurumun mali sürdürülebilirliği için giderlerin azaltılması ve gelirlerin artırılması önem arz etmektedir. Kurumun prim gelirlerinin emekli aylığı ve sağlık harcamalarını karşılama oranları Çizelge 3’te görülmektedir.

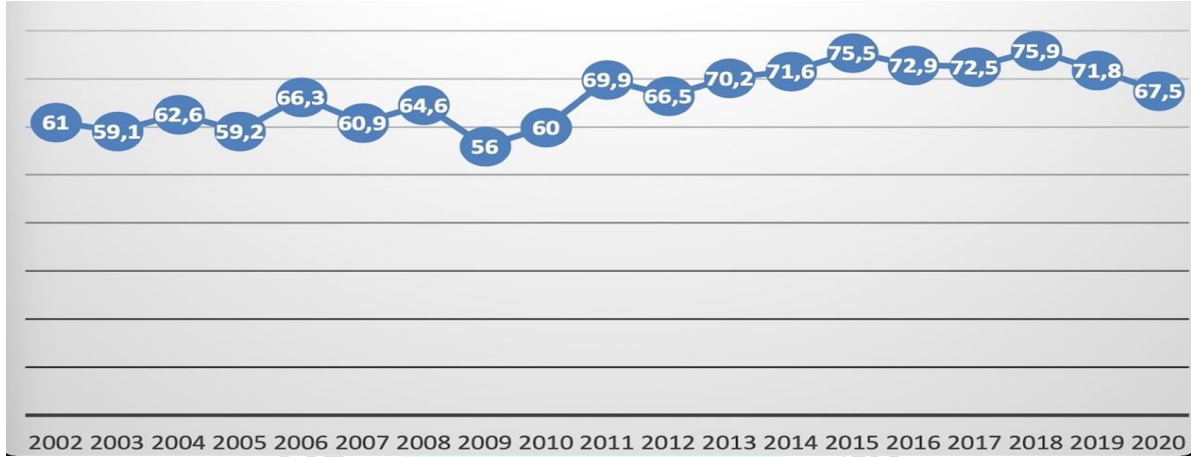
Çizelge 3. Sosyal Güvenlik Kurumu Prim Gelirinin Emekli Aylığı ve Sağlık Harcamalarını Karşılama Oranı

Yıl	Prim Gelirleri (Devlet Katkısı Hariç)	Emekli Aylığı Ödemeleri	Sağlık Ödemeleri	Toplam Ödeme	Prim Gelirinin Emekli Aylığı ve Sağlık Harcamalarını Karşılama Oranı %
2002	14.821.913	16.687.400	7.629.027	24.316.427	61,0
2003	21.178.790	25.174.200	10.661.718	35.835.918	59,1
2004	30.882.405	30.660.700	13.150.129	43.810.829	62,6
2005	41.619.875	38.537.100	13.607.884	52.144.984	59,2
2006	41.619.875	45.075.855	17.666.674	62.742.529	66,3
2007	44.051.735	52.311.728	19.983.275	72.295.003	60,9
2008	54.546.453	59.136.539	23.345.913	82.482.452	64,6
2009	54.579.182	68.603.972	28.810.684	97.414.656	56,0
2010	66.912.858	78.957.499	32.508.883	111.466.382	60,0
2011	89.560.568	91.665.378	36.500.378	128.165.756	69,9
2012	99.359.243	105.293.799	44.110.561	149.404.360	66,5
2013	118.728.578	119.161.662	49.888.693	169.050.355	70,2
2014	135.238.559	134.391.514	54.551.175	188.942.689	71,6
2015	159.480.052	151.990.402	59.355.576	211.345.978	75,5
2016	184.445.994	185.157.568	67.992.868	253.150.436	72,9
2017	208.064.459	209.545.653	77.632.066	287.177.719	72,5
2018	225.619.125	245.105.705	91.512.240	336.617.945	75,9
2019	293.828.025	298.614.722	110.697.418	409.312.140	71,8
2020	323.181.066	343.045.567	135.673.782	478.719.349	67,5

Kurumun devlet katkısı hariç prim gelirlerinde bir artış söz konusudur. 2002 yılı prim gelirleri yaklaşık on beş milyar iken 2020 yılında üç yüz yirmi üç milyar lira seviyelerine yükselmiştir. Emekli aylığı ödemeleri 2002 yılında on altı milyar iken 2020 yılında üç yüz kırk üç milyar lira olarak gerçekleşirken, sağlık ödemeleri yedi milyar liradan yüz otuz beş milyar seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2002-2020 yılları arasında prim gelirleri sadece emekli aylıklarını karşılamaya yettiği Görsel 3'te görülmektedir.

Görsel 3. SGK Prim Gelirleri, Emekli Aylığı ve Sağlık Ödemeleri

2002 yılında %61 olan prim gelirlerinin toplam giderleri karşılama oranı 2020 yılında %67,5 oranında gerçekleşmiştir. Prim gelirlerinin emekli aylığı ve sağlık ödemelerini karşılama oranında 2015 yılından itibaren bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir.

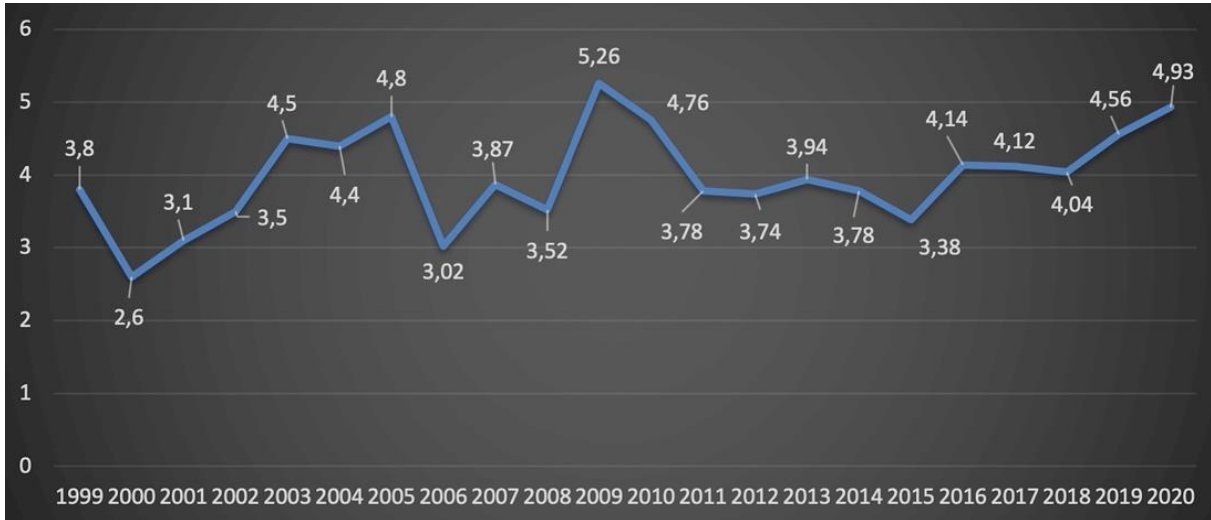
Görsel 4. SGK Prim Gelirlerinin Emekli Aylığı ve Sağlık Ödemelerini Karşılama Oranı

Sosyal güvenlik prim gelirlerinde yaşanan düşüş, artan sosyal güvenlik harcamalarının finansmanında sorunlara yol açmakta ve bu durum gelir dağılımı ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Öte yandan sosyal güvenlik kurumu açıklarının finansmanında prim gelirleri yanında hazine yardımı da kullanılmaktadır. Merkezi yönetim bütçesinden sağlanan hazine yardımı zaman içinde artışlar göstermiş, bu durum devlet bütçesi üzerinde yük oluşturarak bütçe açıklarının artmasına yol açmıştır. Merkezi bütçeden Sosyal Güvenlik Kurumuna yapılan transferlerin GSYH oranı Çizelge 4'te gösterilmiştir.

Çizelge 4. Merkezi Bütçeden Sosyal Güvenlik Kurumuna Yapılan Transferlerin GSYH Oranı

Yıl	Bütçe Transferleri	GSYH' ye Oranı (%)	Yıl	Bütçe Transferleri	GSYH' ye Oranı (%)
1999	2.942.145	3,8	2010	55.244.258	4,76
2000	3.226.460	2,6	2011	52.772.218	3,78
2001	5.523.000	3,1	2012	58.728.293	3,74
2002	9.684.000	3,5	2013	71.263.763	3,94
2003	15.883.617	4,5	2014	77.335.890	3,78
2004	18.830.000	4,4	2015	79.038.817	3,38
2005	23.322.567	4,8	2016	108.073.487	4,14
2006	22.892.000	3,02	2017	128.182.906	4,12
2007	33.060.241	3,87	2018	150.530.375	4,04
2008	35.016.403	3,52	2019	196.797.506	4,56
2009	52.599.691	5,26	2020	248.846.194	4,93

SGK'nın 1999-2020 yılları arasında merkezi bütçeden kuruma yapılan transferler sürekli bir artış içerisindedir. Transfer gerçekleştirmelerinin GSYH içindeki payı 1999 yılında %3,8 iken 2020 yılında %4,93 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılından itibaren bütçe transferlerinin GSYH içerisindeki payındaki artış dikkat çekicidir.

Görsel 5. SGK'na Yapılan Bütçe Transferlerinin GSYH Oranı

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Türkiye’de sosyal güvenlik hizmeti sunan üç farklı kurumun (Emekli Sandığı, SSK, BAG-KUR) mali açıdan sürdürülemez hale gelmesi, sigortalı kişiler arasında var olan eşitsizliklerin giderilmesi, aktif-pasif sigortalı oranında artışın sağlanabilmesi ve toplumun tamamının sosyal güvenlik kapsamına alınabilmesi için sosyal güvenlik sisteminde başlatılan dönüşüm yirmi yılını tamamlamıştır.

Sosyal güvenlik sistemi 2002 yılında toplam nüfusun %73,6’sını kapsarken 2020 yılı sonunda nüfusun %87’si sosyal güvenlik kapsamına alınmıştır. 2002 yılında 12,5 milyon kişi aktif sigortalı iken 2020 yılında aktif sigortalı kişi sayısı 23,3 milyona yükselmiştir. Her ne kadar sigortalı kişi sayısında ciddi bir artış yaşanmış olsa da 2002 yılında 2,08 olan aktif pasif oranı 2020 yılında 1,87’ye gerilemiştir.

2002 yılından itibaren kurum gelirleri ve giderlerinde büyük bir artış olmuştur. Bu artış kurumun toplam gelirlerinin giderlerini karşılama oranına da yansımıştır. 2002 yılında kurum toplam gelirleri giderlerin %71,5’ini karşılarken 2020 yılında %87,5’e yükselmiştir. Kurumun gelir ve gider eşitsizliği dönem içerisinde devam etmiş ve mali sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için genel bütçeden kuruma transfer yapılmaya devam edilmiştir. Yapılan bütçe transferlerinin GSYH oranı 2002 yılında %2,76 iken 2020 yılında %5,13 olarak gerçekleşmiştir.

Sosyal güvenlik sisteminde yapısal ve mevzuat anlamında önemli bir değişim gerçekleştirilmiş olmasına rağmen hedeflenen her alanda istenilen iyileşme ve başarı elde edilememiştir. Sigortalı kişi sayıları ve sosyal güvenlik sisteminin kapsamı belirgin şekilde artış yaşanmıştır. Sigortalı sayılarında görülen artış kurumun prim gelirlerine yansımış ve kurum prim gelirleri artmıştır. Ancak prim gelirlerinin elde edilen seviyeler kurum giderlerini karşılamaya yetmemektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu giderleri gelirleri aşmakta, kurum bütçesi açık vermeye devam etmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumunun açıkları bütçeden yapılan transferler ile karşılanması önlenmesi hedefleri bir yanan kuruma bütçeden yapılan transferlerin GSYH içerisindeki oranı sürekli bir artış içerisinde. Kurum bütçesinde giderilemeyen açık makro ekonomik değişkenleri olumsuz etkilemektedir. Kurum açıklarının genel bütçe üzerindeki etkisi yatırımları, istihdamı azaltırken işsizliği ve kayıt dışı çalışma oranlarını artırarak kurumun gelirlerini azaltan giderlerini artıran kısır bir döngü haline gelmektedir.

Sosyal güvenlik sisteminde arzu edilen mali başarılar elde edilememiştir. Sistemin gelirlerini artıracak ve giderlerinin azaltılması yoluyla mali sürdürülebilirliği sağlayabilecek adımlar atılmıştır. Kurum giderlerinin en önemli kalemi olan emekli aylığı ödemelerinin azaltılabilmesi adına yapılan emekli olma şartlarının değiştirilmesi ve aylık bağlama oranlarında yapılan değişikliklerden hedeflenen fayda elde edilememiştir. 5510 sayılı kanun kabulünden önceki dönemde sigortalı olan kişilerin kazanılmış hakları gözetilerek gerçekleştirilen dönüşüm hedeflenen mali gelişmenin sağlanamaması ve sigortalı kişiler arasındaki eşitsizliklerin devamının bir nedenidir.

Sosyal güvenlik sisteminde gerçekleştirilen dönüşüm işgücü piyasasında yaşanan aksaklıklar devam ettiği sürece hedeflerine ulaşması mümkün görünmemektedir. Tatlı ve Göçer (2015) ile Dağ (2019) yapmış oldukları ampirik çalışmalarında sosyal güvenlik sisteminin mali sürdürülebilirliğinin zayıf görünümde olduğu sonuçlarını elde etmişlerdir. Yaşlılık aylığına hak kazanmak için ulaşılması gereken yaşı artırmak tek başına kurumun mali dengesine katkı sağlamamakta bunun yanında sigortalı kişilerin çalışma hayatında daha uzun süreli kalmaya zorlanan kişiler için istihdamda kalmayı sağlayacak tedbirlerin geliştirilmesi de gerekmektedir. Sigortalı kişilerin daha uzun süreler istihdamda kalması ve yeni istihdam alanlarının yaratılamaması gençler arasında işsizlik oranını artıran nedenlerdendir. Artan işsizlik oranları, işgücüne katılım oranlarının düşük olması ve kayıt dışı çalışma oranlarının yüksekliği kurumun neden prim gelirlerinin yeterli seviyelerde olmadığını açıklamaya yetmektedir.

KAYNAKÇA

- Alper, Y., Kurumsal Yapıda “Tek Çatı” Hayata Geçti, *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (53), 141-171, 2007.
- Alper, Y., Sosyal Güvenlik Reformu ve Finansmanla İlgili Beklentiler, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 7-47, 2011.
- Alper, Y., Sosyal Güvenlik Reformu (2008-2016): Kapsamla İlgili Gelişmeler, *Journal of Social Policy Conferences*, 1-23, 2017.
- Alper, Y., 5510 Sayılı Kanunda Yeni Değişiklikler Ve Düzenlemeler Yapma İhtiyacı, *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, Sayı:8,1-34, 2017.
- Arıcı, K., Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri Yönünden Anayasaya Aykırılık Sorunu, *TİSK AKADEMİ*, 6-25, 2007.
- Arıcı, K., Sosyal Güvenlikte Eşitlik Meselesi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 3-23, 2019.
- Bacak, B., Sosyal Güvenlik Yönüyle Bireysel Emeklilik, *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (49), 159-171, 2010.
- Bostancı, Y., Sosyal Güvenlik Hukukunda Genel Sağlık Sigortası, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 145-173, 2008.
- Dağ, M., Sosyal Güvenlik Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2009-2018 Türkiye Örneği, *Journal of Yaşar University*, 14 (56), 369-378, 2019.
- Değer, Ç., Does The 2008 Reform Contribute To Sustainability, *Sosyal Güvence*, 0 (15), 1-26. 2019.
- Erol, H., Özdemir, A., Türkiye’de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının Değerlendirilmesi, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4 (1), 9-34, 2014.

- Gökbayrak, Ş., Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü, Çalışma ve Toplum, 2010/2. 141-162, 2010.
- Gülay, T., Işık, M. ve Öztürk, M., Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi Ve Akademisyenlerin Otomatik Katılıma Bakış Açıklarına İlişkin Bir Analiz: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği, İş ve Hayat, 3 (6), 179-205, 2017.
- İnneci, A., Bireysel Emeklilik Sisteminde Yapılan Yeni Düzenlemeler ve Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22 (1), 105-120, 2013.
- Özşuca, Ş., Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 58(2), 133-157, 2003.
- Öztuna, B., Sosyal Güvenlik Kurumu’nda Kurumsal Karne Modeli, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 22-45, 2014.
- Sözer, A. N., Türk Sosyal Sigortalar Hukuku. İstanbul: BETA Yayınevi, 2019.
- Tatlı, H., ve Göçer, İ., Türkiye’de Sosyal Güvenlik Politikalarının Sürdürülebilirliği: Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlüşme Analizi, Business and Economics Research Journal, 6 (32015), 87-111, 2015.
- Uşan, M. F., Kanun Yapmak Bu Kadar Kolay Mı, Yahut Bu Kadar Zor Mu? Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, sayı 1, 209-228, 2016.
- Yenihan, B., Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Dünya’da ve Türkiye’de Gelişimi Üzerine Bir İnceleme, Yönetim Bilimleri Dergisi, 15 (30), 177-196, 2018.
- Yorgun, S., 5510 Sayılı Kanun, Anayasa Mahkemesi’nin İptal Kararı ve Çatırdayan Norm ve Standart Birliği, TİSK Akademi, 2007 / 11, 126-145, 2007.

EDİRNE
10 - 11 Nisan 2021

İMALAT SANAYİNDE FAALİYET GÖSTEREN ŞİRKETLERİN ELDE ETTİĞİ TİCARİ KAR VE HASILATIN TFRS VE VUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ASSESSMENT OF THE REVENUE AND COMMERCIAL PROFIT GAINED BY COMPANIES RUN IN THE MANUFACTURING INDUSTRY IN TERMS OF TURKISH FINANCIAL REPORTING STANDARDS (TFRS) AND TAX PROCEDURE LAW (VUK)

Dr. Öğr. Üyesi Murat KARAHAN

Gaziantep Üniversitesi

karahan@gantep.edu.tr – ORCID ID: 0000 0002 5066 4257

Doktora Öğrencisi Fatih GENÇ

Gaziantep Üniversitesi

fgenc7@gmail.com – ORCID ID: 0000-0003-4287-1317

ÖZET

Türkiye’de şirketler ilgili hesap dönemine ilişkin olarak elde ettikleri ticari karları üzerinden vergilerini hesaplayarak ödemektedir. Yakın geçmişe kadar Türkiye’de uluslararası çapta faaliyet gösteren işletmeler haricinde şirketler, sadece Vergi Usul Kanunu’na göre finansal tablolarını düzenlemiş ve bu ülke çapında yeterli görülmiştir. Vergilerin VUK kapsamında düzenlenmesi günümüzde de geçerli olmasına rağmen, önce sermaye piyasasında faaliyet gösteren şirketler ve Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK) için daha sonra ise belirli ölçekteki şirketlerin bağımsız denetiminde seçmeli olarak uygulamaya konan Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ile mevcut durum farklı bir boyut kazanmıştır. Yapılan yeni düzenleme ile Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK) ile isteğe bağlı TFRS uygulayan işletmelerin bağımsız denetimi Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) ile uyumlaştırılmıştır. Buna göre denetim yapmakla yükümlü bağımsız denetim şirketi, TFRS kapsamında düzenlemiş olduğu finansal tablolar ile bunlara ilişkin dipnotları içeren bağımsız denetim raporunu Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu’na her yıl düzenli olarak bildirmek zorundadır. Bu durumda KAYİK’ler ve söz konusu şirketler düzenleniş amacı bakımından iki farklı raporlama sistemine göre finansal tablolarını düzenlemek zorunda bırakılmıştır. VUK, devletin elde etmesi muhtemel vergi gelirini maksimum yapmayı hedeflerken, TFRS, şirketin finansal tablo bilgilerini gerçek değerine indirgeyerek mali tablo kullanıcılarına daha gerçekçi bilgiler sunmayı amaçlamaktadır. Örneğin amortisman uygulaması VUK’a göre ihtiyari iken, TFRS’de zorunlu tutulmuştur. Bu da ticari karın VUK ve TFRS açısından farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu çalışmanın amacı, VUK’a ve TFRS’ye göre düzenlenen finansal tablolardaki ticari karın farklılaşma nedenleri ile bu farklılaşmanın işletme açısından yerel ve uluslararası bazda sonuçlarını ortaya koymaktır. Çalışmada imalat sanayinde faaliyet gösteren üç şirketin mizan kayıtları ve bunun neticesinde oluşan finansal tabloları, CAP (Computerize Auditing Programme) denetim programı kullanılmak suretiyle VUK ve TFRS kapsamında ayrı ayrı düzenlenerek ticari karda oluşan farklılıklar incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: TFRS, VUK, CAP, Ticari Kar

ABSTRACT

Companies pay their taxes which are calculated according to the commercial profit of the relevant accounting period in Turkey. Except for companies operating on an international scale business in Turkey, many firms have only arranged their financial statements following the Tax Procedure Law (VUK), and this was seemed sufficient throughout the Country until the recent past. Although taxes are still prepared under the regulation of VUK today, the current situation has acquired a different dimension with the implementation of Turkey Financial Reporting Standards-TFRS, which is first put into effect for independent audits of companies operating capital market and Public Interest Entities later it is inforced for an independent audit of certain scale companies. With the new regulation, the independent audit of the Institutions Concerning the Public Interest (KAYIK) and the enterprises applying optional TFRS have been harmonized with the International Financial Reporting Standards (IFRS). Accordingly, independent auditing companies that are obliged to audit, have to regularly report the financial statements and footnotes prepared in compliance with TFRS to the Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority (KGK) every year. Under these circumstances, Public Interest Entities and companies concerned have been obliged to prepare their financial statements according to two different reporting systems for the purpose of regulation. While the VUK aims to maximize the possible tax revenue of the State, TFRS aims to provide more actualist information to financial statement users by adjusting the financial statement information of the company to its real value. For instance, while the depreciation application is optional according to the VUK, it is mandatory in the TFRS. This causes the commercial profit to differ in terms of VUK and TFRS. This study aims to reveal the reasons for the differentiation of the commercial profit in the financial statements prepared in following the VUK and TFRS, and the results of this differentiation in terms of business on a local and international basis. The trial balance records of three companies operating in the manufacturing industry and the resulting financial statements are prepared separately within the scope of VUK and TFRS by using the Computerize Auditing Program – CAP, and the differences in commercial profit are examined

Key words: TFRS, VUK, CAP, Commercial Profit

1. GİRİŞ

Ticarette sınırların kalktığı ve ülkelerin gelişen teknoloji koşullarına paralel olarak ticaret hacimlerini günden güne arttırdıkları bir dönemde ortak bir finansal raporlama sisteminin kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Buna ilave olarak sermaye ve Para piyasalarının dünya çapında birleştirilmesi bazı ortak kurallar bütünü de bereberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak geçerli finansal raporlama çerçevesini oluşturmak amacıyla Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (International Accounting Standards Committee - IASC) 29 Haziran 1973'te Birleşik Krallık'ta kurulmuştur¹. IASC'nin temel işlevi tüm dünyada yeknesak

¹ International Accounting Standards Committee,
https://en.wikipedia.org/wiki/International_Accounting_Standards_Committee, 2.01.2021

bir muhasebe standardını oluşturarak yürürlüğe koymaktır. Komite ilk üç uluslararası standardı “Muhasebe politikalarının açıklanması, Değerleme ve Tarihi Maliyet Sistemi Konseptinde Stokların Sunumu” olarak 1975 yılında duyurmuştur. 1977’de 11. Dünya Muhasebeciler Kongresi Münih’te toplanmıştır. Küresel anlamda muhasebe mesleğinin devamlı bir organizasyonu olan Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (International Federation of Accountants - IFAC) 70 ülkeden meslek örgütlerinin katılımı ile kurulmuştur. 1982’de IASC 17 üyeye çıkmıştır. IFAC üyelerinin tamamı IASC’ın da üyesi haline gelmiş ve IFAC, IASC’yi küresel standart yapıcı olarak tanımıştır².

Özellikle Amerika’da yaygın olarak kullanılan Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (Generally Accepted Accounting Principles – GAAP) muhasebe standartlarının belirlenmesinde diğer önemli bir düzenleme olarak karşımıza çıkmıştır. GAAP’nin nihai amacı şirketlerin finansal tablolarının tam, uyumlu ve karşılaştırılabilir olmasıdır. Bu temel hedeflerin sağlanmasında şu kavramlar yol gösterici olacaktır³.

- 1- Düzenleme İlkesi: Muhasebeci genel Kabul görmüş muhasebe ilkelerine bağlı kalmalıdır.
- 2- Uyumluluk İlkesi: Muhasebiciler hata ve uyumsuzlukların önlenmesine ilişkin raporlama sürecinde aynı standartları kullanmalıdır.
- 3- Samimilik İlkesi: Muhasebeci şirketin finansal durumunu doğru ve tarafsız bir biçimde tanımlamaya çalışmalıdır.
- 4- Yöntemlerin Kalıcılığı İlkesi: Finansal raporlamada kullanılan prosedürler tutarlı olmalıdır.
- 5- Denkleştirme Yapılmaması (mahsup yapılmaması) İlkesi: Negatif ve pozitif kalemler tam bir şeffaflık içinde ve borç telafi beklentisi olmaksızın raporlanmalıdır.
- 6- İhtiyatlılık İlkesi: Veri sunumu spekülasyonlardan arındırılmış ve gerçeğe uygun olmalıdır.
- 7- Süreklilik İlkesi: Varlıkların değerlemesi yapılırken, işletmenin faaliyet göstermeye devam edeceği varsayılır.
- 8- Dönemsellik İlkesi: Girişler uygun zaman dilimlerinde muhasebeleştirilmelidir. Örneğin gelir ilgili hesap döneminde raporlanır.
- 9- Önemlilik (İyi Niyet) İlkesi: Muhasebeciler mali raporlarda tam açıklama için çaba göstermelidir.
- 10- En Üst Derecede İyi Niyet İlkesi: Taraflar tüm işlemleri dürüst bir şekilde yerine getirmelidir.

² Prof. Dr. Mustafa A. AYSAN (2008), 12. Dünya Muhasebe Tarihçeleri Kongresi, s.47, 20-24 Temmuz 2008, İstanbul

³ Generally Accepted Accounting Principles (GAAP), <https://www.investopedia.com/terms/g/gaap.asp>, 07.02.2021

2008’de ABD sermaye Piyasası Komisyonu (Securities and Exchange Commission – SEC), GAAP’nin yakın bir gelecekte terkedilerek Londra tabanlı Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının kullanılacağına ilişkin bir yol haritası ileri sürmüştür. Kurul aynı zamanda 2014 yılına kadar ABD’de IFRS’yi tam olarak benimseme hedefini belirtmiştir. ABD’de yürürlükte olan GAAP’nin IFRS’ye yakınlaşması ile Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu, Birleşik Devletlerde daha önemli hale gelmiştir⁴. Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere genel Kabul görmüş muhasebe ilkelerinin amacı, işletmelerin finansal tablolarının uyumlaştırılması ve gerçeğe dayalı finansal tabloların sunulmasıdır.

Ülkelerin farklı gelişmişlik düzeyinde olması ve bunun göz önünde bulundurularak ülkelerin kendi finansal raporlama sistemlerini oluşturmak istemesi sonucunda, ülkelerin düzenlemiş oldukları raporlama sistemlerinde farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu farklılıkları daha iyi anlamak için Vergi Usul Kanunu (VUK) ile Türkiye Finansal Raporlama Standartları’nın (TFRS) tarihsel gelişimine bakmak yerinde olacaktır.

1.1.VERGİ USUL KANUNU VE TFRS’NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye’de Maliye Bakanlığı 1923 yılında kurulmuş ve “Maliye Vekâleti Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun” 29.05.1936’da kabul edilmiştir⁵. 1924 Anayasasında, vergi ile ilgili hükümler yer almasına rağmen 1924 Anayasasında vergi yasalarının Anayasaya uygunluklarının denetimi gerçekleştirilmemiştir. 1961 Anayasası 1924 Anayasasından farklı olarak yasaların Anayasaya uygunluklarının Anayasa Mahkemesi tarafından yargısal denetime tabi tutulmasını Kabul etmiştir⁶. 4 Ocak 1961’de 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK) yasalarak yürürlüğe girmiştir. Kanun genel bütçeye giren vergi, resim ve harçlar ile il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim ve harçlar hakkında uygulanmak üzere çıkarılmıştır⁷. Bununla birlikte 1990’lı yılların başında bugünkü şekliyle VUK, Sermaye Piyasası Kurumu (SPK) tebliğleri ve Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSGUT) ile Türkiye muhasebe standartları sisteminin belli standartlara kavuşması yönünde önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Vergi Usul Kanunu’nun temel amacı Devletin vergi geliri elde etmesini sağlayan iş ve işlemleri belirli kurallar dâhilinde yapmaktır. Bu bağlamda İşletme ya da hanehalkının elde etmiş olduğu gelirden vergi matrahını maximum yapan düzenlemeleri uygulamaya koyması kamusal fayda açısından önemlidir. Çünkü kamusal mal ve hizmetlerin finansmanının önemli bir bölümüne VUK’a göre elde edilen vergi gelirlerinden sağlanmaktadır.

⁴ Generally Accepted Accounting Principles (United States), [https://en.wikipedia.org/wiki/Generally_Accepted_Accounting_Principles_\(United_States\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Generally_Accepted_Accounting_Principles_(United_States)), 17.02.2021

⁵ Maliye Vekaleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Nizamname, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.24903.pdf>, 19.02.2021

⁶ Dr. Keramettin TEZCAN (2003), Türk Vergi İdaresinin Tarihsel Gelişimi ve Bu süreçte Geçirdiği Aşamaların Etkinlik Açısından Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt :12, Sayı: 12,S.133

⁷ Vergi Usul Kanunu (1961), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf>, 21.02.2021

Muhasebe uygulamalarında standardizasyon, ulusal olarak MSGUT ile sağlanırken uluslararası düzeyde Uluslararası Muhasebe Standartlarının (UMS) baz alınmasıyla oluşturulan Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ile sağlanmıştır.

UMS'nin Türkiye mevzuatına ilk kez girişi ise Sermaye Piyasası Kurulu tebliği ile olmuştur. Türkiye'de Sermaye Piyasası Kanunu'na tabi borsada işlem yapan işletmeler UMS/UFRS ile uyumlu olan SPK Seri:XI, No: 25 Tebliğini 1.1.2005- 09.04.2008 tarihleri arasında uygulamışlardır. Buna göre, hisse senetleri borsada işlem gören işletmeler, portföy yönetim şirketleri ile bu işletmelerin bağlı ortaklığı, yatırım ortaklıkları, hisse senetleri borsada işlem görsün veya görmesin tüm aracı kurumlar, müşterek yönetime tabi ortaklığı ve iştiraki konumunda olan ve konsolidasyon kapsamı dışında tutulmamış olan işletmeler, finansal tablo ve raporlarını tebliğde bahsi geçen UFRS'lere göre düzenlemekle yükümlü olmuşlardır⁸.

2 Kasım 2011'de Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) kurulmuş ve 8.7.2012 tarih 28437 sayılı resmi gazete ile KGK'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Yönetmelik yayımlanmıştır⁹. KGK'nın amacı, Türkiye Muhasebe Standartlarını oluşturmak, bağımsız denetçi ve bağımsız denetim kuruluşlarının denetim yetkilendirmesini yapmak ve denetim standartlarını belirlemektir. KGK, 2013 yılından itibaren, bağımsız denetim şartlarını taşıyan şirketlerin TFRS uygulamasını öngörmüş olmasına rağmen bu uygulama başlangıçta sadece Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK), için zorunlu tutulmuştur. KGK, kurulduktan kısa bir süre sonra, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler için Türkiye Finansal Raporlama standartlarını (KOBİ TFRS) yürürlüğe koymak istemiştir. Ancak Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 2013/34 sayılı AB Muhasebe Yönergesi'nin uygulamaya yayınlanmasıyla KOBİ TFRS uygulamadan kaldırılmıştır.

Kurul tarafından son yıllarda yapılan en büyük yeniliklerden bir tanesi; MSUGT' a ek olarak uygulanmak üzere 29.12.2014 tarihli ve 41 sayılı kurul kararıyla "TMS'leri Uygulamayan Şirketlerin Finansal Tablolarının Hazırlanmasında Uygulanacak İlave Hususlar"ı yayımlamasıdır¹⁰. MSUGT'un VUK temelinde vergisel amaçlarla hazırlanması, işletmelerin değerlendirme yapmalarının ihtiyari olması ya da birçok varlık kalemiyle ilgili olarak değerlendirme düzenlemelerinin olmaması bu tebliğin yayımlanmasına yol açmıştır. Düzenleme ile finansal tabloların kaliteli, gerçeğe ve ihtiyaca uygun karşılaştırılabilir bilgi vermesi hedeflenmiştir.

1.1.2015 tarihinden itibaren yürürlüğe giren 102 No'lu Finansal Raporlama Standardı (FRS 102) yeni finansal raporlamanın ana hatlarını oluşturmuştur. FRS 102 aynı zamanda Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board – IASB) tarafından yayımlanan ve işletme büyüklüğünü dikkate alan uluslararası geçerliliğe sahip KOBİ UFRS ile uyumludur. 2018 yılında yapılan düzenleme ile MSGUT'un yerine Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeler için Finansal Raporlama sistemi getirilirmiş ve TFRS'de bazı düzenlemelere

⁸ Dr. Öğretim Üyesi Özlem Nilüfer Karataş Aracı – Prof.Dr. İsmail BEKÇİ (2019), MSGUT, TMS/TFRS ve BOBİ FRS Açısından Kavramsal Çerçeve ve Finansal Tabloların Sunuluşu Standartlarının Değerlendirilmesi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi 12 (3), S.865, Kasım 2019 Ankara

⁹ Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Kurumu'nun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Yönetmelik, <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5136/Kamu-Gözetimi-Muhasebe-ve-Denetim-Kurumunun-Teşkilat-ve-Görevleri-Hakkında-Yönetmelik>, 25.02.2021

¹⁰ Aracı-Bekçi, s865

gidilmiştir. MSGUT'un değiştirilmesindeki temel amaç büyük ve orta ölçekli işletmelerde uluslararası muhasebe standartlarına daha yakın finansal tabloların hazırlanmasıdır.

TFRS'de yapılan ve 1 Ocak 2019 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, TFRS 9, TMS 28, TFRS 19, TFRS 23, TFRS 3, TFRS 11, TMS 12, TMS 23, TMS 19, TMS1 ve TMS8, TFRS 9, TMS 39 ve TFRS 7'deki yapılan düzenlemeler il TFRS'ye son şekli verilmiştir¹¹.

2. Örneklem (Şirket) Seçimi

Şirketler Gaziantep ili Organize Sanayi Bölgesinde halı sektöründe faaliyet göstermektedir. Şirketlerin finansal tabloları 31 Aralık 2018 ve 2019 yılları ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Araştırmanın daha güvenilir sonuçlar vermesi açısından her üç şirkette sektörde 5 yıldan fazla faaliyet gösteren şirketler arasından seçilmiştir. Şirketler analizde tanımlama açısından A, B ve C şirketi olarak adlandırılmış olup aktif büyüklükleri, net satış hasılatları (Vergi Usul Hukuku – VUK esas alınarak) ve çalışan sayıları bir önceki dönemle karşılaştırmalı olarak aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 1

Şirketlerin Finansal Büyüklüğü ve Çalışan sayıları

	31 Aralık 2019			31 Aralık 2018		
	Aktif Büyüklüğü	Net Satış Hasılatı	Çalışan Sayısı	Aktif Büyüklüğü	Net Satış Hasılatı	Çalışan Sayısı
A Şirketi	130.354.832	134.005.877	206	116.920.725	121.656.359	164
B Şirketi	104.928.611	172.582.649	282	85.397.502	125.967.958	263
C Şirketi	54.790.868	69.079.042	177	52.024.923	65.330.371	161

Şirketlerin tasnif edilmesi ve belirlenen kriterler çerçevesinde hangi bağımsız denetim türüne tabi olacağı 1 Ocak 2018 tarihinden geçerli olarak yeniden düzenlenmiştir. Buna göre şirketler, KAYİK'ler (Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar), büyük boy işletmeler, orta boy işletmeler ile küçük ve mikro boy işletmeler olarak dört sınıfa ayrılmıştır. Bir şirketin büyük boy işletme olarak adlandırılabilmesi için aktif büyüklüğünün 75 milyon TL ve üzeri, yıllık net satış hasılatının 150 milyon TL ve üzeri, ortalama çalışan sayısının ise 250 ve üzeri olması gerekir. Orta büyüklükteki şirketler ise aktif büyüklüğü 35 milyon TL ve üzeri, yıllık net satışlarının 70 milyon TL ve üzeri, ortalama çalışan sayılarının ise 175 ve üzeri olan şirketler olarak tanımlanmıştır.¹²

¹¹ UFRS/TFRS Bülteni – Nisan 2020, <https://www.pwc.com.tr/tr/hizmetlerimiz/denetim/ufers-raporlamasi/bultenler/finansal-raporlama-standarti-tfrs-nisan-2020.html>, 29.02.2021

¹²

<https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Mevzuat/KHK/660%20say%C4%B1%C4%B1%20KHK.pdf>, 03.03.2021

Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda A ve B şirketi aktif büyüklük olarak büyük ölçekli şirket tanımını karşılıken hasılat açısından belirlenen kriterin altında kalmaktadır. Benzer şekilde çalışan sayılarında da büyük ölçekli şirket tanımını karşılayan sadece B işletmesidir.

2.1.İşletmelerin VUK'a Göre Düzenlenen Bilanço ve Gelir Tabloları

A şirketine ait 31 Aralık 2019 tarihli finansal tablolar aşağıda gösterilmiştir. Şirketin aktif toplamı %68,10 oranında dönen varlıklardan, %31,90 oranında duran varlıklardan oluşmaktadır. Bilançonun pasif bölümü ise %51,67 oranında kısa vadeli yabancı kaynaklardan (K.V.Y.K.), %9,78 oranında uzun vadeli yabancı kaynaklardan (U.V.Y.K.) ve %38,55 oranında özkaynaklardan oluşmaktadır. Şirketin VUK'a göre düzenlenen finansal tablolarına göre önemli likidite oranlarından cari oran 1,31, stokları içermeyen asit test oranı 0,89 iken faaliyet oranlarından stok devir hızı 3,82, alacak devir hızı 3,79 ve ticari borç devir hızı 5,77 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 2

A Şirketinin Finansal Tabloları

Şirket A Bilanço (31 Aralık 2019)				Şirket A Gelir Tablosu (31 Aralık 2019)	
Aktif Tutar	130.354.832	Pasif Tutar	130.354.832	Hasılat	134.249.614
Dönen Varlıklar	88.776.688	K.V.Y.K	67.360.529	Satışların Maliyeti	(124.022.159)
Duran Varlıklar	41.578.144	U.V.Y.K.	12.743.176	Gen. Yönetim Giderleri	(2.046.570)
		Özkaynaklar	50.251.127	Paz. Sat. ve Dağ. Giderleri	(2.008.583)
				Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	4.278.327
				Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	(3.333.064)
				Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler	133.515
				Finansman Giderleri	(2.464.379)
				Dönem Vergi Gideri	(139.955)
				Dönem Karı/Zararı	4.646.748

B şirketine ait 31 Aralık 2019 tarihli finansal tablolar çizelge 3'te gösterilmiştir. Şirketin aktif toplamı %73,12 oranında dönen varlıklardan, %26,88 oranında duran varlıklardan oluşmaktadır. Pasif toplamı ise %58,31 oranında kısa vadeli yabancı kaynaklardan, %19,90 oranında uzun vadeli yabancı kaynaklardan ve %21,79 oranında özkaynaklardan meydana gelmiştir.

Çizelge 3

B Şirketinin Finansal Tabloları

Şirket B Bilanço (31 Aralık 2019)				Şirket B Gelir Tablosu (31 Aralık 2019)	
Aktif Tutar	110.393.306	Pasif Tutar	110.393.306	Hasılat	172.582.649

Dönen Varlıklar	80.723.634	K.V.Y.K	64.369.666	Satışların Maliyeti	(160.802.903)
Duran Varlıklar	29.669.672	U.V.Y.K.	21.966.052	Gen. Yönetim Giderleri	(2.654.187)
		Özkaynaklar	24.057.588	Paz. Sat. ve Dağ. Giderleri	(316.750)
				Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	8.858.961
				Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	(12.679.989)
				Finansman Giderleri	(1.684.802)
				<u>Dönem Vergi Gideri</u>	<u>(726.655)</u>
				Dönem Karı/Zararı	2.576.323

VUK'a göre düzenlenen finansal tablolara göre önemli likidite oranlarından cari oran 1,25, asit test oranı 1,08 iken, faaliyet oranlarından stok devir hızı 10,52, alacak devir hızı 7,4 ve ticari borç devir hızı 5,12 olarak hesaplanmıştır.

C Şirketinin Finansal Tabloları

C şirketine ait 31 Aralık 2019 tarihli finansal tablolar çizelge 4'te gösterilmiştir. Şirketin aktif toplamı %78,62 oranında dönen varlıklardan, %21,38 oranında duran varlıklardan oluşmaktadır. Pasif toplamı ise %65,05 oranında kısa vadeli yabancı kaynaklardan, %34,95 oranında özkaynaklardan oluşmakta olup Şirketin uzun vadeli yabancı kaynakları bulunmamaktadır.

Çizelge 4

C Şirketinin Finansal Tabloları

<u>Sirket C Bilanço (31 Aralık 2019)</u>				<u>Sirket C Gelir Tablosu (31 Aralık 2019)</u>	
Aktif Tutar	54.790.869	Pasif Tutar	54.790.869	Hasılat	69.079.042
Dönen Varlıklar	43.076.141	K.V.Y.K	35.643.082	Satışların Maliyeti	(58.374.814)
Duran Varlıklar	11.714.728	U.V.Y.K.	-	Gen. Yönetim Giderleri	(1.985.455)
		Özkaynaklar	19.147.787	Paz. Sat.ve Dağ. Gid.	(2.235.942)
				Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	4.412.054
				Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	(5.830.873)
				Finansman Giderleri	(1.750.938)
				<u>Dönem Vergi Gideri</u>	<u>(477.065)</u>
				Dönem Karı/Zararı	2.836.010

VUK'a göre düzenlenen finansal tablolara göre önemli likidite oranlarından cari oran 1,2, asit test oranı 0,59 iken, faaliyet oranlarından stok devir hızı 3,13, alacak devir hızı 3,5 ve ticari borç devir hızı 6,8 olarak hesaplanmıştır.

Şirketlerin finansal büyüklüklerine bakıldığında A ve B şirketi birbirine yakın mali göstergelere sahipken C işletmesi bu büyüklüklerin biraz daha altında kalmaktadır. Cari oran üç şirkette de

birbirine yakın değerlere sahipken stok devir hızı, alacak devir hızı ve ticari borç devir hızları şirketlerin cari hesaplarındaki bakiyelere ve satış hasılatlarına göre farklılık göstermektedir.

2.2.Finansal Tablolarının TFRS Olarak Düzenlenmesi

Seçilen üç şirketten alınan mizanlar CAP (Computerize Auditing Programme) programına aktarılarak TFRS tablolara ulaşmak için yapılması gereken düzeltme kayıtları oluşturulmuştur. Atılan düzeltmelerin ertelenmiş veri varlığı/yükümlülüğü son olarak hesaplama alınarak söz konusu şirketlerin TFRS bilanço ve gelir tablolarına ulaşılmıştır. Dikkat edilmesi gereken nokta kredilere ilişkin itfa edilmiş maliyet bedeli gibi şirketlerin bir önceki dönem TFRS tablolarında hesaplanan tutarlar cari dönemde iptal edilmiş ve bunların yerine cari dönemdeki kredilere ilişkin itfa edilmiş maliyet bedeli yeniden hesaplanmak suretiyle cari dönem TFRS finansal tablolara ulaşılmıştır. Buna göre her üç şirketin finansal tablolarının TFRS'ye geçiş mutabakatları karşılaştırmalı olarak aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 5

Şirketlere ait TFRS'ye Geçiş Mutabakatları

	A Şirketi 2019 Dönem Net K/Z	B Şirketi 2019 Dönem Net K/Z	C Şirketi 2019 Dönem Net K/Z
Yasal Kayıtlara Göre Düzeltme Öncesi (VUK)	4.646.748	2.576.323	2.836.010
TFRS Uyumluluk Düzeltmeleri	(1.007.713)	(1.853.623)	(950.834)
Geçmiş Dönem Düzeltmeleri (Açılış Düzeltmeleri)			
Önceki Dön. Amortisman Düzelt. İptali (ipt.)	(7.855.683)	(1.612.536)	(9.493.684)
Önceki Dön. Borç Çek Senet Reeskont İpt.	(149.226)	(1.023.533)	(27.768)
Önceki Dön. Alacak Çek Senet Reeskont İpt.	655.634	9.546	-
Önceki Dön. MDV Kur farkı Düzelt. İpt.	-	60.561	-
Önceki Dön. Maddi Olmay. D.V: Kur farkı Düzelt. İpt.	-	112.387	-
Önceki Dön. Dönem Karı Vergi Karşılığı Düzelt. İpt.	-	89.987	-
Önceki Dön. Kredilerin İtfa Payı Düzelt. İpt.	(447.886)	196.269	385.052
Önceki Dön. Borç Senetleri Kur Farkı Düzelt. İpt.	-	(1.315)	-
Önceki Dön. K.V. Kredilerin Kur Farkı Düzelt. İpt.	-	(410.217)	-
Önceki Dön. U.V. Kredilerin Kur Farkı Düzelt. İpt.	-	(385.750)	-
Önceki Dön. Dava Karşılığı Düzelt. İpt.	-	-	80.354
Önceki Dön. Bankalar Hs. Kur Farkı Düzelt. İpt.	-	(19.270)	-
Önceki Dön. Kıdem Tazminatı İptali	1.220.087	955.486	(69.378)
Önceki Dön. Leasing İtfa Edilmiş Maliyet Bedeli İpt.	-	146.885	-
Önceki Dön. Şüpheli Alacak Karşılığı İpt.	1.913.527	715.014	2.853.005
Cari Dönem Düzeltmeleri			
Cari Dön. Kasa Adat Faiz Hesaplaması	6.691	35.393	9.979
Cari Dön. Satıcılar Hesabı Kur Farkı	-	-	(1.936.843)
Cari Dön. Kasa Adatının Olağanüstü Gid. Zar. Devri	(7.895)	-	-
Cari Dön. Ticari Alacak Reeskontu	(1.307.907)	(231.004)	(302.788)
Cari Dön. Ticari Borç Reeskontu	656.156	370.373	117.235
Cari Dön. Alacak Çek - Senet Reeskontu	(660.405)	(1.864)	-
Cari Dön. Borç Çek - Senet Reeskontu	26.038	389.555	32.181
Cari Dön. Kredilerin İtfa Edilmiş Maliyet Bedeli	234.354	(92.709)	(97.773)

Cari Dön. Leasing İtfa Edilmiş Maliyet Bedeli	-	(3.417)	-
Cari Dön. Kıdem Tazminatı	(1.608.849)	(1.728.527)	(593.521)
Cari Dön. Ticari Alacak ve Borç Hesapları Kur Farkı	(1.800.779)	-	-
Cari Dön. Şüpheli Alacak Karşılığı	(272.420)	(823.193)	(326.258)
Cari Dön. Dava Karşılığı Ayrılması	(2.700)	-	-
Cari Dön. Amortisman Düzeltmesi	7.799.510	908.521	7.874.558
Cari Dön. Ertelenmiş Vergi Varlığı / Yükümlülüğü	594.041	489.735	544.815
TFRS'ye Göre Düzeltme Sonrası	3.639.035	722.700	1.885.175

Yukarıda yapılan düzeltme kayıtları Excel ve CAP programlarındaki hesaplama araçlarıyla belirlenerek düzeltilmiş cari dönem TFRS tablolarına yansıtılmıştır. Şirketlerin kullandığı hesaplar ve işletme ölçekleri farklı olduğu için düzeltme yapılan hesaplarda farklılık gözlemlenmiştir. Şirketlerin dönem sonu kur değerlemeleri kontrol edilmiş olup leasing ve krediler için itfa edilmiş maliyet bedeli hesaplanmıştır.

2.3.Şirketlerin TFRS'ye göre Düzenlenmiş Finansal Tabloları

Yapılan düzeltme kayıtları sonucu oluşan yeni dengeye göre TFRS'ye uygun bilanço ve gelir tabloları aşağıda gösterilmiştir. Buna göre A şirketinin VUK'a göre düzenlenen mali tablolardaki dönem karı 4.646.748 TL'den 3.639.035 TL'ye düşmüştür. Kıdem tazminatı, ticari alacak reeskontu ve cari hesaplara ait kur farkları karın düşmesinde diğer kalemlere göre daha büyük etkiye sahiptir.

Çizelge 6

A Şirketinin Finansal Tabloları

<u>Şirket A Bilanço (31 Aralık 2019)</u>				<u>Şirket A Gelir Tablosu (31 Aralık 2019)</u>	
Aktif Tutar	129.635.276	Pasif Tutar	129.635.276	Hasılat	132.889.028
Dönen Varlıklar	80.507.315	K.V.Y.K	62.453.110	Satışların Maliyeti	(123.977.272)
Duran Varlıklar	49.127.962	U.V.Y.K.	14.373.628	Gen. Yönetim Giderleri	(2.178.738)
		Özkaynaklar	52.808.538	Paz. Sat. ve Dağ. Gid.	(2.225.927)
				Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	8.890.271
				Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	(7.534.399)
				Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler	140.206
				Finansman Giderleri	(2.818.221)
				Dönem Vergi Gideri	454.086
				Dönem Karı/Zararı	3.639.034

TFRS'ye göre oluşturulan mali tablolarda bilançonun aktifi, %62,10 oranında dönen varlıklardan ve %37,90 oranında duran varlıklardan oluşmaktadır. Pasif ise %48,18 oranında kısa vadeli yabancı kaynaklardan %11,09 uzun vadeli yabancı kaynaklardan ve %40,74

oranında özkaynaklardan teşekkül etmiştir. TFRS tablolarında oluşan yeni dengede dönen varlıklarda %6 oranında düşüş görülürken, uzun vadeli yabancı kaynaklarda ve özkaynaklarda yaklaşık %2'lik bir artış gözlemlenmiştir.

B Şirketine ait VUK'a göre düzenlenen mali tablolarda yer alan 2.576.323 TL'lik dönem karı, TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolarda 722.700 TL'ye düşmüştür. Düşüşte görece büyük etkiye sahip iki unsur, cari dönem kıdem tazminatındaki yükseliş ile şüpheli alacaklardaki artıştır.

Şirketin TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolarına göre, cari oran 1,29, stokları içermeyen asit test oranı 0,83 iken faaliyet oranlarından stok devir hızı 3,82, alacak devir hızı 4,40 ve ticari borç devir hızı 5,78 olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 7

B Şirketinin Finansal Tabloları

Şirket B Bilanço (31 Aralık 2019)				Şirket B Gelir Tablosu (31 Aralık 2019)	
Aktif Tutar	110.787.253	Pasif Tutar	110.787.253	Hasılat	172.582.649
Dönen Varlıklar	79.709.337	K.V.Y.K.	78.946.018	Satışların Maliyeti	(162.226.463)
Duran Varlıklar	31.077.916	U.V.Y.K.	8.689.011	Gen. Yönetim Giderleri	(2.734.664)
		Özkaynaklar	23.152.224	Paz. Sat. ve Dağ. Gid.	(316.750)
				Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	10.516.396
				Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	(15.576.134)
				Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler	35.393
				Finansman Giderleri	(1.410.793)
				Dönem Vergi Gideri	(146.934)
				Dönem Karı/Zararı	722.700

TFRS'ye göre tanzim edilen bilançoda %71,95 oranında dönen varlıklar ve %28,05 oranında duran varlıklar aktif toplamını oluşturmuştur. Bilançonun pasif tarafı ise %71,26 oranında kısa vadeli yabancı kaynaklardan %7,84'ü uzun vadeli yabancı kaynaklardan ve %20,90'ı özkaynaklardan meydana gelmiştir. Yapılan düzeltme ve sınıflandırma kayıtları kapsamında pasif bölümde uzun vadeli yabancı kaynaklardan kısa vadeli yabancı kaynaklara doğru akış gerçekleşmiştir. Dönen ve duran varlık oranlarında ise önemli bir değişim olmamıştır.

TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolara göre cari oran 1,01, asit test oranı 0,87 iken, faaliyet oranlarından stok devir hızı 10,62, alacak devir hızı 7,4 ve ticari borç devir hızı 5,32 olarak hesaplanmıştır.

VUK'a göre düzenlenen C şirketine ait finansal tablolarda dönem karı 2.836.010 TL iken TFRS'ye göre tanzim edilen mali tablolarda dönem karı 1.885.175 TL olarak hesaplanmıştır. Düşüşte satıcılar hesabı ile cari hesaplar için hesaplanan kur farkı etkili olmuştur.

Çizelge 8

C Şirketinin Finansal Tabloları

Şirket C Bilanço (31 Aralık 2019)				Şirket C Gelir Tablosu (31 Aralık 2019)	
Aktif Tutar	62.565.159	Pasif Tutar	62.565.159	Hasılat	69.079.042
Dönen Varlıklar	42.399.573	K.V.Y.K	37.470.782	Satışların Maliyeti	(60.447.688)
Duran Varlıklar	20.165.586	U.V.Y.K.	2.024.461	Gen. Yönetim Giderleri	(2.085.059)
		Özkaynaklar	23.069.917	Paz. Sat. ve Dağ. Gid.	(2.235.942)
				Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	7.494.829
				Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	(8.424.531)
				Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler	9.979
				Finansman Giderleri	(1.573.205)
				Dönem Vergi Gideri	67.750
				Dönem Karı/Zararı	1.885.175

TFRS göre düzenlenen bilanço aktifi %67,77 oranında dönen varlıklardan ve %32,23 oranında duran varlıklardan oluşmuştur. Bilançonun pasif kısmını oluşturan kalemler ise %59,89 oranında kısa vadeli yabancı kaynaklar, %3,24 oranında uzun vadeli yabancı kaynaklar ve %36,87 oranında özkaynaklardır. TFRS'ye geçiş sonrası dönen varlıklarda yaklaşık %11 oranında azalma olurken kısa vadeli yabancı kaynaklarda da %5'lik bir düşüş söz konusudur.

TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolara göre, cari oran 1,13, asit test oranı 0,55 iken, faaliyet oranlarından stok devir hızı 3,24, alacak devir hızı 3,89 ve ticari borç devir hızı 6,40 olarak hesaplanmıştır.

Şirketlerin TFRS'ye göre yeniden düzenlenen finansal tablolarının aktif ve pasifleri yapılan düzenlemelerle yeniden şekillenmiştir. B ve C şirketlerinin aktif büyüklükleri VUK'a göre

tanzim edilen finansal tablolardaki aktif tutardan fazla iken, A şirketi için bu durum tam tersi şekilde gerçekleşmiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu makalenin amacı imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin elde ettiği hasılat ve ticari karın TFRS ve VUK açısından değerlendirilerek aradaki farklılıkları ortaya çıkarmaktır. TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolardaki hasılatın VUK'a göre ortaya çıkan hasılatın farklılaşmasının en önemli nedeni TFRS 15 Hasılat standardıdır. Bu standarda göre hasılatın oluşması edim yükümlülüğünün yerine getirilmesine bağlıdır. Yani söz konusu malın satılıp bedelinin şirkete girmesi durumunda hasılat meydana gelmiştir. Oysa VUK'ta hasılatın oluşması için ekonomik faydanın şirkete girişinin muhtemel olması ve bunun muhasebe kayıtları ile tahakkuk ettirilmesi yeterlidir. Örneğin imalat sanayinde faaliyet gösteren ve aynı zamanda serbest bölgede şubesi bulunan bir şirketin konsolide finansal tablolarında, TFRS'ye göre hasılatının oluşması, serbest bölgeye satmış olduğu ürünlerin yurt dışı satışının yapılıp, bedelinin tahsil edilmiş olmasına bağlıdır.

Yapılan incelemede işletmelerin ticari karlarının, TFRS'ye göre düzenlenen tablolarda daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Kardaki bu farklılaşmanın başlıca nedenleri, amortisman, itfa edilmiş maliyet bedeli ve ticari alacak-borç reeskontları gibi hesaplamaların, TFRS'de zorunlu tutulmasından kaynaklanmaktadır. VUK'ta amaç vergi matrahını maksimum yaparak olası vergi kayıp ve kaçaklarının önüne geçmektir. Bu bağlamda amortisman hesaplaması şirketlerin tercihine bırakılmıştır. Bu noktada Şirketler ise farklı davranışlar sergilemektedir. Finansman ihtiyacı olan şirketler ticari karlarını yüksek göstermek adına amortismanı ya hiç ya da belirli kalemler dikkate alınmak suretiyle hesaplamakta ve böylece ticari karlarını yüksek tutarak, bankalardan borçlanma konusunda kredibilitelerini artırmak yoluna gitmektedir. Diğer yandan yabancı kaynak ihtiyacı az ya da olmayan şirketler ise ödeyecekleri vergiyi minimize etmek adına amortisman hesaplamalarını doğru bir şekilde finansal tablolara yansıtarak vergiden kaçınmayı tercih etmektedir.

Borç ve alacak senetleri reeskontunda da benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Borç senetleri dönem sonu itibariyle gelir tablosu hesaplarına pozitif (gelir) olarak yansırken alacak senetleri reeskontu negatif (gider) olarak yansır. Yine burada şirket içinde bulunduğu finansman durumu ile alacak çek ve senetlerin tutarlarını göz önünde bulundurarak bir tercih yapmaktadır.

Kıdem tazminatı ise TFRS ve VUK esaslı tablolardaki ticari karın farklılaşmasına yol açan diğer önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. VUK'a göre kıdem tazminatı ancak ödendiğinde hasılatın indirim konusu yapılabilir. TFRS'de ise amaç finansal tabloların gerçek değerlerini yansıtmaktır. Dolayısıyla dönem sonu itibariyle şirkette çalışan kişilere ilişkin kıdem tazminat yükümlülüğünün hesaplanması ve bu tutarın finansal tablolara yansıtılması zorunludur. Kıdem tazminatına ilişkin yapılan hesaplamada gelir tablosuna karşılık (-) olarak yansıtacağı için ticari karın düşmesine neden olmaktadır.

Ticari kardaki farklılaşmanın bir diğer nedeni ertelenmiş vergi varlığı ya da yükümlülüğüdür. Ertelenmiş vergi varlığı, kullanılmayan mali zararlar, vergi indirim ve istisnalar ile indirilebilir geçici farkların sonucunda ortaya çıkar. Ertelenmiş vergi yükümlülüğü ise geçici farklar

sebebiyle gelecek yıllarda ödenmesi gereken vergi tutarını gösterir. VUK'ta ertelenmiş vergi varlığı ya da yükümlülüklerinin finansal tablolara yansıtılması söz konusu değilken, TFRS'ye göre düzenlenen finansal tablolarda bulunması gereken hesaplama kalemlerinden birisidir. Ticari karı artırıp ya da azaltması erteleniş vergi varlığı ve yükümlüğünün rakamsal olarak büyüklüklerine bağlıdır. Ertelenmiş vergi varlığı, gelir tablosunda ticari karı artıran bir unsur olarak karşımıza çıkarken ertelenmiş vergi yükümlülüğü ticari karı düşürmektedir. Dolayısıyla ticari karın hangi yönde etkileneceği bu iki kalemin göreceli büyüklüğüne bağlı olacaktır.

Ticari karın farklılaşmasına neden olan bir diğer önemli konu Şirketlerin hareketsiz ya da şüpheli alacakları ile ilgilidir. VUK'a göre şüpheli alacak karşılığının ayrılması için alacağın vadesinin geçmiş olması ve alacağın ticari ve zirai faaliyet kapsamında yapılan mal ve hizmet teslimi ifasından kaynaklanması gerekmektedir. VUK'a göre kısa vadeli alıcılar hesabında bulunan bir alacağın vadesi yoksa dönem içinde hesabın hareket görmemesi karşılık ayırmak için yeterli bir gerekçe değildir. Oysa TFRS tablolarda denetçinin muhakemesine göre alacak bakiyesi hiç hareket görmemiş ya da mevcut bakiye tahsilat olmadan daha da yükselmiş ise karşılık ayrılması gerekmektedir. Ayrılan karşılık tutarı finansal tablolarda ticari karı düşürücü bir etki yaratmaktadır.

Finansal yükümlülüklerin itfa edilmiş maliyet bedelinin hesaplanarak tablolara yansıtılması da genel olarak ticari karı azaltan bir unsurdur. Burada amaç şirketin kredi ve leasing yükümlülüklerine ilişkin faizlerin iptal edilerek bunun yerine bileşik faiz uygulanmak suretiyle bulunan tutarların yansıtılmasıdır. Bileşik faiz hesaplamalarında ise en yüksek faiz ilk dönemde ödenir. Vadenin sonuna doğru olan periyotlarda bileşik faiz, banka ya da leasing kuruluşu tarafından belirlenen faizin altında kalır. Dolayısıyla itfa edilmiş maliyet bedeli tutarının ticari karı azaltıp azaltmayacağı, finansal yükümlülüğünün vadesine ne kadar kaldığı ile ilgilidir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yukarıdaki veriler ışığında TFRS'ye göre hazırlanan tablolarda ticari karın VUK'a göre daha düşük olması muhtemel gibi görünmekle birlikte itfa edilmiş maliyet bedeli ve ertelenmiş vergi yükümlülüğü gibi unsurların gelir tablosuna yaptıkları rakamsal büyüklükler, farklılaşmanın yönünü belirleyecek esas faktörlerdir.

TFRS'ye göre düzenlenen tablolarda önemli likidite oranlarından, cari oran ve asit test oranı, şüpheli alacak karşılığı ve reeskont hesaplamaları sonucunda oluşan tutarların finansal tablolara yansıtılması sonucu hafif düşüş göstermiştir. Stok devir hızı ise satılan malın maliyetine etki eden amortisman ve kıdem tazminatı gibi büyüklüklerin etkisi ile TFRS finansal tablolarda, VUK'a göre düzenlenen mali tablolardaki stok devir hızından daha büyük bir değer almıştır. TFRS mali tablolardaki alacak devir hızı oranının yükselmesindeki en önemli etken ise yine hareketsiz ya da şüpheli olarak hesaplanan tutarlardan kaynaklanmaktadır. Ayrılan karşılık sonucu alıcılar hesabı bakiyesindeki düşüş alacak devir hızı formülünde paydayı küçülttüğü için sonuç daha yüksek bir değer olarak gerçekleşmiştir. Borç devir hızının artması ya da azalması ise yine yapılan düzeltmeler sonrası oluşan satılan malın maliyetindeki değişmeye göre belirlenmektedir. Sonuç olarak TFRS mali tablolardaki likidite oranları VUK' değerlerine kıyasla biraz daha düşük çıksa da, faaliyet oranlarında bu durum tersi yönde değişmektedir.

Her ne kadar finansal tabloların VUK'a göre hazırlanması devletin vergi gelirini maksimize etmede önemli bir rol oynasa da, TFRS'ye göre finansal tabloların hazırlanması mali tabloların gerçek değerlerini yansıtması bakımından şirketlerin yerel ve uluslararası alanda tanınırlığını ve kabul edilebilirliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Aracı Karataş Nilüfer Özlem-Bekçi İsmail, MSGUT, TMS/TFRS ve BOBİ FRS Açısından Kavramsal Çerçeve ve Finansal Tabloların Sunuluşu Standardının Değerlendirilmesi, 2019
- [2] Aysan Mustafa, 12. Dünya Muhasebe Tarihçeleri Kongresi, 2008
- [3] Tezcan Keramet, Türk Vergi İdaresinin Tarihsel Gelişimi ve Bu Süreçte Geçirdiği Aşamaların Etkinlik Açısından Değerlendirilmesi, 2003
- [4] Generally Accepted Accounting Principles (GAAP),
<https://www.investopedia.com/terms/g/gaap.asp>,
(erişim tarihi) 07.02.2021
- [5] International Accounting Standards Committee
https://en.wikipedia.org/wiki/International_Accounting_Standards_Committee,
(erişim tarihi) 2.01.2021
- [6] Generally Accepted Accounting Principles (United States)
[https://en.wikipedia.org/wiki/Generally_Accepted_Accounting_Principles_\(United_States\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Generally_Accepted_Accounting_Principles_(United_States)),
(erişim tarihi: 17.02.2021)
- [7] Maliye Vekaleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Nizamname,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.24903.pdf>,
(erişim tarihi) 19.02.2021
- [8] Vergi Usul Kanunu (1961), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf>,
(erişim tarihi: 21.02.2021)
- [9] Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Kurumu'nun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Yönetmelik,
<https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5136/Kamu-Gözetimi-Muhasebe-ve-Denetim-Kurumunun-Teşkilat-ve-Görevleri-Hakkında-Yönetmelik>,
(erişim tarihi: 25.02.2021)
- [10] UFRS/TFRS Bülteni – Nisan 2020
<https://www.pwc.com.tr/tr/hizmetlerimiz/denetim/ufrs-raporlamasi/bultenler/finansal-raporlama-standarti-tfrs-nisan-2020.html>,

(erişim tarihi: 29.02.2021)

[11] Kamu, Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname,
<https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Mevzuat/KHK/660%20say%C4%B1%20KHK.pdf>,

(erişim tarihi: 03.03.2021)

SÜRDÜRÜLEBİLİR ULAŞIM TÜRLERİNE YÖNELİK ALGILARIN ÖLÇÜLMESİNDE METAFOR ANALİZİNİN ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Sedef ŞENDOĞDU¹, Şeyma AVCI²

¹ Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-8021-306X>

² Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-5752-5583>

ÖZET

Son yıllarda, gerek kentleşme hızının artması, gerekse ekonomik yapının gelişmesiyle birlikte; kentlerimizde özel araç sayısı artmakta, toplu taşıma sistemleri göz ardı edilmekte ve bireysel ulaşım türlerinden olan yaya ve bisiklet ulaşımı yeteri kadar tercih edilmemektedir. Kentlerimizde yaşanan hızlı gelişmeler neticesinde, otomobile olan bağımlılık artmakta, sürdürülebilir ulaşım türlerinden olan toplu ulaşım, yaya ve bisiklet ulaşımına yönelik talepler azalmakta ve kentlerimiz sürdürülebilir ulaşım ilkelerinden uzaklaşmaktadır. Sürdürülebilir ulaşım tür seçiminin, toplu ulaşım, yaya ve bisiklet ulaşımı lehine çevrilmesi, yolcuların belirtilen ulaşım türlerine yönelik algıları ve memnuniyet düzeyleri ile yakından ilişkilidir. Ulaşımaya yönelik algıların soyut ve somut olarak kavramsallaştırılmasının, bu konudaki politika ve hedeflerin daha iyi anlaşılmasına ve sürdürülebilir ulaşımaya potansiyel olarak fayda sağlamasına katkıda bulunacağı ileri sürülmektedir. Bu kapsamda metaforlar, insanların nasıl düşündükleri, davrandıkları ve iletişim kurdukları ile ilgili bütünleşmiş mekanizmalar olarak görülmekle birlikte, davranış ve hislerin nedenlerini anlamak konusunda önemli bir yol sunmaktadır. Bir söylem analizi yöntemi olan metafor analizinin arkasındaki öncül, insanların kendi deneyimlerini ve inançlarını tarif ederken kullandıkları metaforları inceleyerek, ortaya konanların altındaki anlamları doğrudan ve bilinçli olarak ortaya çıkarmayı başarabilmesidir. Toplu ulaşım, yaya ve bisiklet ulaşımının sosyal boyutunun irdelenmesinde, kullanılan ulaşım türünün kullanıcıya nasıl hissettirdiğinin değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Kentel ulaşımaya yönelik algıların metafor analizi yoluyla ölçülmesi, ulaşımın psikolojik ve sosyolojik açıdan değerlendirilmesi konusunda da sağlıklı sonuçlar verecektir. Çünkü metaforlar, düşünce sistemlerinin mecazi kullanımlarla ifade edilmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada;

metafor analizi ile sürdürülebilir ulaşım sistemleri tür seçimine etki eden algıların ölçülmesi, ulaşım türlerindeki kullanım alışkanlıklarının toplu ulaşım, yaya ve bisiklet lehine çevrilebilmesi ve bu sayede sürdürülebilir ulaşımın geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir ulaşım, metafor analizi, ulaşım tür seçimi.

1. GİRİŞ

Kırsal kesimden kentsel yaşama geçiş süreci olarak tanımlanan kentleşme hızının kısa vadede ivme kazanarak artması, kentsel fonksiyonlara erişimde en önemli rolü üstlenen ulaşım ağları üzerindeki baskıları arttırmaktadır. Günümüzde otomobile olan bağımlılığın da artmasıyla, sürdürülebilir ulaşım türlerinden olan toplu ulaşım, yaya ve bisiklet ulaşımına ayrılması gereken alanların otomobil kullanımına ayrılması, kentlerimizde gerek fiziksel gerek sosyal gerekse ekonomik bileşenlerden oluşan sürdürülebilir ulaşımın gelişmesine engel olmaktadır.

Sürdürülebilir ulaşım, bir toplumun hareketlilik ihtiyaçlarının çevreye en az zarar verecek ve gelecek nesillerin hareketlilik ihtiyaçlarını bozmayacak şekilde desteklenmesi olarak tanımlanmaktadır (ECMT, 2004; Litman, 2006). Sürdürülebilir ulaşımın geleneksel ulaşım planlamasından farklı olarak, çevresel, ekonomik ve sosyal anlamda daha canlı, yaşanabilir ve sürdürülebilir kentler yaratmak amaçlanmaktadır (Litman, 2006). Kentlerimizde otomobil odaklı ulaşım planlaması yaklaşımının hız kazanmasıyla birlikte, toplu ulaşım, yaya ve bisiklet ulaşımı göz ardı edilmekte olup; özellikle sürdürülebilir ulaşım türlerini tercih ederek hareketliliğini sağlayacak bireyler açısından erişilebilirlik, güvenlik, eşitlik gibi konular önemli olmaktadır. Ulaşımın bu tür algıların soyut ve somut olarak kavramsallaştırılmasının, bu konudaki politika ve hedeflerin daha iyi anlaşılmasına ve sürdürülebilir ulaşımın potansiyel olarak fayda sağlamasına katkıda bulunacağı ileri sürülmektedir.

Metaforlar tipik olarak yalnızca dilin özelliği olarak düşünülse de, düşünce veya eylemlerde kelimelerin kullanımı olarak görülmektedir. Hem düşündüğümüz hem de hareket ettiğimiz sıradan kavramsal sistemimiz, doğada temel olarak mecazi anlamlar taşıyan metaforlarla açıklanabilmektedir (Lakoff ve Johnson, 2003). Bu noktada; sürdürülebilir ulaşım tür seçiminde önemli rol oynayan algıların ölçülmesinde en sağlıklı sonucu metafor analizi yöntemi verecektir. Çünkü kullanıcıların ulaşım türlerine yönelik metaforlarının incelenmesi; fiziksel ve kültürel deneyimleri açıklamaya ve algıları somut ve soyut olarak kavramsallaştırmaya yardımcı olacaktır.

Çalışmanın konusu; sürdürülebilir ulaşım tür seçimine etki eden algıların metafor analizi yöntemi ile ölçülmesinin önemidir. Bu bakımdan öncelikle sürdürülebilir ulaşım ve tür seçimine etki eden algılardan söz edilip, daha sonrasında metafor analizi yöntemi genel hatlarıyla tanıtarak, algıların ölçülmesindeki önemi ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR ULAŞIM SİSTEMLERİ

Son yıllarda, toplu taşıma sistemlerinin gerek kalite gerekse güvenlik konularında istenen verimliliği sağlayamaması, kentlerin hızlı büyümesiyle birlikte bisiklet ulaşımının

erişilebilirliğinin kısıtlı olması ve yeterli esnekliği sağlayamaması, tüm bunların neticesinde de ekonomik gelişmeyle birlikte otomobile olan bağımlılığın artmasıyla, kentlerimizde ulaşım sistemleri daha az sürdürülebilir hale gelmektedir. Oysaki, sürdürülebilir ulaşım türlerinden olan toplu taşımanın, yaya ve bisiklet ulaşımının kullanım oranlarının artırılmasıyla birlikte trafikteki en büyük sorunlardan olan tıkanıklıklar, kazalar azalabilmekte ve kentlerimizde çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilir gelişme sağlanabilmektedir.

Avrupa Ulaştırma Bakanlığı Konseyi (ECMT, 2004) tarafından yapılan sürdürülebilir ulaşım tanımı geniş bir kapsama sahip olmakla birlikte, belirli ulaşım konularına değinmektedir. Bu tanıma göre, sürdürülebilir bir ulaşım sistemi:

- Bireylerin ve toplumun temel erişim ve gelişim ihtiyaçlarının güvenli ve insan ve ekosistem sağlığıyla uyumlu bir şekilde karşılanmasına izin vererek, sonraki nesiller için eşitliğe teşvik eden,
- Ekonomik, adil ve verimli çalışan, ulaşım modu seçenekleri sunan ve rekabetçi bir ekonominin yanı sıra dengeli bölgesel kalkınmayı destekleyen,
- Emisyonları ve atıkları gezegenin bunları emme kapasitesi dahilinde sınırlandıran (Litman, 2006), yenilenebilir kaynakları kendi üretim hızlarında kullanırken, yenilenemeyen kaynakları, yenilenebilir ikamelerin geliştirilme oranlarında veya altında kullanarak, arazi kullanımı üzerindeki etkiyi en aza indiren sistemlerdir.

Ulaşımın sürdürülebilir kent meselesinin en önemli temellerinden biri olmasıyla birlikte, daha sürdürülebilir kent formu, toplu taşıma, yürüyüş ve bisiklet kullanmayı önerebilecek birikimlerin geliştirilmesini içermektedir. Sürdürülebilir ulaşımında benimsenen ulaşım türlerinin sürdürülebilirliği, kentin tüm ulaşım sisteminin sürdürülebilirliğini etkilemektedir.

Bireysel motorlu ulaşım araçlarının baskınlığı, yaşam tarzlarındaki değişiklikler ve toplu taşımacılığın yetersiz işleyişi kentlerde yaşam kalitesinin düşmesine katkıda bulunmaktadır. Bunun sonucunda kentliler, diğer zorlukların yanı sıra, artan çevre kirliliği, ulaşım tıkanıklığı ve gürültü kirliliği ile karşı karşıya kalmaktadır (Lejda vd., 2017). Günümüzde büyük yerleşimlerde yaygın olan kentsel yapıların genişlemesi ve bunların gelişimi, toplu taşıma sistemlerinde de büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu zorlukların çözümü farklı sosyal grupların özel gereksinimlerini de karşılayan hızlı, güvenli, verimli ve çevre dostu ulaşım seçeneklerine olan talebin artırılmasından geçmektedir.

Sürdürülebilir ulaşım tanımından yola çıkarak, sürdürülebilir toplu taşıma, yerel ve küresel olarak çevreye zararlı emisyonları en aza indiren ve ekonomik, çevresel ve sosyal anlamda talep gören, yaya ve bisiklet ulaşım sistemleri ile entegre, yüksek kapasiteli ulaşım sistemleri olarak tanımlanabilmektedir (Munawar, 2008; Ellis 2011).

Bisiklet ulaşımı, kentsel ulaşım sistemlerinde gerek kentlere gerekse kentte yaşayan bireylere çok büyük faydalar sağlayan bir ulaşım türüdür. Bunlardan ilki fiziksel ve psikolojik olarak hastalık riskini azaltmasıdır. Bisikletin bir ulaşım aracı olarak kullanılması, fiziksel aktiviteyi artırmasıyla daha sağlıklı bir yaşamın önündeki engelleri kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Düşük maliyeti nedeniyle bisiklet ulaşımı, kentte yaşayan tüm bireylere daha eşit ve erişilebilir bir ulaşım hizmeti sunmaktadır (Erçetin, 2014). Tüm bunlar neticesinde bisiklet ulaşımı, kentsel ulaşım sistemlerinin sürdürülebilirliğine önemli ölçüde katkıda bulunabilecek bir ulaşım alternatifidir.

Bisikletin toplu taşımayla entegrasyonu, daha geniş bir ağda bisiklet kullanımını artırmak konusunda oldukça önemli olmaktadır. Bisiklet kullanımı toplu taşıma araçlarıyla birleştirildiğinde raylı sistem istasyonları ve otobüs duraklarının etki alanı artmaktadır (Pucher

ve Buehler, 2009). Bisikleti toplu taşıma ile koordine etmek, her iki modun da faydalarını arttırmak ve daha fazla bisiklet ve toplu taşıma kullanımını teşvik etmek konusunda karşılıklı olarak fayda sağlamaktadır.

Yürüyüş, başlangıç ve varış noktası arasındaki en basit ulaşım türü olup, yaya yolları, kentsel alanlarda daha uzun süre insan varlığını sağlayarak, bu alanlarda çevresel sürdürülebilirliği sağlamaktadır (Asl, 2012).

Yaya sistemlerinde sürdürülebilirliği değerlendirmede yaygın olarak kullanılan yürüyüş denetim aracı, İngiltere'de yaygın olarak kullanılan Yaya Çevre İnceleme Sistemi'dir (PERS) (Davies ve Clark, 2009). Bu sisteme göre sürdürülebilir yaya ulaşımı; istenen yolculuğu kolaylaştırarak kişisel ve yol güvenliğini sağlamalı ve toplu taşıma ve bisiklet sistemleri ile entegre halinde olmalıdır.

2.1. Sürdürülebilir Ulaşım Tür Seçimine Etki Eden Algılar

Kentsel alanda hareket faaliyetleri, çalışma, eğitim, alışveriş, eğlence faaliyetleri ve benzeri farklı amaçlara dayanmaktadır. Kentliler, ulaşım amaçlarına göre tür seçiminde bulunmakta, güvenlik, yolculuk mesafesi, ulaşım türünün maliyeti vb. faktörler tür seçiminde etkili olmaktadır (Marasinghe, 2015).

Kentsel ulaşım tür seçimi üzerine yapılan ampirik literatürde, genellikle somut verilere dayalı nitelikler kullanılsa da, tercihlere ve gözlemlenemeyen tür özelliklerine göre bireysel farklılıkları kontrol etmek için bireysel değişkenler de dahil edilmelidir. Bu noktada, yolcuların kentsel ulaşım türü seçiminde etkili olan ulaşım türlerine yönelik algıları önemli olmaktadır. Bu algılar, kalite algısı, güvenlik algısı, fiyatlandırma, esneklik ve sosyal algılar olarak sınıflandırılabilir. Algı oluşumu, hem ölçülen (yaş, gelir, kalite) hem de ölçülemeyen (deneyim, psikoloji) bireysel özelliklerin yanı sıra ulaşım türü özelliklerinden de etkilendiğinden, alternatif algılar bireyler arasında farklılık göstermektedir (Koppelman ve Pas, 1980).

Kentsel ulaşım sistemlerinde kalite algıları, kullanılan ulaşım türüne göre değişiklik göstermektedir. Avrupa Standardizasyon Komitesi (CEN) uzmanlarına göre ulaşım sistemlerinin algılanan toplam kalitesi, nesnel (gerçek ulaşım süresi, gerçek ulaşım maliyetleri, kazalar vb.) ve daha uzun bir süre boyunca biriken bireysel ulaşım deneyimindeki öznel faktörlerin birleşik etkisinin sonucudur (Friman 2004). Toplu taşıma sistemlerinde hizmetin zamanında yapılması ve ulaşımın süresi, yolcu memnuniyeti ve kalite algısı üzerinde etkili olmaktadır (Li, 2003). Bisiklet ulaşımında kalite algısı, kullanıcının bisikletle dolaşırken hissettiği rahatlığın kapsamıdır. Bu rahatlık, bisiklet altyapısı ile ilişkili unsurlar arasındaki etkileşim ile belirlenmektedir (Nielsen ve Skov-Petersen, 2018). Yürüyüş alanlarında kalite algısını ise genellikle çevrenin fiziksel özellikleri belirlemektedir. Bina yüksekliği, blok uzunluğu, sokak ve kaldırım genişliği vb. fiziksel özellikler, bireylerin algıları ve duyarlılıkları yoluyla yürüme ortamının kalitesini hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemektedir (Ewing ve Handy, 2009).

Ulaşım türü güvenliği algısı (veya algılanan risk), trafik kazası gibi istenmeyen bir sonuç beklentisi olarak tanımlanmaktadır (Hamed ve Al Rousan, 1998). Risk algısının değerlendirilmesi öznedir çünkü geçmişleri (deneyimleri ve bilgileri) ve risklerle nasıl başa çıktıklarına göre kişiden kişiye değişebilmektedir. Toplu taşıma sistemlerinde güvenlik algısı, toplu taşıma türünün zaman tarifesi ile yakından ilişkili iken (Oğuz, 2020), bisiklet ulaşımında

güvenlik algıları bisiklet altyapısı ile doğrudan ilişkilidir (Parkin vd., 2007). Yayaların güvenlik algıları genellikle kişisel faktörlere bağlı olup, cinsiyet ve yaş gibi özellikler güvenlik algısını etkileyerek, davranış ve tutumlar üzerinde etkili olmaktadır.

Sürdürülebilir bir ulaşım sistemine ulaşmak için, özel araç kullanımında bir azalmanın gerekli olduğunu kabul edilmektedir. Ancak bununla birlikte, ulaşım fiyatlandırması gibi özel araç kullanımını azaltmaya yönelik politikalar halk arasında kabul edilir görülmemektedir. Politika uygulayıcıları da, bireylerin yaşam kalitesini düşüreceğine inandıkları bu politikaları uygulama konusunda isteksiz olmaktadır. Kentsel ulaşımında fiyatlandırma önlemlerinin halka kabul ettirilmesinin, ulaşımında algılanan toplam kaliteyi ve refah seviyesini artırması beklenmektedir. Karayolu ulaşımında uygulanan yol fiyatlandırmaları, kullanıcıları toplu ulaşımına yönlendirerek sürdürülebilir ulaşımına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte kent içi bisiklet ulaşımında uygulanan bisiklet paylaşım sistemleri, uygun fiyatlandırma politikaları ile bisiklet kullanımını artırmaktadır (Ricci, 2003).

Sürdürülebilir ulaşım türleri olan toplu taşıma ve bisiklet ulaşımına yönelik teşviklerin artırılması, bu ulaşım türlerinin en esnek şekilde uygulanması ile sağlanmaktadır. Kullanıcılarda esneklik algısı; toplu taşımanın yeterli insana ulaşması, onların hareketlilik ihtiyaçlarını yeterince karşılaması ve önemli bir yolcu kapasitesi oluşturması vb. faktörlere bağlı olarak oluşmaktadır. Toplu taşıma (özellikle raylı sistemler), yüksek kapasiteye sahip daha büyük mesafeleri kapsamakta, ancak tarifeli güzergahlarda çalıştığı için, esneklik ve yolculuk zamanlaması konularında yetersiz kalmaktadır. Bu noktada sürdürülebilir ulaşım sistemleri arasında en esnek ulaşım, toplu taşıma ile bisiklet ulaşımının entegre edilmesiyle mümkün olmaktadır (Kager ve Harms, 2017).

Gerek toplu taşıma araçları, gerekse bisiklet ve yürüme gibi bireysel ulaşım araçlarının kullanılmasında kullanıcı profillerinin rolü büyüktür. Yaş grubu, cinsiyet, kültürel ve ekonomik yapı, kullanıcıların hangi ulaşım türünü seçeceklerinde etkili olurken; tüm bu faktörler sosyal algıları oluşturmaktadır. Ulaşım tür seçiminde sosyal algıların rolü incelendiğinde, genellikle kadınların kentsel ulaşımındaki rolü dikkat çekmektedir. Tek başına toplu taşıma ve bisiklet kullanımından çekinen kadınlar, ulaşımında genellikle kendilerine yer bulamama sorunu yaşamaktadır (Knight, 2007). Eğitim söz konusu olduğunda ise, Schwanen (2001), eğitim seviyesi yüksek kişilerin toplu taşıma ve bisiklet kullanma seviyelerinin de yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu konu otomobil kullanımının kentlere ne derece zarar verdiğiyle ilgili bilinçli olmakla alakalıdır.

3. METAFOR ANALİZİ

Metaforlar tipik olarak yalnızca dilin özelliği olarak düşünülse de, düşünce veya eylemlerde kelimelerin kullanımı olarak görülmektedir. Literatüre önemli bir katkı sağlayan Lakoff ve Johnson (2003), metaforların dünyamızı harekete geçirme, etkileşim kurma ve düşünme şeklimize gömüldüğünü; hem sağduyulu hem de kavramsal açıdan deneyimleme ve anlama şeklimizi etkilediğini savunmaktadır. Lakoff ve Johnson (2003)'a göre metaforların özü "bir tür şeyi, başka bir tür açılarından anlamak ve deneyimlemektir" ve metaforların kullanımının incelenmesi, fiziksel ve kültürel deneyimleri açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Metaforlar, insanların hem kendilerinin hem de bilinçli olarak farkında olmayabilecekleri durumları ifade etmelerine, analitik ya da kelimenin tam anlamıyla ifade edebilmelerine olanak

tanırken, insanların duygusal, travmatik, tabu, örneğin hastalık, ölüm, istismar gibi konular hakkında konuşmalarına yardımcı olmaktadır (Pitcher, 2013).

Bir söylem analizi yöntemi olan metafor analizi, büyük ölçüde, insan bilişinde metaforun oynadığı rolü keşfettikleri Lakoff ve Johnson'ın (2003) çalışmasından kaynaklanmaktadır. George Lakoff ve Mark Johnson'ın metafor teorisi (2003), dilbilimsel modeller kullanarak günlük bilişsel yapıları tanımlamak ve böylece bireysel ve kolektif düşünce ve eylem kalıplarını ortaya çıkarmak için bir temel sağlamaktadır.

Metafor analizi, metinlerden kavramları çıkarmanın bir yöntemidir. Metafor analizinin en önemli yönü, metaforları tanımlamak için kullanılan yöntem olmasıdır. Bu nedenle, bazı kavramların açıklamasını aydınlatmak için kullanılmaktadırlar. Moser (2000), metafor analizinin neden önemli bir araştırma yöntemi olarak düşünülmesi gerektiğine dair bir dizi argüman sunmakta ve metaforların bir kişinin düşünce ve tutumlarının faydalı yorumlarını ortaya çıkarabileceğini savunmaktadır. Metafor analizinin “çok yönlü bir araştırma perspektifi” sunduğunu ve metaforlar üzerindeki “bulanık” verilerin ve bunların tartışma ve mülakatlardan elde edilen kullanımlarının geçerli bir form sağlayarak, daha sağlam ve güvenilir hale getirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Metafor analizi, bir dizi farklı avantaj sunan kaliteli veri toplama ve analizinin yaratıcı ve sağlıklı bir yöntemi olarak görülmektedir. Genel olarak, araştırmacıların sosyal olayları dikkate değer ölçüde ve ilginç bir şekilde anlamalarını ve rapor etmelerini sağlamaktadır. Metafor analizi özellikle, gizli veya belirsiz anlamları ortaya çıkarmak, verilen varsayımları araştırmak ve herhangi bir nedenle konuşmakta zorluk çekebilecek gruplarla çalışmak konusunda yararlı olmaktadır (Pitcher, 2013).

3.1. Sürdürülebilir Ulaşım Türlerine Yönelik Algıların Ölçülmesinde Metafor Analizinin Önemi

Kentsel ulaşımında, ulaşım modu seçimine etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Çalışmanın ana çerçevesini de oluşturan, sürdürülebilir ulaşım türleri arasındaki seçimleri etkileyen en önemli faktörler kullanıcı algılarıdır. Bu algıları ölçmenin en önemli yolu kullanıcılara yarı açık sorular sorarak ulaşımdaki algı ve tutumları değerlendirmektir. Algı gibi psikolojik yapıları ölçmek için yarı açık soruların kullanılması, uygun bir modelleme çerçevesinin geliştirilmesini gerektirmektedir (Glerum vd., 2014). Bu noktada kullanıcıların ulaşım sistemleri üzerinde oluşturdukları metaforlar etkili olmaktadır.

Kent içerisindeki hareketliliği, kullanılan ulaşım türünden duyulan memnuniyeti ya da rahatsızlıkları, ulaşım türünü kullanmaya iten veya çeken sebepleri anlamada metaforların rolü büyüktür. Örneğin, toplu taşıma kullanıcıları, ulaşım sistemlerinde algıladıkları kaliteyi “Toplu taşıma kullanmayı canlı veya cansız bir nesneye benzetmek isteseyiz bu ne olurdu?” şeklinde bir soruya benzetme yoluyla metaforik bir tabirle cevap vererek anlatabilmektedirler. Bir başka örnek ise, en çok bisiklet ulaşımında etkili olan sosyal algıları ölçerken, kent içinde bisiklet kullanımının nasıl hissettirdiğiyle ilgili metaforların kullanılmasıdır.

Kentsel ulaşımına yönelik algıların metafor analizi yoluyla ölçülmesi, ulaşımın psikolojik ve sosyolojik açıdan değerlendirilmesi konusunda sağlıklı sonuçlar verecektir. Çünkü metaforlar, düşünce sistemlerinin mecazi kullanımlarla ifade edilmesini sağlamaktadır.

4. SONUÇ

Kentlerde özel araç kullanımının artması, çevresel, ekonomik ve fiziksel yönden kentleri etkilerken, sosyal açıdan kentlileri de etkilemektedir. Kent içerisinde özel araç ve sürdürülebilir ulaşım türleri arasında seçim yapmaya iten en etkili konu, kullanıcı algıları olmaktadır. Kentlilerin toplu taşıma, yaya ve bisiklet ulaşımına yönelik algıları, onları bu ulaşım türlerini kullanmaya iten veya çeken sebepler olmaktadır. Kullanıcı algıları, kullanılan ulaşım türüne göre baskınlık göstermektedir.

Sürdürülebilir ulaşım türlerine yönelik algıların ölçülmesine yönelik yaklaşımlar, kullanıcıların ulaşım sistemlerini hangi oranda kullandıklarını ve memnuniyet seviyelerini ölçme konusunda faydalı olurken, nesnel ölçümler kullanıcı algılarını direkt olarak etkileyen güvenlik, kalite, esneklik vb. konulardaki deneyimleri tam olarak açıklayamamaktadır. Bu tür farklılıkları açıklamada başarısız olmak, olumsuz deneyimlere yol açarak, kentlileri sürdürülebilir ulaşım türlerinden uzaklaştırmaktadır. Nesnel ölçümler ulaşım türlerinin verimliliğini belirleyebilirken, kullanıcı algılarını anlayabilmek için o yerde yaşayan insanların ulaşım türlerini kullanırken yaşadığı deneyimleri ölçmeye ihtiyaç vardır.

Sürdürülebilir ulaşım türlerine yönelik algı ölçümlerinin nesnel ölçümlerden farklı olması durumunda, bunun nedenlerinin araştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde politika kararlarını nesnel ölçümlere dayandırmak, kullanıcıların verimli bir ulaşım sistemine sahip olmalarına rağmen, toplu ulaşım, yaya ve bisiklet ulaşımından uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Tüm bu algıların ölçülüp, kullanıcı deneyimlerinin anlaşılması, kentsel ulaşımına dair kullanılan metaforların analiz edilmesiyle mümkündür. Direkt olarak kullanıcı algılarını ölçmeyi hedefleyen metaforik tabirler, nesnel ölçümlerin yanında, sürdürülebilir ulaşım türlerine yönelik subjektif bir değerlendirmeye de olanak sağlamaktadır. Kullanılan metaforların analiz edilmesi sürecinde ortaya çıkan veriler, toplu ulaşım, yaya ve bisiklet ulaşımına yönelik algıların ne yönde olduğu ile ilgili bilgiler verecektir. Sürdürülebilir ulaşım türlerinde, tür seçimini etkileyen algıların metafor analizi yöntemi ile ölçülüp, bu doğrultuda öneriler geliştirilmesi ve sürdürülebilir ulaşım türlerinin kullanımının artırılması, sürdürülebilir kentsel gelişmeye katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Asl, A. S., 2012. The Role of Pedestrian Streets In Sustainability Of Urban Spaces, Case Study: Tabriz Tarbiyat Street, Iran. *Advances In Natural and Applied Sciences*, 6:6, 1014-1021.

Davies A. ve Clark S., 2009. Identifying and Prioritising Walking Investment Through The PERS Audit Tool, Walk 21 Proceedings, 10th International Conference for Walking, New York, USA.

ECMT, A. (2004). Decision Making for Sustainable Transport. In European Conference of Ministers of Transportation, Organization of Economic Coordination and Development.

Ellis, E. 2011. Developing Sustainable Public Transport Case Studies: Varmlandstrafik AB and TransJogja), Karlstads Universitets, Faculty of Economic Sciences, Communication and IT, Master Thesis.

Erçetin, C., 2014. Planning and Management Of Bike Sharing Systems For Sustainable Urban Transport: Konya, Kayseri And Istanbul Cases, Doctoral Dissertation, Phd Dissertation, Retrieved from Middle East Technical University.

Friman, M., 2004. Implementing Quality Improvements in Public Transport. *Journal of Public Transportation*, 7:4.

Glerum, A., Atasoy, B., ve Bierlaire, M., 2014. Using semi-open questions to integrate perceptions in choice models. *Journal of choice modelling*, 10, 11-33.

Hamed, M., ve Al Rousan, M., 1998. The Impact Of Perceived Risk On Urban Commuters' Route Choices. *Road & Transport Research*, 7:4, 46.

Kager, R. ve Harms, R., 2017. Synergies From Improved Cycling-Transit Integration: Towards An Integrated Urban Mobility System,” ITF Discussion Paper.

Knight, T. 2007, Understanding The Travel Needs, Behaviour and Aspirations of People In Later Life. Report Prepared For The Department Of Transport.

Koppelman, S., ve Pas, I., 1980. Travel-Choice Behavior: Models Of Perceptions, Feelings, Preference, And Choice. *Transportation Research Record*, 765.

Lakoff, G., ve Johnsen, M., 2003. *Metaphors We Live By*. London: The University Of Chicago Press.

Lejda, K., Maździel, M., Siedlecka, S., ve Zielińska, E., 2017. The Future Of Public Transport In Light Of Solutions For Sustainable Transport Development. *Zeszyty Naukowe. Transport/Politechnika Śląska*.

Li, Y., 2003. Evaluating the Urban Commute Experience: A Time Perception Approach. *Journal of Public Transportation*, 6:4.

Litman, T., 2006. Issues In Sustainable Transportation. *International Journal Of Global Environmental Issues*, 6:4, 331-347.

Marasinghe, A., 2015, Factors Influencing to Travel Behavior on Transport Mode Choice: A Case of Colombo Metropolitan Area in Sri Lanka, *Transactions of Japan Society of Kansei Engineering*, 15, 26-39.

Moser, K. S., 2000. Metaphor Analysis In Psychology—Method, Theory, And Fields Of Application. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 1:2.

Munawar, A., 2008. Sustainable Urban Public Transport Planning In Indonesia, Case Studies In Yogyakarta And Jakarta. In Indonesian Students' Scientific Meeting. Deft University, Netherlands.

Nielsen, S., Skov-Petersen, H., 2018. Bikeability–Urban Structures Supporting Cycling Effects Of Local, Urban And Regional Scale Urban Form Factors On Cycling From Home And Workplace Locations In Denmark. *J. Transp. Geography*, 69, 36–44.

Oğuz, M., 2020. Perception of Safety within Intermediate Public Transportation Systems: The Case of Minibüs1 in İstanbul. *Planlama*, 30:1, 104–117.

Parkin, J., Wardman, M., ve Page, M., 2007. Models Of Perceived Cycling Risk And Route Acceptability. *Accident Analysis & Prevention*, 39:2, 364-371.

Pitcher, R., 2013. Using Metaphor Analysis: MIP and Beyond. *Qualitative Report*, 18:34.

Pucher, J., ve Buehler, R., 2009. Integrating Bicycling And Public Transport In North America. *Journal Of Public Transportation*, 12:3, 5.

Ricci, A., 2003. Urban Transport Pricing. Discussion Paper. Istituto Di Studi Pero l'Integrazione Di Sistemi. UNECE Workshop On Sustainable And Healthy Urban Transport Planning, Nicosia.

Schwanen, T., 2001, Leisure Trips of Senior Citizens: Determinants of Modal Choice. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 92/3, 347–360.

EDİRNE
10 - 11 Nisan 2021

KAMU YÖNETİMİNİN DEĞİŞİM ve DÖNÜŞÜMÜNDE CİMER'İN ETKİSİ

YL. Öğr. Mehmet Demirel

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

0000-0001-7247-8861

Dr. Öğr. Üyesi Çetin Kaplan

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

0000-0002-6787-9684

ÖZET

Bir yapıda zamanla meydana gelen farklılaşma anlamında değişim ve bunun sonucu var olan dönüşüm, hızı ve etkisi değişmekle birlikte kamu yönetiminde hep var olmuştur.

Sanayi Devrimi sonrası dönemden başlayarak 1980'lere kadar devletlerin kamu kurumlarında hâkim olan yönetim, geleneksel kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Geleneksel yönetim anlayışı ya da diğer adıyla klasik yönetim anlayışı ülkemiz kamu yönetimini de etkilemiştir. Bu anlayış çerçevesinde kamu kurumları, vatandaşın isteklerini, ihtiyaçlarını ve bilgi alma taleplerini katı kurallara sahip, merkeziyetçi bir yapı çerçevesinde ele almışlardır. Bu çerçevede vatandaş katı bir bürokrasi ile karşılaşmış ve yönetim, bireyle ilişki kurma noktasında çok da istekli bir tutum sergilememiştir.

Zamanla gelişen ve değişen şartlar dolayısıyla klasik yönetim yaklaşımının topluma hizmet sunma konusunda yetersizliği anlaşılmaya başlanmış ve değişim arayışları dillendirilmiştir. Bu arayış sonucu, yeni kamu yönetimi düşüncesine geçiş konusunda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Devletler vatandaş odaklı bir bakış açısı geliştirmişler ve bu yeni düşünceler beraberinde, karar alma süreçlerine vatandaşla birlikte özel sektörü de dahil etmeye dayalı "Yönetişim" kavramını ortaya çıkarmıştır.

1990'ların sonlarına doğru dünyaya paralel olarak Türkiye'de de internet, toplumun geneli tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Büyüyen ve hizmet alanı genişleyen kamu yönetimi, artan nüfusun taleplerini karşılamak adına yeni projeler geliştirme yoluna gitmiştir. "E-Dönüşüm Türkiye Projesi" hareket noktası olan çalışmalar "E-Devlet" platformunu ortaya çıkarmıştır. Bu platformla birlikte zaman ve mekân fark etmeksizin, vatandaşa hizmet sunumu konusunda yeni imkanlar sunulmuştur. İlerleyen süreçle birlikte vatandaşın taleplerinin, beklentilerinin ve şikayetlerinin bürokratik süreç olmaksızın doğrudan iletilmesi için "Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi" devlet bünyesinde kurulmuştur.

Bu çalışma, değişen kamu yönetiminin etkisi ile yeni kamu yönetimi anlayışının ülkemiz kamu yönetimine getirdiği yenilikleri ele almaktadır. Yönetişim süreciyle birlikte vatandaşın taleplerinin aracısız olarak iletilmesine olanak sağlayan "CİMER" ele alınarak, bu bağlamda kamu yönetiminin değişimine olan etkisi genel hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değişim ve dönüşüm, Geleneksel Kamu Yönetimi Anlayışı, Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı, Yönetişim, CİMER.

CIMER'S EFFECT ON CHANGE AND TRANSFORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION

ABSTRACT

The change in the sense of the differentiation that occurs in a structure over time and the transformation that exists as a result of this has always existed in public administration, although its speed and effect have changed.

The administration, which was dominant in the public institutions of the states starting from the post-Industrial Revolution period until the 1980s, has been shaped within the framework of the traditional public administration understanding. The traditional understanding of management, also known as the classical management understanding, has also affected the public administration of our country. Within the framework of this understanding, public institutions have handled citizens' requests, needs and requests for information within a centralized structure with strict rules. In this context, the citizen faced with a strict bureaucracy and the administration did not show a very willing attitude to establish a relationship with the individual.

Due to the evolving and changing conditions in time, the inadequacy of the classical management approach in providing service to the society has started to be understood and the search for change has been expressed. As a result of this search, important steps have been taken in the transition to new public administration thinking. States have developed a citizen-oriented perspective, and these new ideas have brought along the concept of "Governance" based on including the private sector together with the citizen in the decision-making processes.

In the late 1990s, parallel world of the internet in Turkey, has been used by the public. The public administration, which has been growing and expanding its service area, has started to develop new projects to meet the demands of the increasing population. "E-Transformation Turkey Project" starting point of the study "e-government" platform has revealed. With this platform, new opportunities are offered to citizens in terms of service provision regardless of time and place. With the ongoing process, the "Presidential Communication Center" was established within the state to directly convey the demands, expectations and complaints of the citizens without bureaucratic process.

This study deals with the innovations brought by the new public administration approach to the public administration of our country with the effect of the changing public administration. The "CIMER", which allows the requests of citizens to be conveyed without an intermediary along with the governance process, has been handled and in this context, its effect on the change of public administration has been evaluated in general terms.

Key Words: Change and Transformation, Traditional Public Management Approach, New Public Management Approach, Governance, CIMER.

1. GİRİŞ

Devletin halka yansıyan yüzü olan kamu yönetiminin yapılanması, klasik yönetim anlayışından başlayarak günümüze kadar sürekli bir gelişim göstermiştir. Örgütsel yapıdaki bu değişimin birçok sebebi olmakla beraber, gelişen dünya şartlarıyla beraber insanların hizmet beklentileri önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Geleneksel yönetim anlayışı, sahip olduğu katı bürokratik yapının da etkisi ile; hizmet sunmada, vatandaş bilgilendirme ve muhatap almada bireylerin beklentilerini tam olarak karşılamamıştır. Bu nedenle vatandaş şikayetlerini iletme, taleplerini belirtme konusunda bürokratik engel ve oyalamalardan dolayı yönetimle muhatap olmamayı tercih etmiştir. Bu durum vatandaş-devlet ilişkilerinin mesafeli olmasına ve devletin ulaşılamaz olduğu düşüncesine yol açmıştır.

Küreselleşme başta olmak üzere teknolojik gelişmeler yönetimleri yeni arayışlara sürüklemiştir. Bu arayışlar 1980 yılı itibarıyla yeni kamu yönetimi anlayışına geçiş sürecini başlatmıştır. Vatandaş odaklı hizmet sunumu, şeffaf yönetim anlayışı ve kamu kurumlarının verimli bir şekilde hizmet sunma arzusu büyük ölçüde kabul görmüş ve önemli bir paradigma değişimine yol açmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bu değişim gereksinimi karşılanmış ve kamu yönetiminde önemli bir dönüşüme imza atmıştır. Teknolojinin imkanlarında etkisi ile internetin yayılması dijital dönüşüm için projelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 21. yüzyılla birlikte toplumun isteklerinin belirlenerek bunlara hızla cevap verilmesi mevcut iktidarların da amaçları arasına girmiştir. "E-Dönüşüm Türkiye Projesi" ile başlayan atılımlar gerçekleşmiş e-devlet gibi hizmetlerin ardından vatandaşla iletişimi önemseyen önemli bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak CIMER faaliyetlerine başlamıştır.

Çalışmamız klasik kamu yönetimi anlayışının zaman içerisindeki değişim ve dönüşümünün vatandaşla yansımalarını ele almaktadır. Ülkemizde yönetimin, yeni kamu yönetimi anlayışı

bağlamında yönetişime evrilmesi irdelenerek bu bağlamda toplum-devlet ilişkilerine ve kamu yönetimine CİMER'in katkıları değerlendirilmiştir.

2. GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİNİN BİREYE YAKLAŞIMI

En genel ve geniş anlamı ile yönetim, sevk ve idare etme etkinliğidir (Öztaş, 2014:16). Yönetim, belirlenen hedeflere ulaşabilmek adına bireylerin, iş birliği içerisinde ortaya koyduğu bir grup çalışmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, insanların üstesinden gelemeyeceği işler konusunda, çözümü bulmak için bir araya gelmeleri bir yönetim faaliyetidir (Eryılmaz, 2015: 2).

Kamu yönetimi ayrı bir disiplin olarak ele alındığından beri çoğu zaman hukuki ve örgütsel bir çerçevede ele alınma yoluna gidilmiştir. Bu şekilde sınırları olan kavramsal bir çerçeve içinde ele alınan kamu yönetimi; yasalar, yönetmelikler ve bunlarla ilgili yargı kararlarının bir bütünü olarak anlaşılmaktadır (Akbulut, 2007: 1-2). Kamu yönetimi, halkın talepleri ve problemleri arasında durmadan işleyen ve çözüm arayışında olan bir mekanizmadır. Toplum nüfusunun artarak büyümesi ile doğru orantılı olarak, talepler ve problemler de çoğalmış ve kamu yönetiminin de genişlemesine ve karmaşık bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum kamu yönetimi kavramının tanımını yapmayı güçleştirmektedir. Kısaca kamu yönetimi, kamu politikalarının şekillenmesinde ve idare edilmesiyle alâkalı faaliyetler olarak tanımlanabilir. Toplumun temel ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik hizmet ve malların üretilmesi de kamu yönetiminin bir başka yönünün açıklar (Eryılmaz, 2015: 9-10). Kamu yönetimi modellerini; klasik (eski-geleneksel) kamu yönetimi anlayışı, yeni kamu yönetimi yaklaşımı, yeni kamu işletmeciliği modeli ve yeni kamu hizmeti biçiminde tasnif edebiliriz (Gültekin, 2012: 86).

Klasik kamu yönetimi, 19. Yüzyılın sonuna kadar hâkim olan paradigmanın adıdır. Klasik yönetim anlayışının temelleri; Woodrow Wilson, Max Weber ve Frederick Taylor'un fikirlerine dayanır. Wilson, "Yönetimin İncelenmesi" başlıklı makalesinde, siyaset ve yönetimin birbirinden ayrı olması gerektiğini savunmuştur. Weber de geliştirdiği "ideal tip bürokrasi" modelinin en gerçekçi yönetim tarzı ve en etkili örgütlenme biçimi olduğunu ifade etmiştir. Weber ve Wilson'un savunduğu fikirler; kamu görevlilerinin çalışma alanının siyasetten uzak olduğu tezine dayanır. Onlara göre politikacılar karar verici, tarafsız ve uzman kamu yöneticileri ise bu kararların uygulayıcısıdır. F. Taylor'un "Bilimsel Yönetim" yaklaşımı da bilimsel yöntemlerin uygulanmasıyla her iş için en iyi tek bir yol bulunabileceğini belirtmiştir. Diğer klasik yaklaşım teorisyenleri gibi o da işi önceleyen bireyi ikinci planda tutan bir yönetim tarzı belirlemiştir (Eryılmaz, 2015: 44-45).

Geleneksel yönetim anlayışının temelinde katı bürokratik yapı oldukça etkilidir. Etkisini yitirmekle birlikte tam olarak ortadan kalkmayan klasik yönetimin izleri kamu yönetiminde zaman zaman görülebilmektedir. Kamu hizmeti anlayışının, kamu sektörünün nevi şahsına münhasır tüketim ve bütçeleme sistemi dahilinde ilerletilebileceği görüşlerine dayanan geleneksel yönetim anlayışı, 1900'lü yıllar boyunca kamu hizmetlerinin faaliyete geçirilmesinde tek geçerli yol ve yöntem olarak görülmüştür (Haktankaçmaz, 2008: 121).

1970'li yıllar dünyanın yaşadığı şartlar sonucu katı kurallara sahip, bireyi önemsemeyen, hizmet ettiği toplum ile ilişki kurmaya çalışmayan geleneksel yönetimin eksikliklerin görülmeye başlandığı yıllardır. Geleneksel anlayış üzerinde tartışmalar ve eleştiriler hız

kazanmıştır. Yapılan eleştirilerle, bir amacı gerçekleştirmenin en iyi tek yolunun olmayacağı, hiyerarşik yapının bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerine zarar verdiği ve bu bağlamda gelişen ve değişen şartlar altında yeni bir yönetim modeline ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır (Hughes, 2014: 120-137).

Geleneksel yönetimde var olan önemli bir eksikliğin de iletişim ile ilgili olduğu vurgulanmış, iletişim kanallarının eksikliği üzerinde durulmuştur. Klasik yönetim anlayışında kamu kurum ve kuruluşlarının büyütülmesine odaklanılmış, sorunların çözümü için de sadece kamu kurumları adres olarak gösterilmiştir. Uygulanan katı hiyerarşi çalışanların kendilerini ifade etmesine engel olmuştur. Ayrıca hizmet alan vatandaşlar da oluşan katı tutumdan dolayı isteklerini dile getirme konusunda kendilerini rahat bir konumda hissedememişlerdir (Özer, 2005: 10).

Geleneksel yönetim anlayışının; hiyerarşi, bilimsellik, akılcılık, katı kurallar ve biçimsellik gibi genellemeleri, bireyi değil örgütü önceleyen ve değişen dünyaya ayak uyduramayan yapısı eleştirilere neden olmuş ve değişmeye zorlanmıştır. Hizmet sunduğu toplum ve bireylerle ilişki ve iletişim kurmaktan uzak bu yapı toplumsal ve örgütsel sorunlara ve devletin haklı taleplere cevap vermeyen bir yapı olarak algılanmasına neden olmuştur.

3. KAMU YÖNETİMİNİN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜ

21. yüzyılın en önemli özelliklerinin başında değişim ve dönüşümün önceki yüzyıllarla mukayese edilemeyecek şekilde bir hız ve geniş bir alana sahip olması gelmektedir. Ekonomiden teknolojiye, yönetimden iletişime toplumu ilgilendiren pek çok alanı etkileyen değişim ve dönüşüm, kamu yönetiminde köklü reformlara ve yeni yapılanmalara neden olmuştur.

20. yüzyıl boyunca klasik yönetim anlayışı ve yaklaşımları etkinliğini korumuştur. Fakat zamanla değişip gelişen dünya koşullarına uyum sağlamak ve hizmet sunumunda kaliteyi yükseltmek için yeni yönetim tarzlarına olan gereksinim ortaya çıkmıştır. Yeni yönetim arayışlarını başlatan nedenlere baktığımızda, Weberyen yönetim anlayışının getirdiği bürokrasinin olumsuzlukları önemli bir sebep olarak karşımıza çıkar. Bürokrasiden kaynaklı yaşanan problemlerle baş etme isteği bu değişim ve dönüşümün önemli dinamikleri arasındadır. Bu yapısal sorunların yanı sıra dünyada değişen koşullar da önemli etkenler arasındadır. İletişim ve haberleşme alanında yaşanan gelişmeler ve buna bağlı olarak internet kullanımının yaygınlaşması halkın yönetimden beklenti ve isteklerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Kamu yönetimi vatandaşının bu istek ve beklentilerini karşılamak ihtiyacını hissetmiş ve bu alanda önemli bir değişim ve dönüşümün adımlarını atmaya başlamıştır. 1980'lerin başında görülmeye başlamış süreç, bu tarihten itibaren yeni yönetim biçimlerinin yönetimde aktif hale gelmeye başladığı bir dönemdir. Geleneksel yönetime karşı adeta bir isyan olarak değerlendirilebilen bu yenilik hareketleri ile hem dünyada hem de Türkiye'deki iktidarlar, reformist arayışlara öncelik vermişlerdir (Güven, 2017: 61).

Dwight Waldo, Amerika'da yeni kamu yönetimi hareketinin ve bu hareket vasıtası ile oluşacak farklı yönetim anlayışlarının temelini atılmasında önde gelen isimdir (Ütük, 2015: 48). İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmiş ülkelerdeki özel toplumsal koşullara tepki olarak var olmaya

başlamış olan yeni kamu yönetimi; devletin büyümesini engellemeye çalışan, kamu kurumlarının mevcut hizmet verme anlayışından ayrılmasını savunan ve kamusal faaliyetlerde süreçten çok sonuç odaklı hareket edilmesini isteyen bir düşünceye sahiptir. 80’li yıllarla birlikte İngiltere’de Teacher’la işler hale gelmeye başlayan bu düşünceler, zamanla diğer gelişmiş ülkelerde de uygulamaya başlanmıştır. Zamanla ülkelerin çoğunda etkili olan bu değişim; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde de varlık bulmuştur. Yeni kamu yönetiminin pek çok ülke tarafından benimsenmeye başlaması ve beraberinde uygulamalara yönelik reform çalışmalarının yapılması, geleneksel yönetimin ilkelerinin değişim ve dönüşümü konusunda ciddiye alınması gereken bir paradigma değişikliğinin göstergesidir (Boztepe, 2018: 192).

Dönüşüm gösteren kamu yönetimi, klasik yönetim anlayışından farklı olarak, yönetimin planlanmasında ve faaliyet göstermesinde, sermaye kesimi ve halk arasında yeni bir ilişki ortaya koyar. İşte bu dönüşümü somutlaştıran yeni kamu yönetimi anlayışı hakkında çeşitli tasnifler mevcuttur (Eryılmaz, 2015: 53-54). Bu tasniflerden biri de C. Hood’un yaptığı tasniftir. Hood bu tasnifi yedi başlık altında oluşturmuştur (Hood, 1991: 4-5):

- Kamuda, yöneticinin önündeki engellerin kaldırılarak, yönetim aşamasında geniş serbestliğin sağlanması,
- Performansı belirlemek adına ölçüm yapılması,
- Sürece odaklanmak yerine, sonuca önem verilmesi,
- Eldeki kaynakların düzenli kullanımına ilişkin tutumlu ve disiplinli olunması,
- Kamuda kurumlar arası rekabete önem verilmesi ve çoğaltılması,
- Örgütlerdeki büyüklüğün, optimal seviyeye indirilerek yenilenmesi,
- Özel sektör yönetim anlayışının ve tekniklerinin kamuya aktarımının sağlanması.

4. DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜN YÖNETİME YANSIYAN YÜZÜ: YÖNETİŞİM

Kamu yönetimindeki dönüşüm belirli kurallara bağlı kalınarak meydana gelmemiştir. Yaşanan değişim ve dönüşüm, kamu yönetimine farklı dinamikler getiren bir paradigma değişimidir. Bu bahsettiğimiz değişim, eskiden kamu işletmeciliği olarak ve daha sonrasında ise yeni kamu hizmeti anlayışı şeklinde ortaya çıkmıştır. Kuramsal olarak kendini şu anda da yenilemeye devam ettiği ifade edilen bu yaklaşım, sonradan -Yönetişim- kavramında hayat bulmuştur. Sözü ettiğimiz bu anlayışlar bir araya geldiğinde, geniş anlamıyla yeni kamu yönetimi yaklaşımını ortaya çıkarmaktadır (Özer, 2005: 7-9).

Bu anlayışın getirdiği asıl yenilik, etkinliğin ve verimliliğin artırılması adına toplumun görüşünün ve önerilerinin alınması çabasıdır. Bunun sonucu olarak da yönetime bir noktada toplumu da dahil etmiş olan “Yönetişim” kavramı, dijital dönüşümü de arkasına alarak toplumla iletişimi artıracak yeni yöntemleri gündeme getirmiştir. Bu bağlamda hizmet veren CİMER halkın yönetime katılımının önemli bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yönetişim kavramı, yetkilerin ortak kullanımı şeklinde tanımlanabilir. Yönetişim, kamu yönetimi alanında 1980’lerin hâkim paradigması olarak görülen Kamu İşletmeciliği Okulu’nun 1990’ların başlarında içine girilen krize çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkmıştır. İlk defa Dünya Bankası’nca ortaya konulan ve teorik temelleri atılan yönetişim kavramı, devletlerin yapı olarak yeniden inşa süreçlerinde kısa süre içerisinde etkisini göstermeye başlamıştır.

Yönetişim, “minimal devlet” anlayışını, “düzenleyici” devlet anlayışı çerçevesinde geliştirmek istemiştir. Bu anlayış değişikliğiyle beraber devletin küçültülmesi fikrinin yerine, piyasaların etkin bir şekilde işlemesi adına düzenleyici bir konumda bulunması vurgusu öne çıkmıştır. Yönetişimin getirdiği bir başka anlayış ise, karar alma süreçlerinde devletin tek başına hareket etmeyip sivil toplumun ve özel sektörün da katılımının sağlandığı çok aktörlü bir mekanizma kurma fikridir. Bu anlayışların devletlerin yönetim anlayışlarına yerleşmesiyle beraber sosyal alanlar, demokrasi anlayışları, girişimcilik konuları da dahil pek çok alanda köklü değişikliklerin yapılmaya başlandığı görülmektedir (Kalfa ve Ataay, 2008: 229).

Yönetişim, kamu yönetimi alanında kurulan yeni bir ilişki ağını tanımlar. Bu ilişki ağında; sivil toplum, devlet ve özel sektör arasındaki iletişim ve iş birliği söz konusudur. Yönetişim kavramı bir taraftan birlikte düzenlemeyi-yönetmeyi-üretmeyi hedeflerken, bir taraftan da bu üçlü yönetim anlayışını ulusal ölçekten yerel ve bölgesel alanlarda da uygulanabilirliği gündeme getiriyor. Bu sayede kamu işletmeciliğinin özel sektöre ve piyasaya dikkat çeken anlayışı yerini, kamu, özel sektör ve sivil toplum kolektifliği anlayışına bırakır (Kooiman, 1993: 1).

Yönetişim sayesinde devlet kendini kamu yönetiminin dönüşüm evresinde; karar alırken halkla, sivil toplum örgütleriyle ve özel sektörle olan konumunu değiştirmektedir. Yönetişim devleti emir veren statüsünden sıyrıp ortak karar alan ve uygulayan bir konumuna dönüştürmüştür. Kamu yönetimindeki bu dönüşüm hem dünyada hem de Türkiye’de, bürokrasinin yeni bir boyut kazanmasını ve topluma hizmet sunumunda kalitenin artmasını sağlamıştır (Güven, Kutlu ve Demirci, 2019: 163).

Yönetişim ile yönetim alanında gerçekleşen olumlu adımlara rağmen yönetilenlerin yani toplumun, devlete karşı korunması gerekliliği de bir gerçektir. Kamu kurumları içerisinde denetim mekanizmalarının yanı sıra, toplum eliyle de yönetenlerin denetlenmesinin büyük önemi vardır. Yönetilenlerin, yönetim süreçlerinin ilerleyişi hakkında bilgi ve belge talep etmeleri ve bu isteklerine kolayca ulaşabilmeleri yönetime olan güvenlerini kuvvetlendirmektedir. Toplumun yönetime katılımının sağlanması bu toplumsal denetimi daha etkin hale getirecektir. İdarenin faaliyetleriyle ilgili kamuyu ilgilendiren kısımlar hakkında bireylerin, bilgi sahibi olmak istemeleri doğal haklarıdır. Bütün bu değişim ve dönüşümün getirdiği yönetim kavramının bir gereği olarak; gizlilik alışkanlığından uzaklaşarak, açık, hesap verebilir ve şeffaf yönetim anlayışına geçilmesi önemli bir gerekliliktir. Bu bakımdan, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu önemli bir adımdır. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne geçiş süreci kapsamında yönetimde şeffaflık çalışmalarının başlangıcı niteliğindeki ilk girişimi olan bu kanun, 23 Ekim 2003’te Resmî Gazete’de yayınlanmış ve 24 Nisan tarihinde yürürlüğe girmiştir (Koçak, 2010: 116).

5. CİMER (CUMHURBAŞKANLIĞI İLETİŞİM MERKEZİ) ve KAMU YÖNETİMİNE KATKILARI

2000’li yıllarla birlikte gelişen dünyanın beraberinde getirdiği verimli, etkin, hızlı ve birey odaklı hizmet anlayışıyla ortaya çıkan Yeni Kamu Yönetişimi mantığı, kamu hizmetlerinin

yürütülmesinde bilgi teknolojilerinin kullanımını zorunlu kılmıştır. Bilgi teknolojileri kullanılarak; örgütlerde verimliliğin artacağı, bürokrasinin minimum seviyeye indirileceği ve birçok kamu hizmetine vatandaşın istediği an ulaşabileceği öngörülmüştür. Kamu yönetiminde, bilgi teknolojilerinin kullanımının ilk aşamasında örgütler, sadece hızlarının ve etkinlerinin artacağı fikrine kapılmışlardır. Fakat hızla yaşanan dijital dönüşüm ve yaygın internet kullanımı bunun bir tercih değil zorunluluk olduğunu göstermiştir. Kamu yönetiminde bilgi teknolojilerinin kullanılması, yönetim aşamasında hantallığın ortadan kaldırılmasında, etkin ve verimli bir hizmet sunumunda büyük önem taşımaktadır (Öktem ve Aydın, 2005: 5).

Başta küreselleşme olmak üzere kültürel çevredeki ve sosyo-ekonomik alanda hız kazanan değişimler kamu yönetimiyle ilgili değer ve kavramları da etkilemiştir. Yaşanan değişim ve dönüşümler kamu yönetimi hizmetlerinin etkili ve kaliteli olabilmesi için bilgi teknolojilerinin kullanılması adına hızlı değişiklikler yaşanmasını sağlamıştır (DPT, 2007). Ülkemizin kamu kurum ve kuruluşları da bu iletişim teknolojilerinden daha aktif yararlanılabilmesi için çeşitli projeler yapılmış ve uygulamaya konulmuştur (Selvi, Ulucan ve Coşgun, 2019: 19).

Klasik yönetim anlayışında vatandaş, kamu kurumlarıyla yazı yoluyla diyaloga girmek istediğinde; istek, şikâyet ve ihtiyaç duyduğu bilgiyi dilekçe ile bildirmek durumunda kalıyordu. İletişime geçilen kamu kurumu ise kendilerine iletilen dilekçeyi incelemeye tabi tuttukten sonra en geç on beş gün içerisinde cevap vermek zorundaydı. Uygulanan bu prosedür hem zaman kaybı hem de kırtasiyeciliğe sebep oluyordu. Yaşanan bu uzun süreç ve uyulması gereken katı bürokrasi, vatandaşların haklarını arama ve görüşlerini iletme noktasında isteksiz davranmasına yol açabiliyordu. Genişleyen kamu yönetimi ve artan ihtiyaçları karşılamak adına bilgi işlem teknolojilerinin devreye girebilmesi için projeler üretilmiştir. Bu projelerden bir tanesi de 2003'te üzerinde durulmaya başlayan "E-Dönüşüm Türkiye Projesi" idi. Bu proje ile hizmet sunumunun vatandaş odaklı olması, her an hizmet sunumunun gerçekleştirilebilmesi ve kamu kurumlarındaki karmaşıklığın ortadan kaldırılarak elektronik platformda tek bir sistem üzerinde toparlamaya çalışılması amaçlanıyordu. Belirlenen bu hedefler doğrultusunda ilk olarak "E-Devlet" uygulamaları hayata geçirilmiştir. Toplum tarafından etkisiz, verimsiz ve yavaş olarak algılanan kamu kurumu yapısında değişime gidilmeye başlanmıştır. E-dönüşüm Türkiye projesi sayesinde ulaşmak istediği bilgileri vatandaşa hızla ulaştırmak amaçlanmış ve bu doğrultuda değişimler yaşanmıştır. E-devlet projesi, toplumun ihtiyaçlarına göre cevap veren, kullanımı basit ve zaman bakımından erişiminde sıkıntı yaşanmayan hizmet sunumu olarak açıklanabilir. Bu uygulama sayesinde bireyler, günlük işlerinden taviz vermeden her yerde güvenli bir biçimde işlerini hızlıca halletme imkanına kavuşmuş olacaktır. Klasik yönetim anlayışında vatandaş isteklerini, görüşlerini ve şikâyetlerini dilekçe ile belirtip uzun süre cevapları ve bilgileri beklerken; e-devlet uygulamasıyla birlikte bu olumsuz durum ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu olumsuz koşullar ortadan kaldırılarak, istediği yer ve zamanda vatandaşa hizmet sunumu gerçekleştirme imkânı sağlanmış olmaktadır (Güven, Kutlu ve Demirci, 2019: 164).

Oluşturulan E-devlet uygulamasının yanında, vatandaşın arzularını doğrudan ve aracısız saptayabilmek için BİMER (Başbakanlık İletişim Merkezi) de hizmete açılmıştır. BİMER, 20 Ocak 2006 tarihinde, 26055 numaralı Resmî Gazetede yayımlanan Başbakanlık Genelgesi ile kurulmuştur. Bu uygulama ile vatandaşın gelen talepler doğrudan değerlendirme sürecine

alınmaya başlamıştır. Uygulamaya ilk yıl yaklaşık olarak 130 bin dolaylarında dönüş gerçekleştirilmiştir. BİMER, bir yandan vatandaşın taleplerine karşılık verirken bir yandan da gelişen ve değişen şartlara uyum sağlayabilmek için kendi içerisinde de güncellemeler yapmak zorunda kalmıştır. İlk güncelleme 2011 yılında yapılmış ve yeni sürüm 2015'e kadar faaliyette kalmıştır. Yeni beklentilerin oluşması ve daha hızlı hareket edilmek istenmesi nedeniyle de 2015 yılında sisteme "Cumhurbaşkanlığına yazın" bölümü eklendi. E-posta yoluyla faaliyete konulan bu ibare ile yazılan görüş önerileri ilgili personelce okunduktan sonra gereğinin yapılması için çalışılıyordu. Fakat ilerleyen zamanlarda BİMER bünyesinde çalışan personelin taleplerinin dinlenmesi sonucunda ve hazırlanan raporların dikkate alınmasıyla birlikte ortaya çıkan karışıklığın ortadan kaldırılmak istenmesi, aksamaların giderilmesi amacıyla ve araya hükümet sistemi değişikliğinin girmesiyle birlikte BİMER, Temmuz 2018 de kapanarak yerini CİMER'e (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) bırakmış oldu (Selvi, Ulucan, ve Coşgun, 2019: 25).

Görüş/öneri, istek, bilgi edinme ve şikâyet başlıkları altında CİMER hizmet sunmaktadır. Günlük hayatta topluma açık olan her yerde ve kamusal alanlarda yaşayan vatandaşlar veya Türkiye'de ikamet eden yabancılar, kendilerine verilen hizmetlerin olumsuz olduğunu düşündüklerinde, yaşadıkları problemlerin giderilmesi için CİMER vasıtasıyla kamu yöneticilerine görüşlerini iletebilmektedir. Bu görüşlerin doğrudan kamu yöneticilerine iletilmesi, kamu yönetiminin dönüşümü sürecinde ortaya çıkan vatandaş odaklılık ilkesini desteklemektedir. Aynı zamanda toplumdaki her bireyi tam anlamıyla müşteri olarak algılayıp en iyi şekilde hizmet sunumunun gerçekleştirilmesini de sağlamaktadır. CİMER, yöneticiler tarafından alınan kararlar doğrultusunda uygulamaya konulan politikaların aksak yönlerinin belirlenmesi ve dolaylı olarak toplum tarafından kamu personelinin denetiminin sağlanması bakımından oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu denetim genellikle şikâyetler üzerinden yapılmakta ve vatandaşın yönetime katılımı çerçevesinde olumlu bir resim çizmektedir (Darıcı, 2020: 108-110).

Bilgi iletişim teknolojilerinin ortaya koyduğu fırsatları kullanarak hayata geçirilen CİMER, aldığı bu başvuruları Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı vasıtası ile takip etmektedir. CİMER, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığının sorumluluğunda yürütülen bir yapıdır. CİMER misyonunu "hükümet çalışmaları ve kamu yönetiminin eylem ve işlemleri hakkında vatandaşların görüş, şikâyet ve önerilerini alarak oluşturulacak politikalara kaynak sağlamak" olarak açıklamaktadır. Ayrıca halkla ilişkilerin önemine vurgu yaparak tüm teşkilatın bu konuya önem vermesini sağlamayı da bir başka misyon olarak ifade etmektedir. CİMER'in toplum- devlet ilişkilerine önem veren ve bu konuda işlevi olan bir yapı olmayı amaçladığı da kurum tarafından vurgulanmaktadır (<http://www.cimer.gov.tr>, Erişim Tarihi: 2021).

CİMER, dilekçe hakkı ve bilgi edinme hakkının kullanımını sağlamayı amaç edinerek oluşturulmuş elektronik bir kamu hizmeti aracı olarak hizmet vermektedir. Toplumun ihtiyaçlarının daha iyi belirlenmesi amacıyla kurulmuş olan CİMER, nüfusun artış göstermesi ve bilgi işlem teknolojilerinin yayılmasıyla birlikte artan taleplere yetişebilmek ve kamu hizmetlerinde aksamaya fırsat vermemek için sürekli güncellenen bir yapıdır. Vatandaşın yönetime katılımını sağlama açısından önemli bir görev üstlenen CİMER aynı zamanda etkin

ve katılımcı bir halkla ilişkiler faaliyetidir. Vatandaşın yönetime etkin katılımını sağlayarak yönetime ve kamu yönetiminin dönüşümüne önemli katkıları olmakla birlikte negatif yönleri de bulunmaktadır. Genellikle şikâyet mekanizması olarak işlev gören CİMER, kendisine gelen görüşlerin değerlendirilmesi, sonuçta bir kamu personeli tarafından yapılacağından dolayı yanlış davranışların olabilme ihtimali de söz konusu olabilmektedir.

6. SONUÇ

CİMER, sınırları kanunlara dayandırılarak toplumun hizmetine sunulan çevrimiçi bir sistemdir. Devletin himayesinde ilk olarak BİMER ismiyle hizmet veren bu birim, zamanla gelişen teknolojiyle ve insan ihtiyaçlarının da etkin bir şekilde tespit edilip yanıt verilmek istenci ile sürekli güncellenerek günümüzdeki halini almıştır. Bu uygulama sayesinde vatandaş odaklı yönetim anlayışı benimsenmeye çalışılmıştır. Toplum, karar alma süreçlerine ve politika belirleme aşamasına, bu uygulamanın talep, şikâyet, bilgi edinme, ihbar ve görüş/öneri kısımlarını kullanarak katılabilmektedir. Başvuru miktarının fazla olması ise bu birimdeki kamu çalışanlarına eğitim verilmesini zorunlu kılmıştır.

Yapılan başvurular çoğunlukla ihbar ve şikâyet içerikli olmaktadır. Fakat doğru bilgi edinme hakkını kullanmak isteyenlerin sayılarındaki artış, vatandaşın demokratik süreçlere ayak uydurup, haklarının kullanımını konusunda bilinçlendiğini gözler önüne sermektedir.

CİMER yoluyla gelen başvurular yine vatandaşın isteği, şikâyeti ve öneri/görüşleri doğrultusunda ilgili bakanlıklara tasnif edilerek gönderilmektedir. Bu tür başvuru yolları ile vatandaşın her türlü talebine cevap verilmesinin amaçlanması, aynı zamanda kamu yönetiminin hantal yapısına son verilmesini ve başlı başına bürokratik süreçlerin getirdiği her türlü aksamanın ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır.

Bilgi teknolojilerinin kullanılmaya başlanmasıyla beraber ortaya çıkan e-devlet uygulaması sayesinde vatandaş bu tür platformlar üzerinden hizmet almaya alışmış ve e-devletin içerisinden üretilen CİMER de sistemin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Yüzbinlerce insanın her gün taleplerinin iletildiği online sistemler sayesinde şeffaflık artmış, kamu hizmetlerinin sunumu verimli bir hale gelmiş ve vatandaşın yönetime katılımı sağlanarak toplumun devlete olan güveni önemli oranda artmıştır.

CİMER'in pek çok pozitif tarafından söz etsek de çalışanlar tarafından ve halk nezdinde sistemin eksiklikleri vurgulanmaktadır. Bu konuda objektiflik ve tarafsızlıkla ilgili çekinceler söz konusu olabilmektedir. Ayrıca her gün yüz binlerce başvurunun CİMER'e iletiliyor olması, bu kadar isteğin karşılanması konusunda vatandaşın negatif gerçeklerle baş başa bırakılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ö. (2007). *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*. Ankara: TODAİE.

- Boztepe, M. (2018, Aralık). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Geleneksel Kamu Personel Rejimi Üzerine Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 191-210.
- Darıcı, M. (2020). Yeni Kamu Yönetimi Ekseninde Bir Şikayet Mekanizması Olarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER). *Türk İdare Dergisi*, 92(490), 93-114.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2007, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_KamudaİyiYönetişimoik.pdf, (Erişim Tarihi: 03.04.2021).
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Gültekin, S. (2012). Kamu Yöneticileri ve Kamu Politikası: Kamu Yönetimi Paradigmaları Çerçevesinde Teorik Bir Analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 85-100.
- Güven, A. (2017). *Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminin Dönüşümü*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Güven, A., Kutlu, A., ve Demirci, Ö. F. (2019). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Kazanımlarından Birisi Olan Cimer Kurumu. G. Gürçay, ve K. Manafidizaji (Dü.), *Cumhuriyet 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* içinde (s. 158-170). Sivas: UBAK Yayınevi.
- Haktankaçmaz, İ. (2008). Yeni kamu Yönetimi Yaklaşımı: Kamu Sektörü Sorunlarına Çözüm mü? Geçici Bir Moda mı? *Türk İdare Dergisi*(461), 121-133.
- Hood, C. (1991). A Public Management For All Seasons? *Public Administration Review*(69), 3-19.
- Hughes, O. E. (2014). *Kamu İşletmeciliği & Yönetimi*. (B. Akın, B. Kalkan , & Ş. Akın, Çev.) Ankara: BigBang Yayınları.
- Kalfa , C., ve Ataay, F. (2008). Yönetişim: Devlet-Toplum İlişkilerinde Yeni Bir Aşama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 229-240.
- Koçak, S. Y. (2010). Kamu Yönetiminde Açıklık İçin Bilgi Edinme Hakkı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(23), 115-125.
- Kooiman, j. (1993), "Social-Political Governance: Intraduction" in j. Kooiman (ed), *Modern Governance-New Government-Society Inter actions*, s: 1-6, Sage Puplications, London.
- Öktem, M. K., ve Aydın, M. D. (2005). Bilgi Teknolojileri ve Türk Kamu Yönetiminde Dönüşüm. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 257 - 282.
- Özer, M. A. (2005, Ekim-Aralık). Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi. *Sayıştay Dergisi* (59), 3-46.
- Öztaş, N. (2014). *Yönetim, Örgüt ve Yönetim Kuramları*. Ankara: Otorite Yayınları.
- Selvi, Ö., Ulucan, M., ve Coşgun, A. E. (2019). Halkla İlişkiler ve Bir E-Devlet Uygulaması Olarak Cimer. *Akademik Bakış Dergisi* (75), 13-37.

Ütük, U. (2015, Ekim-Aralık). Denhardt ve Denhardt'ın Yeni Kamu Hizmeti Kuramına Bakış. *Sayıştay Dergisi*(99), 47-70.

<http://www.cimer.gkppov.tr>, Erişim Tarihi: 06.04.2021.

KOSOVA PRİZREN'DE TÜRK FUTBOL TAKIMI DERNEKLERİ VE TARAFTARLIĞI¹

Dr. Alim Koray CENGİZ*

* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

0000-0003-4675-0571

ÖZET

1389 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı sonunda Kosova yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğunun 1912 yılında bölgeden çekilmesiyle çalkantılı on yıllar sonrası Yugoslavya'nın bir parçası olmuştur. Yugoslavya'nın dağılması sonrası Sırbistan'ın muhalefetine rağmen 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova bağımsızlığını ilan etmiştir. Geçmişten gelen tarihsel bağların da etkisiyle Türkiye, Kosova'nın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkeler arasında olmuştur. Kosova'nın başkenti Priştine olmakla birlikte Prizren kültür başkenti denilebilir. Prizren çok kültürlü ve etnisiteli bir kenttir. Kentte, çoğunluğu Arnavutlar olmak üzere Türkler, Boşnaklar, Roman toplumu, Gorahlılar, Torbeşler ve az sayıda Sırp yer almaktadır. Kosova'da Türkler Priştine, Prizren, İpek, Mitroviça, Gilan, Vuçitırın gibi şehirlerde yer alırken yoğun olarak Prizren şehrinde bulunmaktadırlar. Bunlara ek olarak Prizren'e yaklaşık olarak 20 km mesafede bulunan Mamuşa köyü de Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerden birisidir. Arnavutça, Türkçe ve Sırpça Prizren belediyesinin kabul ettiği resmi diller arasındadır. Kent merkezinde Türkçe birçok kişi tarafından bilinmekte ve konuşulmaktadır. Kentte Türk nüfusun olması ve Türkçe'nin gündelik yaşamda kullanılmasının yanı sıra Türkiye'de bazı bilinen önemli futbol kulüplerinin dernekleri ve temsilcilikleri de kent merkezinde yer almaktadır. Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş takımlarına ait taraftarlar tarafından kurulan ve kullanılan dernek binaları kentin farklı yerlerinde yer almaktadır. 2018 yılı Ocak ve Nisan ayları içerisinde Prizren'de bir araştırma çalışması kapsamında yapılan saha çalışmalarında farklı kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde görüşülen kişiler yukarıda belirtilen futbol takımları taraftarlığı konusunda da bilgiler vermişlerdir. Söz konusu takımların maçları kimi zaman dernek üyelerinin katılımıyla dernek binasında gruplar halinde izlenmektedir. Takımların birbirleri ile olan ezeli rekabeti Prizren'de de yankı yapmaktadır. Bunlara ek olarak Türk milli takımının başarılarının da Prizren'deki futbolseverler tarafından ilgiyle takip edildiği anlaşılmaktadır. Saha görüşmelerinden elde edilen etnografik bilgiler değerlendirilmiş ve futbol takımı taraftarlığı üzerinden Prizren ile Türkiye arasındaki kültürel ve tarihi bağlar sosyal ve kültürel antropolojinin bakışıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Prizren, Türkiye, Türk, Futbol

¹ Bu çalışma, 2018 yılı 15 Ocak-15 Nisan tarihleri arasında Priştine Üniversitesi bünyesinde Kosova genelinde yürütülen bir araştırma çalışmasının bir bölümünden oluşmaktadır.

TURKISH FOOTBALL TEAM ASSOCIATIONS AND FANS IN PRIZREN KOSOVO

ABSTRACT

Kosovo was ruled by the Ottomans for centuries as a result of the Kosovo War in 1389. Passing through hard decades, it became a part of Yugoslavia after Ottomans left the region in 1912. After collapsing of Yugoslavia, Kosovo declared its independence against the opposition of Serbia on the 17th of February 2008. Turkey has been one of the first countries recognizing its independence due to the historical ties. Even though Pristine is the capital of Kosovo, Prizren could be considered as the cultural capital. Prizren is a multicultural and multi-ethnic province. Majority of the population is Albanians, and Turks, Bosnians, Roma people, Gora and Torbeş communities and limited number of Serbians reside in the city. While majority of Turkish community live in Prizren, they reside in Pristine, Peja, Mitrovica, Gylan and Vucitirin as well. Besides, Mamuşa is a village, which is 20 km away from Prizren, that Turkish community mainly live. Albanian, Turkish and Serbian are considered to be the official languages of the city by the Municipality of Prizren. Turkish is spoken by many in city center. Whilst Turkish community exists in the city and Turkish is spoken by many of the inhabitants of Prizren, the representatives and associations of some famous Turkish football teams take place in the city center. Association buildings are at the center of the city which were established by football fans of Fenerbahçe, Galatasaray and Beşiktaş. A number of local people were interviewed within a research study carried out in Prizren from January to April in 2018. The participants provided information about being fans of the Turkish football teams during the interviews. Sometimes fans of teams watch the matches in groups in association buildings. The eternal rivalry of Turkish football teams echoes in Prizren as well. Besides, it is noticed that the success of Turkish National Team is appreciated by football fans in Prizren. Ethnographic data acquired from the field studies were evaluated, through football clubs fans cultural and historical ties between Prizren and Turkey were presented from the point of view of social and cultural anthropology.

Key words: Kosovo, Prizren, Turkey, Turkish, Football

1. GİRİŞ

Oyun, hayatın kendisi değildir; öte yandan oyun gerçek hayattan kaçarak uzaklaşmaya, gündelik yaşamın sıradanlığından kurtulmaya olanak tanır (Huizinga, 2006: 25). Geçmişten bugüne oyunun birçok kültürün gündelik yaşamının önemli bir parçası olduğunu görüyoruz. Huizinga (2006: 52-104), eski Yunan kültüründe “agon” adı verilen yarışmalarda ve Roma’da ise “ludi” kavramıyla oyunun toplumsal yapı içindeki yerini ve algılanışını ortaya koymaktadır. Callois (2001: 58), oyunun özgürlük ve keşif olduğunu bildirir. Burada ifade edilen özgürlük az önce de belirtilmiş olduğu gibi bireyin, gündelik yaşamın sıradanlığından uzaklaşması üzerinedir. Keşif ile ifade edilmek istenen ise bireyin hem kendisi hem de çevresini saran dünya ile ilgili yeni edinimleri üzerinedir. Malaby (2009: 206), yirminci yüzyıl antropoloji çalışmalarında oyunun iki yaklaşımla değerlendirildiğini belirtir. Bunlardan ilki maddeselci

yaklaşım diğeri ise neyi temsil ettiği - temsiliyet - üzerinedir. Araştırmacı, iş ve oyun ayrımının üzerinden baktığımızda karşımızda kültürel bir biçim ve kültürel deneyim olacağını belirtmektedir. Sosyal ve kültürel antropolojinin bakış açısıyla oyunu bir deneyim olarak ele almak, oyunun sadece oynayanlar için değil aynı zamanda izleyicileri için de neyi temsil ettiğine bakmamız bizi, bireyi ve oyunun oynandığı, izlendiği toplumu da anlamamıza götürecektir. Clifford Geertz'in (1973: 412) pek bilinen, sosyal ve kültürel antropolojinin köşe taşlarından birisi sayılabilecek "Kültürlerin Yorumlanması" adlı çalışmasındaki "Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight" adlı makalesinde horoz dövüşü üzerinden pek çok toplumsal olguya daha derinlemesine bakmamıza katkı sağladığını kabul etmeliyiz. Bir oyun olarak algılanan horoz dövüşü etkinliği üzerinden cinsellik (maskülenlik), toplumsal tabakalar (sınıfsallık), ritüeller, muktedirlik ve güç ilişkileri gibi antropolojinin pek çok temel argümanı hakkında değerlendirmelerde bulunabiliyoruz. Bu haliyle oyun insan ilişkilerine kapsamlı bir bağlam kazandırır (Henricks, 2009: 20) ve oyuna oyuncu ya da izleyici olarak dahil olmak bireyin kamusal alana dahilini de birlikte getirir.

Bir spor oyunu olarak futbol son yüzyıl içerisinde kitleleri en fazla harekete geçiren ve bir araya getiren sosyal etkinliklerden birisidir. Aynı zamanda girift ilişkiler ağının da merkezinde yer alır. Bu karmaşık ilişkiler ağı, bellek, mekân, cinsiyet, şiddet, kimlik gibi olguları da içerir (Critchley, 2018: 1; Talimciler, 2008: 90). Habermas (2003: 52), kamusal alanı tanımlarken spor derneklerinin de sivil toplumun önemli bir parçası olduğunu ifade eder. Kamusal alan, toplumun bireylerinin uzamsal olarak bir araya geldiği, devlet, iktisadi teşebbüsler ve farklı bileşenlerin devreye girdiği ve bu etkileşimler aracılığıyla da birbirini etkileyerek dönüştürdüğü bir mecradır. Yukarıda sayılan sebeplerden ötürü futbol, izleyenleri ve buna bağlı bileşenler aracılığıyla salt bir spor etkinliği olmanın ötesinde anlamlar içerir. Yukarıda Malaby'nin (2009: 209) belirttiği gibi futbol temsiliyetleri bakımından da ele alınmalıdır. Endüstriyel futbol kavramının dillendirildiği günümüzde futbol sadece oyuncular, bir spor kulübünü, bu kulübün taraftarlarını ilgilendirmemektedir. Bunun da ötesinde bir kulübün bulunduğu ülkenin sınırlarını aşarak başka ülkelerde de taraftar bulabilmektedir. Manchester United futbol kulübü bu konuda iyi bir örnek sayılabilir (Talimciler, 2008: 101).

Türkiye'nin önde gelen köklü spor kulüplerinden olan Fenerbahçe, Beşiktaş ve Galatasaray'ın da Balkanların merkezinde yer alan Kosova'nın Prizren kentinde taraftar dernekleri ve taraftarları bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Türkiye sınırları dışında bir başka ülkenin kenti olan Prizren'deki dernekler ve taraftarlık olgusu endüstriyel futbolun etkileri ile ele alınmayacaktır. Bunun yerine saha çalışmalarından elde edilen bilgilerin de yardımıyla Kosova ve Türkiye arasındaki geçmişten gelen tarihsel ve kültürel bağlar üzerinden anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.YÖNTEM

Bu çalışma 2018 yılı Ocak ve Nisan aylarında Kosova genelinde yapılan saha araştırma çalışmalarının bir parçasından oluşmaktadır. Saha görüşmeleri kapsamında Kosova'nın başkenti Priştine, Prizren, Gilan, İpek, Vuçitirin, Yakova ve Mitroviça kentlerinde toplamda 70 civarında kişi ile etnografik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, etnisite, kimlik, tüketim alışkanlıkları ve dil kullanımı konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Görüşmeler esnasında görüşülen kişiler, Türkiye ile ilgili konular üzerinde konuşurken Türkiye'nin bilinen köklü

futbol kulüpleri olan Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş hatta Trabzonspor hakkında açıklamalarda da bulunmuşlardır. Ayrıca, kent merkezinde söz konusu futbol kulüplerinin dernek binaları olduğu da gözlenmiştir. Görüşülen kişiler sadece adı geçen futbol kulüpleri ile ilgili bilgi vermekle kalmamış Türk milli takımının maçlarının izlenmesi ve takımın başarısı ile ilgili bilgiler de vermişlerdir. Bu kapsamda, çalışmada geçmişten gelen tarihsel ve kültürel bağlar literatür eşliğinde ele alınacak, müteakip bölümlerde ise Yugoslavya dönemi ve sonrasında Türk futbolu ile olan ilişkiler görüşmelerden elde edilen bilgiler ve literatür bilgisi sosyal ve kültürel antropolojinin bakışı ile değerlendirilecektir.

3.KOSOVA İLE TARİHSEL VE KÜLTÜREL BAĞLAR

Osmanlı İmparatorluğu 1389 yılında Kosova Savaşından sonra Kosova'yı ele geçirmiş (Elmas, 2014: 132) ve Kosova Üsküp Sancağı yönetimine girmiştir (Bozkurt, 2010: 68). Balkanlar yaklaşık olarak 500 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı Balkanları terk etmeye başlayınca bölge 1912 yılında Sırp'ların yönetimi altına girmiştir (Akgün, 2012: 18-19; Brina Lopar, 2016: 340; Yiğit, 2009: 2483). Recepoğlu (2007: 7), 1912 yılında Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle ardında cami, mescit, tekke, zaviye, türbe, çeşme, köprü, hamam, medrese, rüştiye gibi pek çok mimari yapıyı da bıraktığından bahseder. Yugoslavya'nın kuruluşuna değin on yıllar içerisindeki süre Türkler için oldukça zor olmuştur. 1951 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti kuruluşunda Türkler ülkenin kurucu unsurları arasında kabul edilmişlerdir (Akgün, 2012: 15). Okumuş (2017: 2), bu yeni sayfanın Türk toplumunun nefes aldığı bir dönem olduğuna işaret eder; anadilde eğitim, kendi dilinde gazete ve dergi çıkarılabilme yetkileri kazanılmıştır. 1912-1951 yılları arasında kendi dilinde öğrenim göremeyen Türkler yeniden kültürlerini yaşatma ve koruma olanağına kavuşmuşlardır. Devlet başkanı Josip Broz Tito'nun 1980 yılında ölümü Yugoslavya'yı çalkantılı bir dönemin içine de sokmuş oldu. 1998-1999 yıllarında Sırp'ların Kosova'ya saldırması ve baskıları NATO'nun 1999 yılındaki müdahalesi ile son bulmuştur (Akgün, 2012: 15); yapılan askeri operasyonlarda Türkiye de aktif bir şekilde yer almıştır.

2011 yılı nüfus verilerine göre Kosova nüfusu 1 milyon 700 bin civarındadır ve Türk nüfusun % 1,1'e tekabül ettiği belirtilmektedir (Okumuş, 2017: 5). Türk nüfus Priştine, Prizren, Gilan, Yakova, Doburçan, İpek Vuçitırın gibi şehirlerde ikamet ederken bunlar içinde yoğunluk Kosova'nın kültür başkenti de sayılabilecek olan Prizren'dedir (Akgün, 2012: 23). Prizren kent merkezine yaklaşık olarak 20 km mesafede bulunan Mamuşa köyü de Türklerin yoğun olarak bulunduğu yerleşim yerlerinden birisidir. Geçmişten gelen tarihi saiklerle Türkler genelde kent merkezlerinde yaşarlar.

3.1. Prizren ve Türk Kültürü

Kosova'da Türkçe'nin halen en etkin şekilde kullanıldığı yer diğerleri ile karşılaştırıldığında Prizren kent merkezidir. Kent merkezinde yer alan birçok işletme sahipleri, çalışanları ve resmi kuruluşların çalışanları Türkçe anlamakta ve konuşmaktadırlar. Okumuş (2017: 2), Yugoslavya'nın dağılması sonrası Türkçe'nin yasaklandığını, öte yandan Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte bu yasakların etkilerinin azaldığından bahsetmektedir. Türklerin yoğun olarak yaşadıkları mahallelerde Türkçe eğitim öğretim de yapılmaktadır. Araştırmacının belirtmiş olduğu gibi Türkçe, Prizren belediyesi tarafından

tanınan resmi dillerden birisidir. Prizren Ukshin Hoti Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrencilerin Türk dilinde öğrenim görebileceği bölümler bulunmaktadır. Çaylı Rahte (2017: 72), Türk dizilerinin Prizren’de sevildiğini ve bunun da tarihi ve kültürel bağlarla ilgili olduğunu ifade eder. Benzer şekilde bu çalışma kapsamında Kosova genelinde ve Prizren’de gerçekleşen görüşmelerde görüşülen kişiler televizyon ekranlarında Türk dizilerini ilgiyle izlediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca Prizren Ukshin Hoti Üniversitesinde görüşülen öğrenciler de Türk dizilerini izlediklerini belirtirken en sevdikleri Türk dizilerinin isimlerini sıralamışlardır. Televizyon ekranlarında diziler Arnavutça altyazı eşliğinde Türkçe olarak yayınlanmaktadır. Böylelikle izleyiciler Türkçe kelimeleri ve basit cümle yapılarını da kullanabildiklerini söylemişlerdir. Akgün (2012: 26), radyolarda Türkçe yayınların 1951 yılında, televizyon yayınlarının ise 1974 yılında başladığını ifade eder; Kosova devlet radyo ve televizyon kanalı olan RTK sınırlı da olsa Türkçe yayınlar yapmaktadır. Araştırmacı, 1969 yılından 1999 yılına değin Türk toplumun en önemli yazılı yayın organının “Tan” gazetesi olduğunu ifade eder. Araştırma çalışmalarının yapıldığı dönem içinde ise Türkçe yayınlanan basılı bir gazete olmamakla birlikte internet ortamında yayınlanan bazı haber siteleri olduğu gözlenmiştir.

3.2. Türkiye ile Kültürel ve Ticari İlişkiler

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) Kosova’daki tarihi yerlerin restorasyonu ve onarımı konusunda çalışmalar yürütmektedir (Okumuş, 2017: 8). Saha çalışmaları esnasında kimi zaman Türkiye’nin desteğiyle gerçekleşen bu restorasyon ve onarımların dış kaynaklı olarak tepki çektiği ve Türkiye – Kosova arasındaki yakınlaşmaya yol açacak gelişmelerin tepki çektiği gözlenmiştir. Yine saha araştırmalarında Kosova’da birçok kişinin Türkiye’deki üniversitelerin farklı bölümlerinde öğrenim gördüğü gözlenmiştir. Kosova’da yerleşik yaşayanların Türk dilini bilmesi, konuşması Türkiye’deki üniversitelerde öğrenim görebilmeleri açısından bir avantaj sağlamaktadır. Akgün (2012: 28) de Kosova’daki Türk, Arnavut ve Boşnak öğrencilerin 1992 yılından bu yana sağlanan kontenjanlar ve burs desteği aracılığıyla Türkiye’deki üniversitelerde öğrenim görme imkânına sahip olduklarını da belirtmektedir. Türkiye’de öğrenim gören gençlerin bazıları öğrenimlerinin sonunda Türkiye’de iş bularak yerleşik olarak yaşamaktadırlar.

Ayrıca, gerçekleştirilen görüşmelerde Prizren’de birçok kişinin Türkiye’nin farklı şehirlerinde akrabaları bulunduğu, zaman zaman Türkiye’yi ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır. Türkiye’deki akrabaları ve tanıdıkları aracılığıyla evlilik ilişkileri kurulduğu da ifade edilmiştir. Sağlık sorunları söz konusu olduğunda Türkiye’deki özellikle de İstanbul’daki hastaneler tercih edilebilmektedir. Türkiye ile olan güçlü bağların ticaret sahasına da yansıdığı gözlemlenmiştir. Türkiye’de yerleşik pek çok firmanın ürünleri Kosova’da görülmektedir. Prizren’de büyük marketlerde de Türkiye’den gelen ürünler raflarda yer almaktadır.

4. FUTBOL TAKIMI DERNEKLERİ VE OLUŞUMLAR

Saha görüşmelerinden anlaşıldığı üzere Prizren’de Türkiye futbol liglerinden dört takıma ait dernek ve oluşumlar bulunmaktadır.

Fenerbahçe Derneği

Dernek 2012 yılında kurulmuştur. Derneğin tüzüğü hem Kosova Dernekler genel müdürlüğünün tüzüğü hem de Fenerbahçe Spor Kulübünün tüzüğü ile uyumlu olacak şekilde

hazırlanmıştır. Dernek yerleşkesi kent merkezinde yer almaktadır. Dernek başkanının ifadelerine göre toplamda 200 civarında aidat ödeyen resmi üyesi bulunmaktadır.

E.Ç.: “Ben Fenerbahçeliyim küçük yaştan. Hastasıyım onun. Telefondan, televizyondan izliyorum.”

D.D.: “Maç seyrediyoruz. Arada sırada maç seyrediyoruz. Öğlen başka yerlere gider dolaşırız. Örneğin Arnavutluk’a gitmişliğimiz var, Üsküp’e gittik.”

Görüşülen kişinin açıklamasına göre dernek üyeleri Fenerbahçe futbol takımının maçı olduğunda dernek binasında buluşup maçları izlemektedir. Fenerbahçe’nin yakın Balkan ülkelerinde maçı olduğu zaman bu maçlara gruplar halinde gidilmektedir. Ayrıca, üyelerin verdiği bilgiye göre taraftarlar kimi zaman İstanbul’a gidip maçları Türkiye’de de izlemektedirler.

D.D.: “Şöyle söyleyeyim herkesin bildiği gibi başkanımız Ali Şen Prizrenlidir.”

G.U.: “Fenerbahçe’de 80’li yıllarda ve daha sonra Ali Şen’in tekrar başkan olmasının da bir etkisi var. Prizrenli olmasından dolayı. Yerelcilik Kosova’da da var yani Türkiye’de de olduğu gibi.”

Fenerbahçe Spor Kulübü’nün 1981-1983 ve 1994-1998 yılları arasında başkanlığını yapan Ali Şen’in Prizren’li olması da ayrı bir etkidir. Görüşmelerde Prizren’li birçok kişi Ali Şen’in başkanlığına vurgu yapmıştır.

G.U.: “Şahsen benim kendi tecrübem, size daha önce de telaffuz etmiştim, Fenerbahçe-Bordeaux maçının belirleyici şeyiymiş. İlk defa gollerini izlediğim bir Türk takımı hayatımda. Yaş o zaman 11 veya 12. 84’tü (1984 yılı) sanırım, ya da 85 olabilir, o civarlarda.”

Türk futbol takımları taraftarlığının Kosova’da televizyon ekranlarında Türk kanallarının izlenmesi ile başladığı anlaşılmaktadır.

Beşiktaş Derneği

Dernek, 19 Mart 2013 tarihinde Beşiktaş Spor Kulübü’nün 110. kuruluş yıldönümüne denk gelen tarihte kurulmuştur. Prizren’deki Beşiktaş derneğinin tüzüğü’nün de hem Kosova’daki dernekler tüzüğüne hem de Beşiktaş Spor kulübü’nün tüzüğü ile uyumlu olmasına gayret edildiği belirtilmiştir:

E.Ç.: Şimdi bizim Prizren Beşiktaşlılar Derneği 2013 yılında yani kulübümüzün Beşiktaş...110. kuruluş yıldönümüne denk geliyor. 19.03. Mart tarihinde öyle denk getirdik arkadaşlarla o zaman. Aslında şöyle söyleyeyim 19.03.2013 kulübün 110. kuruluş yıldönümünde, derneğimizin kuruluş günü sayılıyor. Bu sene 19.03’de kulübümüzün 5. yılını kutlayacağız inşallah.”

Dernek üyeleri 12 Mayıs 2015 tarihinde dönemin Beşiktaş Spor Kulübü yöneticisi ve başkanı Fikret Orman’ı da ziyaret etmiş ve Kosova’ya davet etmişler ve bir zamanlar televizyonlardan izledikleri eski efsane futbolcuları Prizren’de görmek istediklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda Prizren’in bilinen ve siyah beyaz renklere sahip olan spor kulübü Lyria ile özel bir

maç düzenlenmesi konusunda teklif de ilettiklerini beyan etmişlerdir. Dernek ilk olarak Türklerin yoğun olarak yaşadığı mahalleden kent merkezinde Taşköprü'nün bulunduğu alana yakın bir yere taşınmıştır. 2018 yılı dernek başkanı E.Ç., taraftarlarla, üyelerle farklı etkinlikler yaptıklarını belirtmiştir:

E.Ç.: “Mesela her yıl dönümünde 19.03 yaşıyoruz. Çeşitli akşam yemeği olsun sportif etkinlikler olsun futbol turnuvası, basketbol turnuvası. Ne bileyim tavlama turnuvası.”

Bunun dışında ilginç bir açıklama da diğer spor kulübü taraftarlarının yani Fenerbahçeli ve Galatasaraylı taraftarların da dernek binasına gelerek birlikte maç izlemeleridir. Prizren’de kişilerin birbirini tanıyor olması bu hoşgörülü ortamın doğmasına katkı sağlamaktadır.

Dernek başkanı, Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray gibi futbol takımlarına olan ilginin 1980’li yıllarda başladığını ifade etmektedir. Bir zamanlar Türkiye futbolunda 1. lig maçlarını naklen yayımlayan TRT yayımları Kosova’da da izlenmektedir. Daha sonra 1990’lı yıllarda uydu antenlerinin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte insanlar Türkiye’deki kanalları izlemeye başlamıştır. Böylelikle Türkiye futbol 1.ligindeki takımlar, oyuncular ve bu takımlar arasındaki ezeli rekabet de bilinir hale gelmiştir. Bunlara ek olarak özellikle 1980’li yıllarla birlikte Yugoslavya’da yer alan farklı ülkelerden pek çok sporcu Türkiye liglerinde boy göstermeye başlamıştır. Bu durumun da tarihi ve kültürel bağlara ek olarak Türkiye’deki futbol takımlarının bilinirliğini ve cazibesini artırdığını söylemek mümkün. Bir başka husus da Kosova’da yaşayanların Türkiye’de bulunan akrabalarının tuttuğu takımların da Prizren’deki sporseverlerin tercihlerini bir nebze de olsa etkilediğini söyleyebiliriz:

E.Ç.: “Euro Show şifresiz yayın. Biz Avrupa’da maçları şifresiz izlediğimiz için daha detaylı takip etme fırsatımız oluyordu. Ama ben 87-88 de ilkokula başladım. Ben o dönemden Beşiktaş’ın ne olduğunu biliyordum yani. Kalemlerim her şeyim Beşiktaşlı. Neden? Akrabalar İstanbul’da. Onlar fanatik Beşiktaşlı. Bizimkiler, büyükler ziyaret ettiğinde çocuklara hediye olarak ne gönderiyor. Kaplama mı dersiniz ne dersiniz, kitap kapları, o silgi falan...”

Galatasaray Derneği

Görüşme gerçekleştirilen dernek başkanı E.G.’nin ifadesine göre dernek 2013 yılında kurulmuştur fakat Türkiye’deki dernekle herhangi bir bağlantısı ilgisi yoktur. Açıklamalara göre kombine bilet satın alınması, her yıl üye sayısının düzenli artışı gibi talepler nedeniyle Galatasaray Spor Kulübünün şartlarını yerine getiremediklerini ifade etmektedir. Görüşmenin gerçekleştiği tarihte derneğin 18 yönetim kurulu üyesi bulunmaktadır ve yönetim kurulu üyelerinin aidatları ile kiralanmış binanın kirası ödenmekte ve giderler karşılanmaktadır. 300 civarında üyeleri olduğunu da belirtmektedir. E.G., Galatasaray Spor kulübünün en büyük taraftar oluşumlarından olan “ultraAslan” ile de bağlantıda olduklarını ve İstanbul’daki maçlara gitmek isteyenler olduğunda iletişime geçtiklerini ve maça gitmek isteyenlere ödemesini yaparak bilet ayırtıklarını ifade etmektedir:

E.G.: “Fenerbahçe-Beşiktaş maçı olduğu zaman biz üyelere haber ediyoruz. Böyle bir paketimiz var uçak otel, stat girişi dahil. Bir organizasyon yapıyoruz. Juventus maçı vardı ya biz o maça 50 kişi gittik, Chelsea maçına 70 kişi gittik. Buradan uçakla. Ultraslan’a diyoruz ki bize 100 bilet ayır, parasını gönderiyoruz derneğin bütçesinden. Sonra üyelere alıyoruz.”

Görüşülen farklı kişilerin verdiği bilgilere göre Prizren’de Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş taraftarları derbi maçları sonrası sevinçlerini kent meydanı Şadırvan’da kutlamaktadır. Bu esnada geçmişte taraftarlar ve taraftar grupları arasında sözlü atışmalar ve tartışmalar da yaşanmıştır. Bunun üzerine İstanbul’da bulunan Prizren Derneği üyeleri de devreye girerek bu sorunu ortadan kaldırmak için çaba göstermişlerdir. Belirtilenlere göre taraftar dernekleri arasında yazılı bir anlaşma da gerçekleşmiştir:

E.G.: “Eskiden vardı ama biz üç dernek anlaşma yaptık. Kimse kimseye şey yapmasın, laf atmasın. Herkes kendi üyelerinden sorumlu olsun. Bir kavga olmasın. Vardı bir şeyler vardı. Sonra İstanbul Prizren Derneği var. Onlar araya girdi, İstanbul’dan. Sonra hani sözleşme, sözleşme dediğim de kendi aramızda. Öyle bir sözleşme imzaladık. İmzalı var. O zamandan sonra herkes kendi işine bakmaya başladı. 2014 belki 2016 tam hatırlamıyorum.”

Dernek başkanı, derbi maçları için etkinlikleri olduğunu, ayrıca Galatasaray şampiyon olduğunda bir işletmeyi üyeleri için kiralarak kapattıklarını ve eğlence düzenlediklerini belirtmektedir. Dernek binası Ramazan ayı boyunca açık kalmaktadır. İftar sonrası birçok kişi gelip dernek binasında sohbet etmekte, televizyon seyretmektedir.

Trabzonspor Oluşumu

Prizren’de Trabzonspor’un taraftarları da bulunmaktadır, fakat Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş gibi kurulmuş bir dernekleri bulunmamaktadır. Bu da üç büyükler olarak bilinen kulüplerin yanına dördüncüsünün de eklenmesini haklı çıkaran bir oluşum olarak görünmektedir. Oluşumun sözcülüğünü yapan B.G. elindeki listelere göre yaklaşık olarak 75 kişilik bir taraftar grubu olduğunu ifade etmektedir. Trabzonspor taraftarı olmasının sebebini ise çocukluğunda televizyon ekranlarında izlediği maçların etkisine bağlamaktadır:

B.G.: “Yani tabii değişik yanı var. Biz her zaman deriz. Trabzon az bulunur, sayısal olarak az bulunur. Galatasaraylı da Fenerbahçeli de Beşiktaşlı da o zaman olabilirsin. Her zaman olabilirsin bana göre ama Trabzonsporlu olmak biraz zor. Biz de burada 94 yılından beri, 80 de (doğdum) 10 yaşındaydım. Galatasaray maçı vardı. 94 Evet öyle. Arçil, Şota, Hami golleri.... Ya dedim ben, bir daha Galatasaray'a bakmam. O günden Trabzonsporluyum.”

Saha görüşmeleri esnasında hem G.U. hem de B.G.’nin açıklamalarına göre Trabzonspor’un 1994 yılında UEFA Kupası ikinci tur eleme maçlarında İngiltere’nin Premier lig takımlarından Aston Villa’yı elemesi Prizren’de de sporseverler arasında etkili olmuştur:

B.G.: “Aston Villa’yı yenmiş, Barcelona’yı yenmiş, İnter’i yenmiş, o zaman kim yapmış ki bunları. Galatasaray, Fener yoktu o zaman.”

G.U.: “Trabzon Aston Villa maçı olmalı. Maçı birlikte izlemiştik. Yanıp tutuşmuşlardı o maçta. Ondan sonra devamlı Trabzon maçlarını takip etmeye başlamışlardı, 94 senesinde. Orhan neydi soyadını unuttum, İşte o Abdullahların dönemi, Aston Villa’yı eledikleri sene. Yani bir olay oluyor. Tabii şey var zaman içerisinde o sempati artıyor.”

Trabzonspor oluşumu başkanı B.G. tıpkı diğer derneklerin yaptığı gibi taraftarların yıl içinde Türkiye’ye giderek destekledikleri takımın maçlarını izlediklerini de belirtir. Açıklamalarına göre Trabzon’a gruplar halinde gidilmekte ve maçlar yerinde izlenmektedir. Hatta takımın dernek binası ziyaret edilmektedir. Zaman içinde bu gidiş gelişler vasıtasıyla Trabzonlu

tarafarla dostluklar da kurulmuştur. B.G., Trabzonspor'un Üsküp'te oynayacağı maç için takım yönetiminin kendisi ile iletişime geçtiğini, takımın otel rezervasyonu konusunda da destek olduğunu beyan etmiştir.

SONUÇ YERİNE

Geçmişte uzun bir süre boyunca Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde olan Kosova 1912 yılında Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesiyle bir müddet Sırpların hâkimiyetine girmiş daha sonra da Yugoslavya'nın bir parçası olmuştur. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlardaki ihtilafli on yıllar sonrası 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden birisi olmuştur. Tarihi ve kültürel bağların da etkisiyle Kosova'da çeşitli alanlarda Türk kültürünün izlerini görmek mümkündür. Kosova'nın kültürel şehirlerinden birisi olan Prizren, kent merkezinde Türkçe'nin yoğun olarak konuşulduğu şehirlerden birisidir. Kosova genelinde Türk nüfusun en yoğun olduğu şehir Prizren'dir. 2018 yılında Kosova'nın farklı kentlerinde yürütülen bir araştırma çalışması kapsamında yapılan saha görüşmelerinde Prizren'de, Türkiye futbol liglerinde yer alan Fenerbahçe, Beşiktaş, Galatasaray ve Trabzonspor gibi spor kulüplerine ait dernekler ve taraftar oluşumları olduğu ve yerel halktan bu takımlara ait taraftarlar olduğu da gözlenmiştir. Çalışma kapsamında derneklerin kuruluşu ve takımlara olan ilginin sebebi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Yugoslavya döneminde spor, devlet politikası olarak göze çarpan bir özelliktir ve Yugoslavya pek çok spor dalında başarılı sporcular çıkarmış bir ülke olmuştur. Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte ekonomik krizler Kosova'da spora gerekli desteğin sağlanmasını da etkilemiştir. Kosova takımları Yugoslavya dönemindeki gibi başarılar sağlayamasa da sporu seven bir kitle olduğu görülmektedir. Ayrıca, 1980'li yıllarda Yugoslavya'dan pek çok futbolcu Türkiye 1. Futbol Liginde yer almış ve oynadıkları takımlarda başarıları ile isimlerini duyurmuşlardır. 1990'lı yıllarda Kosova'da TRT yayınları aracılığıyla Türkiye'deki futbol maçları da izlenmeye başlamıştır. Ardından uydu antenler aracılığıyla Türkiye'deki televizyon kanallarının Prizren'de de takip edildiği anlaşılmaktadır. Bu da Prizren'deki sporseverlerin Türkiye'deki futbol takımları ile ilgili daha detaylı bilgi sahibi olmasına olanak tanımıştır. Yine görüşmelerden elde edilen bilgilere göre Prizren'deki birçok aile, tatil ve çeşitli vesilelerle geçmişte Türkiye'de bulunmuştur. Ayrıca, pek çok kişinin Türkiye'de akrabaları da bulunmaktadır. Yukarıda sayılan tüm bu sebeplerin Türk futbol takımlarına ait derneklerin oluşu ve desteklenmesini de anlaşılır hale getirmektedir. Prizren'de Türk Başkonsolosluğunun açılması, Türk Koordinasyon Ajansı ve İşbirliği Koordinasyonu (TİKA) Kosova temsilciliğinin Kosova'daki tarihi ve kültürel yapıların restorasyonuna katkısı ve Yunus Emre Enstitüsünün Kosova genelindeki kültürel etkinliklerinin de etkili olduğu söylenebilir. Kentin oldukça prestijli uluslararası belgesel ve film festivali "Dokufest"e Türk kurumların yakın geçmişe kadar destek sağladığı da ifade edilmiştir. Yaz aylarında gerçekleşen Dokufest kente pek çok yabancı turistini gelmesini de sağlamaktadır. Bu nedenle bağımsız bir sanat organizasyonu "Dokufest"e Türk kurumlarının destek vermiş olması da memnuniyetle karşılanmıştır.

Bu çalışma, 2018 yılı Ocak ve Nisan aylarında yürütülen bir araştırma çalışmasının bir parçasıdır. Hem saha görüşmelerinden elde edilen bilgiler hem de literatür bilgileri eşliğinde tarihi ve kültürel bağlar nedeniyle Kosova ile Türkiye arasında güçlü bağların olduğu görülmektedir. Çalışmada, etnisite bakımından oldukça heterojen bir yapıya sahip bölgede kimlik konusundan çok spor etkinlikleri üzerinden Prizren'de yaşayan otokton halkın Türk futbol takımlarına duyduğu ilgi ve sempati aracılığıyla Türkiye ile ilgili görüş ve fikirleri

hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Türkiye'nin, kendi bölgesinde ve Balkanlardaki etkinliği Prizren'de de ilgi ile takip edilmektedir. Sosyal ve kültürel antropolojinin önemli bir çalışma yöntemi etnografik çalışmalar ile spor üzerinden tarihi ve kültürel bağlar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Akgün, S., Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi, Karadeniz Araştırmaları, (34), s.11-36, 2012.

Brina Lopar, E., Kosova'da 1951 Sonrası Türk Edebiyatının Gelişimi "Roman ve Hikâye", Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi, - 2 (7) [Sempozyum Özel Sayısı], s.340-350, 2016.

Bozkurt, G. S., Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri, 10 (2), s.51-95, 2010.

Callois, Roger, Man, Play and Games, (trans. M. Barash), University of Illinois Press, 2001

Critchley, S., *Futbol Düşünürken Aslında Ne Düşünürüz?*, Metis İstanbul, 2018.

Çaylı Rahte, E., "Medya ve Kültürün Küresel Akışı: Türk Dizilerinin Kosova'da Alınlanması", Millî Folklor, 114, s.66-78, 2017.

Elmas, N., Kosovalı Türkler: Dilleri ve Kültürleri, Bilig, Sayı:70, s.131-152, 2014.

Geertz, C., *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, 1973.

Habermas, J., *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim: İstanbul, 2003.

Henricks, T.S. Orderly and disorderly play: A comparison, American Journal of Play, 2.1: 12-40, 2009.

Huizinga, J., *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı: İstanbul, 2006.

Malaby, T.M., "Anthropology and Play: The Contours of Playful Experience", New Literary History, Vol. 40 No.1, pp. 205-218, 2009.

Okumuş, S., Yüz Yıllık Yalnızlık: İmparatorluktan Azınlığa Kosova'da Türkler, Journal of Black Sea Studies, 54., s.1-18, 2017.

Oran, Baskın, Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova), Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 48(01),s.121-147, 1993.

Recepoğlu, A.S., 2007, Kosova'nın Türk Dernekleri ve Kuruluşları (1951-2006), Siprint Basımevi: Prizren, 2007.

Talimciler, A., Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı:26, s.89-114, 2008.

Yiğit, Y., Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/8 Fall, s.2462-2491, 2009.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DEĞİŞİM TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE HİNDİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM

Elif Bali Kurtarır¹

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID ID 0000-0002-6015-5819

Hindistan, uluslararası ilişkiler tartışmalarının pek çok farklı alanında kendisine yer bulan önemli ülkelerden biridir. Bu tartışmalar farklı dönemlerde farklı bağlamlarda sürdürülmüştür. Ancak özellikle son dönem tartışmaları Hindistan'ın dış politikasında köklü bir değişim olduğuna işaret etmektedir. Bu değişimin izleri nükleer politikasından Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerine, dış politika söylemine kadar pek çok yerde gözlemlenebilmektedir. Bu değişimin Narendra Modi'nin 2014'ten beri ülkeyi yöneten Bharatiya Janata Partisi hükümeti ile alakalı olduğunu savunan görüşlere rağmen çalışmada bu durumun 1990'ların sonunda başladığı ifade edilmeye çalışılacak ve nedenleri ele alınacaktır.

Değişimden ne kastetmekteyiz ve değişim diye tanımladığımız durumun göstergelerini, kıstaslarını nasıl belirleyebiliriz ya da tarif edebiliriz? Bu çalışmadaki öncelikli soru değişim üzerine olmuştur. Bu bağlamda değişimi açıklamaya çalışan ve iç politika faktörlerini de dış politik faktörler kadar iyi ve ilişkili açıklayabilecek bir teorik çerçeve için konuya ilişkin bir literatür çalışması yapılmaya çalışıldı. Bu bağlamda farklı değişim teorileri ve modelleri ele alınmıştır. Hindistan özelinde Charles Hermann'ın "*Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy*,"² başlıklı yazısında ana hatlarını belirlediği değişim modeli açıklama için tercih edilmiştir. Bu modelin ilgi çekici özelliği, bir taraftan değişimi derecelendirirken diğer taraftan iç politikayı da dahil ederek değişimin hem dışsal hem de içsel etkilerini beraber ele almayı mümkün kılmasıdır. Böylelikle değişim dediğimiz şeyi müphem bir olgudan daha etraflıca inceleyebileceğimiz, mekân ve zaman tayin ederek bir politik tercih ya da zorunluluk olarak tarif edebildiğimiz bir duruma çevirebilmekteyiz. Nitekim Heraklitos'un dediği gibi bir nehirde iki kez yıkanılmaz, değişim kaçınılmazdır, ancak Hindistan dış politikasında değişimi ifade ederken bunun bir tercih ve yönelim olduğu bu çalışmada ifade edilmeye çalışılacaktır.

Hindistan dış politikasında değişimin yaşandığı gerçeği bugün herkesin üzerinde anlaştığı bir konudur. Ancak niteliği, zamanlaması, faileri konusunda farklı görüşler sözkonusu olmaktadır. Uluslararası sistemin etkisi mi daha ağır basmaktadır ya da ülke siyasetinin yönelimi mi bu durumu daha fazla etkilemektedir? Elbette bu noktada nasıl bir yaklaşımdan nereye ve nasıl evirildiğini de ele almak gerekmektedir. Tüm bu soruların yanıtlarını uzun uzun ele almak epey güçtür, bu çalışmanın sınırlı alanı içerisinde bu sorulara daha sınırlı ve yukarıda da değinilmiş

¹ Doktora Öğrencisi

² Charles F. Hermann, "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy," *International Studies Quarterly*, Vol.34, No.1 (1990), 3-21.

olan değişim modelinin çerçevesinde yanıt verilmeye çalışılmıştır. Amaçlanan Hindistan dış politikasındaki değişimin motiflerini ortaya koymaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler : Hindistan, Dış politika, Değişim, Stratejik Kültür, Karar Verme, Uluslararası Sistem

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler bağlamında değişim en çok bahsedilen konulardan biri olmuştur. Sadece akademisyenlerin analizleri bağlamında değil aynı zamanda uygulayıcılar ve bu işle ilgilenen gazeteciler gibi geniş bir çevrenin üzerinde odaklandığı bir konudur değişim. Ülkelerin tavır değişikliği, beklentiler ve bu beklentiler dışında kalan davranış, söz ve uygulamalar kendilerine dış politika analizinde epey yer bulmuştur.

Heraklitos'un dediği gibi bir nehirde iki kez yıkanılmaz dolayısıyla değişim, dönüşüm esastır ve sanki zamanın kendisi aslında değişimin kendisidir. Bu bağlamda bir ülkenin dış politikasının, en basit anlamıyla bağımsız bir aktörün resmi dış ilişkilerinin toplamı olarak (Hill, 2003), değişmesini bir araştırmacı için ilginç kılan bu politikaların tarif ettiğimiz süreçte izlediği yol ve motivasyon olmaktadır. Devletler neden politika değişikliğine gider, bu değişiklik nasıl tarif edilebilir, bu değişikliğe yön veren, karar alıcı (fail-agent) kişiler/ kurumlar nelerdir, kimlerdir... Tüm bu ve benzer sorular bize pek çok konuda fikir vermektedir; bunlardan ilki değişiminin kendisi bir devletin dış politikası, eğilimleri ve tercihleri, hakkında bilgi verir, ikincisi değişime zorlayan faktörlerin genel olarak sistemsel etkileri hakkında fikir verir, ayrıca o devletin iç politikası ve karar alıcıları hakkında bilgi vermektedir. Dış politika değişimi üzerine Rosenau'dan bu yana yapılan pek çok tartışma ve dış politika analizine ilişkin farklı teorik tartışmalar bu sorulardan yola çıkmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde bu konu ele alınacaktır.

Bu çalışmanın ikinci bölümü ise bir vaka analizi olarak Hindistan'daki değişimin ele alınmasıdır. Hindistan konusunda değişim tartışmaların 2000'lerin başında başladığını söylemek doğru olur, bu konuda özellikle Hindistan'da yayımlanan kitaplar, makaleler önemli dış politika değişimlerine işaret etmekte hatta bazıları bu değişimi özellikle talep etmektedir. Konunun medya üzerinden daha fazla dillendirilmesi genel olarak Narendra Modi hükümeti ile gerçekleşmiştir ancak ülkenin 1990'larda iç politika ve dış politika da çok önemli değişimler geçirdiği ve mevcut politikalarını sürdürmesini artık mümkün kılmayan ciddi meydan okumalara maruz kaldığı düşünülürse, Bharatiya Janata Partisi hükümeti'nin aysbergin görünen tarafı olduğunu söylemek hiç de zor değildir. Bu çalışmanın sınırlı çerçevesinde burada tek tek kurumlar, olaylar ele alınmayacak bu tartışmalar çerçevesinde genel bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

2. DIŞ POLİTİKADA DEĞİŞİM

Uluslararası ilişkiler literatüründe değişim tartışmaları 1970'lerde özellikle dış politika analizi çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. James Rosenau (1976) bu konuyu ilk ele alan yazarlardandır. "Restlessness, Change and Foreign Policy Analysis," çalışmasında Soğuk Savaş çalışmalarında devletlerin dış politika davranışına yönelik indirgemeci, tek düze ele alışı eleştirmektedir. Rosenau dış politika ve iç politikayı bir devletin iki yüzü olarak görmektedir dolayısıyla etkileşim içerisindeki bu iki yüz devletin eyleminin belirleyicisidir. Değişimin

önemi ise Rosenau'ya göre “*davranış dış politikayı şekillendiren etkileşim içindeki faktörleri gözlemek için yararlı bir fırsat sağlamaktadır*” (Rosenau, 1992, 2) Eski modeller yıkılır ya da sendeler alınılmış olan kendisini yeni bir gerçekliğe doğru evirir, bu bağlamda Rosenau için değişim hem kaçınılmazdır hem de karmaşıktır. Çünkü sonuçta beklenmeyen daha karmaşık bir yapı oluşabilir, bu anlamda değişimi incelemek süreci anlamak açısından önemlidir. Nitekim değişimi açıklayabilmek için değişkenler belirler, bu değişkenler sadece uluslararası sisteme ilişkin değildir aynı zamanda iç politikaya da ilişkindir ve hepsi sınırlı ve değişken bir biçimde karar alma mekanizması üzerinde etkilidir (Rosenau, 2006). Rosenau modelini ülkeleri sınıflandırarak tekrar düzenler, gelişmiş-az gelişmiş, kapalı sistemler vb gibi farklı ülkelerde modelin değişkenleri farklı etkiler ortaya koymaktadır. Rosenau'nun asıl amacı bir modelden ziyade indirgemeci bir anlatıya karşı hem değişkenlerin farklılaştığı hem örneklemin çeşitlendiği daha kapsayıcı bir analizin açıklayıcılığını ortaya koymaktır.

Rosenau'nun alandaki ilk çalışmalarını takip eden pek çok yazar değişimi modellemeye ve açıklamaya daha fazla eğilmişlerdir. Bu açıklama çabası Rosenau'nun başta yaptığı eleştiri ile uyumluydu; hepsi geliştirdikleri modellerde indirgemeci, dar görüşlü bir uluslararası ilişkiler anlayışını eleştirmişlerdir ve karar alma mekanizmasını ya genişletmiş ya da bu mekanizmayı yahut kişi/kişileri etkileyen farklı değişkenler ortaya koymuşlardır.

K.J Holsti, örneğin, değişimi sistemde meydana gelen yeni olaylar karşısında basit bir uyumlanma olarak görmez, dış politikaya ilişkin ciddi bir farklılaşma olarak ele alır. (Holsti, 1982) Soğuk Savaş koşullarının değişim konusunu gölgelediğini ifade etmektedir. Blok politikaları önemli değişimleri görmeyi engellemektedir. Holsti bu bağlamda ülke içi gelişmeleri ve algıları değişimin önemli nedenleri olarak görmektedir. Bunlardan önemli biri de uluslararası sistem içinde gözden kaçan sömürge sonrası düzenin hoşnutsuzluklarıdır. Holsti bağımlı ve bağımsız değişkenler kullanarak bir modelleme yapmaya çalışmaktadır. Bu değişkenler içerisine ekonomik ve iç politik etkenlerle birlikte tarihsel ve kültürel faktörleri de ekleyerek uluslararası ilişkiler alanı için önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca, algılar, karar alıcıların değerlendirmeleri vb ara değişkenlerin de dahil olduğu bir karar alma mekanizması tanımlamaktadır. Bu mekanizmadaki değişkenlerdeki değişim dış politika karar ve tutumlarında değişime sebebiyet vermektedir.

Goldman'ın değişim tartışmalarına katkısı dış politika söyleminin kendisini de değişimin bir parçası olarak sunması olmuştur. Değişim Goldman'a göre söylem ile politik söylemin değişmesi ile başlamaktadır. Ancak değişimin kendisi yıkıcı etkileri olan ve geçmiş ile yeniyi karşı karşıya getiren bir süreçtir. Diğer yazarlardan farklı olarak bunu yarattığı çatışmaya değinen Goldman “istikrar” kavramı üzerine eğilir. Bu süreci istikrar arayıcı, kurucu bir süreç olarak tarif etmektedir. (Goldman, 1988)

Değişim tartışmalarına, değişimin sürekliliği ve konjonktürel yapısı üzerine katkı sunan Rosetti (1994) ve Carlsaness (1993) geliştirdikleri modellerde değişimin sürekliliğini ve konjonktürel olduğunu öne sürmüşlerdir. Değişim periodik olarak gerçekleşen bir durum olmakla birlikte özellikle Rosetti için sürekli bir çatışma yaratmaktadır. Bu çatışma ve uluslararası sistem, hükümet ve toplum arasındaki ilişki değişimin sonuçlarını belirlemektedir (Rosetti, 1994). Carlsaness konjonktürel olarak ifade ettiği değişimi ise liderleri fail-agent olarak belirleyerek açıklamıştır.

Gustavsson, değişim tartışmalarında giderek karmaşıklaşmış modellemeleri tekrar basitleştirmeye çalışmaktadır. Uluslararası alan ve yerel alan tanımlar ve bu iki alanı etkileşimli

kılar. Bu yaklaşımın iki önemli farkı bulunmaktadır. Bunlardan ilki uluslararası ekonomi politiği önemli bir etken olarak ele almasıdır. Sadece siyasal olarak tanımlanmış olanın değil, uluslararası ekonominin de önemine dikkat çekmektedir. İkicisi ise genelde pek çok yazar tarafından veri olarak, bağımsız değişken olarak kabul edilmiş uluslararası alanı yerel alan ile etkileşimli bir değişkene dönüştürmektedir. Yerel alanda alınan kararlar ve eylemler de uluslararası alanı etkilemektedir. (Gustavsson, 1999) Gustavsson yerel alan ile ilgili karar alma mekanizmasını epey genişletir, seçimler, kamuoyu, liderler vb mekanizma pek çok ögeyi içine almaktadır. Welch'te Gustavsson gibi iç politikaya yoğunlaşmaktadır, ancak karar alma mekanizması ve değişimin motivasyonu Welch'te farklılaşmıştır. Welch'e göre pek çok faktör, ekonomik, toplumsal, siyasi gelişmeler vb, ile birlikte değerlendirildiğinde en son keredede değişim kararı liderin kişiselleşmiş bir kararıdır ve bu karar bir arzudan çok zorunluluktan oluşur. Kişiselleşmiş olmakla birlikte bu karar ortak bir akla dayanmaktadır ve aslında ağır işleyen devlet mekanizması içerisinde böyle bir kararı almanın zorunluluğu “mevcut statükonun devamının vereceği zararlardan kaçmak” olmaktadır (Welch, 2005, 8). Nitekim burada da Goldman'ın yaklaşımında olduğu gibi bir istikrar arayışı vardır. Welch'in bürokrasiye vurgusu aşikardır. Devlet mekanizmasını karar alıcı bir gruptan ayırarak bu vurguyu netleştirmektedir. Böylelikle Hindistan gibi güçlü bürokratik yapıların olduğu yerlerde karar alıcılar için bir değişim kararını uygulamak kolay olmayacaktır.

Değişim tartışmaları ve modellerinde ortak özellik genel makro teorilerin göremediği ve açıklayamadığı unsurlara dikkat çekmektir. Ancak yukarıda kısaca değinildiği gibi farklı modeller farklı unsurlara ağırlık vermektedir. Bu bağlamda aslında pek çok teori incelenen konuya bağlı olarak farklı ağırlıklarda açıklama sunmaktadır. Biz çalışmamızda Charles Hermann'ın yaklaşımını tercih ettik, Hermann'ın modellemesi karar alma mekanizmasını açıklamada daha basit ancak farklı öğeleri ele alabilmek için daha açıklayıcı bir model sunmaktadır.

2.1. Charles Hermann Dış Politika Değişim Modeli

Hermann'ın “*Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy*” makalesi Soğuk Savaş'ın son bulduğu dönemde yayınlanmıştır. Bu bağlamda uluslararası sistemin üstün belirleyiciliğinden ziyade dış politika alanında aktörlerin de belirleyici olarak var olduğu bir dönemsellik içerisinde kaleme alınmıştır. Hermann için değişim kavramı uyum sağlamaktan farklı bir şeydir. “*Ülke dış politikasındaki köklü yeni yönelimleri*” ifade etmektedir. (Hermann, 1990, 2) Bu bağlamda dış politika için dört farklı düzeyde değişim sözkonusu olmaktadır. Temel hedeflerin değişmediği ilk düzeyden uluslararası oryantasyonunun tamamen değiştiği dördüncü düzeye kadar ülkenin dış politikası adım adım değişmektedir. Program değişiminden hedef değişimine en son da tamamen tutum değişimine varan bu süreç iç politika ile tamamen etkilidir. İç politik sistem ile kastedilen yönetici/ler, siyasi sistem, ve rejimdir. Burada karar mekanizması kimi zaman bir koalisyondur. Sadece hükümeti değil onun içinde bulunduğu ittifakları da ifade etmektedir. Dolayısıyla değişim sadece uluslararası alanın kendini dayatması değil bu ittifak ilişkileri içerisinde oluşan farklılaşmalar ve yeni taleplerden de kaynaklanabilmektedir.

Hermann'ın çalışmasında bürokrasinin etkisine de atıf vardır. Etkileri her devlet yapısında farklı olsa da Holsti ve Goldman'ın ifade ettiği değişime direnme olgusuna Hermann'da bürokratlar üzerinden değinmektedir (Hermann, 1990). Hermann'a göre değişimin ana dört

Hindistan dış politikasına ilişkin farklı analizler vardır, bazı yazarlar Raja Mohan gibi reaksiyoner olduğuna atıf yaparak değişimin bir program/uyum süreci olduğuna değinirler. (Mohan, 2006). Diğer taraftan bu durumun tamamen bir paradigma değişimi olduğunu ve Hindistan'ın geleneksel dış politika anlayışını değiştirdiğini savunan görüşlerde vardır (Koshy, 2006). Nitekim ana akım siyasi partilerin dış politikaya bakışları da benzer özellikler göstermektedir. Hindistan Kongre Partisi ve ona yakın Ulusal Kongre Partisi gibi merkezde yer alan siyasi parti söylemleri dış politika tutumu uyumluluk ve süreklilikler üzerinden ilerlerken, BJP ve ona yakın milliyetçi parti ve örgütler geçmişin yüklerinden kurtulmayı tercih etmektedir. Bu söylem güçlü bir dış politika talebiyle karar alma sürecinin hızlandırılması gerektiğini söylerken bürokratik yapının direnci ile çatışma halindedir.

Wocjzewski çalışmasında (Wocjzewski, 2018) değişimin, Nehrugil söylem ve onun karşısında yeralan milliyetçi söylem çatışmasının öğelerinden etkilendiğini ifade etmektedir. Kim ise bu durumu strateji kültür ile açıklamaktadır, Hindistan stratejik kültürünün tarihsel olarak Kautilya, Gandhi ve Javarharlal Nehru ana eksenleri arasında belirlendiğini ifade etmektedir (Kim, 2004) Aslında bu eksenler dış politika karar alıcılarının buldukları pozisyon doğrultusunda Hindistan dış politikasındaki hedefleri, program ve tutumları yeniden ele aldıkları ve eyledikleri bir süreci oluşturmaktadır.

Hindistan örneğinde değişim tartışmaları bağlamında bir diğer önemli konu tarihsel geçmiştir. Sömürge geçmişin yükleri ile şekillenen dış politikası değişim tartışmaları içerisinde farklı bir forma evrilmektedir (Chacko, 2012). Bu sadece Bağlantısızlık gibi, yada uluslararası nükleer rejimin hegemonik yapısına karşı çıkışta olduğu gibi bir politik araç değil aynı zamanda toplumun ve karar alıcıların bilişsel dünyasına işlemiş ve algılarını şekillendiren tarihsel bir olgudur. Dolayısıyla dış politikadaki değişim sadece bürokrasi ya da geleneksel ideallerin savunucuları ile değil ülkenin kendini görme ve ifade etme biçimi ile de olmaktadır. Bu aynı zamanda yeni bir meşruiyet yaratmayı ve farklı alternatif bir tarih anlatısının da yeni dış politikanın içine zuhur etmesini de zorunlu kılmaktadır.

Değişime ilişkin tartışılması gereken ve Hindistan özelinde bu modelin önemli bir parçası olan yönetim yapısıdır. Burada kastedilen bürokrasinin yasal ussal rolü ile sınırlı değildir. Hindistan anayasası ile belirlenen yapı Hindistan'ın kendi çeşitliliğini koruma ve dengelemesinin en önemli belgelerinden birisidir. "Çeşitlilik içinde birlik" söylemi ile hazırlanan Anayasa'nın kendisi hem karar alma mekanizmasının yapısını belirlemekte hem de sınırlarını çizmektedir. Bu sınırlar demokratik haklar ve özgürlüklerle birlikte toplumsal çeşitliliğin korunmasına yöneliktir. Dünyanın en büyük Müslüman nüfusunu barındıran Hindistan'da nüfusun çoğunluğunu Hindular oluşturmaktadır. Pek çok farklı dinsel grubun barındığı ülkede Anayasa'nın korumaya çalıştığı temel saik bu çeşitliliğin korunması ve fırsat eşitliğinin sunulması olmaktadır. Dış politika değişimi ile bu gruplar arasındaki koalisyonun çok önemli bir etkileşimi vardır. Nitekim değişim söylemi bu denge bağlamında da önemli etkilere sahiptir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Hindistan Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla sadece uluslararası sistemin değişmesinin yarattığı bir şoku yaşamadı. Aynı zamanda kendi iç türbülanslarının ve ekonomik sorunlarının da etkisiyle dış politikasında tutum değiştirmek durumunda kalmıştır. 1990'lar boyunca devam eden siyasi istikrarsızlıklar bunalımlı bir sürecin devamına neden olmuştur. Sadece siyasi ekonomik buhran değil aynı zamanda bu dönem toplumsal çatışmalarında şiddetlendiği,

Hindistan toplumunun, sınıflarının farklılaştığı bir dönem olmuştur. Yapıdaki bu temel dönüşümler dış politika değişimini gerekli kılmakla birlikte bu değişimin boyutunu belirleyen bir nebze NDA (National Democratic Alliance) hükümetinin başa gelmesidir. Böylelikle Kongre Partisi çizgisinden başlayan uzaklaşma BJP önderliğindeki NDA hükümetinde dış politikada köklü değişimler için olanak sağlamıştır. İkinci dış şok olarak 11 Eylül 2001, aslında bu değişim talebinin geçer akçesini sağlamaya yardım etmiştir. 2014'te BJP'nin tekrar hükümet olduğu döneme kadar aslında dış politikada köklü değişiklikler meydana gelmişti ancak bunu sürdürmek ve derinleştirmek konusunda, özellikle yukarıda bahsettiğimiz çatışma alanlarında yeniden bir düzenleme yaparak bu yeni pozisyonu korumak, Narendra Modi hükümetinin görünür etkisi bir hayli fazladır.

Yeni bir dış politika söylemi boş bir vaatten fazlasıdır. Dış politika söyleminin kimlik kurucu bir boyutu vardır, nitekim ifade edilen hedef aynı zamanda ülkenin kendisine yönelik bakışını da temsil etmektedir. Dolayısıyla köklü dış politika değişimleri sadece uluslararası sistemin dayatmasıyla gerçekleşmez, daha çok içerideki koalisyonların, yapının, toplumsalın ve hatta kendine ait anlatının değişmesini gerektirmektedir. Hindistan özelinde mevcut ile karar alıcı grubun istediği arasındaki çatışmanın genel bir mutabakat sağlanana kadar devam edeceğini öngörmek çok zor değildir. Ancak topyekün değişimler bir günde olmaz bu değişimin bazı unsurları halihazırda değişmektedir. Hermann'ın ifade ettiği gibi değişimin motivasyonu ne olursa olsun neden ile bu nedenden beklenen sonuç her zaman aynı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Carlsnaes, Walter, *On Analysing the Dynamics of Foreign Policy Change: A Critique and Reconceptualisation, Cooperation and Conflict*, 28,1, 1993.

Chacko, Priya, *Indian Foreign Policy, The Politics of Postcolonial Identity from 1947 to 2004, Interventions/ New York*, 2012

Goldman, Kjell, *Change and Stability in Foreign Policy: The Problems and Possibilities of Detente*, Princeton University Press, 1988

Gustavsson, Jacob, *How We Study Foreign Policy Change? Cooperation and Conflict*, 34, 1, 1999.

Hermann, Charles F., *Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy*, *International Studies Quarterly*, 34,1, 1990

Hill, Christopher, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, 2003

Holsti, Kalavi Jaako, "Restructuring Foreign Policy: A Neglected Phenomenon in Foreign Policy Theory," *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World*, K.J. Holsti et al (ed), Routledge/London, 1982

Koshy, Ninan, *Under the Empire India' New Foreign Policy*, Left Word Books/New Delhi, 2006

Mohan, C. Raja, *Crossing the Rubicon: The Shaping of India's New Policy*, Penguin Books/New Delhi, 2006.

Rosati, Jerel, "Cycles in Foreign Policy Restructuring: The Politics of Continuity and Change in U.S. Foreign Policy," *Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change*, Jerel A. Rosati, Joe D. Hagan, and Martin W. Sampson(eds), Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1994.

Rosenau, James, "Restlessness, Change and Foreign Policy Analysis," *In Search of Global Patterns*, James Rosenau (ed), Free Press/New York, 1976.

Rosenau, James, "Governance, Order, and Change in World Politics" *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*, J. Rosenau & Ernst-Otto Czempiel (eds), Cambridge University Press/Cambridge, 1992

Rosenau, James, *Study of World Politics Vol. I*, Routledge/London, 2006.

Welch, David, *Painful Choices, A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton University/Princeton Press, 2005

Wojczewski, Thorsten, *India's Foreign Policy Discourse and its Conceptions of World Order: The Quest for Power and Identity*, Routledge/London, 2018.

Kim, Marcus, "India" *Neorealism versus Strategic Culture*, eds. Neil Renwick et al, Routledge/London, 2004

EDİRNE
10 - 11 Nisan 2021